

**ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
УДИРДЛАГЫН АКАДЕМИ**

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН УДИРДЛАГА
(Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл)

2025
№03 [32]

Улаанбаатар 2025

DDC
070.4
X-758

ISBN 978-99973-3-014-7

DOI: <https://doi.org/10.63570/9qn55h16>

Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: ЭШИГ-ын Хэвлэл, редакцын албаны эх бэлтгэгч-дизайнер, дэд ахлагч Б.Тулга

Хэвлэлийн хуудас: 13.3

Цаасны хэмжээ: B5

Хэвлэсэн газар: ДХИС-ийн Хэвлэл, редакцын албанд хэвлэв.

Дугаарыг эрхлэн гаргаж эмхэтгэсэн: ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхим

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН УДИРДЛАГА
онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

Зөвлөлийн дарга: Д.Эрдэнэбаатар. Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академийн захирал, доктор, профессор, цагдаагийн хурандаа

Орлогч дарга: Ц.Одбаяр. Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн профессор, доктор, дэд профессор, хурандаа

Нарийн бичгийн дарга: А.Тэмүжин. Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн ахлах багш, докторант, хошууч

РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД:

Б.Одбаатар	Доктор, дэд профессор
Д.Алтангэрэл	Удирдлагын академийн профессор
Б.Саранцэцэг	Доктор, дэд профессор
Н.Наранжамц	Доктор, профессор
И.Ургамал	Доктор
А.Гантуул	Удирдлагын академийн дэд профессор
Ч.Батболд	Доктор
Э.Ууганбаяр	Доктор
Г.Хосбаяр	Удирдлагын академийн дэд профессор
А.Амгаланбаяр	Удирдлагын академийн дэд профессор
Г.Болор-Эрдэнэ	Доктор

Хаяг: 210332, Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг, 8 дугаар хороо, Хилчний гудамж.

Утас: 70155057, факс: 976-11-70155057

АГУУЛГА

УДИРДАХУЙН ОНОЛ

<i>Ч.Ууганбаатар</i> Байгууллагын хүний нөөцийн төлөвлөлтийг тогтолцоог сайжруулах нь	7
<i>Б.Батзаяа</i> Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд инновац нэвтрүүлэх нь	15
<i>Д.Ариунболд</i> Төрийн алба хаагчдын авилга ёс зүйн зарим асуудал	23
<i>П.Аюуш</i> Чанарын удирдлагын тогтолцооны онол, мөн чанар, ач холбогдол ба олон улсын туршлага	33
<i>Л.Баасанжав</i> Төрийн албаны хариуцлагын тогтолцоог сайжруулахад анхаарах зарим асуудал	41
<i>Т.Ариунсүх</i> Байгууллагын соёлд нөлөөлөх хүчин зүйлийн хамаарлын шинжилгээ	51
<i>Н.Өсөхжаргал</i> Хууль сахиулах салбарын удирдах албан тушаалтны манлайлал, ёс зүй, хандлага	57

АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН УДИРДЛАГА

<i>Л.Баасанжав</i> Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны бүтэц, удирдлага	64
<i>Б.Түдэвдорж</i> Мэдээллийн аюулгүй байдлын онол, эрх зүйн зарим асуудал	78
<i>Б.Ариунзаяа</i> Байгууллагын алба хаагчдын сэтгэл зүйн аюулгүй байдал	90

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГА

<i>Б.Одбаатар</i> “Цагдаагийн удирдах ажилтны ур чадварыг хөгжүүлэх сургалтын хэрэгцээг тодорхойлох нь	98
<i>Urgamal.I</i> To provide professional management of the investigation of crimes committed using electronic networks	108

<i>Э.Мандах</i> Эрсдэлийн удирдлагыг цагдаагийн мөрдөгчийн үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэх нь	116
---	------------

<i>Б.Ариунболд</i> Цахим орчинд үйлдэгдсэн залилах гэмт хэрэгтэй тэмцэх цагдаагийн байгууллагын удирдлагын үйл ажиллагаа	124
---	------------

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГА

<i>Ц.Одбаяр</i> Улсын хилээр зэвсэггүй бөөн иргэд дүрвэн орж ирэх үеийн хилийн цэргийн гүйцэтгэх үүргийн онцлог	129
--	------------

<i>Д.Алтангэрэл</i> Шинэ сэргэлтийн бодлогын хүрээнд хилийн боомтын хөгжлийн төлөв	136
---	------------

<i>Amgalanbayar.A</i> The development of the border inspection service and its strategic planning in eastern Asian some countries	145
--	------------

<i>Temujin.A</i> Opportunities for increasing the operational facilities of the state border guard	151
---	------------

<i>Д.Ариунболд</i> Хилийн боомтод ажиллах төрийн байгууллагуудын харилцан ажиллагаа, өнөөгийн байдал	157
---	------------

<i>Б.Баттүвшин</i> Улс хоорондын хил, заагийн онол, цаашдын чиг хандлага	168
---	------------

<i>Ц.Тамжид</i> Хил хамгаалах байгууллагын удирдлага, тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам	176
--	------------

<i>Б.Түмэнжаргал</i> Хилийн албаны мэргэжил үзэмшүүлэх сургалтын тогтолцооны уламжлал шинэчлэл	181
---	------------

<i>Э.Сандагжав</i> Улсын хил зөрчин мал хулгайлах нь орон нутгийн аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөө “Монгол, Оросын хил дээрх жишээ нь дээр”	187
---	------------

<i>Б.Норовсамбуу</i> Улсын хил хамгаалалтад инновац, шинэ техник технологийг нэвтрүүлэх эрх зүйн асуудал	193
---	------------

<i>Б.Түдэвдорж</i> Бүс нутаг, бүсчилсэн хил хамгаалалтын хэрэгцээ, шаардлага	200
---	------------

<i>Ц.Жамбалдорж</i>	209
Хил хамгаалах байгууллагын ар тал хангалтын өнөөгийн байдал	

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ УДИРДЛАГА

<i>Г.Хосбаяр</i>	216
Хорих байгууллага дахь хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн өнөөгийн байдал ба хүний эрхийн хэрэгжилт	

<i>Г.Сэргэлэн</i>	228
Цагдан хорих байрны харуул хамгаалалтад анхаарах асуудал	

<i>Д.Мөнхбаяр</i>	233
Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын объект хөдөлмөр болох, ял эдлүүлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудал	

<i>О.Төгөлдөр</i>	239
Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтэд анхаарах асуудал	

<i>М.Баяндүүрэн</i>	248
Хорих ангиас гадна гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудад тавих хяналтын асуудал	

<i>Д.Мөнхтөр</i>	260
Хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн этгээдийг эрэн сурвалжлах ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилтийн асуудал	

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН УДИРДЛАГА

<i>Э.Ууганбаяр</i>	264
Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн удирдлагын өнөөгийн байдлын шинжилгээ	

<i>Э.Батзаяа</i>	274
Ой хээрийн гал түймрийн эрсдэлийн судалгаа	

<i>Ц.Саруулсайхан</i>	279
Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааны өнөөгийн байдал, олон улсын туршлагад хийсэн судалгаа	

<i>Ц.Цогтбаатар</i>	285
Гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоо Монгол Улс болон гадаад орны туршлагад хийсэн шинжилгээ	

<i>Г.Батмөнх</i>	291
Гамшгаас хамгаалах бодлого, стратегийн үйл ажиллагаанд хийсэн шинжилгээ	

УДИРДАХУЙН ОНОЛ

БАЙГУУЛЛАГЫН ХҮНИЙ НӨӨЦИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ТОГТОЛЦООГ САЙЖРУУЛАХ НЬ

Ч.Ууганбаатар.

Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, хошууч

Товч агуулга: Хүний нөөцийн менежментийн гол чухал асуудал бол хүний нөөцийн төлөвлөлт юм. Ямарваа ажил үүргийг төлөвлөлтгүй, эмх цэгцгүй зохион байгуулбал үйл ажиллагааны гүйцэтгэлийг хянах, эерэг үр дүнг харах боломжгүй юм. Тиймээс байгууллагын амин чухал нөөц болох хүний нөөцийг төлөвлөх үйл ажиллагааг сайтар зохион байгуулснаар ажлын үр дүн дээшлэх болно.

Түлхүүр үг: Хүний нөөц, төлөвлөлт, менежмент, байгууллага, зохион байгуулалт.

Оршил. Удирдахуйн шинжлэх ухааныг XIX зууны эхээр шинжлэх ухааны салбар судлагдахуун болсон гэж үздэг боловч үнэндээ төр, улс оршин тогтнож эхэлсэн цагаас үүсэлтэй билээ. Эртний Шумер, Хятад, Византын төр улсын түүхэн бичээс, эх сурвалжуудад бидний одоогийн судалж байгаа удирдахуйн буюу менежментийн шинжлэх ухааны тухай ойлголтууд бичигдэж үлдсэн байдаг. Тухайн үед онолын хүрээнд системчлэж үзэж байгаагүй ч амьдралын хэв маяг, зан заншилтайгаа холбон хэрэгжүүлж байжээ.

Түүхийн эх сурвалжуудаас харахад эртний болон дундад зууны үед хүний нөөцийг төрийн албадлагаар хэрэгжүүлж, хүнийг боол мэтээр тооцож ажиллуулдаг байсан бол аж үйлдвэржилтийн үе буюу ХҮИ-ХИХ зууны үеээс хүний нөөц нь байгууллага оршин тогтнох хамгийн шавхагдашгүй, өсөж дэвших боломжтой чухал нөөц болсон юм. Хүнийг дан ганц хүчээр, албадлагаар биш урамшуулал, албадлагын аргыг хослуулан ажиллах нь

үр дүнтэй юм гэдгийг тодорхойлж үндсэн чиг баримжаагаа болгожээ.

Хүний нөөцийн үйл ажиллагааны талаар эрдэмтэдийн гаргасан олон тодорхойлолт байгаагаас “Хүний нөөцийн менежмент бол байгууллагын түвшинд ажил хөдөлмөр эрхлэлт, хөдөлмөрийн харилцааны зохицуулалтын асуудлаар бодож тунгаасан, хоорондоо уялдаа холбоо бүхий шийдвэрүүдийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх систем юм ¹” гэсэн тодорхойлолт нь илүү оновчтой юм. (Ц.Цэцэгмаа. Хүний нөөцийн менежмент, 2009, хууд. 17)

Мөн нийгмийн тодорхой бүлгийн гишүүн болсон хүнийг гол объектоо болгосон удирдах үйл ажиллагааны чиг үүргийг хүний нөөцийн менежмент гэнэ ². (Н.Наранчимэг. Боловсролын удирдлага, 2010, хууд. 125)

Хүний нөөцийн менежмент гэдэг нь хөдөлмөрийн үйл ажиллагаагаараа нэгдсэн бүлэг хамт олон буюу байгууллагын ажиллагчдын авъяас чадвар нөөц боломжийг нээн

¹ Ц.Цэцэгмаа. Хүний нөөцийн менежмент. УБ., 2009. 17 дахь тал

² Н.Наранчимэг. Боловсролын удирдлага. УБ., 2010. 125 дахь тал

илрүүлж хөгжүүлэн, дээд хэмжээгээр ашиглан зорилгодоо хүрэх удирдлагын үйл ажиллагаа юм¹” гэх зэргээр хүний нөөцийн менежментийг тодорхойлсон байна. (Т.Дорж , Ү.Чимэд. Менежмент, 2000, хууд. 78)

Үндсэн хэсэг:

А/Хүний нөөцийн

төлөвлөлтийн тухай ойлголт:

Хүний нөөцийн төлөвлөлт гэдэг нь байгууллага зорилго, зорилтоо хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хүний нөөцийн хэрэгцээг шинжлэх, тодорхойлох үйл явц юм. Өөрөөр хэлбэл байгууллагад орох, байгууллага доторхи, байгууллагаас гарах хүмүүсийн хөдөлгөөнийг урьдчилан харах, төлөвлөх процесс юм. Энэ нь байгууллагын хэтийн үйл ажиллагаанд хичнээн, ямар ажиллагсад шаардлагатайг урьдчилан таамаглах, ажиллах хүчний эрэлтийн хэмжээг зөв, зохистой тодорхойлоход чухал юм.

Хүний нөөцийн төлөвлөлт нь дараах асуудлуудыг шийдвэрлэхэд туслана. Үүнд :

-Шинээр ажилтан авах

-Цомхотгол хийх

-Ажиллагсдыг сургах, хөгжүүлэх

-Байгууллагын менежментийг хөгжүүлэх, боловсронгуй болгох

-Ажиллах хүчний зардлыг зөв тооцох

-Ажлын бүтээмжийг дээшлүүлэх зэрэг болно

Хүний нөөцийн төлөвлөлт нь бэлэн байгаа нөөцийг үнэлэхээс эхэлдэг.

Аливаа байгууллагын өөрчлөлт, хөгжлийн бодлоготой уялдаа бүхий

эрхэм зорилго, зорилт, үйл ажиллагааны стратегийг хэрэгжүүлэх зорилгоор удирдлага түүнд шаардагдах бүтэц, ажлын байрны тоог тодорхойлдог. Ажлын байрны тодорхойлолт, байгууллагын ажиллагчдын хөдөлмөрийн үйл ажиллагаа, мэргэшлийн төвшингийн байдал, хувийн хэрэг, тоо бүртгэл зэрэг нь тухайн байгууллагын хүний нөөцийн өнөөгийн төлөв, ирээдүйн боломжийг илэрхийлдэг байна². (Б.Ундармаа.Цагийн менежмент, 2007, хууд. 45)

Байгууллагын өөрчлөлт хөгжлийн өнөөгийн дүр төрхөөс ирээдүйн дүр төрхөд хүрэхэд чиглэсэн стратегийг үндэслэн удирдлагын зүгээс өмнөө тавьсан зорилгоо биелүүлэхэд шаардагдаж буй ажил, үйлдэл бүрд хичнээн хүн хэрэгтэйг тодорхойлохын хамт түүнийг хангах боломж эх сурвалжийг урьдчилан тодорхойлж төлөвлөнө. Хүний нөөцийн төлөвлөлт нь тухайн байгууллагад хүн хүчнийхээ нөөцийг зөв ашиглах, хөгжүүлэх, ажилтныг шинээр элсүүлэх замаар аливаа өөрчлөлтөд зохицож зорилго, чиг үүргээ амжилттай хэрэгжүүлэх боломж олгодог.

Хүний нөөцийг төлөвлөхдөө байгууллагын өнөөгийн болон ирээдүйн дүр төрхийг бодитойгоор шинжлэн тодорхойлж, ирээдүйн хэрэгцээнд хүчтэй нөлөөлөл үзүүлдэг гадаад орчны өөрчлөлт, ялангуяа улс төр, эдийн засгийн өөрчлөлт зэрэг хүчин зүйлүүдэд үнэлгээ өгч урьдчилан тооцоолсон байх шаардлагатай. Байгууллагын удирдлага өөрийн ажиллагчдын ирээдүйн хэрэгцээг тодорхойлж, түүнийг хангах хөтөлбөрийг боловсруулах ёстой.

¹ Т.Дорж , Ү.Чимэд. Менежмент. УБ., 2000. 78 дахь тал

² Б.Ундармаа.Цагийн менежмент.УБ,2007

Зураг 1. Хүний нөөцийн төлөвлөлт

Хэрэгцээ бол зорилго юм. Хөтөлбөр түүнд хүрэх хэрэгсэл болдог. Хөтөлбөрт хүний нөөцийн хэрэгцээ, гарч буй шаардлага, түүнийг хангах эх үүсвэрийг тодорхой тусгахаас гадна байгууллагын зорилгыг биелүүлэхэд хэзээ, хичнээн хүн шаардлагатай, тэднийг ажилд хэрхэн татан оролцуулах, хөлслөх, бэлтгэх талаар авах арга хэмжээг багтаасан байдаг.

Төлөвлөлтийн явцад хууль зүйн хязгаарлалт нь зайлшгүй тооцвол зохих чухал хүчин зүйлийн нэг болдог гэдгийг сануулахад илүүдэхгүй.

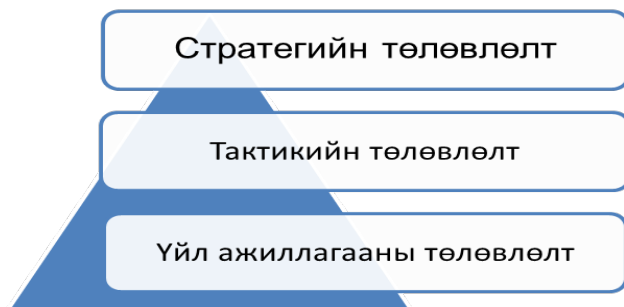
В/Төлөвлөлтийн түвшин, ангилал:

Төлөвлөгөөг цаг хугацааны хувьд урт, богино гэж хуваадаг. Байгууллага дэвшүүлсэн зорилгодоо хүрэхийн тулд богино хугацааны төлөвлөгөөг хэрэгжүүлсний үндсэн дээр урт хугацааны төлөвлөгөөг биелүүлдэг¹. (Б.Батсайхан. Менежментийн үндэс, 1998, хууд. 13)

Энэ утгаараа төлөвлөгөө нь түүний асуудлыг цар хүрээ, шинж чанар, цаг хугацааны янз бүрийн түвшинтэй байна.

Төлөвлөлтийг дараах 3 түвшин байна.

¹ Б.Батсайхан. Менежментийн үндэс. УБ, 1998

Зураг 2. Төлөвлөлтийн түвшин

Нэг байгууллагад ажиллаж байгаа хүмүүс үр дүн гаргах орчныг бүрдүүлэхийн тулд хамт олны зорилго, зорилтууд түүнд хүрэх арга замыг хүн бүр ойлгосон байх явдал нэн чухал. Өөрөөр хэлбэл хүмүүс чухам юу хийхээ мэдсэн байх ёстой. Үүний тулд төлөвлөлт хийгддэг.

-Төлөвлөлт бол өнөөгийн байдал хүрэх гэж хүсч буй байдал хоёрыг холбогч гүүр юм. Төлөвлөгөө зохих хариуцлагыг менежер хүлээдэг.

-Төлөвлөлт бол аливаа байгууллага өмнөө тавьсан зорилгодоо хамгийн хэмнэлттэй ямар арга замаар хүрэх вэ гэдгийг шийдвэрлэх үйл явц юм. Харин төлөвлөгөө нь тэрхүү үйл явцыг удирдан зохион байгуулж буй субьектийн гаргасан шийдвэрүүдийг тусгасан албан ёсны баримт бичиг юм¹. (Б.Одбаатар. Байгууллагын удирдлага, 2015, хууд. 81)

Төлөвлөлтийн ажиллагаагаар ирээдүйд юуг, хэрхэн гүйцэтгэх вэ гэдэг гол асуудлаа хандуулдаг ба дараах 3 асуудалд хариулт өгдөг.

-Одоо бид хаана хүрээд байна вэ?

-Бид хаана хаашаа явахыг хүсэж байна вэ ?

-Зорилгодоо хүрэхийн тулд юу хийх вэ ?

Төлөвлөлтийн функц нь зорилтууд дэвшүүлж, эдгээр зорилтуудад хүрэх зохих арга хэрэгслүүдийг тодорхойлох удирдлагын ажиллагаа байдаг ба төлөвлөлтийн функцийн дагуу менежерүүд төлөвлөгөөний үндсэн бүрэлдэхүүн болох зорилгууд, үйл ажиллагаа, нөөцүүд, хэрэгжүүлэлтийн талаар шийдвэр гаргах хэрэгтэй болдог.

Төлөвлөлт ерөнхий утгаараа дараах зүйлсийг агуулдаг.

-Байгууллагын зорилго болон стратеги /Зорилгууд нь менежерүүдийн хүрэхийг зорьсон ирээдүйн байдал/

-Зорилгоо биелүүлэх арга зам, шийдврүүд /Үйл ажиллагаа нь зорилтод хүрэхийн тулд төлөвлөсөн арга хэрэгслүүд юм/

-Үйл ажиллагааны оновчтой зохион байгуулалт /Төлөвлөсөн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх хүмүүст үүрэг даалгавар өгөх/

¹ Б.Одбаатар. “Байгууллагын удирдлага”. УБ., 2015

-Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэр түүнийг олж бэлтгэх

Төлөвлөлт нь аливаа асуудал, бэрхшээлийг тунгаан бодож, тэдгээрийг давах боломж, хувилбаруудыг боловсруулахад менежерүүдэд туслах ухаан болно. Төлөвлөлт бол байгууллагын үйл ажиллагааны чиглэлийг оновчтой, зүй зохистой, нарийн утга агуулга, уялдаа холбоотой тогтооход шаардагдах удирдлагын чухал хэрэгсэл юм.

С/Хүний нөөцийн төлөвлөлтийн төрөл:

1.Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө: Цаг хугацааны хувьд богино, үзүүлэлтүүд нь гүнзгий нарийвчлалтай нилээд үнэн бодит байдаг бөгөөд доод түвшний менежерүүдийн үйл ажиллагааны удирдамж юм.

2.Тактикийн төлөвлөгөө: Урт хугацааны төлөвлөгөөний үр дүнд хүрэхийн тулд ямар тодорхой ажил хийх ёстой вэ. Дунд түвшний менежерт хамаардаг.

-Байгууллагын бүтцийг тодорхойлох

-Богино дунд хугацааны борлуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах

-Санхүүгийн төсөв, ажиллах хүчний төлөвлөгөө боловсруулах гэх мэт. Энэ төлөвлөгөө нь жил хүртэлх хугацааг хамрах бөгөөд үзүүлэлтийн нарийвчлал нь дунд зэрэг байна.

3.Стратегийн төлөвлөгөө: Урт хугацааны цаг хугацааг шаардах бөгөөд байгууллагын ерөнхий зорилгын

үүднээс ирээдүйг хардаг. Төлөвлөгөөний хугацаа урт байх тусам ирээдүйн нарийвчлал тооцох боломж байга, шаардлага төдий чинээ багасдаг. Төлөвлөлтийн энэ түвшин хамгийн ерөнхий асуудлыг авч үзэж сонгосон чиг хандлага бодитой болсон эсэхийг батлах зорилгоор гаднах орчинг судлан байгууллагын ерөнхий өргөн чиглэлийг тодорхойлж өгдөг. ¹ (Г.Дагважамц. Менежмент, 2013, хууд. 41)

Стратеги гэдэг нь байгууллагын өөрийн эрхэм зорилгодоо хүрэхийн тулд зорилтуудыг хангах бүх талыг хамарсан бүрэн урт хугацааны төлөвлөгөө юм.

Бодлого бол төлөвлөгөө юм. Бодлого бол гаргах шийдврийн хүрээг тодорхойлж, шийдвэр нь тууштай болойг бататгаж өгдөг бие даасан зүйл юм.

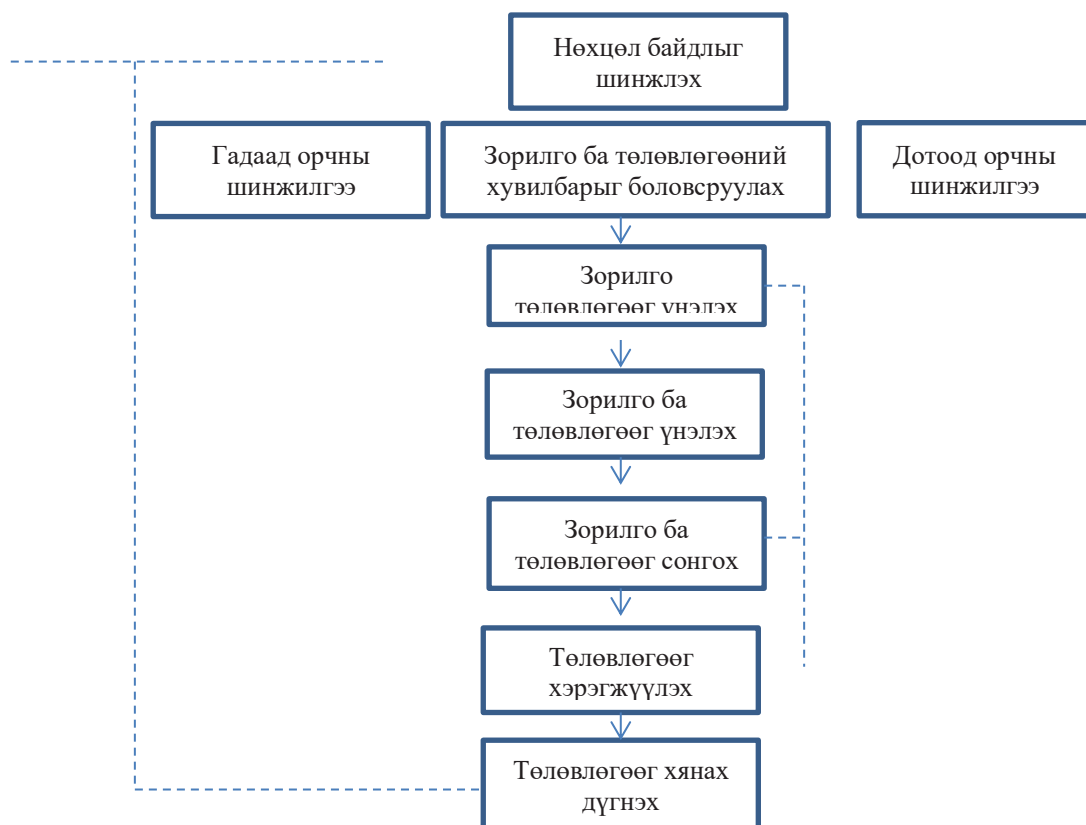
Дэг нь тодорхой үйл ажиллагаа явуулах аргыг дэлгэрэнгүй зааж өгдөг. Энэ нь хэрэгжүүлэх арга хэмжээг ямар дэс дарааллаар гүйцэтгэхийг тодорхойлно.

Журам: төлөвлөлтийн хамгийн энгийн хэлбэр юм. Энэ нь аливаа шаардлагатай арга хэмжээг авах, эс авахыг ямар нэгэн хувийн сонирхолд тохируулахгүйгээр журамлан тодорхойлно.

Хөтөлбөр нь зорилт, бодлого, дэг журам, заавар арга хэмжээний алхамууд, ашиглах нөөцүүд болон шаардлагатай бусад элементүүдийн цогцолбор юм.

Төсөв нь гарах үр дүнг тоогоор илэрхийлсэн төлөвлөгөө юм. Төсөвийг тоон үзүүлэлтээр илэрхийлсэн хөтөлбөр ч гэдэг.

¹ Г.Дагважамц. Менежмент. УБ, 2013

Зураг 3. Төлөвлөлтийн үе шат

D/Стратеги төлөвлөлт:

Стратеги гэдэг нь Strategos буюу бүрэн эрх олгогдсон удирдагч гэсэн утгатай Грек гаралтай үг юм.

Үйлдвэрлэл, маркетинг, хүний нөөцийн менежерүүдэд өөрийн хариуцсан хэлтсийн төлөвлөгөөг зохиох даалгавар өгөхийн өмнө удирдлага бүх байгууллагын хувьд ерөнхий төлөвлөгөө бий болгох ёстой. Стратеги төлөвлөлтийн хүрээнд удирдлагын үйл ажиллагааны үндсэн 4 хэлбэр байдаг гэж Питер Лоранж үзжээ. Үүнд:

- Нөөцүүдийг хувиарлах
- Гадаад орчинтой зохицох
- Дотооддоо зохицуулалт хийх

-Байгууллагын стратеги төсөөлөл хийх

АНУ-ын эрдэмтэн Х.Минцберг стратегийн 5 шинж тэдгээр нь буюу байгууллагыг үр дүнтэй удирдахад гүйцэтгэх үүргээр нь тодорхойлж болно гээд стратегийн 5P хэмээх тодорхойлолт гаргасан.

- Стратеги бол төлөвлөгөө Plan
- Стратеги бол зарчим Principle
- Стратеги бол байр суурь Position
- Стратеги бол хэтийн төлөвлөлт Persective
- Стратеги бол уран ухаан маневр Pace¹ (Хүний нөөцийн

¹ Хүний нөөцийн менежмент. Монгол менежмент төв.1,2-р дэвтэр,. УБ,1997.

менежмент. Монгол менежмент төв.1,2-р дэвтэр, 1997)

Стратеги нь байгууллагын эрхэм зорилго, зорилтуудад хүрэхийн тулд боловсруулагдсан иж бүрэн урт хугацааны төлөвлөгөө юм. Мөн

байгууллагын үйл ажиллагааг урт хугацаанд чиглүүлсэн хөтөлбөр болдог. Стратегийн төлөвлөгөө нь олон талын судалгаа, бодит өгөгдөл дээр үндэслэсэн байх ёстой.

Зураг 4. Стратегийн төлөвлөлт

Эрхэм зорилго: Байгууллагын ерөнхий, үндсэн зорилго бөгөөд ирээдүйд хүрэх эцсийн үр дүнг харуулдаг. Байгууллагын эрхэм зорилго нь дараах зүйлсийг агуулсан байдаг.

а/Байгууллагын үндсэн үйл ажиллагаа буюу бүтээгдэхүүн үйлчилгээ юу вэ?

б/ Байгууллагын ажлын зарчмуудыг тодорхойлдог гадаад орчин в/Байгууллагын соёл /Байгууллагын доторхи ажлын уур амьсгал/

Байгууллага эрхэм зорилго, зорилтуудаа тодорхойлсны дараа стратеги төлөвлөлтийн оношлолын үйл ажиллагааг эхэлнэ. Үүний хамгийн эхний алхам нь гадаад орчны шинжилгээ юм. Удирдагчид гадаад орчныг дараах 3 параметрээр үнэлдэг.

-Өнөөгийн стратегид нөлөөлж байгаа өөрчлөлтүүдийг үнэлэх

-Байгууллагын стратегид ямар хүчин зүйлүүд аюул учруулж болох вэ гэдгийг тодорхойлох

-Ямар хүчин зүйлүүд тавьсан зорилгодоо хүрэхэд тааламжтай байгааг тодорхойлох¹ зэрэг юм. (Хүний нөөцийн менежмент. Монгол менежмент төв, 1998)

ДҮГНЭЛТ

Улс, эх орон хөгжихийн үндэс нь чадварлаг менежменттэй байгууллага, хамт олон, түүнийг бүрдүүлж буй хөгжсөн, чадварлаг, зөв хандлага, харилцан итгэлцэлтэй хүний нөөцийн нэгдлээс үүдэлтэй билээ.

Хөгжил нь шинэ хариуцлага, ахиц дэвшлийн төлөө хүмүүсийн мэдлэг, ур чадварыг сайжруулах, төгс төгөлдөр болгох, үр ашиг, үр дүнг нь дээшлүүлэх үйл ажиллагаа, үйл явц юм.

Орчин үеийн байгууллага, хамт олноуд машин техник, технологиос ур чадавхитай хүний нөөцийг бүрдүүлэхийг

¹ Хүний нөөцийн менежмент. Монгол менежмент төв, 1998

илүүд үздэг болсон. Тиймээс хүний нөөцийн эрэлт, хэрэгцээ, ирээдүйн төлөв байдал, хандлага, шилжилт хөдөлгөөнийг зөв тооцоолж, хүнээ сонгох, сургаж дадлагажуулах, идэвхижүүлэх, гүйцэтгэлийг тооцох зэрэг хүний нөөцийн төлөвлөлтийг боловсронгуй болгох нь байгууллагын эрхэм зорилго, зорилтдоо хүрэх нэгэн чухал асуудал юм.

Хүний нөөцийн төлөвлөлт нь бэлэн байгаа нөөцийг үнэлэхээс эхэлдэг. Аливаа байгууллагын өөрчлөлт, хөгжлийн бодлоготой уялдаа бүхий эрхэм зорилго, зорилго, зорилт, үйл ажиллагааны стратегийг хэрэгжүүлэх зорилгоор удирдлага түүнд шаардагдах бүтэц, ажлын байрны тоог тодорхойлдог. Ажлын байрны тодорхойлолт, байгууллагын ажиллагчдын хөдөлмөрийн үйл ажиллагаа, мэргэшлийн төвшингийн байдал, хувийн хэрэг, тоо бүртгэл зэрэг нь тухайн байгууллагын хүний нөөцийн өнөөгийн төлөв, ирээдүйн боломжийг илэрхийлдэг байна.

САНАЛ

Энэхүү илтгэлийн хүрээнд байгууллагын хүний нөөцийн төлөвлөлтийн талаар судлан нэгтгэн дүгнэж дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

-Хүний нөөцийн төлөвлөлт, бүрдүүлэлт, сонгон шалгаруулалтын талаар илүү нарийвчлалтай судлан, байгууллагуудын хүний нөөцийн бодлогод ашиглах гарын авлага боловсруулах

-Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн үйл ажиллагаанд орчин үеийн менежментийн чиг хандлагыг тусгаж, удирдлагын шийдвэрт харгалзан үздэг байдлыг төлөвшүүлэх

-Төрийн цэргийн болон хууль сахиулах чиг үүрэг бүхий байгууллагууд хүний нөөцийн уян хатан, стратегч бодлого хэрэгжүүлэн, хүний нөөцийн тогтвортой байдлыг хангах талаар зөвлөмж боловсруулан хүргэх гэсэн саналыг тус бүр дэвшүүлж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

-Хүний нөөцийн менежмент. Монгол менежмент төв. 1,2-р дэвтэр,. . (1997). УБ.

-Б.Батсайхан. Менежментийн үндэс. (1998). УБ.

-Хүний нөөцийн менежмент. Монгол менежмент төв. (1998). УБ.

-Т.Дорж , Ү.Чимэд. Менежмент. (2000). УБ.

-Б.Ундармаа.Цагийн менежмент. (2007). УБ.

-Ц.Цэцэгмаа. Хүний нөөцийн менежмент. (2009). УБ.

-Н.Наранчимэг. Боловсролын удирдлага. (2010). УБ.

-Г.Дагважамц. Менежмент. (2013). УБ.

-Б.Одбаатар. Байгууллагын удирдлага. (2015). УБ.

ХҮРЭЭЛЭН БУЙ ОРЧНЫ ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ИННОВАЦ НЭВТРҮҮЛЭХИЙН АЧ ХОЛБОГДОЛ

Б.Батзаяа.

Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академийн 8021 дүгээр дамжааны суралцагч, цагдаагийн хошууч

Товч агуулга: Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэрэг нь зөвхөн байгаль орчинд бус, нийгмийн тогтвортой хөгжил, иргэдийн амьдралын чанарт шууд нөлөөлдөг ноцтой асуудал юм. Уламжлалт хууль сахиулах арга барил дангаараа хангалтгүй болж, шинжлэх ухаан, технологи, инновацид тулгуурласан шийдэл зайлшгүй шаардлагатай болсон. Энэхүү илтгэлд хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэргийн онцлог, хор уршгийг тайлбарлаж, инновацийн ач холбогдол, Монголын болон олон улсын туршлага, цагдаагийн байгууллагад хэрэгжүүлэх боломжийг судалж, санал зөвлөмж дэвшүүлэв.

Түлхүүр үг: Хүрээлэн буй орчин, гэмт хэрэг, инновац, цагдаагийн байгууллага, тогтвортой хөгжил.

Оршил: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхтэй гэж заасан нь төрийн байгууллагын байгаль орчныг хамгаалах чиг үүргийн эрх зүйн үндэс болж өгдөг. Гэвч орчин цагт хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэргийн тоо, төрөл, хор уршиг нэмэгдэж, хууль бус ан агнуур, мод бэлтгэл, ашигт малтмалын олборлолт, ус, агаарын бохирдол, хог хаягдлын буруу менежмент зэрэг олон хэлбэрээр илэрч байна.

Эдгээр нь зөвхөн байгалийн баялагт хохирол учруулаад зогсохгүй иргэдийн эрүүл мэнд, амьдралын чанарт урт хугацааны сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Улмаар нийгмийн тогтвортой хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилтэд ноцтой саад учруулж байна. Тиймээс цагдаагийн байгууллага болон холбогдох бусад байгууллагуудын үйл ажиллагаанд инновацийн шийдлийг нэвтрүүлэх шаардлага урган гарчээ.

Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх тухай асуудал нь

өргөн утгаараа улс орны үндэсний аюулгүй байдал, түүн дотроо экологийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаатай салшгүй холбоотой байдаг.

Экологийн аюулгүй байдал гэж байгаль, цаг уурын өөрчлөлт болон байгалийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах бодлогын харьцаа алдагдсанаас хүний амьдрах орчин, эдийн засагт үүсэх сөрөг нөлөөллөөс сэргийлэх нөхцөл хангагдсан байдлыг хэлнэ.

Экологийн тэнцвэрт байдал алдагдах, хүрээлэн байгаа орчны бохирдол, энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгдэх нь нэг талаасаа хүний буруутай үйл ажиллагаа, ашиг, орлого олох гэсэн гэмт санаа бодол, үйлдлийн улмаас үйлдэгдэн гарч цаашид өсөх хандлагатай байна.

Экологийн аюулгүй байдлыг хангахад сөргөөр нөлөөлж болох хүчин зүйлийг дараах байдлаар тодорхойлж болно. Үүнд:

- дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас цөлжилт эрчимжих, хур тунадасны хэмжээ, хуваарилалт өөрчлөгдөх, ган, зудтай жилийн тоо нэмэгдэх.

- хил дамжин агаар, усаар орж ирэх цацраг идэвхжил, химийн бохирдол, хүчиллэг бороо ихсэх, хүн амьтныг олноор хөнөөх өвчин тахал гарах, ой мод, бэлчээр, ургамлыг устгах хортон мэрэгчид, хорхой шавж олшрох.

- мансууруулах болон хүний оюун ухаан, эрүүл мэндэд хортойгоор нөлөөлөх бодисын түүхий эд бэлдэх түшиц газар болон хувирах.

Үндсэн хэсэг: 1. Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэргийн өнөөгийн нөхцөл байдал

Монгол Улсад хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэрэг тогтмол нэмэгдэж байна. Хууль бус мод бэлтгэл, ан агнуур, ашигт малтмалын олборлолт, голын хайрга олборлолт зэрэг нь хамгийн түгээмэл бөгөөд эдгээр нь нутаг дэвсгэрийн экосистемийг сүйтгэх, усны нөөц багасгах, хөрсний эвдрэл үүсгэх зэргээр олон талын хор уршигтай.

Түүнчлэн хог хаягдлын буруу менежмент, химийн бодисын зохисгүй хэрэглээ нь байгаль орчин төдийгүй хүний эрүүл мэндэд шууд заналхийлж байна. 2022 оны байдлаар зөвхөн хууль бус ашигт малтмал олборлолттой холбоотой 200 гаруй хэрэг цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн нь асуудлын ноцтой түвшинг харуулдаг.

Мөн Байгалийн ховор ургамлын жагсаалтад орсон хуш модны самрыг зориулалтын техник хэрэгсэлгүй гар аргаар зохион бүтээсэн мунаар цохиж

- экологийн тэнцвэрт тогтолцоо алдагдах, хөрсний элэгдэл эвдрэл ихсэх, ургамал, амьтны удмын сан хомсдох.

- ургамлын нөмрөг ядуурч ойн нөөц хомсдон мөрөн, гол нуур, газрын доорхи ус татарч ширгэх, нутаг бэлчээр гандан хуурайших.

- байгалийн нөөц баялгийг сорчлох, цөлмөх байдлаар ашиглах.

- хаягдал ихтэй техник, технологи хуримтлагдах хортой хог хаягдал гаргадаг үйлдвэрлэл бөөгнөрөх, гадаад орны хортой хог хаягдал булшлах газар болох зэрэг сөрөг хүчин зүйлийг нэрлэж болох юм.

түүж бэлтгэснээс Монгол улсын хушин ой гэмтэж ургах чадвараа алдаж байна.

2. Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэргийн онцлог, хор уршиг

- Ихэвчлэн эдийн засгийн ашиг сонирхлоор өдөөгдөнө.

- Илрүүлэхэд хүндрэлтэй, нууцлаг байдлаар үйлдэгддэг.

- Олон улсын шинж чанартай, хил дамнан гардаг.

- Байгаль орчны тэнцвэртэй байдлыг алдагдуулж, эдийн засагт урт хугацааны хохирол учруулдаг.

- Иргэдийн эрүүл мэнд, хүнсний аюулгүй байдалд шууд нөлөөлдөг.

- Хохирогч нь байгаль экологи учраас гомдол мэдээллэдэггүй.

Жишээлбэл, нэг мод хууль бусаар бэлтгэснээр тухайн ойд амьдардаг олон төрлийн амьтан, шавж, ургамлын экосистем устаж, хөрсний доройтол үүсдэг. Хууль бус алт олборлолтоос болж голын ус бохирдож, хүн амын ундны усны чанар эрс мууддаг.

3. Инноваци нэвтрүүлэх шаардлага ба ач холбогдол

Монгол улсын хэмжээнд Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагааг Цагдаагийн ерөнхий газрын Экологийн цагдаагийн алба дагнан хэрэгжүүлдэг ба 21 аймгийн хэмжээнд цаг хугацаа, орон зайг үл хамааран мэргэшсэн үйл ажиллагаа явуулж байна. Тухайн алба нь хөдөө орон нутагт гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаа хяналт, шалгалт хэлбэрээр зохион байгуулж ажилладаг ба ихэвчлэн хүний хөл хүрээгүй бартаа саадтай онгон дагшин газарт очиж урт хугацаагаар ажиллаж техник хэрэгсэл, хөрөнгө мөнгө ихээр зарцуулж байна. Цаашид дэлхийн бусад улсуудад энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд нэвтрүүлсэн инновациудыг Монгол улсад нэвтрүүлэн үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлбэл хүн хүч, төсөв зардлыг үлэмж хэмжээгээр хэмнэж цаг хугацаа алдалгүй шуурхай үйл ажиллагаа явуулах давуу тал бий болно гэж үзэж байна.

Орчин үеийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд инновацийн шийдэл зайлшгүй шаардлагатай.

- Мэдээллийн технологи: гэмт хэргийн мэдээллийг хурдан дамжуулах, нэгтгэх.
- Дрон, хиймэл дагуул: хууль бус олборлолт, мод бэлтгэлийг хянах.
- Хиймэл оюун ухаан: гэмт хэргийн хэв шинжийг илрүүлэх, урьдчилан таамаглах.
- Цахим платформ, аппликейшн: иргэдээс мэдээлэл авах, ил тод байдлыг хангах.

Эдгээр инновацийн шийдлийг ашигласнаар цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө нэмэгдэж, хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэргийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх боломж ихээхэн өргөжинө.

4. Дэлхийн болон Монголын туршлага

Олон улсын жишээгээр, НҮБ болон Интерполын санаачилгаар орчны гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хиймэл дагуулын мэдээлэл, дрон, өндөр нарийвчлалтай сенсоровн технологи ашиглаж эхэлжээ.

- Бразил: Амазоны ширэнгэн ойд хууль бус мод бэлтгэлийг спутник хяналтын системээр илрүүлдэг.
- Кени: Зааны соёо, зэрлэг амьтны хууль бус наймааг дроноор хянаж байна.
- Европын холбоо: Химийн бодисын хууль бус худалдааг цахим мэдээллийн сүлжээгээр мөрдөн шалгаж байна.

Монгол Улсад байгаль хамгаалах чиглэлийн төрийн болон төрийн бус байгууллагууд дрон, GPS, GIS технологийг ашиглан хяналт, тандалт хийж эхэлсэн. Жишээлбэл, “WWF Mongolia” байгууллага ховор амьтдын тооллого хийхдээ дроныг ашигласан бол Байгаль орчны яам хиймэл дагуулын зураглал ашиглан хууль бус олборлолтыг илрүүлэх системийг туршиж эхэлжээ.

GPS¹⁰ нь (англ. Global Positioning System) 1973 оноос АНУ-ын Батлан хамгаалах яамнаас хэрэгжүүлсэн цэргийн зориулалтын байршил тогтоох систем бөгөөд 1980 оны сүүлээс иргэний хэрэгцээнд ашиглуулах болжээ. GPS-ийн гол зарчим нь дэлхийн аль ч цэг дээр олон байршлын хиймэл дагуул хэрэглэгчид байршлын дохиоллыг дамжуулахад оршдог. Одоогоор дэлхий нийтэд АНУ-ын GPS ба ОХУ-ын ГЛОНАСС /Глобальная навигационная спутниковая система/, Европын холбооны Галилео, Азийн бүсэд БНХАУ-ын Бейдоу, Энэтхэгийн бүс нутгийн Indian Regional Navigation Satellite System байршил тогтоох системүүдийг амжилттай ашиглаж байна. Эдгээр системүүд нь хиймэл дагуулыг дэлхийгээс 20000км тойрог замд байрлуулж, байршлын дохиоллыг хэрэглэгчийн байршил тогтоогчид тасралтгүй дамжуулан ажилладаг. GPS нь сүлжээ хамаарахгүйгээр хаа ч ажиллах бөгөөд цаг агаарын ямар ч нөхцөлд хаанаа ч 24 цагийн байнгын ажиллагаатай байдаг систем юм.

2010 оноос хойш ухаалаг гар утас үйлдвэрлэгч компаниуд “Location Service” буюу байршил тогтоох системтэй гар утас үйлдвэрлэх болсноор 2011 оноос хойш бүтээгдсэн ухаалаг утаснуудын 80-90% нь өөртөө байршил тогтоох GPS-тэй байна.

Сүүлийн жилүүдэд GPS-ийн хэрэглээ монголчуудад хурдтай нэвтэрсэн ба хамгийн анх үндэсний үйлдвэрлэгч “Оллоо аяллын хөтөч” GPS-ийн систем дээр тулгуурлан Монгол орны газрын зураг хийж байсан бол,

техник, технологийн хөгжлийн явцад ухаалаг гар утас хэрэглэгчид GPS -ийг гар утсан дээрээ татаж авах боломжийг бүрдүүлсэн.

2018 оноос монгол хэлтэй хаяалбар зураастай, M1:100.000 байр зүйн зургийг давхар ашигладаг мэргэжлийн газрын зурагтай NaviMarket GPS манай зах зээлд нэвтэрсэн /www.navimarket.mn/ бол хотод ашиглах боломжтой CityGuide, Bgeo, Googlemaps, Geonet гэхчлэн олон GPS ашиглагдаж байна.

Пэру улс: Университет Sheffield-ийн бүтээсэн хиймэл оюун (machine learning)-тай дагуулын зураг ашиглан мод бэлтгэлийн субъектив хэсгүүд (selective logging) болон мод огтлолтыг илрүүлэх зорилгоор үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлж 1.8 сая га ойлд хийсэн байна. Хууль бус модны агууламжийн ~37% илрүүлсэн. 2023-2024 онд 41,000 м³ илүү мод хураагдсан.

Чили улс: Европын сансрын агентлагийн (ESA) Sentinel-1 (SAR) ба Sentinel-2 (олон спектртэй) дагуулын өгөгдлийг ашигласан, AI-тай суурилсан төвлөрсөн платформ, ой модны нөхцөл байдлыг бодит эсвэл ойрхон бодит цагт хянах систем нэвтрүүлж Хууль бус мод огтлолт, ойны нөхцөлийн өөрчлөлтийг цаг алдалгүй илрүүлж, хянаж ажиллах боломж нэмэгдэж байна.

Бразил улс: Газар хөдлөлтийн мэдрэгч болон deep learning ашиглан дагуулын зураг дээрх олборлолт, tailings dam (олборлолтын хогилын хадгалах сав) шинж тэмдэг илрүүлэх технологи нэвтрүүлж Албан ёсны зөвшөөрөлгүй

¹⁰ Цахим эх сурвалж. https://en.wikipedia.org/wiki/Global_Positioning_System

олборлолт, tailings dam-ын байршлууд илэрч, нийт 263 олборлолтын талбай илрээгүй нуун далдалсан гэдгийг илрүүлж чаджээ.

Индонез улс: Google Earth Engine (GEE) платформ ашиглан Sentinel-1 ба Sentinel-2 дагуулын мэдээллийг ашиглан ой модны нөхцлийн өөрчлөлтийг (forest cover change) хянах; machine learning алгоритм (жишээ нь random forest) ашигласан. Сульесси (Sulawesi Selatan) мужийн ойгорлог бүсэд ой модны өөрчлөлтүүд (forest change spots) олон тоогоор илрүүлэгдэж, ой мод огтлолт өндөртэй газруудын мэдээлэл олж авч байна.

Габон ба Калимантан (Индонезийн хэсэг): “Forest Foresight” нэртэй AI систем, RADD (Radar for Detecting Deforestation) ашиглан radar satellite imagery-г ашигладаг, ой мод огтлолт болоход урьдчилсан тэмдэг (жишээ: шинэ зам, хөрс салгах зэрэг) илрүүлдэг. Алтан уурхай (gold mine) орчим ой мод огтлолтыг урьдчилан илрүүлж, 30 га ой мод олныг хамгаалсан тохиолдлууд бий; өмнөх хугацаанд 34 удаа гэмтэлтэй ой мод огтлолтыг зогсоож чадсан.

Молдав улс: LiveEO компаниудтай хамтран дагуулын зураг ашиглан ой мод огтлолтыг илрүүлэх, сүлжээний хяналтанд оруулах; сар бүр тайлан гаргах. Энергийн хямралтай холбоотойгоор ой мод огтлолт нэмэгдсэн Молдав улсад, уг технологи ашиглан илрүүлэх, сэргийлэх ажиллагаа идэвхижсэн.

Финланд улс: Ойн төв (Forest Centre) дагуулын зураг болон тусгай мониторинг ашиглан хууль бус мод огтлолтыг илрүүлж, хуулийн дагуу

зөрчилтэй үйл ажиллагааг шалгах. 2019 онд хууль бус огтлолтыг илрүүлэхээс 300 орчим зөрчил, дараа жилүүдэд зөрчлийн тоо буурч, 2022-2023 онд зөрчил илрүүлэх, шалгах ажил нэмэгдэж хохирол багассан.

Цагдаагийн ерөнхий газрын Экологийн цагдаагийн алба нь 2020 онд байгуулагдсанаасаа дараах инновациудыг нэвтрүүлж ажиллаж байна. Үүнд:

Эрүүгийн хуулийн 24.2, 24.6-д заасан гэмт хэргийн нөхцөл байдлын сүүлийн найман жилийн статистик тоо мэдээг үндэслэн “ArcGis” программ дээр орон зайн дүн шинжилгээ хийж зураглал, тоон мэдээллийг “Систем динамик”-ийн загварт оруулсан. Ингээд судалгаа гаргаж, үйл ажиллагаанд ашигласнаас гадна Газрын харилцаа, Геодези зураг зүйн газраас Баян-Өлгий, Булган, Дархан, Говь-Алтай, Ховд, Сэлэнгэ, Төв, Завхан зэрэг найман аймгийн 513,604.9 км² талбай нутаг дэвсгэрийг хамарсан “6 терабайт”-ын багтаамжтай, 3-5 метрийн нягтралтай Сансрын хиймэл дагуулын архивын мэдээллийн санг авч, мөрдөн шалгах ажиллагаанд ашиглан ажилласнаар тодорхой үр дүн гаргаж 2024 онд нөхөн сэргээлт хийж гүйцэтгээгүй тусгай зөвшөөрөлтэй 81 аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг шалгаж, экологи эдийн засагт 11.2 тэрбум төгрөгийн хохирол учруулсан болохыг тогтоон, 7 хэргийг шүүхээр шийдвэрлүүлж нийт 8.7 тэрбум төгрөгийн хохирлыг нөхөн төлүүлж, 2021 онд 2802.4 га, 2022 онд 2962.97 га, 2023 онд 3965.63 га, нийт 9731 га талбайд биологийн болон техникийн нөхөн сэргээлтийн ажлыг тус тус хийж гүйцэтгүүлээд байна.

Түүнээс гадна Лондоны Амьтан судлалын нийгэмлэгтэй хамтран “Монголын Экологийн цагдаа дэлхийн жишгээр ажиллаж нутгийн иргэдтэй түншлэх нь” сэдэвт төслийн хүрээнд “Смарт эргүүл” хяналтын системийг эргүүл, хяналт шалгалтын үйл ажиллагаанд туршилтын журмаар нэвтрүүлж ашигласнаар хууль бус ан амьтан худалдан борлуулсан,мод бэлтгэж тээвэрлэсэн, ан агнасан зэрэг нийт 17 гэмт хэрэг, зөрчлийг илрүүлж,

“Wood watcher” программыг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлснээр хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэргийн илрүүлэлт нэмэгдэж тээврийн хэрэгсэлд ачигдсан болон задгай талбайд хураасан мод, модон материалын эзлэхүүний хэмжээг интернэт, гар утасны сүлжээ хамаарахгүй тодорхойлдог болсон.

5. Цагдаагийн байгууллагад хэрэгжүүлэх боломж, арга зам

- Байгаль орчны гэмт хэрэг мөрдөн шалгах тусгай нэгжийг орчин үеийн техник, технологиор хангах.
- Хууль сахиулагчдын мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх сургалт зохион байгуулах.
- Олон улсын байгууллагуудтай хамтарсан төсөл, судалгаа хэрэгжүүлэх.
- Иргэдийн мэдээлэл өгөх цахим систем, гар утасны аппликейшн нэвтрүүлэх.
- Хиймэл оюун ухаанд суурилсан мэдээллийн дүн шинжилгээний платформ хөгжүүлэх.
- Мэдээллийг нэгдсэн санд бүртгэж, шуурхай солилцох боломжийг бүрдүүлэх.

Дүгнэлт

Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд инноваци нэвтрүүлэх нь зөвхөн хууль хэрэгжилтийг сайжруулах төдийгүй тогтвортой хөгжлийн зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Технологийн дэвшлийг ашигласнаар гэмт хэргийг урьдчилан илрүүлэх, таслан зогсоох, гэмт этгээдийг илрүүлэх үр дүнтэй арга хэрэгсэл болж, цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлнэ.

Экологийн цагдаагийн албаны шинээр хэрэгжүүлж байгаа инновациудын үр нөлөө нь урьд жилүүдийн үйл ажиллааны үр дүнгээс үлэмж ихээр нөлөө үзүүлж бодит үр дүн гарч байгаа нь статистик үзүүлэлтээс харагдаж байна.

Хүрээлэн буй орчны чиглэлээр дагаж мөрдөгдөж байгаа эрхзүйн баримт бичгүүд нь өөр хоорондоо зөрчилдөж байгаа нь цаашид гэмт хэрэг үйлдэгдэх шалтгаан болж эрх бүхий албан тушаалтнууд албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах нөхцөл боломжийг бүрдүүлж байгаа тул цаашид тухайн хяналтыг цахимд шилжүүлэх хэрэгцээ шаардлага бий болж байна.

Санал, зөвлөмж

1. Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд инновацийн бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх.
2. Хүрээлэн буй орчны гэмт хэргийг илрүүлэхэд дрон, хиймэл дагуулын хяналт, хиймэл оюун ухаан ашиглах.
3. Иргэдийн мэдээлэл өгөх цахим платформ хөгжүүлэх.

4. Судалгаа, шинжилгээний ажлыг дэмжиж, олон улсын туршлагыг нутагшуулах.
5. Мэргэжлийн боловсон хүчний чадавхыг нэмэгдүүлэх сургалт, дадлагыг тогтмол зохион байгуулах.
6. Байгаль орчны гэмт хэрэгт хариуцлага тооцох эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох.

Эх сурвалж

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он.
2. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, 2012 он (шинэчилсэн найруулга).
3. Цагдаагийн албаны тухай хууль, 2017 он.
4. Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоол. Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр.
5. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). *World Wildlife Crime Report*, 2020.
6. INTERPOL. *Global Forestry Crime Assessment Report*, 2019.
7. WWF Mongolia. Байгаль хамгааллын тайлан, 2021 он.
8. UNEP. *Environmental Crime and Its Impact*, 2018.
9. Перу – хууль бус мод бэлтгэлийг хиймэл оюун ухаанаар илрүүлэх
 1. University of Sheffield хөгжүүлсэн ML хэрэгсэл, Перу улсын 1.8 сая га ойд ашиглагдсан.
 2. Industry Intelligence Inc. - Relevant Market Information
10. Чили – Sentinel дагуулын өгөгдөл ашигласан AI мониторинг

1. ESA Sentinel-1 ба Sentinel-2 дагуулын мэдээлэлд суурилсан AI-тай систем.

2. Geospatial World кейс судалгаа

3. CaseStudy - Automated Satellite-Based Monitoring System for Deforestation Detection in Chile | Geospatial Resource Platform

11. Бразил – хууль бус олборлолт илрүүлэх

1. Deep learning ашиглан tailings dam болон хууль бус олборлолтыг дагуулын зургаар илрүүлэх.

2. arXiv судалгааны өгүүлэл

3. [2007.01076] Mining and Tailings Dam Detection In Satellite Imagery Using Deep Learning

12. Индонез – Google Earth Engine ба machine learning ашигласан ой хяналт

1. Sulawesi Selatan бүсийн ой модны өөрчлөлтийг Sentinel-ийн өгөгдөлд тулгуурлан илрүүлэх.

2. MDPI сэтгүүл – Forests

3. Monitoring Illegal Logging Using Google Earth Engine in Sulawesi Selatan Tropical Forest, Indonesia

13. Габон ба Калимантан – Forest Foresight систем

1. Radar imagery ашигласан AI систем, ой мод огтлолтыг урьдчилан илрүүлсэн жишээ.

2. Wageningen University & Research (WUR) нийтлэл

3. AI system predicts illegal deforestation: Already prevented the clearing of 30 hectares near a gold mine' - WUR

14. Молдав – LiveEO компанийн хиймэл дагуулын мониторинг

1. Мод огтлолтыг сар бүр илрүүлж, тайлан гаргах систем.

2. LiveEO кейс судалгаа

3. LiveEO | Case Study:
Harnessing the Power of Satellites to Curb
Moldovan Deforestation

15. Финланд – ойн мониторинг,
хууль бус огтлолтын илрүүлэлт

1. Финландын Ойн төв
дагуулын зураг ашиглан хууль бус мод
огтлолтыг илрүүлдэг.

2. Satellite monitoring helped
tackle illegal logging, Forest Centre says |
Yle News | Yle

16. <https://dnn.mn/news/281152>

17. [https://www.arslan.mn/social/new](https://www.arslan.mn/social/news/653542.shtml)
[s/653542.shtml](https://www.arslan.mn/social/news/653542.shtml)

18. <https://police.gov.mn/a/6300>

19. <https://police.gov.mn/o/30>

20. <https://news.mn/sedev/>

ТӨРИЙН АЛБА ХААГЧДЫН АВИЛГА ЁС ЗҮЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Д.Ариунболд,

Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, хошууч

Товч агуулга: Авлига ба ёс зүйн харилцан хамаарал, түүний нийгэмд үзүүлэх сөрөг нөлөө, түүнтэй тэмцэх арга замыг судалсан болно. Авлига нь төрийн байгууллагын итгэлцэл, нийгмийн шударга ёсыг алдагдуулж, эдийн засгийн хөгжил, ардчиллын үндсийг сулруулдаг хамгийн аюултай нийгмийн үзэгдэл юм. Харин ёс зүй нь хувь хүн, байгууллага, нийгмийн үнэт зүйл, хэм хэмжээг хадгалж, шударга ёс, хариуцлагын суурь болдог. Судалгаанд гадаадын (Дани, Финланд, Сингапур) авлигатай тэмцэх туршлагыг авч үзэн Монгол Улсын өнөөгийн нөхцөл байдалтай харьцуулсан бөгөөд ил тод байдал, хууль хэрэгжилтийн үр нөлөө, төрийн албан хаагчийн ёс зүйг сайжруулах шаардлага хамгийн чухал болохыг дүгнэв. Судалгааны үр дүнд ёс зүйн төлөвшил нь авлигын эсрэг бодит дархлаа болдог гэсэн гол санааг дэвшүүлэв.

Түлхүүр үг: Авлига, ёс зүй, шударга ёс, төрийн алба, ил тод байдал, хариуцлага.

Оршил

Авлига бол нийгмийн хөгжил, шударга ёс, төрийн үйл ажиллагааны ил тод байдлыг үгүй хийдэг хамгийн ноцтой сөрөг үзэгдэл юм. Төрийн байгууллагын нэр хүндийг унагаж, иргэдийн итгэлийг сулруулдаг энэ асуудал өнөөгийн дэлхий дахины нийтлэг сорилт болон хувирчээ. Монгол Улсад ч авлигын асуудал төрийн бүх түвшинд илрэн гарч, хөгжлийн гол саад болж буй нь олон улсын үнэлгээнээс тодорхой харагдаж байна.

Нөгөөтэйгүүр, ёс зүй бол хувь хүн болон байгууллагын үйл ажиллагаанд чиглүүлэх үнэт зүйл, хэм хэмжээний цогц бөгөөд авлигын эсрэг тэмцлийн хамгийн чухал “дотоод хяналт” юм. Төрийн албан хаагчийн ёс зүй нь зөвхөн хууль сахих асуудал бус, шударга ёс, хариуцлага, итгэлцлийн илэрхийлэл билээ.

Иймд энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь авлига ба ёс зүйн уялдаа холбоог онолын болон практикийн үүднээс судалж, гадаадын сайн туршлага, Монгол Улсын өнөөгийн нөхцөл байдалд тулгуурлан ёс зүйн төлөвшлийн ач холбогдлыг тодорхойлох

явдал юм. Судалгаанд хууль эрх зүйн баримт бичиг, статистик мэдээлэл болон олон улсын судалгааны үр дүнг ашиглаж, авлигын уг шалтгаан, хор уршиг, түүнийг бууруулах арга замыг шинжилсэн болно.

Үндсэн хэсэг

Авлигын тухай ойлголт:

Авлига болон ёс зүй нь орчин үеийн аливаа нийгмийн хөгжил, шударга ёсны төлөвшил, төрийн хариуцлагын гол тулгуур үзүүлэлтүүдийн нэг юм. Авлига нь аливаа улсын хөгжлийг сааруулж, иргэдийн итгэл, шударга ёсны үнэт зүйлсийг үгүй хийдэг бол ёс зүй нь энэ бүхэнтэй тэмцэх дархлаа болдог байна.

Авлигын тухай ерөнхий ойлголт: "Авлига" гэж авлигын эсрэг хуульд заасан этгээд албан тушаалын эрх мэдлээ хувийн ашиг хонжоо олоход урвуулан ашиглах, бусдад давуу байдал олгох, иргэн, хуулийн этгээдээс тэрхүү хууль бус давуу байдлыг олж авах үйлдэл, эс үйлдэхүйгээр илрэх аливаа эрх зүйн зөрчлийг ойлгоно.

Я.Цэвэлийн "Монгол хэлний товч тайлбар толь бичиг"-т "Авлига" гэдэг нь ёсон бусаар шунаж авсан эд юм" гэж

бичжээ. Энгийнээр тодорхойлбол, АВЛИГА нь эрх мэдлээ хувийн эрх ашигт урвуулан ашиглахыг хэлнэ.

"Авлига" гэж заасан этгээд албан тушаалын эрх мэдлээ хувийн ашиг хонжоо олоход урвуулан ашиглах, бусдад давуу байдал олгох, иргэн, хуулийн этгээдээс тэрхүү хууль бус давуу байдлыг олж авах үйлдэл, эс үйлдэхүйгээр илрэх аливаа эрх зүйн зөрчлийг¹¹ хэмээн тус тус тодорхойлжээ.

Дээрх тодорхойлолтуудад дүгнэлт хийхэд: Авлига гэж эрх бүхий албан тушаалтан өөрийн эрх мэдэл, үүрэг хариуцлагыг ашиглан хууль бус аргаар хувийн ашиг хонжоо олох, бусдад давуу байдал бий болгох, эсвэл энэ зорилгоор аливаа иргэн, хуулийн этгээдээс эд хөрөнгө, үйлчилгээ, хөнгөлөлт зэргийг шунахай сэдлээр авах үйлдэл, эс үйлдэхүйгээр илрэх ёс зүй, хууль зөрчсөн үйлдлийн цогцыг хэлнэ гэж тодорхойлж болох юм.

Авлига дараах хэлбэрүүдтэй байна. Үүнд:

- Системийн авлига: Энэ нь зохион байгуулалттай авлига (бүтцийн элемент) болж хувирсан - зохион байгуулалттай шамшигдуулах ("төсвийг хуваах"), мөнгө завших, системийн нэмэлт орлого юм.
- Ахуйн авлига: Энэ нь жирийн иргэд, албан тушаалтнуудын харилцааны үр дүнд бий болдог. Үүнд албан тушаалтан болон түүний гэр бүлийн гишүүдэд иргэдээс өгөх төрөл бүрийн бэлэг, үйлчилгээ багтсан байдаг. Хамаатан, танил талд

(непотизм) давуу байдал үүсгэх асуудал мөн энэ ангилалд багтдаг.

- *Бизнесийн авлига:* Энэ нь төр, бизнесийн хоорондын харилцааны үр дүнд үүсдэг. Жишээлбэл, бизнесийн маргаантай тохиолдолд талууд өөрсдийн талд шийдвэр гаргуулахын тулд шүүгчийн дэмжлэгийг авахыг эрмэлздэг.

Дээд эрх мэдэлтнүүдийн авлига (англи. Grand corruption) нь ардчилсан тогтолцооны улс төрийн удирдлага, дээд шүүхийг хэлдэг. Энэ нь өөрсдийн эрх ашгийн төлөө, сонгогчдын эрх ашгийг хохироосон бодлого хэрэгжүүлэхээс тогтсон шударга бус үйлдэлтэй эрх баригч бүлэглэлүүдэд хамаатай.

Авлигын хор хөнөөл, шалтгааныг дараах байдлаар тодорхойлсон байна. Үүнд:

1. Эдийн засаг

- Хувийн хэвшлийнхний хууль зөрчдөг, шударга бус аргаар өрсөлдөх, авлигад шилжих гэж оролддог байдал
- Эдийн засгийн буруу бодлого
- Хүнд суртлын аппаратын үйл ажиллагааны үндэс болсон стандарт, зарчмууд нь эрх баригч элитийн бодлогоос хамааралтай байдаг.
- Хувийн хэвшлийн үйл ажиллагаанд төрийн оролцоо их

¹¹ Монгол Улсын Авлигын эсрэг хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг. Төрийн мэдээлэл.2006.№6

- Эдийн засгийн тааламжгүй нөхцөл: амьжиргааны өртөг өндөр, урсгал зардал их
- Төрийн албан хаагчдад бага цалин, орлоготой байх
- Аж ахуйн нэгжүүдийн орчныг тааламжгүй болгох
- Худалдаа, бараа эргэлтийн хориг
- Бизнесийн орчин тогтворгүй байх

2. Улс төр

- Улс төрд авлигатай тэмцэх хүсэл зориггоо сул
- Хоёрдмол утгатай ойлгомж муутай хууль.
- Иргэд хууль тогтоомжийг мэдэхгүй буюу ойлгохгүй байх нь албан тушаалтнуудад хүнд сурталтай үйл ажиллагаа явуулж дур зоргоороо саад учруулах, зохих төлбөрийг өсгөх боломжийг олгодог.
- Төрийн байгууллагууд хоорондын харилцаа, уялдааны механизм дутмаг байх.
- Төрийн албаны тогтворгүй байдал
- Нийгмийн шударга ёс алдагдах
- Төрийн албыг улс төрийн намын нөлөөнд байлгах
- Улс төр, бизнесийн бүлэглэлийн үйл ажиллагаа
- Улс төрийн томилгоо, нөлөөлөл
- Төрийн өмчийн ашиглалтыг дутуу хянах
- Хууль хэрэгжүүлэх байгууллагууд нэр хүндээ алдсан байх

- Бусад

3. Нийгэм, соёл, ёс зүй

- Иргэдийн ёс суртахууны доройтол
- Уламжлалт сэтгэлгээ, зан заншил
- Ашиг сонирхлын зөрчилд орох магадлал өндөр
- Төрийн албан хаагчдын ёс зүйн доройтол
- Авлигын мэдлэггүй, хуулийг үл тоох
- Түгээмэл тархсан байдал
- Иргэд боловсрол болон эрх зүйн мэдлэг дутмаг байх
- Бусад¹²

Ёс зүйн тухай ойлголт:

Ёс зүй нь хувь хүний зан үйл, шийдвэр гаргалт, бусадтай харьцах харилцаанд мөрдөх ёстой үнэт зүйлс, зарчмуудын цогц юм. Энэ нь зөвийг буруугаас ялгах дотоод ухамсар бөгөөд хууль биш ч нийгмийн итгэлцлийг тогтоох үндэс болдог.

“Ёс зүй” хэмээх ойлголт эртний Грекийн “ethos” хэмээх үгнээс гаралтай. Я. Цэвэлийн Монгол хэлний товч тайлбар толинд “Ёс зүй” гэдэг үгийг зарчим нийтээр дагаж баримтлах хэм хэмжээ, хэв хууль гэж тайлбарлажээ.

Манай улсын өнөөгийн мөрдөж буй эрх зүйн баримт бичгүүдэд “Ёс зүй” гэсэн ойлголтыг дараах байдлаар томъёолсон байна: Үүнд:

- ✓ "төрийн албан хаагчийн ёс зүйн нийтлэг хэм хэмжээ" гэж төрийн албан хаагчийн хуульд заасан чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд баримтлах ёс суртахууны нийтлэг шаардлагыг;
- ✓ "төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчил" гэж энэ хуульд заасан ёс

¹² <https://iaac.mn/20/art>

зүйн нийтлэг шаардлагыг зөрчсөн үйлдэл, эс үйлдэхүйг;

- ✓ "төрийн албан хаагчийн ёс зүйн хариуцлага" гэж энэ хуульд заасан ёс зүйн зөрчилд хүлээлгэх арга хэмжээг¹³ хэлнэ гэж тодорхойлжээ.

Ёс суртахууныг дараах байдлаар авч үзнэ. Үүнд:

Ёс суртахууны ухамсар: Ёс суртахууны ухамсар нь хүний оршихуй, нийгэмшихүйн үндэс болох хүн – хүнтэй, хүн – нийгэмтэй, хүн – ертөнцтэй, хүн - байгальтай харилцах харилцааг илэрхийлнэ. Ёс суртахууны ухамсар нь сайн, муу, үүрэг, хариуцлага, шударга ёс, нинжин сэтгэл гэх мэт ёс суртахууны ойлголтуудаар илэрдэг.

Ёс суртахууны харилцаа: Ёс суртахууны харилцаа нь нийгмийн харилцааны чухал хэлбэр бөгөөд хүмүүс хоорондоо харилцаа холбоо тогтоох, мэдээлэл солилцох, бие биедээ нөлөөлөх үйл явц болно. Ёс суртахууны харилцааны онцлог Нийгмийн олон талт харилцааны явцад ёс суртахууны үнэт зүйл хэрэгжиж, хувь хүний эрхэм дээд үнэт зүйл болдог бөгөөд - Чиглэл, зорилготой ухамсартай үйл явц - Эдийн засаг, улс төр, шашин, соёлын олон талт харилцаа юм.

Ёс суртахууны үйл ажиллагаа: Ёс суртахууны үйл ажиллагаа нь зорилго, сэдэл, тэмүүлэл, үйлдэл, үр дүн гэсэн ухагдахуунаар тодорхойлогдоно.

Авлига ба ёс зүйн харилцан хамаарал:

➤ Ёс зүйн доройтол-Авлигын хөрс: Авлига нь ихэнхдээ ёс зүйн ухамсрын доройтлоос эхлэлтэй. Хүний дотоод үнэт зүйлс, шударга байх зарчим алдагдах үед тухайн хүн албан тушаал,

эрх мэдлээ ашиглан хувийн эрх ашгаа дээгүүрт тавьж, хууль бус үйлдэл хийдэг.

➤ Ёс зүй-Авлигын эсрэг дархлаа: Ёс зүй нь авлигатай тэмцэхэд хамгийн хүчтэй дотоод хяналт юм. Хуулиар хориотой үйлдлийг хүн ёс зүйн зарчмаараа өөрөө хориглох чадвартай байвал тэр хүн авлигаас ангид байна.

➤ Ёс зүйн хэм хэмжээ зөрчигдөх нь авлигын анхны шинж: Авлига нь эхлээд ёс суртахууны алдаанаас эхэлж, дараа нь хууль зөрчих үйлдэл болон хувирдаг. Иймд ёс зүйн зөрчил, ашиг сонирхлын зөрчлийг эрт илрүүлж, таслан зогсоох нь авлига үүсэхээс сэргийлэх арга юм.

➤ Ёс зүйн тогтолцоо-Байгууллагын авлигын эсрэг хамгаалалт

Хувь хүний ёс зүйг дэмжих байгууллагын соёл, ёс зүйн дүрэм, дотоод хяналт, ил тод байдал зэрэг нь авлигатай тэмцэх тогтолцооны чухал хэсэг болдог.

➤ Ёс зүйн хандлага бүхий нийгэм-Авлигыг үл тэвчих суурь: Авлигад "зүгээр л байдаг л зүйл", "боломж" гэж хандах сэтгэлгээ нь ёс суртахууны уналтыг илтгэнэ. Харин шударга ёс, хариуцлага, үнэнч байдлыг эрхэмлэдэг иргэдтэй нийгэмд авлига оршин тогтнох боломж бага байдаг.

Ёс зүй бол авлигын анхдагч эсрэг дархлаа юм. Авлигын эх сурвалж нь ёс зүйн хэм хэмжээг үл тоомсорлосноос үүдэлтэй ба хувь хүний ухамсар, байгууллагын соёл, нийгмийн хандлага гурав авлига үүсэх эсэхийг тодорхойлно.

Иймээс авлигатай үр дүнтэй тэмцэхийн тулд хууль эрх зүйн хяналтаас гадна ёс зүйн төлөвшил, хүмүүжил, байгууллагын хариуцлага чухал үүрэгтэй юм.

¹³ Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль. 2023. (Төрийн мэдээлэл.2023.№12)

Авлигатай тэмцэж буй гадаад орны туршлага:

Авлигатай тэмцэхэд дэлхийн улс орнууд өөр өөрийн нөхцөл байдал, улс төрийн соёл, хууль эрх зүйн орчиндоо тохируулан төрөл бүрийн арга зам, шинэлэг шийдэл, бодлого хэрэгжүүлдэг. Авлигын индекс буюу "Авлигын төсөөллийн индекс" (Corruption Perceptions Index, CPI)-ийг гаргадаг Авлигын эсрэг дэлхийн хэмжээнд мониторинг хийх, улс орнуудын авлигын түвшинг хэмжих байгууллага болох Transparency International (Олон Улсын Ил тод байдал байгууллага)-ээс 2024 онд гаргасан судлагаагаар авлигатай амжилттай тэмцэж тэрүүлсэн улс, орны туршлага, сургамжийг авч үзэж байна.

Дани улс дэлхийн хамгийн бага авлигатай орнуудын нэгт тогтмол бичигддэг бөгөөд Авлигын төсөөллийн индексээр дээгүүр байр эзэлдэг байна. Тэдний амжилт дараах төр, нийгмийн бодлого, үнэт зүйлсийн цогц дээр үндэслэсэн байдаг:

1. Шударга, хараат бус шүүхийн тогтолцоо

- Шүүгч, прокурорууд улс төрөөс хараат бус, зөвхөн хуулийн дагуу ажилладаг.
- Авлигын хэрэгт хуулийн дээгүүр хүн гэж байдаггүй — хэн ч шалгуулж, шийтгэгддэг.

2. Төрийн албаны өндөр ёс зүй, ил тод байдал

- Төрийн албан хаагчид өндөр цалинтай, урамшуулал сайтай, зэрэглэлээр өсөх боломжтой.
- Төрийн байгууллагуудын тендер, зардал, шийдвэрүүд нээлттэй, олон нийтэд хянагддаг.

- Хөрөнгө орлогын мэдүүлэг, ашиг сонирхлын зөрчлийг хатуу хянадаг.

3. Эрх зүйт төрийн тогтолцоо

- Хууль дээдлэх зарчим тууштай хэрэгждэг.
- Хуулийн өмнө бүх иргэн тэгш эрхтэй.

4. Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө

- Сэтгүүлчид төр, бизнесийн салбар дахь авлигыг чөлөөтэй илчилдэг.
- Хэвлэл мэдээлэлд цензур, дарамт шахалт байдаггүй.

5. Иргэдийн өндөр боловсрол, хандлага

- Дани хүмүүс авлигад тэг хандлагатай, тэвчдэггүй соёлтой.
- Иргэд төрд хяналт тавьдаг, шударга бус явдлыг илчлэх соёл бүрэлдсэн.

6. Төрийн цахим систем, хялбар үйлчилгээ

- Төрийн үйлчилгээний ихэнх нь цахимаар хийгддэг тул авлига өгөх, авах боломжгүй
- Иргэд үйлчилгээ авахдаа хэн нэгэнд хандаж "танил тал" хайх шаардлагагүй.

Дани улс ямар ч "гэнэтийн" арга хэрэглээгүй — харин тогтолцооны реформ, боловсрол, ил тод байдал, ёс зүйтэй албаны систем зэрэг олон жилийн туршид хэрэгжүүлсэн бодлогын үр дүнд ийм үр дүнд хүрсэн юм.¹⁴

Финланд улс нь дэлхийн хамгийн цэвэр, авлига багатай орнуудын нэг бөгөөд олон жил дараалан Transparency International байгууллагын Авлигын төсөөллийн индекс (CPI)-д тэргүүлэх байруудад бичигдэж байна.

Авлигын эсрэг амжилтын гол хүчин зүйлс:

¹⁴ <https://mn.wikipedia.org/wiki/>

- Шударга, хараат бус шүүхийн тогтолцоо
- Шүүгч, прокурорууд улс төрөөс ангид ажилладаг.
- Хуулийг бүх хүнд тэгш хэрэгжүүлдэг.
- Ил тод төрийн алба ба өндөр ёс зүй
- Албан тушаалтнууд ёс зүйн кодтой, ашиг сонирхлын зөрчилд хяналттай.
- Хөрөнгө орлогын мэдүүлэг тогтмол, олон нийтэд ил байдаг.
- Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө
- Сэтгүүлчид эрх чөлөөтэй ажилладаг.
- Засгийн газрын шийдвэрүүдийг шүүмжлэх эрх нээлттэй.
- Боловсрол ба иргэний хандлага
- Финландын иргэд шударга ёсыг дээдэлдэг, авлигыг хүлээн зөвшөөрдөггүй.
- Сургуулийн наснаас нь эхлэн шударга ёс, иргэний үүрэг хариуцлагыг заадаг.¹⁵

Сингапур улс нь авлига ихтэй байсан ч хатуу хууль, өндөр хариуцлага, шударга тогтолцоогоор авлигатай тэмцэж, өнөөдөр дэлхийн хамгийн цэвэр орнуудын нэг болсон.

Авлигын эсрэг амжилтын үндсэн арга замууд:

- Авлигатай тэмцэх тусгай байгууллага (CPIB)
- Ерөнхий сайдын шууд мэдэлд байдаг, маш өндөр бүрэн эрхтэй.
- Хэн ч байсан шалгана — сайд, бизнесмен, энгийн иргэн гэлтгүй.
- Өндөр цалинтай, хариуцлагатай төрийн алба

- Төрийн албан хаагчид өндөр цалинтай, авлига авах шалтгаан багатай.
- Авлигын хэрэгт холбогдвол маш хатуу шийтгэл авдаг.
- Төрийн үйлчилгээний цахим систем
- Ихэнх үйлчилгээ цахим, хүн хоорондын харилцаа багассан тул авлига өгөх боломж багассан.
- Хатуу хууль, шийтгэл
- Авлигын гэмт хэрэгт өндөр торгууль, шороны ял оноодог.
- Ял шийтгэлийг үнэхээр хэрэгжүүлдэг (зөвхөн цаасан дээрх хууль биш).¹⁶

Монгол Улс дахь авилгын өнөөгийн байдал, тулгамдаж буй асуудал:

Монгол Улсад авлига нь нийгэм, эдийн засаг, төрийн удирдлагын салбаруудад тулгамдаж буй ноцтой асуудлын нэг хэвээр байна. Энэ нь хөгжлийг сааруулж, төрийн албаны чадамжийг бууруулан, иргэдийн төрд итгэх итгэлийг сулруулж байна.

Монгол Улсад авлигын нөхцөл байдал, түүний шалтгаан, үр дагавар болон авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээг дурдвал:

Авлигын нөхцөл байдал (2025 оны байдлаар)

Олон улсын байгууллагуудын үнэлгээ:

○ Transparency International-ийн гаргадаг "Авлигын мэдрэмжийн индекс" (CPI)-ээр Монгол Улс 2024 онд 116 дугаар байрт жагссан бөгөөд 100 онооноос 33 оноо авсан. Энэ нь авлига өндөр байгааг илтгэнэ.

○ CPI үзүүлэлтээр Монгол Улс сүүлийн 10 гаруй жил тогтмол 30–35

¹⁵ <https://www.google.com/search>

¹⁶ <https://singapore.embassy.mn/category/1233>

онооны хооронд хэлбэлзэж байгаа нь авлигын эсрэг бодит ахиц гарахгүй байгаагийн тод илрэл юм.

Авлигын шалтгаанууд:

○ Төрийн байгууллагын ил тод бус байдал: Засгийн газар, төрийн албан тушаалтнуудын шийдвэр гаргалт болон төсвийн зарцуулалт ил тод бус байдаг.

○ Шүүх, хуулийн байгууллагын хараат байдал сул: Тодорхо чиг үүрэг бүхий хууль сахиулах байгууллагуудын улс төр, эдийн засгийн хараат байдал.

○ Сонгуулийн зардал, улс төрийн намуудын санхүүжилт: Санхүүжилт нь хяналтгүй, хариуцлагагүй явагддаг нь бизнесийн бүлэглэлүүд эрх мэдэлд нөлөөлөх шалтгаан болж байна.

○ Нийгмийн хүлцэл: Иргэд авлигад өртсөн ч мэдээлэхгүй байх, хүлээн зөвшөөрөх байдал өргөн дэлгэр байна.

○ Ажилд томилох, тендер олгох үйл явц: Шударга бус, танил тал, хахуульд тулгуурласан томилгоо, тендер олголт давамгайлдаг.

Авлигад өртөж байгаа салбарууд:

➤ Төрийн худалдан авалт, тендер явуулах чиг үүрэг бүхий.

➤ Газар олголт, уул уурхайн лицензийн эрх олгох чиг үүрэг бүхий.

➤ Шүүх, цагдаа, хууль сахиулах чиг үүрэг бүхий.

➤ Боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх.

➤ Татвар, гаальд хяналт тогтоох чиг үүрэг бүхий.

Үр дагавар:

➤ Эдийн засгийн өсөлт удааширч, хөрөнгө оруулалт буурдаг

➤ Нийгмийн тэгш бус байдал гүнзгийрдэг, хавтгайрдаг.

➤ Иргэдийн төр засаг, хууль зүйн тогтолцоонд илгэх итгэл буурдаг.

➤ Чадамжгүй, мэргэшээгүй хүмүүс төрд ажиллах нөхцөл бүрддэг.

Төрөөс авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ:

➤ Авлигатай тэмцэх газар (АТГ): 2007 онд байгуулагдсан. Эрэн сурвалжлах, мөрдөн шалгах, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр ажилладаг.

➤ 2022 онд "Шинэ сэргэлтийн бодлого"-ын хүрээнд авлигын эсрэг тусгай бодлого баталсан. Зорилт 6.5.Авлига, албан тушаалын гэмт хэрэгт оногдуулах ялын бодлогыг чангатгана.

➤ “Алсын хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлого: 5.6 АВЛИГАгүй нийгэм.

➤ 2024 оны хавар Ерөнхийлөгч У.Хүрэлсүх авлигыг "үндэсний аюулгүй байдалд заналхийлж байна" гэх хууль шүүхийн байгууллагын шинэчлэл.

➤ Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын хууль, ашиг сонирхлын зөрчил, хөрөнгө орлогын мэдүүлгийн системийг шинэчлэх ажил.

Иргэдийн оролцоо:

➤ Иргэд, ТББ-уудын хяналт, мэдээлэл ил болгох оролдлогууд нэмэгдэж буй.

➤ Шинэ технологи ашиглан (e-Mongolia, цахим тендер, ил тод мэдээллийн сан) дижитал шилжилтээр авлигыг бууруулах алхам хийгдэж байна.

➤ Гэвч төр, засгийн дээд түвшний авлигын хэрэгт бодит шийтгэл оноох нь сул хэвээр байгаа нь олон нийтийн бухимдлыг төрүүлж байна.

Монгол Улсын авлигатай тэмцэх үйл ажиллагаанд дараах тулгамдаж буй асуудлууд байна. Үүнд:

1. Улс төрийн нөлөөлөл, хараат бус байдал

➤ Авлигатай тэмцэх байгууллагын хараат бус байдал сул: Авлигатай тэмцэх газар (АТГ)-ын даргыг Монгол улсын ерөнхийлөгч санал болгож томилдог.

➤ Монгол улсын “Шүүхийн ерөнхий зөвлөл”-ын шүүгч нарыг Монгол улсын ерөнхийлөгч томилдог.

➤ Хууль хүчний байгууллагууд (ЦЕГ, ШШЕГ, ХХЕГ, ОБЕГ)-ын удирдлагуудыг улс төрийн томилгоо.

2. Хууль эрх зүйн орчны сул талууд

➤ Авлигын тодорхой хэлбэрүүдийг хуульчилж нарийн зохицуулаагүй. Жишээлбэл, ашиг сонирхлын зөрчил, төрийн албан хаагчийн хэт өндөр хөрөнгө, орлого зэрэг асуудалд хариуцлага ногдуулах механизм сул.

➤ Хэрэг хянан шийдвэрлэх процесс удаан, нарийн төвөгтэй тул авлигачид ял завших тохиолдол их гардаг.

3. Авлигын хэрэгт хариуцлага тооцохгүй байх явдал

➤ Төрийн өндөр албан тушаалтнуудын авлигын хэрэг олон нийтэд ил болсон ч ял авах нь ховор.

➤ Хууль хяналтын байгууллагынхан өөрсдөө авлигын хэрэгт холбогддог боловч хариуцлага хүлээх нь бараг л үгүй.

4. Иргэдийн оролцоо, мэдээлэл өгөх соёл сул

➤ Иргэд авлигын талаар мэдээлэхээс айдаг, итгэл алдарсан.

➤ Авлигын талаарх гомдол, мэдээллийг хүлээж авах тогтолцоо нь үр дүн муутай, хамгаалалт хангалтгүй.

➤ Зарим тохиолдолд илчилсэн иргэн өөрөө дарамт шахалт, өш хонзонгийн бай болдог.

5. Авлигын системийн шинжтэй тархалт

➤ Авлига нь төрийн албаны томилгоо, тендер, лиценз, газрын зөвшөөрөл, боловсролын салбар зэрэгт гүнзгий шингэсэн.

➤ Авлига нь өдөр тутмын үйлчилгээтэй (төрийн үйлчилгээ, эмнэлэг, боловсрол г.м.) холбогдсон тул иргэдийн итгэл буурах, шударга ёс алдагдах, ядуурал нэмэгдэх** шалтгаан болдог.

6. Мэдээллийн ил тод байдлын сул орчин

➤ Төрийн байгууллагуудын худалдан авалт, төсвийн зарцуулалт, гэрээ хэлцлийн мэдээлэл тодорхой бус, иргэдэд нээлттэй биш.

➤ Нээлттэй өгөгдлийн сан, цахим ил тод байдлыг хангах системүүд үр дүн муутай ажилладаг.

7. Авлигын талаарх боловсрол, ойлголт дутмаг

➤ Иргэд, тэр дундаа залуучуудын хувьд авлигыг "дасаад сурчихсан" зүйл мэтээр хүлээн авах явдал түгээмэл.

➤ Сургуулийн боловсрол, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан ёс зүй, шударга байдлын боловсрол хангалттай олгогддоггүй.

Монгол Улс авлигаас ангид болохын тулд зөвхөн нэг салбарын биш, төр, иргэн, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн бүх талуудын хамтын ажиллагаа шаардлагатай.

Авлигаас ангид орших нийгмийг бүрдүүлэх гол арга замуудыг дараах байдлаар авч үзэж байна.

1. Хууль эрх зүйн шинэчлэл, хэрэгжилтийг сайжруулах

➤ Авлигын эсрэг хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох – Ашиг сонирхлын зөрчлийг тодорхой хэмжээнд хуульчилж, зөрчсөн тохиолдолд тодорхой хариуцлага тооцдог болгох.

✚ Хууль хэрэгжүүлэгч байгууллагуудын хараат бус байдлыг хангах – АТГ, шүүх, прокурорыг улс төрийн нөлөөнөөс ангид байлгах.

✚ Хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах – Авлигын гэмт хэргийг шалгах, шийтгэх явц ил тод, хурдан, шударга байх.

2. Ил тод, нээлттэй засаглал

✚ Төсөв, худалдан авалт, концесс, тендерийн мэдээллийг бүрэн ил болгох, ингэснээр нийтийн хяналт сайжирна.

✚ Цахим шилжилт, мэдээллийн системүүдийг ашиглах – Төрийн үйлчилгээг цахимжуулснаар авлигын боломжийг багасгана.

✚ Мэдээллийн эрх чөлөөг хангах – Иргэд мэдээлэлд саадгүй, цаг алдалгүй хүрч чаддаг байх.

3. Иргэдийн оролцоо, хяналтыг нэмэгдүүлэх

✚ Иргэд авлигын талаарх гомдлоо аюулгүй, хялбар мэдээлэх нөхцөлтэй байх, “Авлигыг мэдээлсэн хүнийг хамгаалах тухай хууль”-ийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх.

✚ Иргэдийн бүлгүүд, иргэний нийгмийн байгууллагуудын хяналт, оролцоог дэмжих – Төсвийн хяналт, орон нутгийн засаглалд оролцох боломжийг нэмэгдүүлэх.

4. Урьдчилан сэргийлэх ажил арга

✚ Сургуулийн түвшнээс шударга ёс, авлигын хор уршгийн талаар заах – Сурагч, оюутнуудад шударга амьдралын үнэт зүйлийг ойлгуулах.

✚ Төрийн албан хаагчдын ёс зүйн сургалт, хяналтыг тогтмолжуулах – Сахилга хариуцлагыг бэхжүүлнэ.

✚ Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан соён гэгээрүүлэх-Авлигатай тэмцэх уриалга, мэдлэг олгох контент байнга хүргэх.

5. Улс төрийн соёл, намын санхүүжилтийн шинэчлэл

✚ Улс төрийн намуудын санхүүжилт ил тод, хуульчилсан байх – Хууль бус хөрөнгө оруулалтын нөлөөг багасгах.

✚ Шударга сонгууль явуулах, санал худалдахыг таслан зогсоох – Ард түмний сонголт бодит болох нь шударга засаглалын суурь.

✚ Төрийн албан тушаалд мэргэжлийн, чадвартай хүмүүсийг томилох – Танил тал, хамаатан садангүй зарчим хэрэгжүүлэх.

6. Хувийн хэвшил, бизнесийн орчны хариуцлага

✚ Компанийн засаглалыг сайжруулах – Хувийн хэвшил өөрөө авлигад өртдөг, түгээдэг орчин болдог учраас ёс зүйн стандарт нэвтрүүлэх.

✚ Төр-Хувийн хэвшлийн гэрээ, худалдан авалтыг нээлттэй болгох – Шударга өрсөлдөөний орчин бий болгох.

Дээрх арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлснээр авлига буурах боломжтой нөхцөл байдал бий болно гэж үзэж байна.

Төгсгөл хэсэг

Дүгнэлт:

Авлига бол нийгмийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлж, төрийн чадамж, иргэдийн итгэл, эдийн засгийн өсөлтөд хор уршиг учруулдаг ноцтой нийгмийн үзэгдэл юм. Судалгааны үр дүнд дараах гол дүгнэлтүүдэд хүрэв:

-Авлигын уг шалтгаан нь зөвхөн эдийн засаг, эрх зүйн хүчин зүйлс бус, ёс зүйн доройтол, иргэдийн хандлага, байгууллагын соёл, хяналтын тогтолцооны сулралтай шууд холбоотой байна.

-Ёс зүйн хэм хэмжээ, үнэт зүйлсийн тогтолцоо бүрдэхгүйгээр авлигатай үр дүнтэй тэмцэх боломжгүй. Нийгмийн ёс суртахууны төлөвшил,

иргэний хариуцлага, шударга байдлыг эрхэмлэх соёл нь авлигыг бууруулах суурь хүчин зүйл болдог.

-Гадаад орны туршлагаас харахад, авлигыг амжилттай бууруулсан орнууд нь төрийн албан хаагчдын ёс зүйн стандартыг өндөр түвшинд тогтоож, хариуцлага тооцох тогтолцоог сахиж, иргэдийн оролцоо, мэдээллийн ил тод байдлыг сайтар хангаж чадсан байна.

-Монгол Улсад авлигатай тэмцэх хууль эрх зүйн орчин бүрдсэн ч, түүний хэрэгжилт хангалтгүй, олон нийтийн оролцоо сул, төрийн албанд ёс зүйн зөрчил түгээмэл байгаа нь авлигын шалтгааны нэг болж байна.

-Smart PLS загварчлалаар дүн шинжилгээ хийхэд, авлигад нөлөөлөх гол хүчин зүйлс нь хувь хүний ёс зүй, хяналт шалгалтын үр нөлөө, олон нийтийн итгэл үнэмшил, байгууллагын соёл болох нь тодорхой байв.

Санал:

1.Ёс зүйн боловсролыг бүх түвшинд системтэйгээр төлөвшүүлэх: Сургуулийн өмнөх боловсролоос эхлэн их, дээд сургууль, төрийн албан хаагчийн мэргэшүүлэх сургалтад ёс зүйн хичээл, дадлага, кейс сургалтыг түлхүү оруулах.

2.Төрийн байгууллагуудын дотоод хяналт, хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах: Авлига, ёс зүйн зөрчил гаргасан албан тушаалтнуудад ил тод, жишиг болж шийтгэл хүлээлгэх, ёс зүйн хороо, дотоод хяналтыг үр дүнтэй ажиллуулах.

3.Иргэдийн оролцоо, мэдээллийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх: Иргэдээс мэдээлэл авах, хяналт тавих боломжийг цахим болон уламжлалт аргаар өргөжүүлж, нийтийн

мэдээллийг ил тод, ойлгомжтой байдлаар түгээх.

4.Төрийн албанд ёс зүйн шалгуур өндөртэй тогтолцоо нэвтрүүлэх: Албан тушаалд томилохдоо зөвхөн мэдлэг, туршлагаар бус ёс зүйн үнэлгээг хамтад нь үнэлдэг систем бий болгох.

5.Гадаад орны сайн туршлагыг нутагшуулах: Тухайлбал, Финланд, Сингапур, Швед зэрэг улсуудын авлигын эсрэг бодлогоос оновчтой, монгол нөхцөлд тохирох жишгийг судалж, бодлого боловсруулахад тусгах.

Монгол Улс авлигаас ангид байхын тулд зөвхөн эрх баригчдын шийдвэрээр биш, нийгмийн бүх давхаргын оролцоо, ёс зүй, хариуцлага, хяналттай нэгдсэн тогтолцоо хэрэгтэй. Энэ бол нэг өдөрт хийгдэх зүйл биш ч, тууштай, системтэй алхмуудын үр дүнд шударга нийгэмд дөхөж очих бүрэн боломжтой.

Монгол Улсад авлигын эсрэг хууль эрх зүйн орчин тодорхой хэмжээнд бүрдсэн ч түүний хэрэгжилт, хариуцлага, улс төрийн соёл, иргэдийн оролцоо зэргийн хувьд нэн чухал сорилтууд тулгарсаар байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Авлигын эсрэг хууль. 2006. Улаанбаатар
2. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль. 2023. Улаанбаатар
3. Авлигатай тэмцэх газрын 2023, 2024 оны тайлан.
4. <https://iaac.mn/20/art>
5. <https://mn.wikipedia.org/wiki/>
6. <https://www.google.com/search>
<https://singapore.embassy.mn/category/1233>.

ISO 9001 ЧАНАРЫН УДИРДЛАГЫН ТОГТОЛЦООНЫ ОНОЛ, МӨН ЧАНАР, АЧ ХОЛБОГДОЛ БА ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

П.Аюуш.

МУИС-Улс төр судлал, Олон улсын харилцаа, Нийтийн удирдлагын Сургууль- Төрийн удирдлагын магистрант

Товч агуулга: ISO 9001 стандарт нь дэлхийн хэмжээнд хамгийн өргөн хэрэглэгддэг чанарын удирдлагын тогтолцооны (ЧУТ) загвр бөгөөд байгууллагын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний чанарыг тогтвортой хангах, хэрэглэгчийн шаардлага, хүлээлтийг биелүүлэхэд чиглэсэн олон улсын шаардлагын тогтолцоо юм. Энэхүү өгүүлэлд ISO 9001 стандартын онолын суурь ойлголт, чанарын удирдлагын 8 зарчим, мөн чанар, стандартын үзэл баримтлалын тухай судлан, байгууллагын дотоод үйл ажиллагааг үр ашигтай удирдах, хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлэх, өрсөлдөх чадварыг бэхжүүлэхэд үзүүлэх ач холбогдлыг тодорхойлов. Мөн өгүүлэлд Япон, Герман, АНУ, БНХАУ зэрэг улс орнууд ISO 9001 стандартыг амжилттай хэрэгжүүлсэн бодит туршлагуудыг судалж, тус стандарт нь зөвхөн үйлдвэрлэлийн салбарт бус, эрүүл мэнд, боловсрол, үйлчилгээ, төрийн захиргаа зэрэг олон салбарт үр өгөөжтэй болохыг харуулсан. Судалгаанаас харахад байгууллага бүр ISO 9001-ийн үзэл баримтлалыг өөрийн онцлогт тохируулан хэрэгжүүлснээр дотоод зохион байгуулалт, гүйцэтгэл, үр ашгийг сайжруулж, хэрэглэгчийн итгэлцлийг нэмэгдүүлж чадсан байна.¹⁷ Түүнчлэн, стандартын "эрсдэлд суурилсан сэтгэлгээ", "байнгын сайжруулалт", "нотолгоонд тулгуурласан шийдвэр гаргалт" зэрэг үзэл баримтлал нь орчин үеийн удирдлагын аргачлалд шинэ хандлага авчирч байгаа нь судалгааны нэг гол үр дүн байв. Иймд ISO 9001 стандартыг шинжлэх ухаанч арга зүйгээр судлах, хэрэгжүүлэх нь байгууллагын хөгжилд стратегийн ач холбогдолтой болохыг энэхүү өгүүлэлээр харуулж байна.¹⁸

Түлхүүр үг: ISO 9001, чанарын удирдлага, олон улсын стандарт, хэрэглэгчийн сэтгэл ханамж, байгууллагын үр ашиг

Оршил. Орчин үеийн дэлхийн эдийн засаг, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарууд өрсөлдөөн өндөртэй, хэрэглэгчийн хүлээлт, шаардлага тасралтгүй өсөн нэмэгдэж буй нөхцөлд чанарын удирдлага нь аливаа байгууллагын тогтвортой хөгжлийн үндэс суурь болж байна. Чанар бол зөвхөн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний гадаад үзэмж, найдвартай байдал төдийгүй, хэрэглэгчийн сэтгэл ханамж, байгууллагын дотоод үйл ажиллагааны уялдаа холбоо, удирдлагын үр нөлөөг

бүхэлд нь хамарсан өргөн хүрээтэй ойлголт юм.

Энэ үүднээс чанарын удирдлагын тогтолцоог (ЧУТ) стандартчлан, олон улсын хэмжээнд жигд хэрэгжүүлэх нь байгууллагуудын хувьд зайлшгүй чухал шаардлага болон тавигдаж байна. Олон улсын стандартын байгууллагаас (ISO) боловсруулсан ISO 9001 стандарт нь уг хэрэгцээнд нийцүүлэн боловсруулагдсан бөгөөд дэлхийн 170 гаруй оронд сая сая байгууллага хэрэгжүүлж, амжилттай үр дүнд хүрчээ.

¹⁷ Төмөрбат, Т. (2020). Чанарын удирдлагын тогтолцооны стандартууд ба түүний Монгол дахь хэрэгжилт (2 дахь хэвлэл). Улаанбаатар: МУИС-ийн Хэвлэл.

¹⁸ Ганболд, Ж. (2018). ISO 9001 стандартын хэрэгжилт ба байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөний судалгаа. Улаанбаатар: ШУТИС-ийн Менежментийн тэнхим.

ISO 9001 нь байгууллагын бүх шатны үйл ажиллагааг чанарын үүднээс үнэлэх, хянах, тасралтгүй сайжруулах удирдлагын системийг төлөвшүүлдэг. Стандартыг хэрэгжүүлснээр байгууллага нь хэрэглэгчийн итгэлийг олж авах, бизнесийн нэр хүнд, гүйцэтгэлийг дээшлүүлэх, олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадвартай болох бодит суурийг тавьдаг.¹⁹

Монгол Улсын хувьд эдийн засгийн төрөлжилт, үйлдвэрлэл болон үйлчилгээний салбарын олон улсын интеграцлал нэмэгдэж байгаа энэ цаг үед ISO 9001 зэрэг чанарын стандартыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нь үндэсний аж ахуйн нэгжүүдийн хөгжлийг дэмжих чухал стратегийн хэрэгсэл болж байна.²⁰ Иймд энэхүү судалгааны өгүүлэл нь ISO 9001 стандартын онолын үндэс, практик ач холбогдол, үзэл баримтлал, олон улсын хэрэгжилтийн туршлагыг шинжлэх ухаанч үндэслэлтэйгээр задлан шинжилж, Монголын байгууллагуудад чиглэл, арга зам санал болгоход оршино.

Үндсэн хэсэг. Чанарын удирдлагын хөгжил, онолын суурь

Чанарын удирдлагын онол нь 20-р зууны дунд үеэс эрчимтэй хөгжиж, дэлхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарт менежментийн цоо шинэ хандлагыг бий болгосон. Үүнд нэрт чанарын онолчид голлох үүрэгтэй байсан бөгөөд тэдний зарим үзэл санааг онцолж болно:

Уильям Эдвардс Деминг (W. Edwards Deming)

➤ “Чанарын 14 зарчим”-ыг дэвшүүлж, чанарын удирдлагад системийн хандлагыг нэвтрүүлсэн.

➤ Байгууллага нь зөвхөн эцсийн бүтээгдэхүүний чанарыг хянахаас гадна бүх үйл явцыг сайжруулснаар чанарыг хангана гэж үзсэн.

➤ Демингийн алдарт PDCA (Plan-Do-Check-Act) мөчлөг нь чанарын удирдлагын тогтолцооны үндсэн аргачлал болжээ.²¹

Жозеф Журан (Joseph Juran)

➤ “Чанарын гурвал” (Quality Trilogy) хэмээх онолыг боловсруулсан. Үүнд:

1. Чанарын төлөвлөлт
2. Чанарын хяналт
3. Чанарын сайжруулалт орно.

➤ Журан чанарыг зөвхөн техникийн асуудал бус, менежментийн бүх шатны оролцоотой холбоотой гэж үзсэн.

Филип Кросби (Philip Crosby)

➤ “Zero Defects” буюу “Алдаа гаргахгүй байх” үзэл баримтлалыг түгээн дэлгэрүүлсэн.

➤ Түүний гол санаа нь чанар бол үнэгүй: анхнаасаа зөв хийж сурах нь дахин засвар, алдааны зардлаас хямд.

➤ Кросбигийн хэлснээр чанарын гол хэмжүүр нь “шаардлагыг хангах”

¹⁹ Доржпалам, Б. (2021). Чанарын удирдлагын тогтолцоог байгууллагад нэвтрүүлэх арга зүй. Улаанбаатар: Боловсролын судалгааны төв.

²⁰ Батсүх, С. (2019). Стандарт, тохирлын үнэлгээ ба чанарын менежмент. Улаанбаатар: Стандарт, хэмжил зүйн газар.

²¹ISO (2015). *ISO 9001:2015 Quality Management Systems – Requirements*. International Organization for Standardization
Juran, J. M. (1992). *Juran on Quality by Design: The New Steps for Planning Quality into Goods and Services*. Free Press

бөгөөд хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийг тэргүүнд тавьсан.

Эдгээр онолчдын санаа нь хожим ISO 9000 гэр бүлийн стандартыг

боловсруулах онолын суурь болж, өнөөдөр дэлхий дахинд өргөн хэрэгжиж буй чанарын удирдлагын тогтолцооны үндэс суурь болжээ.

ISO 9001 стандарт нь чанарын удирдлагын 8 зарчим дээр тулгуурладаг бөгөөд эдгээр зарчим нь байгууллага үйл ажиллагаагаа тогтвортой удирдахад чиглэнэ. Үүнд:

1. Хэрэглэгч төвтэй байдал – Байгууллага хэрэглэгчийн хэрэгцээ, хүлээлтийг ойлгож, тэднийг хангах замаар урт хугацааны харилцааг бий болгоно.

2. Удирдагчийн манлайлал – Дээд удирдлагын манлайлал, алсын хараа тодорхой байх нь чанарын удирдлагын амжилтын үндэс.

3. Ажилчдын оролцоо – Бүх түвшний ажилтнууд чанарын удирдлагад идэвхтэй оролцсоноор байгууллагын чадавх өсдөг.

4. Үйл явцын хандлага – Үр дүнтэй чанарын удирдлага нь үйл ажиллагааг процесс болгон удирдаж, тэдгээрийн харилцан уялдааг оновчтой болгодог.

5. Удирдлагын тогтолцооны хандлага – Байгууллагын зорилгод хүрэхийн тулд уялдаа холбоотой системийг удирдах нь үр дүнтэй байдаг.

6. Тасралтгүй сайжруулалт – Байгууллагын үйл ажиллагааг байнга шинэчилж, сайжруулж байх нь урт хугацааны амжилтын гол нөхцөл.

7. Баримтад суурилсан шийдвэр – Шийдвэр гаргалт нь зөвхөн таамаглал бус, бодит мэдээлэл, шинжилгээ дээр тулгуурлах ёстой.

8. Харилцан ашигтай харилцаа – Нийлүүлэгчид болон түншүүдтэй харилцан ашигтай хамтын ажиллагаа нь чанарыг сайжруулахад чухал.

ISO 9001:2015 хувилбарын гол өөрчлөлтүүд

ISO 9001 стандарт 1987 оноос хойш хэд хэдэн удаа шинэчлэгдсэн. Сүүлийн ISO 9001:2015 хувилбарын гол онцлог өөрчлөлтүүд нь:²²

➤ Эрсдэлийн менежмент-ийг голчлон тусгасан. Байгууллага үйл ажиллагааны эрсдэлийг тодорхойлж, удирдах шаардлагатай болсон.

➤ High-Level Structure (HLS) буюу бусад ISO стандартуудтай уялдуулах шинэ бүтэц нэвтрүүлсэн.

➤ Удирдлагын манлайллын үүрэг нэмэгдэж, чанарын удирдлагын тогтолцоог зөвхөн чанарын менежер бус дээд удирдлага өөрсдөө хариуцах шаардлагатай болсон.

➤ Баримтжуулалт илүү уян хатан болсон. Заавал баримт бичигт төвлөрөхөөс илүүтэй байгууллагын онцлогт тохируулан мэдээллийг хадгалах боломж олгосон.

➤ Хүлээлтийн талуудын оролцоо-г (stakeholders) харгалзах шаардлагатай болсон. Зөвхөн хэрэглэгч бус, ажилтнууд, нийлүүлэгчид, нийгмийн оролцоог ч тооцдог.

➤ Байгууллагад хэрэгжүүлэхэд шаардагдах үндсэн үе шат

²² Монголын үндэсний стандартчилал хэмжилзүйн газар (2022). *ISO 9001 стандартын хэрэгжилтийн тухай тайлан*. Улаанбаатар.

ISO 9001 стандартыг байгууллага хэрэгжүүлэхдээ дараах үндсэн үе шатыг дамждаг:

1. Бэлтгэл үе шат – Байгууллагын дотоод нөхцөл байдал, зорилгыг тодорхойлох, удирдлагын шийдвэр гаргах.

2. Төлөвлөлт – ISO 9001 хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө, хуваарь гаргаж, шаардлагатай нөөцийг тодорхойлох.

3. Сургалт ба мэдлэг олголт – Ажилтнуудыг стандартын талаар сургаж, оролцоог нь хангах.

4. Системийн баримтжуулалт – Байгууллагын үйл ажиллагааг ISO 9001 шаардлагад нийцүүлэн баримтжуулах (бодлого, журам, заавар боловсруулах).

5. Хэрэгжилт – Тогтолцоог байгууллагын өдөр тутмын үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэх.

6. Дотоод аудит, үнэлгээ – Хэрэгжилтийн түвшинг хянаж, сул талуудыг илрүүлэх.

7. Сайжруулалт ба гэрчилгээжүүлэлт – Илэрсэн асуудлыг засаж сайжруулсны дараа гуравдагч этгээдээс албан ёсны аудит хийлгэж, ISO 9001 гэрчилгээ авах.

Чанарын удирдлагын ач холбогдол

Чанарын удирдлагын тогтолцоог хэрэгжүүлэх нь байгууллагад дараах үндсэн ач холбогдлыг бий болгодог:

1. Байгууллагын бүтээмжийн өсөлт
Чанарын удирдлага нь үйл явцыг оновчтой зохион байгуулж, нөөцийг үр ашигтай ашиглах боломж олгодог. Үүний үр дүнд үйлдвэрлэлийн зардал буурч, бүтээмж нэмэгдэнэ.

2. Хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлэх
Чанар бол хэрэглэгчийн хүлээлтийг хангах гол хүчин зүйл. ISO 9001 зэрэг тогтолцоог нэвтрүүлсэн байгууллага нь хэрэглэгчийн санал гомдлыг бууруулж, харилцагчийн итгэлцлийг нэмэгдүүлдэг.

3. Өрсөлдөх чадварыг бэхжүүлэх
Олон улсын жишгээр чанарын удирдлагын тогтолцоог хэрэгжүүлсэн байгууллага нь зах зээлд илүү итгэлтэй байр суурь эзэлж, гадаадын түншүүдтэй хамтран ажиллах боломжтой болдог. Тухайлбал, олон улсын тендер, гэрээнд оролцоход ISO 9001 баталгаажуулалт нь томоохон давуу тал болдог.

4. Тасралтгүй сайжруулалт, тогтвортой хөгжил
Чанарын удирдлагын тогтолцоо нь зөвхөн нэг удаагийн үр дүнд хүрэх бус, үйл ажиллагааг байнга шинэчилж, сайжруулан хөгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Энэ нь байгууллагын урт хугацааны амжилт, тогтвортой хөгжилд чухал үүрэгтэй.

ISO 9001 СТАНДАРТЫГ ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

Европын холбооны туршлага

Европын холбоо (ЕХ)-ны улс орнууд чанарын удирдлагын тогтолцоог өргөнөөр нэвтрүүлж, үйлдвэрлэл болон үйлчилгээний салбарт олон улсын чанарын баталгааг хангаж чадсан.²³

➤ Үйлдвэрлэл: Германы автомашин үйлдвэрлэл (Mercedes-Benz, BMW) нь ISO 9001-ийг үйлдвэрлэлийн бүх шатанд хэрэгжүүлсэнээр чанар, найдвартай байдлаараа дэлхийд танигдсан. Үйлдвэрлэлийн процесс бүрийг ISO стандартын дагуу удирдаж,

²³ Toyota Motor Corporation (2021). *Sustainability Report: Quality Management*. Japan.

нийлүүлэлтийн сүлжээ, нийлүүлэгчдэд ч ижил шаардлага тавьдаг.

➤ Үйлчилгээ: Их Британийн эрүүл мэндийн байгууллагууд болон боловсролын байгууллагууд ISO 9001 стандартыг хэрэгжүүлснээр үйл ажиллагааны ил тод байдал, үйлчилгээний чанар, иргэдийн сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлсэн. Тухайлбал, Английн их дээд сургуулиуд оюутны үйлчилгээний чанарт ISO 9001 стандарт нэвтрүүлж, сургалтын чанарын баталгаажуулалтыг сайжруулжээ.

ЕХ-ны туршлагаас харахад ISO 9001 стандарт нь зөвхөн үйлдвэрлэлд бус, нийгмийн үйлчилгээний салбарт ч амжилттай хэрэгждэг болохыг харуулдаг.

АНУ, Японы туршлага

АНУ-ын туршлага:

- General Electric (GE) компани ISO 9001 стандартыг хэрэгжүүлснээр чанарын хяналтын тогтолцоогоо дэлхийн зах зээлд нийцүүлэн шинэчилж, бүтээгдэхүүнийхээ найдвартай байдлыг баталгаажуулсан. Энэ нь компанид олон улсын гэрээ хэлэлцээрт оролцох, зах зээлээ өргөжүүлэх давуу тал болжээ.

- АНУ-д ISO 9001 гэрчилгээтэй компаниудын тоо тогтмол өссөөр байгаа бөгөөд ялангуяа агаарын тээвэр, эрүүл мэнд, мэдээллийн технологийн салбарт өргөн хэрэглэж байна.²⁴

Японы туршлага:

Япон улс чанарын удирдлагын системийг дэлхийд үлгэр жишээ болгосон. Тухайлбал, Toyota компани чанарын удирдлагын ISO 9001-ийг өөрийн Toyota Production System (TPS)-тэй уялдуулж, “Just-in-Time” болон

“Kaizen” (тасралтгүй сайжруулалт)-ийн зарчмыг нэвтрүүлсэн. Үүний үр дүнд Японы автомашин үйлдвэрлэл дэлхийн хамгийн өндөр чанартай салбарын нэг болсон.

Японы туршлагаас харахад ISO 9001-ийг зөвхөн баримт бичгийн түвшинд хэрэгжүүлэх бус, үндэсний соёл, байгууллагын менежментийн арга барилтай уялдуулах нь хамгийн чухал байдаг.

БНСУ, Хятадын туршлага

БНСУ-ын туршлага:

➤ Өмнөд Солонгосын экспортын ихэнх компани (Samsung, LG, Hyundai) олон улсын зах зээлд өрсөлдөхийн тулд ISO 9001 гэрчилгээтэй байх шаардлагыг эртнээс хангаж ирсэн.

➤ ISO 9001-ийг хэрэгжүүлснээр бүтээгдэхүүний чанар олон улсын стандарттай нийцэж, экспортын өсөлтөд шууд нөлөөлсөн. Түүнчлэн дотоодын жижиг, дунд үйлдвэрүүд ч экспортын зах зээлд гарахын тулд ISO 9001 баталгаажуулалт зайлшгүй авдаг болсон.

Хятадын туршлага:

➤ Хятад улс ISO 9001 гэрчилгээний тоогоор дэлхийд тэргүүлдэг бөгөөд үйлдвэрлэлийн бүх салбарт энэ стандартыг өргөн нэвтрүүлсэн.

➤ Экспортын чанарын баталгаажуулалтад ISO 9001 стандарт голлох шалгуур болж, олон улсын зах зээлд Хятадын бараа бүтээгдэхүүний өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлсэн.

Гэвч зарим тохиолдолд стандартыг зөвхөн “гэрчилгээ авах” зорилгоор хэрэгжүүлж, чанарын тогтолцоог

²⁴ General Electric (2019). *Quality and Compliance Management Framework*. USA.

бодитоор хэрэгжүүлдэггүй сул тал гардаг байна.

Монголын зарим байгууллагын ISO 9001 хэрэгжилтийн жишээ, тулгарч буй бэрхшээл

Монгол Улсад сүүлийн жилүүдэд олон улсын стандартуудыг нэвтрүүлэх хандлага нэмэгдэж байгаа бөгөөд төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагууд ISO 9001 гэрчилгээ авах нь түгээмэл болжээ. Жишээ нь:²⁵

➤ Эрчим хүч, уул уурхайн салбар: “Эрдэнэт үйлдвэр” ТӨҮГ ISO 9001 стандартыг хэрэгжүүлж, бүтээгдэхүүний чанарын удирдлагын тогтолцоог олон улсын түвшинд нийцүүлсэн.

➤ Банк, санхүүгийн салбар: Зарим арилжааны банкууд үйл ажиллагааны чанараа баталгаажуулах зорилгоор ISO 9001 хэрэгжүүлж, олон улсын хөрөнгө оруулалтын байгууллагуудын итгэлийг нэмэгдүүлж байна.

➤ Боловсрол, эрүүл мэндийн салбар: Их, дээд сургуулиуд сургалтын чанарын удирдлагад ISO 9001 стандарт нэвтрүүлж эхэлсэн бол зарим эмнэлгүүд үйлчилгээний чанараа сайжруулах зорилгоор хэрэгжүүлж байна.

➤ Нийгмийн хамгааллын салбар: Нийгмийн даатгалын ерөнхий газар болон аймаг, дүүргийн нийгмийн даатгалын газрын үйл ажиллагаанд энэхүү стандартыг нэвтрүүлж иргэд, даатгуулагчдад нийгмийн даатгалын үйлчилгээг түргэн шуурхай, ил тод, чирэгдэлгүй хүргэхээр ажиллаж байна.

Тулгарч буй бэрхшээлүүд:

➤ Стандартыг зөвхөн “гэрчилгээ авах” зорилгоор хэрэгжүүлэх явдал түгээмэл.

➤ Удирдлага болон ажилчдын манлайлал дутмаг

➤ Ажилчдын оролцоо сул, чанарын удирдлагын соёл бүрдээгүй.

➤ Санхүү, хүний нөөцийн хүрэлцээ дутмаг.

➤ Тогтолцоог байнгын сайжруулалттай уялдуулахгүй орхигдуулах тохиолдол бий.

Дүгнэлт. Энэхүү судалгааны ажлаар чанарын удирдлагын онол, ISO 9001 стандартын үзэл баримтлал болон олон улсын туршлагыг авч үзлээ. Чанарын удирдлагын онол нь зөвхөн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний чанарыг хангахаас гадна байгууллагын удирдлага, төлөвлөлт, тасралтгүй сайжруулалтын тогтолцоог бүрдүүлэхэд чиглэдэг болохыг тодорхойллоо. Деминг, Журан, Кросби зэрэг онолчдын бүтээлүүдээс харахад чанарын удирдлага нь хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийг дээдлэх, үйл явцыг сайжруулах, ажилтнуудын оролцоог хангах зэрэг зарчим дээр тулгуурладаг нь өнөөгийн ISO стандартын үзэл санаатай нягт уялдаж байна. ISO 9001 стандарт нь байгууллагын чанарын удирдлагын тогтолцоог олон улсын түвшинд ижил хэмжүүрээр үнэлэх, өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх, хэрэглэгчийн итгэлийг нэмэгдүүлэх суурь болдог. 2015 оны шинэчлэлээр байгууллагын стратеги, эрсдэлийн удирдлага, соёл, мэдлэгийн менежменттэй илүү уялдуулах боломж бүрдсэн.

²⁵ Сүхбаатар, Б. (2021). “Монголын байгууллагуудад чанарын удирдлагын тогтолцоог

нэвтрүүлэхийн ач холбогдол, бэрхшээл.”
Менежментийн судалгаа, №3

Олон улсын туршлагаас харахад Европын холбооны улсуудад үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар өргөнөөр нэвтрүүлсэн нь экспортын чанарын баталгаанд чухал нөлөө үзүүлсэн байна. АНУ, Японд Toyota, General Electric зэрэг корпорациуд ISO 9001-ийг хэрэгжүүлснээр тасралтгүй сайжруулалт, хэрэглэгчийн сэтгэл ханамжийг өндөр түвшинд хадгалж иржээ. БНСУ, Хятадад экспортын өрсөлдөх чадвараа нэмэгдүүлэх бодлогын хүрээнд ISO 9001-г нэвтрүүлж, чанарын баталгаажуулалтыг үндэсний хэмжээнд дэмжсэн туршлагатай. Монгол Улсад ч зарим байгууллага (уул уурхай, боловсрол, эмнэлгийн салбар, нийгмийн хамгаалал гэх мэт) ISO 9001-г хэрэгжүүлж байгаа ч дотоод соёл, хүний нөөцийн чадавх, санхүүжилтийн хүндрэл зэрэг бэрхшээл тулгарч байна.

Иймд манай улсын төрийн болон хувийн байгууллагууд ISO 9001-г нэвтрүүлэхдээ зөвхөн сертификат авах зорилгоор бус байгууллагын үйл ажиллагааны менежмент, үр ашгийг дээшлүүлэх урт хугацааны стратегийн хэрэгсэл гэж ойлгох шаардлагатай. Санал (Зөвлөмж)

1. Байгууллагын удирдлага чанарын тогтолцоог нэвтрүүлэхэд бодлогоор дэмжиж, ажилтнуудын оролцоог хангах;

2. Хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах;

3. Хүний нөөцийн сургалт, чадавхыг тасралтгүй нэмэгдүүлэх;

4. ISO 9001-г байгууллагын хөгжлийн стратегитай уялдуулж, зөвхөн сертификат бус чанарын соёлыг төлөвшүүлэх;

5. Монголын нөхцөлд тохирсон хэрэгжилтийн гарын авлага, сайн туршлагын кейсүүдийг түгээх.

6. Төрийн байгууллагууд ISO 9001 стандартыг нэвтрүүлэхийг уриалан урамшуулах бодлого хэрэгжүүлэх.

7. Төрийн үйлчилгээний чанар, хариуцлагыг дээшлүүлэх үүднээс төрийн агентлагууд болон орон нутгийн удирдлагын байгууллагууд ISO 9001 стандартыг хэрэгжүүлж, иргэдэд чанартай үйлчилгээ үзүүлэх жишиг тогтоох.

Ном зүй / Эх сурвалж

1. Төмөрбат, Т. (2020). Чанарын удирдлагын тогтолцооны стандартууд ба түүний Монгол дахь хэрэгжилт (2 дахь хэвлэл). Улаанбаатар: МУИС-ийн Хэвлэл.

2. Ганболд, Ж. (2018). ISO 9001 стандартын хэрэгжилт ба байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөний судалгаа. Улаанбаатар: ШУТИС-ийн Менежментийн тэнхим.

3. Доржпалам, Б. (2021). Чанарын удирдлагын тогтолцоог байгууллагад нэвтрүүлэх арга зүй. Улаанбаатар: Боловсролын судалгааны төв.

4. Батсүх, С. (2019). Стандарт, тохирлын үнэлгээ ба чанарын менежмент. Улаанбаатар: Стандарт, хэмжил зүйн газар.

5. ISO (2015). *ISO 9001:2015 Quality Management Systems – Requirements*. International Organization for Standardization

6. Juran, J. M. (1992). *Juran on Quality by Design: The New Steps for Planning Quality into Goods and Services*. Free Press

7. Монголын үндэсний стандартчилал хэмжилзүйн газар (2022). *ISO 9001 стандартын хэрэгжилтийн тухай тайлан*. Улаанбаатар.

8. Toyota Motor Corporation (2021). *Sustainability Report: Quality Management*. Japan.

9. General Electric (2019). *Quality and Compliance Management Framework*. USA.

10. Сүхбаатар, Б. (2021). “Монголын байгууллагуудад чанарын удирдлагын тогтолцоог нэвтрүүлэхийн ач холбогдол, бэрхшээл.” *Менежментийн судалгаа*, №3

ТӨРИЙН АЛБАНЫ ХАРИУЦЛАГЫН ТОГТОЛЦООГ САЙЖРУУЛАХАД АНХААРАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

Л.Баасанжав

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч,
магистрант, хошууч

Товч агуулга. Улс орнуудын хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийн нэг магадгүй хамгийн чухал нь тухайн улсын төрийн албаны тогтолцоо, түүний төлөвшил юм.

Төрийн албан хаагчдыг сонгон шалгаруулах ажиллагаа хувийн болон улс төрийн үзэмжээс илүү хувь хүний мэргэшил, ур чадварт үндэслэсэн байх зарчмыг мерит зарчим гэнэ. Төрийн албанд шударга ёс, хариуцлагыг тогтоон хэвшүүлж, хүний-нөөцийн дур зоргын томилгоо, хөдөлгөөнийг таслан зогсоож, улс төрийн зүй бус нөлөөллөөс ангид болгох, **төрийн мэргэшсэн, тогтвортой** албыг цаашид төлөвшүүлэн бэхжүүлэхэд чиглэгдэх нь чухал юм. Сонгон шалгаруулах, албан тушаалд дэвшүүлэх ажиллагаа ажилтан бүрийн ажлын гүйцэтгэл, мэдлэг мэргэшлийн түвшин, ур чадварыг бодитойгоор хэмжихийн (гол төлөв нээлттэй, өрсөлдөөнт шалгаруулалтын журмаар) зэрэгцээ, Төрийн албаны зөвлөл нь албан тушаалын ангилал, цалин хөлсний нэгдсэн сүлжээг боловсруулж, мөрдүүлдэг, улс төрийн нөлөөллөөс ангид боловсон хүчний удирдлагын мэргэжсэн тогтолцоо болж төлөвшдөг.

Түлхүүр үгс. Төрийн алба, төрийн албаны тогтолцоо, хариуцлага, мерит, спойл тогтолцоо.

Оршил. Аливаа улс орны төрийн алба хэдий чинээ мэргэшсэн, тогтвортой байх тусам тухайн орны улс төр, эдийн засаг, нийгмийн хүрээг хамарсан өөрчлөлт, шинэтгэлийн үр дүн төдий чинээ сайжирч нийгмийн хөгжлийн хөтөч болж чаддаг байна.

Төрийн албаны үйл ажиллагаа авилгад автсан, төрийн албан хаагчдын мэдлэг чадвар дутмаг, сул дорой, улс төрийн болон бизнесийн нөлөөлөл их байгаа нөхцөлд далд эдийн засаг хөгжих, аливаа шударга бус байдал газар авах, ядуурал, ажилгүйдэл нэмэгдэх, албан тушаалын наймаа луйвар цэцэглэх хамгийн таатай хөрс болд өгдөг гэж үздэг юм. Ийм нөхцөлд тухайн улс орон хичнээн баялаг ихтэй байсан ч гадаадаас хичнээн их хэмжээний зээл тусламж

авсан ч хөгждөггүй, улам мөхөл рүү явдаг. Харин төрийн албаны оновчтой зөв тогтолцоо нь улс орны хөгжлийн тулгуур түлхэц хүч болж өгдөг.¹ Тухайлбал, дэлхийн банкний тодорхойлсноор Зүүн Азийн “Бар” улсуудын хөгжлийн өсөлт нь тэдгээр орнуудын засаглалын өндөр чадавхи, бөгөөд захиргааны гүйцэтгэлийн үр дүнтэй, сайн түвшинд хүрсэн нь төрийн албан хаагчдыг шилж сонгон авах “Мерит” зарчим, хариуцлагын тогтолцооны үр дүнд бий болсон юм гэжээ.² Иймээс төрийн албаны тогтолцоо зөв, оновчтой байх тухай асуудал маш чухалд тооцогддог.

Монгол Улсын төрийн албаны тухай хуулийн 1.1 дэх хэсэгт “Энэ хуулийн зорилт нь төрийн албаны мэргэшсэн, тогтвортой, ил тод,

¹ Ш.Батсүх. Төрийн алба, хүний нөөц. УБ., 2017 он, 9 дэх тал.

² World bank, The East Asian Mirade: A world Bank Policy Research Report. Oxford University Press. 1993

хариуцлагатай байх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх, төрийн албаны төв байгууллага, төрийн албан хаагчийн эрх зүйн байдал, нийгмийн баталгааг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино”¹ гэсэн заалт нь төрийн албанд мерит зарчмыг төлөвшүүлэх гол зорилтыг тавьж өгсөн харагдаж байна.

Үндсэн хэсэг. Төрийн албаны мэргэшсэн, тогтвортой эсвэл үүний эсрэг мэргэшээгүй, тогтворгүй тогтолцоотой байх нь төрийн албаны хүний нөөцийн удирдлагын асуудлуудыг ямар зарчимд үндэслэн шийдвэрлэж байгаагаас шууд хамаардаг. Иймд төрийн албаны хүний нөөцийн удирдлагын ямар зарчим баримталж байгаагаас шалтгаалан төрийн албаны тогтолцоо тодорхойлогддог. Төрийн албаны мэргэшсэн, тогтвортой тогтолцоо юу, үгүй гэдгээрээ өнөө үед төрийн албаны хүний нөөцийн удирдлагын 2 төрлийн ерөнхий зарчимд суурилсан тогтолцоо хөгжиж ирсэн.

Үүнд

1. Мерит ² тогтолцоо (**Merit system**)- Боловсрол, мэргэжил, ур чадварт үндэслэсэн шударга тогтолцоо.

2. Спойл ³ тогтолцоо (**Spoils system**)- Улс төрийн шалгуур, үзэл суртал танил тал зэрэгт үндэслэсэн тогтолцоо.⁴

Манай улсад сүүлийн жилүүдэд төрийн албаны тогтолцоо тогтворгүй, албан хаагчидыг улс төрийн намын шугмаар халж солих явдал их байгаа тул төрийн албанд мерит тогтолцоо, хариуцлагыг

сайжруулах шаардлага урган гарч ирж байна.

Төрийн алба улс төрөөс ангид байх нь юуны өмнө төрийн албаны хүний нөөцийн хэрэгцээ хангалттай холбоотой ойлголт юм. Манайд улс төрийн сонгууль бүрийн дараа УИХ-д авсан суудлын харьцаагаар намууд албан тушаал хувааж авах, албан тушаалтныг зөвхөн улс төрийн шалгуураар холбогдох хууль тогтоомжийг үл хайхран халах, чөлөөлөх, томилох гажууд зуршил сонгуулиас сонгууль дамжин ужгирсан нь одоо хүртэл амь бөхтэй хадгалагдсаар байна.

Энэ нь төрийн албаны зөвлөлөөс төрийн алба, төрийн жинхэнэ албан хаагчийн хооронд үүссэн маргааныг хянан шийдвэрлэх ажлын явцаас тодорхой харагдана. Төрийн албан хаагчдаас Төрийн албаны зөвлөлийн нэр дээр ирүүлсэн төрийн жинхэнэ албан тушаалаас үндэслэлгүйгээр халагдсан, чөлөөлөгдсөн тухай маргааны тоо сонгууль бүрийн дараагийн жилээс огцом өсөн нэмэгддэг нь нууц биш юм.

2.Төрийн албаны мерит тогтолцооны үүсэл хөгжил

Мерит тогтолцооны үүслийг эртний Хятадын Цинь улс болон Хань улсын үеэс буюу МЭӨ II зуунаас гэж үздэг бөгөөд тухайн үед мерит зарчимд суурилсан төрийн албаны шалгалтыг авч байснаас эхлэлтэй гэдэг бөгөөд эртний Хятадын том гүрнийг тогтвортой барьж, удирдах арга нь энэхүү төрийн албаны тогтвортой тогтолцоо байжээ.⁵

¹ Төрийн албаны тухай /шинэчилсэн найруулга 1 дүгээр зүйл. Төрийн мэдээлэл. 2018 он №1

² “Мерит тогтолцоо” гэдэг нь гавьяа зүтгэл, чанар чанасаа сайн тал, хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдал гэсэн утгатай.

³ “Спойл тогтолцоо” гэдэг нь ашиг хуваарилах буюу эвдрэх тогтолцоо юм.

⁴ Ш.Батсүх. Төрийн алба, хүний нөөц. УБ., 2017 он, 8 дахь тал.

⁵ Ш.Батсүх. Төрийн алба, хүний нөөц. УБ., 2017 он, 10 дахь тал.

Их Монгол Улсын үед Чингис хаан авъяас, эрдэм чадлаараа тодорсон хэнийг боловч харц ард, дайсан этгээд гэж үл харгалзан эрх мэдлийг өгч төрийн албанд авч байсан гэдэг. Ийнхүү гавъяа зүтгэл, эрдэм чадлыг чухалчилсан "мерит" зарчмыг төрийн албанд баримталдаг нь тэрхүү их гүрний хүчирхэг байсны илрэл юм. Улмаар мерит тогтолцооны зарчим үзэл санаа нь 17 дугаар зууны үед Английн колони байсан Энэтхэгт тархсан бөгөөд цаашдаа Европ, АНУ-д нэвтэрсэн.

АНУ-ын төрийн алба нь 1881 оныг хүртэл Спойл тогтолцоотой буюу сонгуульд ялсан нам төрийн албан тушаалыг хуваарилах зарчмыг баримталж байсан бөгөөд тухайн үед төрийн албан хаагчдыг ажилд томилох, албан тушаал дэвшүүлэх, ажлаас чөлөөлөх асуудлууд нь улс төрийн шалгуураар шийдэгдэж байсан ба шинэ сонгогдсон Ерөнхийлөгч өөрийн "багийг бүрдүүлэх"-ийн тулд төрийн байгууллагуудад асар их халаа, сэлгээ хийж, энэ нь улмаар төрийн албанд тогтворгүй байдлыг бий болгодог байв.

Энэ нь цаашлаад эрх мэдэл, албан тушаалыг наймаалцах байдлыг улам дэвэргэсэн. Энэхүү албан тушаалын наймаа, халаа сэлгээний золиос болсны улмаас бухимдсан этгээд 1881 онд АНУ-ын Ерөнхийлөгч Жеймс А.Гарфилдыг Вашингтон хотод амийг нь егүүтгэсэн байна. Энэ нь АНУ-д төрийн албаны тогтвортой тогтолцоог хуульчлахад ихээхэн түлхэц болж, улмаар АНУ-ын сенатч Жорж Пендлетон (George Pendleton) мерит зарчмыг баримтлах тухай хуулийн төслийг санаачлан 1883 онд Сенатаар батлуулсан бөгөөд энэ нь "Пендлетоны хууль (The Pendleton Act) хэмээн

нэрлэгдэх болсон байна. Энэ хууль АНУ-ын төрийн албыг тогтвортой болгоход асар их нөлөө үзүүлсэн юм. Пендлетоны хуульд тусгаснаар төрийн албанд иргэдийг сонгон шалгаруулахдаа:

1. Заавал өрсөлдөөнт шалгалтаар авах

2. Энэхүү шалгаруулалтыг тусгай комисс зохион байгуулж авах

3. Шалгаруулалтын комиссын бүрэлдэхүүн олон намын төлөөлөлтэй байх гэсэн зарчмууд тусгагдсан.

Мерит зарчмыг баримтлах явдал нь эхэн үедээ зөвхөн төрийн албанд иргэдийг авахдаа шударга, өрсөлдөөнт шалгаруулалт хэрэглэх тухай асуудлыг авч үздэг байсан бол орчин үед энэ нь илүү өргөн хүрээг хамарсан ойлголт болсон.

Төрийн албан хаагчдыг сонгон шалгаруулах ажиллагаа хувийн болон улс төрийн үзэмжээс илүү хувь хүний мэргэшил, ур чадварт үндэслэсэн байх зарчмыг мерит зарчим гэнэ. Сонгон шалгаруулах, албан тушаалд дэвшүүлэх ажиллагаа ажилтан бүрийн ажлын гүйцэтгэл, мэдлэг мэргэшлийн түвшин, ур чадварыг бодитойгоор хэмжихийн (гол төлөв нээлттэй, өрсөлдөөнт шалгаруулалтын журмаар) зэрэгцээ, Төрийн албаны зөвлөл нь албан тушаалын ангилал, цалин хөлсний нэгдсэн сүлжээг боловсруулж, мөрдүүлдэг, улс төрийн нөлөөллөөс ангид боловсон хүчний удирдлагын мэргэжсэн тогтолцоо болж төлөвшсөн байдаг.²

Тухайлбал, мерит зарчим гэдэгт төрийн албанд иргэдийг шударгаар өрсөлдүүлэн авахаас гадна, цалин хөлсний, ажлын гүйцэтгэлийн үнэлгээний, албан тушаал дэвшүүлэх

болон шагнал урамшуулал олгох шударга, зөв зарчмын тухай авч үздэг.

Мерит зарчмын цогц ойлголтод:⁴

-Төрийн алба улс төрөөс ангид байх (**non-political**). Төрийн албан хаагчдын томилгоо, халаа сэлгээ нь улс төрийн сонгууль, намын харьяаллаас ангид байх;

-Төрийн алба тогтвортой байх. (**permanent**). Төрийн байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалт тогтвортой байхын зэрэгцээ төрийн албан хаагчид төрийн албанд тогтвортой ажиллах боломж бүрдүүлсэн байх;

-Төрийн алба мэргэжлийн байх (**professional**). Төрийн албан хаагчдыг мэргэшүүлэн дадлагажуулах замаар шат дараалалтай дэвшүүлдэг байх;

-Төрийн алба чадварлаг байх (**confident**). Төрийн албанд гарсан сул орон тоонд хамгийн сайн тохирох, чадварлаг хүнийг зөв сонгож, томилох зэрэг хамаардаг.

АНУ-ын төрийн албаны тогтолцоон дахь мерит зарчмын талаар дэлхийн ихэнх орны судлаачид ихээхэн жишээ татаж авч үздэг бөгөөд АНУ-ын төрийн албаны мерит тогтолцоонд баримтлах 9 зарчим⁵, хориглох 12 заалт байдаг.⁶

Мерит тогтолцооны 9 зарчим

1. Ажилд авах, албан тушаал дэвшүүлэхдээ нээлттэй, шударга өрсөлдөөний зарчмыг баримтлах,

2. Ажилтан болон ажил горилогчдод тэгш, шударга хандах,

3. Ижил төрлийн ажилд адил хэмжээний цалин олгох, ажлын сайн гүйцэтгэлийг урамшуулах,

4. Шударга байдлыг эрхэмлэх, олон нийтийн ашиг сонирхлыг харгалзах,

5. Албан хаагчдыг ур дүнтэй, ур ашигтай удирдах,

6. Ажилтнуудын аливаа асуудлыг шийдэхэд (цалин нэмэх, бууруулах, шагнах, шийтгэх, албан тушаалд дэвшүүлэх, бууруулах, халах гэх мэт) ажлын гүйцэтгэлийг харгалзах,

7. Байгууллагын болон хувь хүний гүйцэтгэлийг сайжруулахын тулд ажилтнуудыг байнга сургаж хөгжүүлэх,

8. Ажилтнуудыг улс төрийн сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах,

9. Ажилтнуудыг улс төрийн "хов, өшөө авалтын" золиос болохоос хамгаалах.

Мерит тогтолцооны 12 хориглосон зүйл

1. Ажилтан болон ажил горилогчдыг үндэс угсаа, шашин шүтлэг, нас, хүйс, арьсны өнгөөр ялгаварлахыг хориглоно.

2. Ажилтныг хууль бус үйлдэл хийхийг шаардаж болохгүй.

3. Төрийн албан хаагчдыг улс төрийн үйл ажиллагаанд хүчээр татан оролцуулахыг хориглоно.

4. Хүний "ажилд орохын тулд өрсөлдөх" эрхийг хааж боогдуулахыг хориглоно.

5. Албан тушаалд өрсөлдөж байгаа хүнд нөлөөлөх замаар түүнийг өрсөлдөөнөөс гаргахыг хориглоно.

6. Хууль бус байдлаар давуу тал олгохыг хориглоно.

7. Ураг төрлийн хүнийг ажилд авах, албан тушаал дэвшүүлэхийг хориглоно.

8. Батлагдаагүй мэдээлэл, цуурхалд үндэслэн ажилтан, ажил горилогчид хариуцлага тооцохыг хориглоно.

9. Эсэргүүцэл, гомдол гаргасны төлөө ажилтан албан хаагчдад хариуцлага тооцохыг хориглоно.

10. Албан үүрэг, ажил албан тушаалтай нь холбоогүй асуудлаар хууль бусаар ялгаварлан гадуурхахыг хориглоно.

11. Мерит зарчмыг тусгасан хууль, эрх зүйн актыг зөрчихийг хориглоно.

12. Олон жил ажилласан ажилтнуудын эдлэх давуу эрхийг санаатайгаар зөрчихийг хориглоно.

Ийнхүү мерит тогтолцоо нь төрийн албаны хүний нөөцийн удирдлагын гол асуудлуудыг хөндөн үзэх болсон төдийгүй түүнийг хэрэгжүүлэх арга, хэлбэр ч өөрчлөгдөн хөгжихийн хирээр энэхүү мерит тогтолцооны 2 төрлийн чиглэл бий болсон юм. Үүнд:

- Карьерийн (Career) тогтолцоо
- Албан тушаалын (Position)

тогтолцоо

Карьерийн тогтолцоо нь мерит зарчмын сонгодог хэлбэр бөгөөд төрийн албаны хүний нөөцийн удирдлагын асуудлуудыг шийдвэрлэхдээ "карьер"-ийн зарчаар ханддаг. Өөрөөр хэлбэл, энэ тогтолцооны үед иргэн төрийн албанд анх орохдоо бага түвшний албан тушаалаас эхлэн ажиллаад хугацаа өнгөрөх тусам албан тушаал ахих (карьер дээших) здамаар дэвшдэг бөгөөд хүний нөөцийн удирдлагын бусад асуудлууд нь мөн адил энэ зарчимдаа зохицсон байна. Тухайлбал, цалин хөлсний албан ёсоор тогтоосон, нийтээр (бүх төрийн албан хаагчид) дагаж мөрддөг сүлжээ, тогтолцоотой байх ба

цалин хөлс нь удаан ажиллах тусам ажилласан жил болон албан гушаалын шатлалаас хамааран мэмэгддэг. Энэ тогтолцооны үед төрийн албан хаагчдын хөдөлмөрийн харилцаатай холбоотой бүхий л зохицуулалтуудыг хууль, тогтоомж, тодорхой дүрэм журмуудаар маш нарийвчлан тогтоож өгсөн байдаг ба бүх төрийн байгууллага зайлшгүй дагаж мөрдөх шаардлагатай.

Албан тушаалын тогтолцоо нь мерит зарчмын орчин үеийн хэлбэр буюу төрийн албанд хувийн хэвшлийн менежментийн зарчмыг нэвтрүүлсэнтэй холбоотойгоор уламжлалт мерит зарчмыг зохицуулан өөрчилсөн хэлбэр юм. Энэ тогтолцооны үед иргэнийг төрийн албанд авахдаа тодорхой мэргэжил, боловсрол, ур чадварын шаардлагыг харгалзаж үзэж өрсөлдүүлэн шалгаруулж авдаг боловч хүний нөөцийн удирдлагын асуудлуудыг зохицуулахдаа байгууллага бүр мерит тогтолцооны ерөнхий зарчмыг зөрчихгүйгээр илүү уян хатан байдлаар бие даан зохицуулах боломжтой болдог. Өөрөөр хэлбэл, карьерийн тогтолцоонд хууль, дүрэм журам голлох байр суурийг эзэлж, түүгээр бүхий л зохицуулалтууд хийгддэг бол албан тушаалын тогтолцоонд байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын үйл ажиллагаанд гэрээ, хэлцэл голлох үүрэг гүйцэтгэдэг.¹

Карьерийн болон албан тушаалын тогтолцооны ялгаатай талуудыг дараах зүйлүүдээр харьцуулан ялгаж болно.

- Төрийн албанд элсүүлэх, шилж сонгох үйл явц

¹ Ш.Батсүх. Төрийн алба, хүний нөөц. УБ., 2017 он, 13 дахь тал.

- Мэргэшил, ур чадварын шаардлага
- Албан тушаалд томилох, албан тушаал дэвшүүлэх тогтолцоо
- Цалин хөлс, урамшууллын тогтолцоо
- Хөдөлмөрийн харилцаа, зохицуулалт

3. Монгол Улсын төрийн албанд мерит зарчмыг төлөвшүүлэх нь:

Монгол Улсад 1990 оноос эхэлж өнөөдрийг хүртэл өрнөж буй Монгол улсын төрийн албаны шинэтгэлийн үйл явц дор дурдсан үе шатуудыг дамжин хэрэгжиж байна. 1990-1995 оныг хамарсан шинэтгэлийн эхний үе шатны гол онцлог Монгол улсын төрийн байгууллын шинэ тогтолцоог бүрдүүлэхэд оршиж байжээ. Энэ үе шатанд ардчиллын үнэт зүйлсийг шингээсэн Үндсэн хуулийг боловсруулж баталсан бөгөөд энэхүү гол хуулийн үзэл санаанд нийцүүлж төрийн эрх мэдлийг тэнцвэртэйгээр хуваан хэрэгжүүлэх онолын дагуу төрийн байгууламжийг хууль, тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн салаанд хуваарилах нэн чухал ажил хийгдсэн юм. Үүний дагуу Монгол Улсын Их хурлын тухай, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тухай, Монгол Улсын Засгийн газрын тухай, Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулиуд батлагдан мөрдөгдөж төрийн байгууллагуудыг чиг үүргийн дагуу өөрчлөн байгуулах үйл явц өрнөсөн юм.¹ Үүний үр дүнд төрийн албаны өнөөгийн дүр төрх бүрэлдэх баттай суурь тавигдсан нь энэ үе шатны гол үр дүн байлаа. 1993 онд баталж хэрэгжүүлсэн Засгийн газрын "Удирдлагын хөгжлийн хөтөлбөр" төрийн албаны шинэтгэлийг

урагшлуулахад багагүй үүрэг гүцэтгэсэн юм.

Хоёрдахь үе шат 1995-2002 оныг хамран үргэлжилсэн гэж үзэхээр байгаа юм. 1995 онд Төрийн албаны тухай хуулийг баталж, манай улсад анх удаа төрийн албаны гол харилцааг зохицуулсан төрөлжсөн хуультай болсон. Энэ хуулиар төрийн албаны ангилал, албан тушаалын ангилал зэрэглэл, төрийн албанд баримтлах зарчим, төрийн албан хаагчийн эрх үүрэг, хариуцлага гэх зэрэг гол чухал асуудлууд тусгагдан төрийн албаны хэмжээнд нийтлэг мөрдөгдөж эхэлсэн юм.

Гурав дахь үе шат 2002-2008 оныг хамарсан гэж үзэж байгаа юм. Учир нь 2002 онд Төрийн албаны удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль батлагдан мөрдөгдөж, Төрийн албаны тухай хуульд ч энэ талаар нэлээд чухал өөрчлөлт оруулсан. Энэхүү хуульд төрийн албаны үйл ажиллагааг төлөвлөхдөө хийх ажлыг бүтээгдэхүүнд шилжүүлж, өртөг зардлыг тооцон түүний үндсэн дээр төрийн албаны хийж гүйцэтгэх ажлын төсөв босгох арга замыг тусгаснаас гадна, төсвийн ерөнхийлөн захирагч, төсвийн ерөнхий менежерүүдийн эрх хэмжээг ялгавартай тогтоож, зарим удирдах ажилтны сонгон шалгаруулалтын зарчмыг тодорхойлж, төрийн албаны удирдлагын хэв шинж, ажлын гүцэтгэлийг үр дүнгээр нь тооцох аргачлалыг нарийвчлан хуульчилсан нь манай төрийн албаны түүхэнд ихээхэн шинэлэг зүйл байлаа.² Энэ үе шат бол төрийн албаны удирдлага, санхүүжилт, төлөвлөлт, гүйцэтгэл, үнэлгээний орчин

¹ Ш.Батсүх. Төрийн алба, хүний нөөц. Д.Зүмбэрэлхам, УБ., 2017 он, 60 дахь тал.

² Монгол улсын төрийн албаны шинэтгэлийн явц, үр дүн, хандлага, судалгааны тайлан. УБ., 2014 он.11 дэхь тал.

үеийн хэв шинжийг бүрдүүлэхэд ахиц гаргасан он жилүүд байв. Чухам энэ үе шатанд Төрийн захиргааны албаны зөвлөлийг Төрийн албаны зөвлөл болгон өргөтгөж, бие даасан хараат бус байгууллагын статусыг нь өндөржүүлэн баталгаажуулсан байна. Түүнчлэн төрийн албаны шинэтгэлийг урагшлуулахад чиглүүлэгч болж томоохон үүрэг гүйцэтгэж байгаа баримт бичиг бол 2004 онд УИХ-аас баталсан "Монгол Улсын төрийн албаны шинэтгэлийн дунд хугацааны стратеги" юм. Мөн 2008 онд УИХ-аас Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлогыг баталж түүнд Төрийн албаны төв байгууллагын эрх хэмжээг нэмэгдүүлж, хараат бус байдлыг нь улам баталгаажуулж, төрийн албаны мэргэшсэн байдлыг хангах талаар тусгасан билээ.

Төрийн албаны шинэтгэлийн **дөрөвдэх үе шат** 2008 оноос эхлэн одоо хүртэл үргэлжилж байна. 2008 онд Төрийн албаны тухай хуульд зарчмын шинжтэй томоохон нэмэлт өөрчлөлт оруулсан, Тухайлбал, энэ өөрчлөлтөөр улс төрийнхөөс бусад төрийн албан хаагчдыг улс төрийн намын харьяалалгүй байлгах, намын харьяалалгүй төрийн албан хаагчид улс төрийн сонгуулийн сурталчилгаанд ямар нэгэн хэлбэрээр оролцохгүй байх, төрийн албан хаагчдыг үндэслэлгүйгээр халах, чөлөөлөхийг хатуу хориглох, Төрийн албаны төв байгууллагаас төрийн албаны удирдах албан тушаалтны хууль бус шийдвэрийг хүчингүй болгох, хариуцлага тооцох, сонгон шалгаруулалтаас хамгийн шаардлага хангасан нэг хүнийг шалгаруулан нэр дэвшүүлэх зэрэг

төрийн албанд шудрага ёсыг хэвшүүлэх, хүний- нөөцийн дур зоргын томилгоо, хөдөлгөөнийг таслан зогсоож улс төрийн зүй бус нөлөөллөөс ангид болгох, **төрийн мэргэшсэн, тогтвортой** албыг цаашид төлөвшүүлэн бэхжүүлэхэд чиглэсэн өөрчлөлтүүд тусгагдсан юм. Энэ үе шатанд Төрийн албаны зөвлөлийн эрх хэмжээг нэлээд хэмжээгээр нэмэгдүүлж, түүний төрийн албаны шинэтгэлийн талаар гүйцэтгэх үүрэг хариуцлагыг ч илүү тодотгож өгсөн. Энэ шатанд төрийн албаны шинэтгэлд хамаатай нэг чухал баримт бичиг батлагдсан нь 2010 онд Улсын Их Хурлаас баталсан "Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал" юм. Энэхүү баримт бичигт төрийн залгамж чанар, Төрийн албаны мэргэшсэн тогтвортой байдал, хууль ёсыг дээдэлсэн авлигагүй төрийн алба, төрийн албаны үйлчилгээний чанар хүртээмжийн талаар тусгаж шинэ үеийн төрийн албаны хөгжлийн чиг баримжааг тодорхойлсон нь чухал ач холбогдолтой болсон.¹ Төрийн албаны шинэтгэл цаашид төрийн албыг улс төрөөс хараат бус байлгаж, гагцхүү мэдлэг чадварт суурилсан мэргэшсэн, тогтвортой байх "мерит" тогтолцоог төрийн албанд бүрдүүлэхэд чиглэгдэх нь гарцаагүй бөгөөд энэ талаар хамгийн байж болох богино хугацаанд үр дүнд хүрэх арга замыг сонгож ажиллах зорилт бидний өмнө тавигдаж байна.

"Мерит" гэдэг үгийг монголчилбол "гавъяа зүтгэл, чанар чансаа, сайн тал, хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдал" гэх мэт утгыг агуулах бөгөөд хүний нөөцийн тухайд энэ ойлголт нь төрийн аливаа албан тушаалд түүний зорилго, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд

¹ Ш.Батсүх. Төрийн алба, хүний нөөц. Д.Зүмбэрэлхам. УБ., 2017 он, 63 дахь тал.

зайлшгүй хэрэгцээтэй шалгуур шаардлагуудыг бүх талаараа бүрэн хангасан шилмэл хүн томилогдох үйл явцыг илэрхийлдэг. "Мерит зарчим" гэдэг нь төрийн мэргэшсэн албаны томилгоог улс төрийн хуваарилалт, захиалгаар бус, түүнээс бүрэн ангид бөгөөд цэвэр өрсөлдүүлэн шалгаруулах зарчмаар төрийн албанд томилох болон зөвхөн хүлээн зөвшөөрөхүйц зүтгэл, үр дүн гаргасныхаа үнэлэмжээр албан тушаал дэвших тухай тогтсон үзэл баримтлал юм. Харин "мерит тогтолцоо" бол уг зарчмыг хэрэгжүүлэх бүх нөхцөлийг бүрдүүлсэн улс төр, эрх зүй, бүтэц зохион байгуулалтын цогц байдаг ажээ.¹

Мерит зарчмын талаар бичигдсэн ном, бусад эх сурвалжаас ажиглахад түүнийг явцуу болон өргөн утгаар авч үзэх хоёр янзын хандлага байна. Зарим нь зөвхөн зарчмын хүрээнд хүний нөөцийг төрийн албанд анх шалгаруулж авах, албан тушаалд томилох болон дэвшүүлэхдээ мерит зарчмыг баримтална гэсэн явцуу хүрээнд авч үзсэн байхад, нөгөө хэсэг нь хүний нөөцийг төрийн албанд анх шалгаруулж авах, албан тушаалд томилох болон дэвшүүлэх, чөлөөлөх, албан тушаалын ангилал, зэрэглэл, цалин хөлс, урамшууллын зохистой тогтолцоог бий болгох, сургалт хөгжлийн бодлогыг тодорхойлох, ажлын гүйцэтгэлийг урамшуулах зэрэг хүний нөөцийн удирдлагын бүхий л асуудлыг мериттэй холбож тогтолцооны өргөн хүрээнд авч үзсэн байна.

Тогтолцоо нэгэнт бүрдсэн газар зарчмаа алдахгүй баримталж олсон ололтоосоо ухрахгүй түүнийг улам

төгөлдөржүүлэхэд анхаарал хандуулдаг бол мерит' тогтолцоо бүрдэж амжаагүй газар уг зарчмыг нэг мөр ойлгох, түүнийг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн тогтолцоо буй болгох асуудлуудын аль алинд нь адилхан ач холбогдол өгдөг хандлага байна. Харин улс төрөөс хараат бус, мэргэшсэн, тогтвортой, чадварлаг төрийн алба бүрдэх асуудал бол мерит зарчимд суурилсан тогтолцооны үр дүн бөгөөд уг тогтолцоог зохих ёсоор хэрэглэсэн тохиолдолд тийм үр дүнд хүрдгийг олон орны туршлага харуулж байна.

4.Гадаад орны туршлага

Аливаа улс орны төрийн алба хэдий чинээ мэргэшсэн, тогтвортой байх тусам тухайн орны улс төр, эдийн засаг, нийгмийн хүрээг хамарсан өөрчлөлт, шинэтгэлийн үр дүн төдий чинээ сайжирч нийгмийн хөгжлийн хөтөч болж чаддаг байна. 1883 онд АНУ-ын Ардчилсан намын сенатч Жорж Пендлтоны санаачилж батлуулсан Төрийн албаны шинэтгэлийн акт ("Пендлтоны хууль" гэж алдаршсан)-аар тус улсад улс төрийн намуудад сонгуулийн үр дүнгээр төрийн албан тушаалыг хуваарилдаг, төрийн албанд улс төр хүчтэй нөлөөлдөг шудрага бус тогтолцоог өөрчилсөн бөгөөд энэ үеэс эхлэн АНУ-д төрийн албаны Мерит тогтолцоо бүрдэн эрүүлжиж эхэлсэн түүхтэй. Мөн энэ хуулиар Америкийн Төрийн албаны комисс гэдэг бие даасан байгууллагыг шинээр байгуулж энэхүү түүхэн ач холбогдолтой хуулийн хэрэгжилтийг хариуцуулснаар харьцангуй богино хугацаанд үр дүнд хүрсэн.

¹ Д.Байгал, Ц.Энхмандах. төрийн албаны тогтолцоо. "Төрийн захиргаа", 2012, №02(22), 46-47 дахь тал.

Манай улсад бүс нутгийн хувьд хамгийн ойрын жишээ бол Япон, Өмнөд Солонгос зэрэг азийн өндөр хөгжилтэй орнууд дэлхийн 2 дугаар дайны дараа Пендттоны хуулийн үзэл баримтлалыг нутагшуулан хэрэгжүүлж, мерит зарчмыг төрийн албандаа баримталж цэгцэлсэн нь тийнхүү хурдтай хөгжих бололцоо олгосон гэж судлаач, шинжээчид үздэг байна.

Мерит зарчмыг Монгол Улсын төрийн албанд тууштай баримтлахын ач холбогдол нь:

1.Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан төрийн албаны шударга ёсны болон тэгш байдлын зарчим, түүнчлэн Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба мэргэшсэн, тогтвортой байх зарчим хэрэгжих нөхцөл бүрдэнэ;

2.Мерит зарчмыг баримталснаар төрийн албыг улс төрийн болон бусад зүй бус нөлөөллөөс ангид байлгах зорилт биеллээ олно;

3.Төрийн албыг мэдлэг чадвартай хүн хүчнээр бэхжүүлснээр төрийн албан хаагчдын ажлын чанар, бүтээмж, улмаар төрийн албаны үр ашиг, үр нөлөө дээшилнэ;

4.Төрийн албыг шударгаар бүрдүүлэх нь олон нийтийн дунд төрийн албаны нэр хүндийг өсгөж, төр, иргэдийн харилцаа тэдгээрийн харилцан итгэлцэлд суурилах нөхцөл бүрдэнэ.

5.Төрийн алба мэргэшсэн, тогтвортой, залгамж чанартай, хариуцлагын тогтолцоотой байх асуудлыг төрийн албаны тогтолцоотой холбож, илтгэлд дурдсан агуулгын хүрээнд судалсны үндсэн дээр дараах дүгнэлтийг хийж байна.

Дүгнэлт.

-Төрийн албаны улс төрийнхөөс бусад албаны томилгоонд улс төрийн намын оролцоог халах, улс төрийн сонгууль ба түүний үр дүн төрийн албаны томилгоо болон хэвийн үйл ажиллагаанд нь огт нөлөөлөхгүй байх нөхцөл баталгааг бүрдүүлэх явдал мерит зарчмыг хэрэгжүүлэх хамгийн эхний нэн чухал зорилт гэж үзэж байна.

-Төрийн алба тогтвортой байх гэдэгт төрийн байгууллагын бүтэц зохион байгуулалтын тогтвортой байдал, төрийн албан хаагчийн тогтвортой ажиллах баталгааны аль аль нь багтана. Өнөөгийн байдлаас харахад мөн л сонгууль болгоны дараа яам агентлагуудыг шинээр нэмэх, татан буулгах, өөрчлөн байгуулах, нэгтгэх үйл явц хэвийн хэмжээнээс буюу зайлшгүй шаардлагаас хэтэрсэн дүр төрх харагддаг. Энэ нь мөн л захиргааны шинэчлэл, төрийн албаны эрх ашиг гэхээс илүүтэй улс төрийн намуудын явцуу ашиг сонирхолтой холбоотой.

-Төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны залгамж чанар, мэргэшүүлэх зэрэг төрийн албаны үнэт зүйлс доголдоход хүрдэг ба төрийн албан хаагчийн хувьд төрийн албанд итгэх итгэл итгэлтэй сулардаг. Түүнээс гадна төрийн албан хаагчдыг хуульд заасан үндэслэлээс гадуур халж, чөлөөлөхийг бүрмөсөн таслан зогсоох шаардлагатай бөгөөд энэ талаар зөрчил гаргасан удирдах албан тушаалтныг томилох эрх бүхий албан тушаалаас нь шууд өөрчилдөг болгон хуульчлах нь зүйтэй гэж үзэж байна. Төрийн албан хаагчийг үндэслэлгүйгээс ажлаас чөлөөлөх, халах, өөрчлөх нь төрийн албаны тогтвортой байдалд ихээхэн

хортой үйл ажиллагаа гэдгийг онцгойлон анхаарах хэрэгтэй.

-Төрийн алба мэргэжлийн байх тухай ойлголтод төрийн албаны ажилд гаршуулан дадлагуулах, ийнхүү дадаж туршлагажсан албан хаагчийг илүү хариуцлагатай ажилд шат ахиулан ажиллуулах асуудал хамаарна. Энэ талаар манайд үйлчилж байгаа хууль тогтоомж хэт ерөнхий байгаагаас шалтгаалан ийнхүү мэргэшүүлэн дэвшүүлэх тогтолцоо өнөө хэр бүрдээгүй явж ирсэн. Төрийн албанд хоёргүй сэтгэлээр амжилт гарган зүтгэж байгаа албан хаагч албан түшаалынхаа ирээдүйг ямар нэгэн далдын гарын тусламжгүйгээр төсөөлж, төлөвлөж чадах тийм л тогтолцоог одоо эрх зүйн хувьд хатуу зохицуулж өгөх хэрэгтэй байна. Огт мэргэшээгүй, бэлтгэгдээгүй тохиолдлын хүнийг төрийн албанд томилох сул орон зай гаргуулахгүй байх шаардлагатай.

-Төрийн албаны чадвар төрийн албан хаагчийн чадвараас шууд шалтгаална. Чадварын тухай авч үзэхэд зөв хүнийг зөв албан тушаалд томилох асуудал чухал. Ингэхийн тулд албан тушаалын чиг үүрэг, түүнд ажиллах хүнд

тавигдах шаардлага нь маш тодорхой байх учиртай.

Санал.

1.Төрийн албаны тогтолцоонд мерит зарчмыг сонгодог утгаар хэрэгжүүлэх;

2.Төрийн албанд улс төрийн шинжтэй, хууль бус томилгоог гаргуулахгүй байх механизмыг бүрдүүлэх;

3.Төрийн албаны тухай хуулийг нэг мөр хэрэгжүүлэх;

Эх сурвалжийн жагсаалт.

1.Төрийн албаны тухай. /шинэчилсэн найруулга/ 2018 он. Төрийн мэдээлэл.№1

2.Ш.Батсүх. Төрийн алба, хүний нөөц. УБ., 2017 он.

3.Д.Байгаль, Ц.Энхмандах. төрийн албаны тогтолцоо. “Төрийн захиргаа”, 2012.

4.Монгол улсын төрийн албаны шинэтгэлийн явц, үр дүн, хандлага, судалгааны тайлан. УБ. 2014 он.

5.Ш.Батсүх. Төрийн алба, хүний нөөц. УБ., 2017 он.

6.Work bank, The East Asian Mirade: Aworld Bank Policy Research Report. Oxford University Press. 1993

БАЙГУУЛЛАГЫН СОЁЛД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН ХАМААРЛЫН ШИНЖИЛГЭЭ

Т.Ариунсүх

ДХИС-ийн Биеийн тамир, албаны бэлтгэл институтийн багш, ахлах дэслэгч

Товч агуулга. Аливаа байгууллагын соёлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй шинжилж, харьцуулан; манлайлал /удирдлагын арга барил, алба хаагчдын идэвхи, оролцоо, итгэл үнэмшил/, ажлын гүйцэтгэл /хандлага, сэтгэл ханамж, хамтын ажиллагаа/, хувь хүний хөгжил /мэдлэг, ур чадвар, ёс зүй/ байгууллагын соёлд хэрхэн нөлөөлөхийг хөндөн таамаглал, дам таамаглал дэвшүүлсэн. Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын алба хаагчдын хамруулан байгууллагын соёлд нөлөөлөх нөлөөллийг судласан. Энэхүү судалгааг байгууллагын соёл, хувь хүний хөгжил, ажлын гүйцэтгэл, манлайллын хүчин зүйл хэрхэн хамаарах хамаарлыг судлахыг зорилоо. Судалгаанд нийт 203 оролцогчийн өгөгдөлд боловсруулалт хийж шинжлэн, SMART PLS-3.0 программ хангамжийг ашиглаж, хэмжил зүй, хүчин зүйл, замын шинжилгээг хийсэн. Судалгааны үр дүнгээс харахад, дэвшүүлэн таамагласан ерөнхий гурван таамаглалаас хоёр таамаглал батлагдаж, нэг таамаглал батлагдаагүй. Судалгааны асуумжид тусгагдсан зарим далд хувьсагчийг илүү дэлгэрэнгүй судлах, хооронд нь харьцуулан үр дүнг нэгтгэх зэргийг дараа дараагийн судалгааны ажлаараа судлах шаардлагатай.

Түлхүүр үгс. Байгууллагын соёл, хувь хүний хөгжил, ажлын гүйцэтгэл, манлайлал

Оршил. Байгууллага дахь албан болон албан бус үйл ажиллагаа алба хаагчдын сэтгэлзүйд хэрхэн хүлээн зөвшөөрөгдсөнөөр итгэл үнэмшил, хандлага, туршлага, хамтын ажиллагаа, уламжлалыг илэрхийлсэн үнэт зүйлүүд бий болох ба байгууллагын соёлын төлөвшил түүгээр илэрхийлэгдэж, алба хаагчдын сэтгэл ханамж нөлөөлөхөөс гадна ажлын гүйцэтгэлд нөлөөлнө. “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод:

1. Салбарын үйл ажиллагаанд шинжлэх ухааны өндөр түвшний технологийг нэвтрүүлэх бүтэц зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгож, судалгаа, шинжилгээний баазыг бэхжүүлсэн байна.

2. Ёс зүй, сахилга хариуцлагаар үлгэрлэсэн төрийн байгууллагын соёлыг хэвшүүлж, ёс зүйн алдаа гаргасан төрийн удирдах албан тушаалтан сайн дураараа ажлаасаа чөлөөлөгддөг байх хандлага, ёс зүйг төлөвшүүлнэ.

3. Төрийн албанд суралцагч байгууллагын соёл бүрэн нэвтэрсэн байна.

4. Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын техник, тоног төхөөрөмж

болон хүний нөөцийн чадамж дээшилсэн байна гэж заасан нь энэхүү сэдвийг сонгох үндэслэл болсон.

Байгууллагын соёл

Байгууллагын соёл гэдэг нь байгууллагын бүх гишүүдийн нотолгоогүйгээр хүлээн зөвшөөрөгддөг, ихэнх нь хүлээн зөвшөөрсөн зан төлөвийн ерөнхий цогцыг тогтоосон цогц таамаглал юм. Байгууллагын утга учир болсон, урт хугацааны зорилгод хүрэх тэмүүллийг тодорхойлдог. Маш тодорхой чиглэл зорилго нь байгууллага болон түүний ажилтнуудын хувьд зөв алхам авч хэрэгжүүлэхэд тус дэм болдог. Мөн ажилтнууд нь зорилгоо ухамсарласнаар өөрийнхөө ажлыг аргацаах бус хүсэл зорилгодоо хүрэх эрмэлзлэлтэй болсон байдаг. Байгууллага болон ажилтнууд нь зорилгод чиглэсэн байх тусмаа амжилтанд хүрэх магадлал нь ихэсдэг.

Байгууллагын соёл нь байгууллагын үр ашигт ихээхэн нөлөөлдөг бөгөөд байгууллагын хөгжил,

дэвшлийн гол хөдөлгүүр болж чадахаас гадна мөн гол саад тотгор ч болж чаддаг байна.

Хувь хүний хөгжил ба байгууллагын соёл

В.А.Спивак (2001) Байгууллагын соёл- материаллаг болон оюуны үнэт зүйлсийн, өөр хоорондоо харилцан үйлчилдэг илрэлүүдийн цогц бөгөөд энэ нь зөвхөн тухайн байгуулагад хамааралтай түүний бие даасан байдлыг илтгэж өгдөг, нийгмийн болон бодисийн орчинд өөрийгөө ба бусдыг ойлгоход, үйл хөдлөлд, харилцан үйлчлэлд мөн өөрийгөө байгаа орчныг мэдэрч ойлгоход илэрдэг.

Ажлын гүйцэтгэл ба байгууллагын соёл

Г.Хофстед(1991), Байгууллагын соёл өргөн утгаараа – нэг байгууллагын гишүүдийг нөгөөгөөс ялгаж байгаа үзэл бодлын хамтын программчлал.

О.С.Виханский болон А.И.Наумов (1993), Байгууллагын соёл хүмүүст үйл хөдлөлийн болон үйлдлийн чиг баримжаа өгдөг.Тэдгээр нь байгууллага доторх бичил ертөнцийн сэтгэл санааны ба материаллаг “бэлгэдлийн” хэрэгслүүдэд илэрхийллээ олдог.

С.Роббинс (1994), Байгууллагын соёл гэдэг бол – “нийгмийн цавуу” бөгөөд тэр нь сэтгэн бодох болон үйл хөдлөлийн боломжийн зохистой стандартыг бий болгосноор байгууллагын нэгдмэл байдлыг хангахад тус болдог. Гагцхүү соёл нь байгууллагын төрхийг тодорхойлдог, өөрөөр хэлбэл нэгийг нөгөөгөөс ялгах боломж олгодог шинж тэмдгийг бүрдүүлж өгдөг.

Манлайлал ба байгууллагын соёл

Э.Шейн (1992), Соёлыг бүрдүүлж, удирдахад манлайлагчийн байрыг заана. Байгууллагын соёлыг “гадаргын,

гадаргын доорх мөн гүний түвшинд” дүн шинжилгээ хийхийг санал болгосон. Зохион байгуулалтын соёл нь удирдлагыг үр дүнтэй болгох хэрэгсэл эсвэл түүний хангалтыг тогтоон барьж байгаа хүчин зүйл.

О.Родин (1998), Удирдлагын зүгээс нэг талын журмаар соёлыг дураараа удирдах боломжгүй. Байгууллагын соёлын өөрчлөн зохион байгуулах-удаан үргэлжлэх үйл явц бөгөөд удирдлагаас өндөр рефлекс шаарддаг.

Р.Килманн, М.Сакстон(1986), Байгууллагын соёл- Байгууллагыг нэгэн цул болгож байгаа философи, үзэл суртал, үнэт зүйлс, итгэл үнэмшил, хэм хэмжээ.

Л.Мак-лин, Ж.Маршалл(1993), Байгууллагын соёл- ажлаа хийж байхдаа бид юу хийж, юу бодож байгаагаа бүгдээрээ мэдэх контекстийгбий болгож байгаа зан заншил, үнэт зүйлс, итгэл үнэмшил, харилцааны цогц.

Дээрх эрдэмтдийн судалгааны ажилд үндэслэн, дараах таамаглал дэвшүүлж чанарын судалгааны арга зүйгээр судаллаа. Үүнд:

Таамаглал 1. Хувь хүний хөгжсөнөөр байгууллагын соёл төлөвшинө.

1.1. Ерөнхий мэдлэг дээшилснээр хувь хүн хөгжинө.

1.2. Ур чадвартай болсноор хувь хүн хөгжинө.

1.3. Ёсзүйд суралцсанаар хувь хүн хөгжинө

Таамаглал 2. Ажлын гүйцэтгэл сайжирснаар байгууллагын соёл төлөвшинө.

2.1. Сэтгэл ханамжтай байснаар ажлын гүйцэтгэл сайжирна.

2.2. Эерэг хандлага төлөвшсөнөөр ажлын гүйцэтгэл сайжирна.

2.3. Хамтын ажиллагаа сайжирснаар ажлын гүйцэтгэл сайжирна

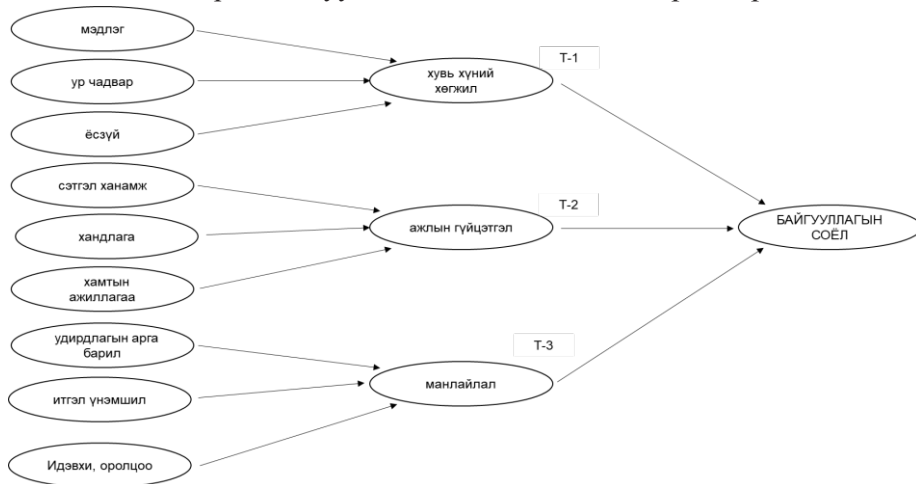
Таамаглал 3. Манлайлал нэмэгдсэнээр байгууллагын соёл төлөвшинө.

1.1 Удирдлагын арга барил сайжирсанаар манлайлал нэмэгдэнэ.

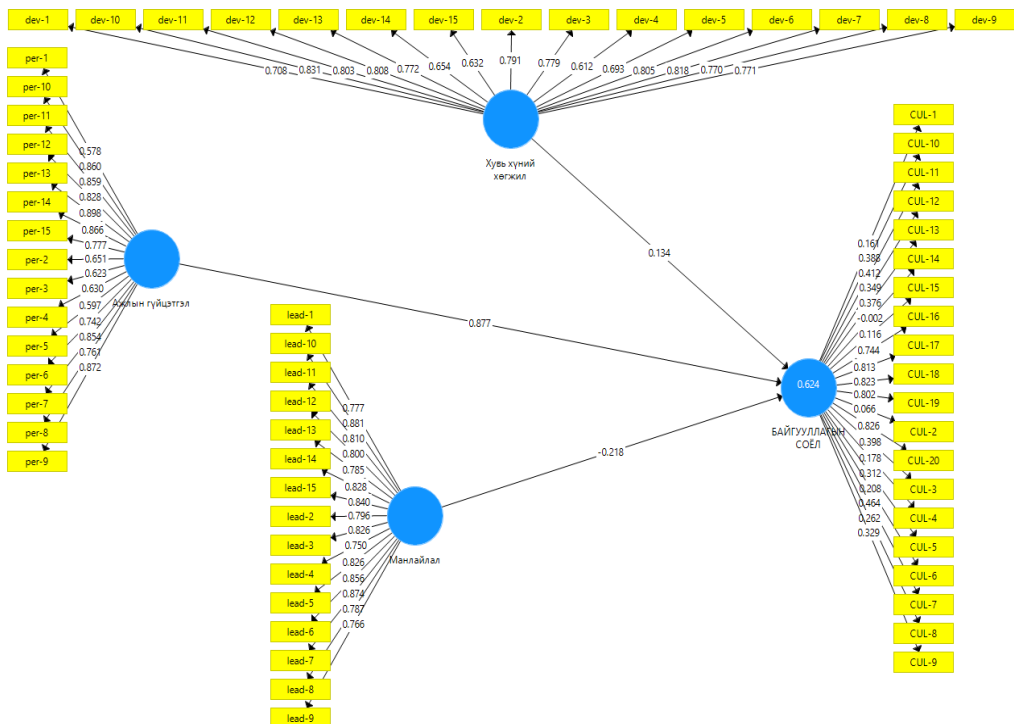
1.2 Идэвхи, оролцоо нь манлайллыг нэмэгдүүлнэ.

1.3 Итгэл үнэмшил нэмэгдсэнээр манлайлал дээшилнэ.

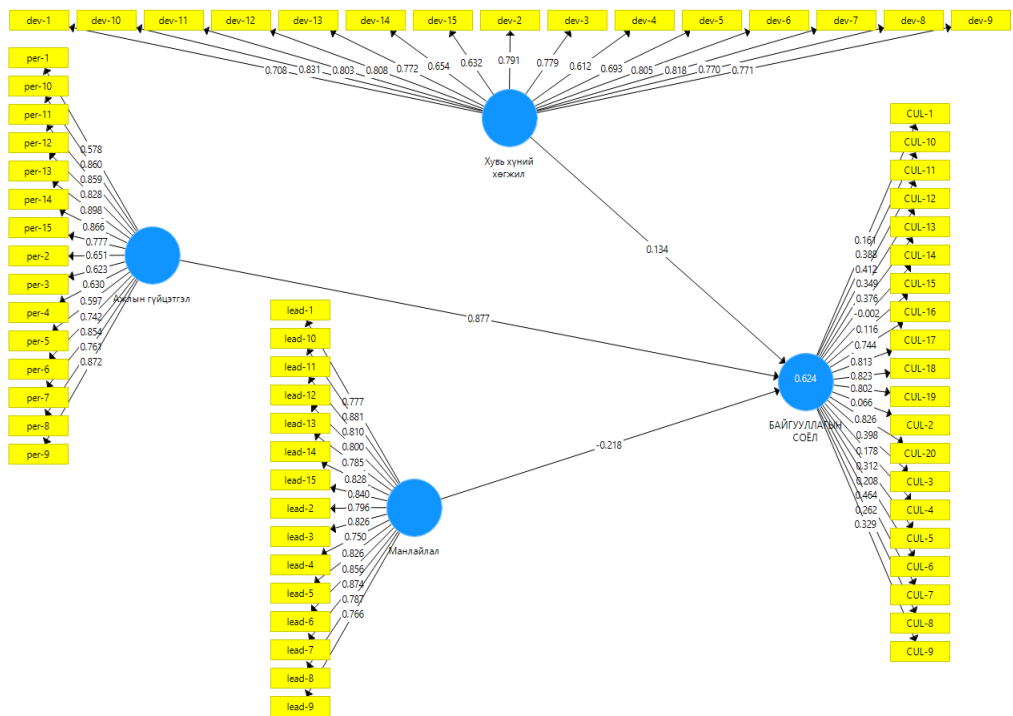
Загвар 1. Байгууллагын соёлд нөлөөлөх хүчин зүйлийн хамаарал

Зураг 1. Хэмжил зүйн шинжилгээний үр дүн. /Алгоритм/

Зураг 2. Хэмжил зүйн

Тайлбар: cul-байгууллагын соёл, dev-Хувь хүний хөгжил, per- ажлын гүйцэтгэл, lead-манлайлал,

Хүснэгт 1. Хүчин зүйлийн шинжилгээний үр дүн

№	ХУВЬСАГЧ	Кронбах альфа утга	Найдвартай байдлын утга	Дундаж утга
1	Хувь хүний хөгжил	0.945	0.951	0.567
2	Ажлын гүйцэтгэл	0.949	0.955	0.589
3	Манлайлал	0.964	0.967	0.663
4	БАЙГУУЛЛАГЫН СОЁЛ	0.884	0.807	0.228

Тайлбар: Судалгааны үр дүн

Хэмжил зүйн шинжилгээнээс харахад, Хувь хүний хөгжил хувьсагч нь 0.567-0.951 хооронд хэлбэлзэж, Кронбах альфа утга 0.945, найдвартай байдлын утга 0.951, дундаж утгын үр дүн 0.567 тус тус гарч хувьсагч үр дүнтэй байгааг хэмжил зүй болон хүчин зүйлийн шинжилгээ нотоллоо.

Ажлын гүйцэтгэл хувьсагч нь 0.589-0.955 хооронд хэлбэлзэж, Кронбах

альфа утга 0.949, найдвартай байдлын утга 0.955, дундаж утгын үр дүн 0.589 тус тус гарч хувьсагч үр дүнтэй байгааг хэмжил зүй болон хүчин зүйлийн шинжилгээ нотоллоо.

Манлайлал хувьсагч нь 0.669-0.967 хооронд хэлбэлзэж, Кронбах альфа утга 0.964, найдвартай байдлын утга 0.967, дундаж утгын үр дүн 0.663 тус тус гарч хувьсагч үр дүнтэй байгааг хэмжил

зүй болон хүчин зүйлийн шинжилгээ нотоллоо.

БАЙГУУЛЛАГЫН СОЁЛ хувьсагч нь 0.228-0.884 хооронд хэлбэлзэж, Кронбах альфа утга 0.884,

найдвартай байдлын утга 0.807, дундаж утгийн үр дүн 0.228 тус тус гарч хувьсагч үр дүнтэй байгааг хэмжил зүй болон хүчин зүйлийн шинжилгээ нотоллоо (Зураг 2, Хүснэгт 1).

Хүснэгт 2. Замын шинжилгээ

№	ТААМАГЛАЛ	Стандарт хазайлт	Т ста- тистик	П үнэ цэнэ	Үр дүн
1	Ажлын гүйцэтгэл ба Байгууллагын соёл	0.083	8.325	0.471	батлагдаагүй
3	Манлайлал ба Байгууллагын соёл	0.143	0.722	0.000	батлагдсан
4	Хувь хүний хөгжил ба Байгууллагын соёл	0.138	2.95	0.037	батлагдсан

Тайлбар: Судалгааны үр дүн

Замын шинжилгээнээс харахад, ерөнхий 3 таамаглалаас манай байгууллагад тогтсон манлайлал, хувь хүний хөгжил нь байгууллагын соёлд эерэгээр нөлөөлнө гэж батлагдсан.

Харин ажлын гүйцэтгэл нь манай байгууллагын соёлд нөлөөлнө гэсэн таамаглал батлагдсангүй.

ДҮГНЭЛТ. Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын хувьд сүүлийн үед байгууллагын өнгө үзэмж, нийгэмд эзлэх байр суурь, гадаад харилцаа, хамтын ажиллагаанд анхаарахын мацуу алба хаагчдын харилцаа, хандлага, манлайлал, хувь хүний хөгжилд ихээхэн анхаарах болсон. Энэхүү судалгаа нь нийгмийн анхаарлыг ихээхэн татаж байгаа хүчин зүйлийн уялдааг хэрхэн хамааралтай болохыг судалснаараа онцлог байлаа. Байгууллагын соёл гэдэг нь алба хаагчдын сэтгэлзүйд хүлээн зөвшөөрөгдсөн итгэл үнэмшил, хандлага, туршлага, үйл ажиллагаа, түүхийг илэрхийлсэн үнэт зүйлүүдийг цогц бөгөөд маш олон агуулгыг тодохойлж байдаг тул тухайн хүчин зүйлийг тодорхойлох хувьсагчдыг сонгон авах нь ихээхэн анхаарал татсан.

Судалгааны үл хамаарах хувьсагчийг байгууллагын соёл, хамаарах хувьсагчдыг хувь хүний хөгжил, ажлын гүйцэтгэл, манлайлал зэргээр сонгосон нь өмнө нь эдгээр хувьсагчдыг хамтад нь судалсан судалгаа байхгүй байсан мөн эдгээр хувьсагчууд маш олон хүчин зүйлүүдээр тодорхойлогдож, өөр хоорондоо хамаарч байсан тул эдгээр хувьсагчийг сонгох шалтгаан болсон. Сонгож авсан хувьсагч бүр байгууллагын соёлд нөлөөлж байгааг олон эрдэмтэд нотолсон байсан тул өөрийн байгууллагад хэрхэн хамааралтай болохыг судалсан.

Судалгааны үр дүнгээс харахад, цаашдын судалгааны ажлын суурь баримт бичиг болох шаардлага хангасан, зарим батлагдаагүй тул дараа ахин харьцуулан судлах, нэгтгэн дүгнэх, жиших, зарим хувьсагчийг солих нь зүйтэй гэж үнэлж байгаа.

Судалгааны ажил маань дараагийн ажлын маань суурь болж, бусад судлаачдад харьцуулан судлах шаардлагыг бүрэн хангасан гэж дүгнэж байна.

Эх сурвалж:

1. Г. Цэрэн “Байгууллагын зан төлөв” 2014 он, УБ хот,

2. Ц.Цэцэгмаа “Хүний нөөцийн менежмент” онол, практик, жишээ 2009 он, УБ хот,

3. П. Наранцэцэг “Хүний нөөцийн менежмент ” 2014 он, УБ хот,

4. Х. Пүрэвдавга, Г. Батхүрэл “Хүний нөөцийн менежмент” сурах бичиг 2015 он, УБ хот,

5. Б. Батжаргал “Бүтээмж ба цалин” 2008 он, УБ хот,

6. Б.Одбаатар. Байгууллагын удирдлага: онол, арга зүй. - УБ., 2016. 20-21 дэх тал.

Илтгэл өгүүлэл:

1. Фундаментальные исследования. 2005. № 3 С. 69-70

2. Tanzania College. *International Journal of Emerging Market Vol. 2, No. 1, pp. 69 – 83*

3. Fenwick, M. & De Cieri, H. (2001). Performance management: Linking strategy and human resources.

Working Paper Vol.10, No. 1;

Monash University, Faculty of Business and Economy

4. Harper, S. & Vilnikas, T. 2007. Determining the Impact of an Organization’s Performance Management System, *Asia pacific Journal of Human Resources*. Retrieved 20 August 2007 from

Цахим эх сурвалж:

1. https://studme.org/1835100112732/menedzhment/organizatsionnaya_kultura_menedzhmente

2. <http://www.trkk.ru/dict/key/10-korporativnaya-kultura.html>

3. <https://gtmarket.ru/library/basis/4155>

4. <https://ekonomika.snauka.ru/2014/03/4458>

5. <https://motherhouse.ru/mn/inheritance-and-gift/modeli-ocenki-vliyaniya-korporativnoi-kultury-na-effektivnost-deyatelnosti-organizacii-v-svete-zadach/>

6. <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=5871>

ХУУЛЬ САХИУЛАХ САЛБАРЫН УДИРДАХ АЖИЛТНЫ МАНЛАЙЛАЛ, ЁС ЗҮЙ, ХАНДЛАГА

Н.Өсөхжаргал

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний инновацын газрын төлөвлөлт хариуцсан
ахлах мэргэжилтэн, дэслэгч

Товч агуулга. Хууль сахиулах байгууллага хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, иргэн, хуулийн этгээдийн эрхийг хамгаалах, хүний эрхийг хангагч албан тушаалтныг манлайлах, ёс зүйг тэгш баримтлах, нээлттэй оролцоог дэмжих хандлагыг бий болгохын тулд манлайлагчдыг бэлтгэх, хэв загварыг тодорхойлох асуудал шинэ тутам асуудал биш боловч төгс загварчлагааг судлаачид одоо ч эрэн хайсаар байна. Үүнийг шийдвэрлэх нэг асуудал бол өнөө байгаа суурь ойлголтыг хүлээн зөвшөөрч, алба хаагчид өөрөө өсөн хөгжих, тухайн чадварт суралцаж байх нь тухайн байгууллагын хүний нөөцөөс авахуулаад хамт олны том соёлыг бий болгохыг таниулах юм.

Энэхүү илтгэлээр хууль сахиулагчийн манлайллыг ёс зүйд тулгуурлан хэрэгжүүлснээр үүсэх үр дагаврыг тодорхойлохыг зорилоо.

Түлхүүр үгс. Хууль сахиулагч, манлайлал, ёс зүй, хандлага, хууль сахиулагчийн манлайлал

Үндсэн хэсэг. Хууль сахиулах салбарын удирдах албан тушаалтны манлайллын асуудлыг авч үзэхээс өмнө манлайлал гэж юу болох, хууль сахиулагч гэж хэн болохыг тодорхойлох хэрэгтэй.

Манлайлах гэдэг нь удирдах, чиглүүлэх гэсэн утгыг илэрхийлэх боловч хувь хүнээс маш их туршлага болоод ур чадварыг шаардаж байдаг чухал хэмжүүр юм (Цуврал хичээл, хууд. 3). Өөрөөр хэлбэл хамтран ажиллаж буй болон нэг үйл ажиллагааг зохион байгуулах зорилгоор нэгдсэн бүлэг хүмүүсийн зөв удирдах гэж ойлгож болох нь.

Үүнээс тэгвэл зөв удирдахад ямар шалгуур шаардлага байх вэ?, Удирдлагад ажиллаж буй ажилтнуудынхаа үзэл бодлыг илүү өндөр түвшинд тавьж, үйл ажиллагааг нь үр дүнтэй хөтлөн, өөрийн биеэр үлгэрлэхийг манлайлж байна гэх үү?

Эсхүл манлайллын чадварыг бий болгох тал дээр ажил олгогчид анхаарах шаардлагатай юу? Зэрэг асуудлууд урган гарч байна.

Харвардын Их сургуулиас эхлээд өнөөдрийн олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдөөд буй сургуулиуд хүртэл манлайллын чадварыг бий болгох чиглэлээр тусгай курс, сургалт эрхлээд байгаа нь энэ төрлийн чадварыг бид бий болгож болох нь гэсэн ойлголтыг нийгэмд хүчтэйгээр бий болгож байна.

Мөн үзэл баримтлал, зарчим, суурь ойлголтууд цаг үеийн байдлыг даган хувьсан хөгжиж байна. Өөрөөр хэлбэл “2025 он гэхэд нийт ажиллах хүчний 25 хувийг бүрдүүлэх Z үеийнхэн өмнөх үеийнхээс илүү манлайллын ёс зүйг шаарддаг (Harvard division of continuing education, n.d.) тул сургалтын системдээ үргэлж шинэчлэлт хийж байгаа тухай багш Paul Green ярилцлагын тэмдэглэлдээ тусгахаас

гадна “Манлайлал нь удирдагчдыг зөвхөн өөртөө эсвэл эцсийн дүндээ хамгийн сайн зүйлийг бий болгоход чиглэн шийдвэр гаргах бус нийт оролцогчдод адил ашигтайгаар тооцоолох” (Harvard division of continuing education) гэж онцлон дурдсан байна.

Манлайлах чадвар нь хэдийгээр байгууллагад тань ашиг орлого эсхүл аливаа давуу байдал үүсгэхэд чухал боловч ёс зүйтэй удирдагчид шийдвэр гаргахдаа байгууллагын өсөлт, хөгжлөөс гадна тухайн шийдвэрээс хамаарах бүхий л түвшний оролцогч нарын хэрэгцээ шаардлагыг харгалзан үзсэнээр байгууллагын урт удаан оршин тогтнох үндэс нь болдог байх нь.

Мөн удирдлагын ёс зүйгээс хамаарч байгууллагын ил тод байдал, хамтын ажиллагаа, оролцоог эрхэмлэдэг, хүн бүр дуу хоолойгоо хуваалцахад аюулгүй байдаг ажлын байрны соёлыг төлөвшүүлэхэд туслахаас гадна хүний нөөцийн бүрэлдэхүүнд шилдэг авьяаслаг хүмүүсийг элсүүлэх, хадгалахад тусалж чадна.

Энэ их өгөөжийг харсан дэлхийн болон Монгол Улсын томоохон байгууллага, аж ахуй нэгжүүд нийт байгууллагын массын өсөлт хөгжил хэмээн хошуурахаас өмнө цөөн нөөцийг тодорхойлж, манлайлах үйл ажиллагаанд бэлтгээд байгаа чиг хандлага сүүлийн жилүүдэд хөдөлмөрийн зах зээлд нэлээдгүй харагдаж байна.

Иймэрхүү чадамжийг хөгжүүлж буй байгууллага, хувь судлаачдын дэвшүүлээд буй удирдлагын манлайллын зарчмыг дараах байдлаар тоймлон авч үзэж болох юм.

1. Хүндэтгэл. Хүндэтгэл гэдэг нь бусдын ур чадвар, хувь нэмрийг үнэлэх явдал юм. Түүхэнд ажлын байран дахь хүндэтгэл нь нэг талын (удирдагчид ажилчдаас хүндэтгэл шаарддаг) байж болох ч ёс зүйтэй ажлын орчинд харилцан хүндэтгэлтэй байдаг.

2. Хариуцлага. Ёс суртахуунтай удирдагчид өөрсдийн үйлдлийнхээ төлөө хариуцлага хүлээдэг. Тэд шударгаар шийдвэр гаргаж, ажлынхаа ард зогсдог. Тэд мөн үлгэр жишээ үзүүлж, бэрхшээлийн талаар илэн далангүй харилцаж, аливаа дутагдалд бусдад бурууг тохохыг хүсдэггүй.

3. Шийдвэрийг нээлттэй мэдээлэх. Гаргасан шийдвэрийн үр дүнд хэний ямар нөхцөл хасагдаж, эрдээд ямар нөхцөл нь нэмэгдсэн, эрх бүхий байгууллагын хууль, дүрэм журмыг дагаж биелүүлэх зайлшгүй боловч, хэрхэн үүнийг хүлээн зөвшөөрөх, бас ашиг тус гэх мэтийг үргэлж ил байлгах.

4. Шударга байдал ба шударга ёс. Дагаж мөрдөхөөр тогтоосон хэм хэмжээгээ өөр хэн нэгэн этгээдэд зориулж өөрчлөх бус, эсэргүүцэл ирэх ч дагаж мөрдсөөр л байх. Энэ байдал нь эхний үед амаргүй боловч эргээд байгууллагын шууд соёл болж төлөвшдөг чухал хэсэг.

Дээрх 4 зарчим бол төрийн болон хувийн бүх л байгууллага, аж ахуй нэгжид дагаж мөрдөж болохуйц, энэ төрлийн стандартыг нутагшуулах эхний алхмыг бий болгох чухал өгөгдөл байх тул хууль сахиулах байгууллагын удирдлагын манлайлалд ч хэрэгжүүлж болох юм.

Аль ч нийгмийн үед байгууллага, хамт олны дунд эрх зүйн соёлыг төлөвшүүлэх, хуульт ёсыг

мөрдүүлэх, нийгэмд дэг журам тогтоох, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий төрийн албан хаагчид байх шаардлага тулгардаг. Үүнийг хууль сахиулагч нар ханган ажилладаг (Дотоод хэргийн их сургууль, 2024)

Дэлхийн бусад улсад ч цагдаагийн алба хаагч, мөрдөгч, орон нутгийн цагдаа, дотоодын цэрэг, холбооны агентлаг, хурдны замын эргүүл, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгч, байгаль хамгаалагчийг нийтлэг байдлаар хууль сахиулагч буюу “law enforcer” (Kären M. Hess & Christine H.Orthmann, 2008, p. 11) гэж тодорхойлсон байна.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 4.2 дугаар зүйлийн хэсэгт "хууль сахиулагч" гэж цагдаа, тагнуул, авлигатай тэмцэх, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх, төрийн тусгай хамгаалалтын албаны алба хаагч, хуулиар тусгайлан эрх олгосон эрх бүхий этгээд, байгаль хамгаалагчийг ойлгоно (Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №7, 2016) гэжээ.

Хууль сахиулагчийн манлайллыг Монгол Улс хэд хэдэн эрх зүйн баримт бичгээр тодорхойлсон байна.

Төрийн албан хаагч нь "Эх орон, ард түмнийхээ төлөө эрдэм чадлаа зориулж, Монгол Улсын хууль, ёс зүйн хэм хэмжээг чанд сахиж, үндэсний язгуур ашиг сонирхолд захирагдан албан үүргээ үнэнч шударгаар биелүүлэхээ

тангараглая. Тангаргаа няцвал хуулийн хариуцлага хүлээнэ" хэмээн тангараглаж, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 2, Төрийн албаны тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1 дэх хэсэгт заасан зарчмаас гадна Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд “хүнлэг, энэрэнгүй байх, үнэнч, шударга байх, хариуцлагатай байх, манлайлах, хамтач байх зарчмыг баримтална” гэжээ.

Ийнхүү албан хаагчид манлайлах ур чадварыг бий болгох шаардлагатайг хуулиар тогтоосон гэж ойлгож болно.

Хууль сахиулагчийн боловсрол, хандлага, ёс зүйн хэм хэмжээ бусдаас ямагт өндөр түвшинд байх ёстойг нийгмийн сэтгэл зүй үргэлж шаарддаг. Өөрөөр хэлбэл хууль сахиулагч хүн та манлайллын зарчмыг бие даан баримтлах чадвартай байх ёстой. Үүний нэг нотолгоо бол Төрийн албаны зөвлөлийн 2019 оны 03 дугаар тогтоолын нэгдүгээр хавсралтаар баталсан “Албан тушаалын тодорхойлолт боловсруулах нийтлэг журам”, Төрийн албаны зөвлөлийн 2019 оны 02 дугаар тогтоол юм.

Дээрх тогтоолд (www.legalinfo.mn, 2019) удирдах албан тушаалтнуудад нийтлэг байдлаар дараах ур чадварыг эзэмшсэн байх ёстойг албан тушаалын тодорхойлолтод нь нарийн зааж өгсөн.

Ур чадвар	Дүн шинжилгээ хийх	- Мэдээлэл дэх дутуу, алдаатай, нийцтэй бус байдлыг илрүүлэх - Гүйцэтгэж буй ажлын явц, үр дүнг тайлагнах - Судалгааны ерөнхий арга зүйн мэдлэгтэй
	Асуудал шийдвэрлэх	- Өөрийн чиг үүргийн хүрээнд шийдлийн хувилбарыг боловсруулж, хариуцах - Шаардлагатай асуудлаар судалгаа хийж, дүнг хариуцах
	Багаар ажиллах	- Өөрийн мэдлэг чадвар, өөрт байгаа мэдээллийг баг хамт олонтой хуваалцаж, хамтран ажиллах

		- Бусадтай харилцан итгэл төрүүлэхүйц ажил хэрэгч, нээлттэй харилцааг бий болгох
	Манлайлах	- Ёс зүйгээр бусдыг манлайлан үлгэр дуурайлал үзүүлэх - Ажил хэргийн хувьд бүтээлч, санаачилгатай ажиллах - Хувийн зохион байгуулалтын хувьд үлгэр дуурайл үзүүлэх - Байгууллагын үйл ажиллагааны шинэтгэлийн үзэл санааг бусдад итгүүлэн ойлгуулах, хэрэгжүүлэх
	Бусад	- Гадаад хэл, мэдээллийн технологи г.м бусад ур чадвар

Ур чадварын Манлайлах хэсэгт заасан 4 чадвар өмнө үзүүлсэн 4 зарчид дараах байдлаар нийцэж байна.

- Ёс зүйгээр бусдыг манлайлан үлгэр дуурайлал үзүүлэх-**Шударга байдал ба шударга ёс**
- Ажил хэргийн хувьд бүтээлч, санаачилгатай ажиллах-**Хариуцлага**
- Хувийн зохион байгуулалтын хувьд үлгэр дуурайл үзүүлэх- **Хүндэтгэл**
- Байгууллагын үйл ажиллагааны шинэтгэлийн үзэл санааг бусдад итгүүлэн ойлгуулах, хэрэгжүүлэх-**Шийдвэрийг нээлттэй мэдээлэх**

Үүнээс үзэхэд л манлайлал бол ардаа ёс зүй гэх үгийг давхар нууж явдаг хувь хүний чадвар байх нь. Чадварыг бид бий болгодог. Хууль сахиулахуйн салбарын байгууллагууд ч мөн алба хаагчдаа энэ чадварт сургаж, бэлтгэх шаталсан сургалттай, төрөл бүрийн арга, хэлбэрийг нэвтрүүлснээс гадна тус зарчимд тулгуурлан албан тушаал ахих, дэвших суурь зарчим болгон хэрэгжүүлж эхэлсэн нь сайшаалтай.

Дээрхээс үзэхэд Хууль сахиулах салбарт Манлайлал гэдэг үг менежмент

гэх үгнээс өөр үү? Эсхүл ижил үү? Манлайлал зөвхөн удирдагчид байдаг уу? Үүнийг хэрхэн ялгах вэ? Асуудлууд байсаар л байна.

Хууль сахиулах салбарт Манлайллын ойлголтыг ихэвчлэн тухайн хүний цол, ахлах, шаталсан зэрэгтэй холбоотойгоор ойлгосоор ирсэн боловч энэ нь удирдах албан тушаалгүй хүмүүс ч эсвэл олж авч чадах шинж чанар бөгөөд цаг хугацааны явцад сайжруулах боломжтой, хөгжүүлж болох чадвар юм.

Зарим судлаачид бол Удирдлагын манлайллыг үйл ажиллагааг тодорхой зорилгын дагуу чиглүүлэх тактикийн алхмуудыг хянадаг бол хувь хүний буюу удирдах бус албан тушаалтны манлайлал тухайн алхмыг дагуу гүйцэтгэх үйл ажиллагаанд бухал байр суурь эзэлдэг.

Иймээс байгууллагад албан тушаалын шатлал бий болдог байх нь.

Бусад албан хаагчдын манлайлал болон удирдлагын манлайллыг дараах байдлаар ялган үзэж болох юм.

Удирдлагын манлайлал	Бусад албан хаагчдын манлайлал
Establish a long-term vision, goals and objectives Урт хугацааны алсын хараа, зорилго, зорилтыг бий болгох	Achieve organization's vision, goals and objectives Байгууллагын алсын хараа, зорилго, зорилтод хүрэх
Motivate and align employees to goals	Assign tasks to employees and hold them accountable

Ажилчдыг урам зоригтой болгож, зорилгодоо нийцүүлэх	Ажилчдад өгсөн үүрэг даалгавар тэнцвэртэй, хариуцлага нь бодит
Ask long-term, big picture analytical questions, such as "what" and "why" "Юу", "Яагаад" гэх мэт урт хугацааны, том зурагтай аналитик асуултуудад хариулж ажилладаг	Ask process questions focused on achieving short-term objectives, such as "how" and "when" "Хэрхэн", "хэзээ" гэх мэт богино хугацааны зорилгод хүрэхэд чиглэсэн асуултуудад хариулж ажиллагааг
Can have any title, though often part of the C-suite; their positions and responsibilities aren't always executive Тэдний албан тушаал, үүрэг хариуцлага нь үргэлж тогтсон жишиггүй, шинийг санаачлахад чиглэдэг	Have specific job titles and fixed responsibilities Тодорхой албан тушаал, тодорхой үүрэг хариуцлагатай байх

Өмнөх хэсэгт дурдсанчлан хуульч сахиулах салбарын удирдах албан тушаалтны манлайллын араас ёс зүй асуудлыг давхар тавьж байх ёстойг мартаж болохгүй юм. Манлайлал зөвхөн сайн сайханд чиглэхгүй буруу зүйлд туйлшрах хандлага ч бас гараад байгаа. Үүний нэг нээлттэй сэдэв бол нөлөөлөгч нар буюу цахим ертөнцийг байлдан дагуулагч нар юм. Яг үүн шиг байгууллагын нийт массын итгэлд дөрөөлөн асуудлыг аль ч зүйлд гажуудуулж болж байна.

Үүнийг тогтоох хэмжүүр нь ёс зүйн асуудал болж байгаа юм. Ёс суртахууны манлайлал нь зөвхөн хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөхөөс гадна шударга байдал, хариуцлага зэрэг үндсэн үнэт зүйлсийг тусгасан шийдвэр гаргахад чиглэнэ.

Хууль сахиулах салбарын удирдах бүрэлдэхүүнд Манлайллын хэлбэрийг ёс зүйн хэмжүүрт суурилан хэрэгжүүлэх нь байгууллагын болон хувь хүний хэд хэдэн ашиг тусыг авчирдаг:

Өндөр итгэл: Ёс суртахуунтай удирдагчид баг дотроо болон гаднын оролцогч талуудтай харилцан итгэлцлийг бий болгодог.

Өндөр нэр хүнд: Ёс суртахуунтай манлайлал нь байгууллагын олон нийтийн нэр хүндийг дээшлүүлж, авьяас чадвартай хамт олон болон оролцогчдыг татдаг.

Шийдвэр гаргах чадвар сайтай: Байгууллагад болон хамт олны дунд ашигтай төдийгүй зөв шийдвэр гаргаж, урт хугацаанд амжилтад чиглүүлдэг.

Ажилтны оролцоо: Ёс суртахууны соёл нь ажилчдыг ажилдаа илүү тууштай, урам зоригтой, сэтгэл хангалуун байхад урамшуулдаг.

Зөрчилдөөнийг шийдвэрлэх: Ёс суртахууны манлайлал нь зөрчлийг шударга, шударга, ил тод байдлаар шийдвэрлэхэд тусалдаг.

Удирдлагын манлайллыг хэрэгжүүлэх нь дараах сорилтуудыг дагуулдаг.

Дарамт: Зарим шийдвэр нь байгууллагын болон ажилтнуудыг эрх ашгийн аль нэг хэсгийн зорилготой зөрчилдөж, удирдагчдад хүндрэл үүсгэж, шийдвэр гаргах дарамттай тулгардаг.

Өөрчлөлтийг эсэргүүцэх: Магадгүй ёс зүйн манлайллыг төлөвшүүлэх явцад байгууллагын ажилтнууд эсвэл бусад удирдагчдын эсэргүүцэлтэй тулгарах болно.

Ёс суртахууны хэмжүүр тодорхой бус: Ёс суртахууны тодорхой стандартгүй бол удирдагчид байгууллагын үнэт зүйлд нийцсэн шийдвэр гаргахад бэрхшээлтэй байх тул ийм стандартыг бий болгох нь цаг хугацаа болоод хувь хүнээс шаргуу хөдөлмөр, тууштай байдал үргэлж шаарддаг.

Манлайллын ирээдүйн чиг хандлага

Ёс суртахуун ба хиймэл оюун ухаан: Технологи нь бизнест улам бүр нэгдэхийн хэрээр удирдагчид хиймэл оюун ухааны системийг ёс зүйтэй ашиглаж, шударга, ил тод байдлыг дэмжих хэрэгтэй болно.

Тогтвортой байдалд анхаарлаа хандуулах: Ёс суртахуунтай удирдагчид шийдвэр гаргахдаа байгаль орчны тогтвортой байдал, нийгмийн хариуцлагыг чухалчлах нь улам бүр нэмэгдсээр байна.

Тогтолцоонд өөрчлөлт гарах: Илүү олон байгууллага нарийн төвөгтэй нөхцөл байдалд ёс зүйтэй шийдвэр гаргахад чиглүүлэх бүтэцтэй тогтолцоог нэвтрүүлж байна.

Дэлхийн ёс зүйн стандартууд: Хүний үйл ажиллагаа улам бүр даяаршихын хэрээр олон улсын ёс зүйн стандартууд нь манлайллын туршлагыг удирдан чиглүүлэх болно.

Ажилтанд анхаарах: Баг, хамт олны сэтгэцийн болон бие махбодын эрүүл мэндийн асуудлыг тэргүүн эгнээнд хамгаалах ёстой.

ДҮГНЭЛТ

Дээрхээс дүгнэхэд Хууль сахиулах байгууллагын Удирдлагын манлайлал, түүний ёс зүйн хандлага нь зөвхөн дүрэм журмыг дагаж мөрдөх тухай биш юм. Энэ нь таны гаргаж буй

шийдвэр бүрд шударга, хариуцлагатай байх стандартыг тогтоох тухай юм. Ёс суртахууныг эрхэмлэдэг удирдагчид итгэлцлийг бий болгож, эерэг соёлыг төлөвшүүлж, байгууллагынхаа тогтвортой амжилтыг бий болгодог. Манлайлалдаа ёс зүйн зарчмуудыг баримталснаар та багаа зорилгодоо хүрэхэд нь чиглүүлж зогсохгүй хүн бүр өөрсдийгөө үнэлж, хүндэтгэдэг гэдгээ ухамсарлан хөгжих орчныг бүрдүүлдэг байх нь.

САНАЛ

1. Байгууллагадаа шийдвэр гаргах ёс зүйн тодорхой удирдамжийг боловсруулж, олон нийтэд хүргэх.
2. Шийдвэр гаргах түвшний албан тушаалтныг өөрийн үйлдэл, шийдвэрт ёс суртахуунтай байдлаа харуулах боломжийг олгож байх.
3. Бүх удирдагч, ажилчдад ёс зүй, шударга байдлын талаар тогтмол сургалт явуулах.
4. Багийн доторх уур амьсгалыг зөв тогтоож, энэ талаар нээлттэй харилцааг дэмжиж.
5. Шийдвэр нь бүх хүнд хүртээмжтэй, шударга байхын тулд олон талт байдал, оролцоог дэмжих.
6. Удирдагчдаас ажилтнуудад өгөх үнэлгээг шударга олгох.
7. Ажил, ачааллыг тэнцвэртэйгээр хадгалах.
8. Хариуцлагыг ил тод болгох.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Harvard division of continuing education .
(n.d.). Retrieved from
<https://professional.dce.harvard.edu/blog/what-is-ethical-leadership-and-why-is-it-important/>

Kären M. Hess, & Christine H.Orthmann.
(2008). *Introduction to Law
Enforcement and Criminal
Justice.*

www.legalinfo.mn. (2019). Retrieved from
[https://legalinfo.mn/mn/detail?law
Id=13950:](https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=13950)
[https://legalinfo.mn/mn/detail?law
Id=13950](https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=13950)

Бадарч, Д. (2021). *Дээд боловсролын
онол, арга зүй: Парадигмийн
шилжилт, Багилахуй,
Суралцахуй.* Улаанбаатар:
ШУТИС-ийн хэвлэлийн газар.

Дотоод хэргийн их сургууль. (2024).
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН

БОЛОВСРОЛЫН ШИНЭЧЛЭЛ,
ЧИГ ХАНДЛАГА. “Хууль
сахиулах боловсрол: өнгөрсөн,
одоо, шинэ үе” (р. 25).

Улаанбаатар хот: ДХИС
хэвлэлийн алба.

Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №7. (2016).

Цуврал хичээл. (n.d.). (Н.Наранчимэг, &
Ч.Эрдэнэчимэг, Producers)
Retrieved from Leadership, is
defined as the ability of an
individual, group, or organization
to "lead", influence, or guide other
individuals, teams, or
organizations.

АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН УДИРДЛАГА

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХ ТОГТОЛЦООНЫ БҮТЭЦ, УДИРДЛАГА

Л.Баасанжав

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч,
магистрант, хошууч

Товч агуулга. Үндэсний аюулгүй байдал нь улс орны тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн халдашгүй дархан байдлыг хангах, ард иргэдийн аюулгүй, тайван амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэх, улс төр, нийгэм, эдийн засаг, экологийн тогтвортой байдлыг баталгаажуулах иж бүрэн үзэл баримтлал юм. Монгол Улс ардчилал, хүний эрх, хууль дээдлэх ёс, тусгаар тогтнолоо хамгаалах үндсэн зарчмуудыг баримтлан үндэсний аюулгүй байдлын тогтолцоогоо хууль эрх зүйн болон институцийн түвшинд бүрдүүлсэн байдаг.

Энэхүү өгүүллийн зорилго нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны бүтэц, удирдлага, түүний зохион байгуулалт, уялдаа холбоог судлан шинжлэх, үнэлэлт дүгнэлт өгөх, мөн судалгааны арга зүйг хэрэглэн шинжилгээ хийх замаар онол, практикийн ач холбогдлыг тодорхойлоход оршино.

Түлхүүр үгс. үндэсний аюулгүй байдал, бүтэц, тогтолцоо, удирдлага

Оршил. Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, нийгмийн тогтвортой хөгжил нь үндэсний аюулгүй байдлын тогтолцооны үр нөлөө, зохион байгуулалт, удирдлагын оновчтой байдлаас шууд хамаардаг. Сүүлийн жилүүдэд бүс нутгийн геополитикийн орчин, олон улсын харилцааны өөрчлөлт, дотоодын нийгэм-эдийн засгийн шинэ нөхцөл байдал нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоонд шинэ сорилт, шаардлагыг тавьж байна. Иймээс энэхүү тогтолцооны бүтэц, удирдлагын механизм, түүний үр нөлөөг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр судлах нь онолын болон практикийн чухал ач холбогдолтой юм.

Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны бүтэц, удирдлагын онцлог, уялдаа холбоо, эрх зүйн зохицуулалт,

байгууллагын зохион байгуулалтын үр нөлөөг судлан дүн шинжилгээ хийхэд оршино. Мөн тогтолцоог боловсронгуй болгох, удирдлагын үр ашгийг дээшлүүлэх бодлогын санал, арга зүйн чиглэлийг тодорхойлохыг зорив.

Судалгааны арга зүй

Судалгаанд дараах арга зүйг ашиглав. Үүнд:

- **Баримт бичгийн шинжилгээний арга** – Үндсэн хууль, холбогдох хууль, үзэл баримтлал, бодлогын баримт бичгүүдийг судлан дүн шинжилгээ хийв;

- **Харьцуулалтын арга** – Бусад орны аюулгүй байдлын тогтолцоотой харьцуулан үнэлгээ өгсөн;

- **Системийн шинжилгээний арга** – Үндэсний аюулгүй байдлын бүтэц, байгууллагын уялдаа холбоог бүхэл системийн хүрээнд судалсан;

- **Шинжилгээ, нэгтгэлийн арга** – Онол, туршлагын дүнг нэгтгэн, дүгнэлт, санал боловсруулсан.

Судалгааны ажлын шинэлэг тал

1. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын тогтолцоог **системийн дүн шинжилгээний үүднээс** судалсан анхны оролдлогын нэг болж байна.

2. Үндэсний аюулгүй байдлын **бүтэц, удирдлагын уялдаа холбоог байгууллагын түвшинд нарийвчлан тодорхойлсон.**

3. Судалгааны үр дүнд үндэслэн **бодлогын түвшний сайжруулалтын санал, дүгнэлтийг** боловсруулсан.

4. Судалгааны дүнг үндэсний аюулгүй байдлын бодлого, стратегийн төлөвлөлт, байгууллагын уялдаа холбоог боловсронгуй болгоход **шууд хэрэглэх боломжтой**

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Нэг. Үндэсний аюулгүй байдлын тухай ойлголт

Аливаа улс үндэстэн түүний бүрдэл төрийн байгууламж, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаа нь өнөөгийн дэлхий дахины тулгамдсан асуудлын нэг болсон. Үндэстэн хоорондын мөргөлдөөн, шашны үзэл суртал аливаа хандлага бослого тэмцлийн үр нөлөө нь улс орон, ард иргэдийн амар амгалан, тайван амьдран аж төрөх, эрх, эрх чөлөөгөө эдлэхэд нь саад бэрхшээл учруулсаар байна.

Тусгаар тогтносон бүрэн эрхт улс нь тусгаар улс байх, оршин тогтнох, үндэсний аюулгүй байдлаа хангах гол шалгууруудын нэг нь газар нутаг, хил хязгаараа халдашгүй дархан байлгах явдал юм.

Аюулгүй байдал гэдэг ерөнхий ойлголтыг янз бүрээр тайлбарласан байна. Энэ ойлголт тодорхой тохиолдолд субъектын аюулгүй байдлын өвөрмөц онцлогийг илэрхийлэхийн зэрэгцээ, олон салбарт хэрэглэгдэж болох нийтлэг агуулагдаж байдаг. Аюулгүй байдлын

талаархи энэхүү ойлголтыг олон улсад В.Далийн тайлбар тольд: “Аюулгүй байдал гэдэг бол аюулгүй бүрэн бүтэн байх, найдвартай итгэлтэй байх”, Улс төрийн нэвтэрхий тольд: “Аюулгүй байдал- дэлхийн нийгэмлэг, улс нийгэм хүний амьдралын оршин тогтнох үндсэн чухал язгуур эрх ашиг сонирхол гадны болон дотоодын аюул заналаас найдвартай хамгаалагдсан байдал” гэсэн бол Я.Цэвэлийн тайлбар тольд: “аймаар юмгүй, айх болоогоомжлох шаардлагагүй” гэж тайлбарласан байна¹.

Дээрх тодорхойлолтуудад дүгнэлт хийхэд: Аюулгүй байдал гэдэг нь хувь хүн, нийгэм, улс орны язгуур эрх ашиг, амьдралын чухал үнэт зүйлс нь дотоод болон гадаад аюул, заналхийллээс найдвартай хамгаалагдсан, бүрэн бүтэн, тайван орших боломжтой, итгэлтэй орчинд баталгаатай оршин тогтнох байдал юм.

Дэлхийн даяаршлал дахь өнөөгийн нийгэмд улс, үндэстэн хоорондын үзэл бодол, шашин шүтлэг, эрх мэдэл, газар нутгийн төлөөх тэмцэл улам бүр газар авах хандлагатай байгаа нь бодох ёстой асуудлуудын нэг нь зүйн хэрэг юм.

Хүн төрөлхтний үүсэл, хөгжлийн бүх үе шатад хувь хүн, нийгэм, улс орон, хамтын нийгэмлэгийн амьдрал үйл ажиллагааны салшгүй дагуул нь аюул, занал байсаар ирсэн. Бодит амьдрал дээр янз бүрийн аюулууд урд нь байсан, одоо ч байгаа, цаашид байсаар байх нь тодорхой юм. Ийм учраас аюулгүй байдлын өнөөгийн агуулгыг "аюулаас бодитойгоор хамгаалагдсан байдал, түүнийг найдвартай сөрөн зогсох чадвар" гэж тодорхойлсон.

Тэгвэл Монгол Улсын Үндсэн хуулинд “Эх орныхоо тусгаар тогтнолыг

¹ <https://prezi.com/qnsrce-b6ywy/presentation/>

батлан хамгаалж, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журмыг хангах нь төрийн үүрэг мөн”¹ гэж заасан бол “**Үндэсний аюулгүй байдал**” гэж /цаашид үндэсний аюулгүй байдал гэх/ Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах гадаад, дотоод таатай нөхцөл баталгаатай хангагдсан байдлыг хэлнэ гэсэн байна. Үүнээс үндэсний язгуур эрх ашиг сонирхолд “Монгол Улсын тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, монголын ард түмэн, соёл иргэншил оршин тогтнох, үндэсний эв нэгдэл, хүний эрх, эрх чөлөө баталгаатай хангагдсан байдал, эдийн засгийн тогтвортой, экологийн тэнцвэрт хөгжил багтана”² гэж тодорхойлсон байна.

Улс гэдэг бол **төр, газар нутаг, хүн амаас** бүрддэг, энэ гурвынхаа төлөө аливаа үндэстэн үхэн хатан тэмцдэг. Монголчууд бид төр улс, газар шороо, үндэс угсааныхаа төлөө л тэмцэж ирсэн, түүнийгээ бид тусгаар тогтнол дээрээ үндэслэж, бүрэн эрхээрээ баталгаажуулдаг. Тиймээс Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “**Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал гэж** Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах гадаад, дотоод таатай нөхцөл бүрдсэн байхыг хэлнэ”³ хэмээн заасан юм.

Үндэсний аюулгүй байдал нь дараахь бүрэлдэхүүн хэсэгтэй байна:

1.Монгол Улсын оршин тогтнохын аюулгүй байдал;

2.нийгэм-төрийн байгууллын аюулгүй байдал;

3.иргэдийн эрх, эрх чөлөөний аюулгүй байдал;

4.эдийн засгийн аюулгүй байдал;

5.шинжлэх ухаан, технологийн аюулгүй байдал;

6.мэдээллийн аюулгүй байдал;

7.монгол соёл иргэншлийн аюулгүй байдал;

8.хүн ам, удмын сангийн аюулгүй байдал;

9.экологийн аюулгүй байдал.

10.хүнсний аюулгүй байдал⁴ багтана гэж заасан нь Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдал нь зөвхөн хил хязгаарын хамгаалалт эсвэл цэргийн баталгаа төдий бус, хүн амын амьдрал, төр, нийгмийн тогтолцоо, эдийн засаг, соёл иргэншил, шинжлэх ухаан, байгаль орчны аюулгүй байдлыг бүхэлд нь хамарсан иж бүрэн ойлголт юм.

Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах нь тухайн улсын оршин тогтнолын үндэс суурь бөгөөд дараах **ач холбогдолтой**:

✓ Тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг хадгалах: Гадаад болон дотоод аюул заналын эсрэг тогтвортой хамгаалалт бий болгох;

✓ Тогтвортой хөгжилд хүрэх үндэс: Аюулгүй орчин нь нийгэм, эдийн засгийн урт хугацааны хөгжлийн үндэс суурь болдог;

✓ Хууль ёс, эрх зүйн тогтолцоог бэхжүүлэх: Үндэсний аюулгүй байдал нь төрийн зохион байгуулалт, хууль дээдлэх ёсны хамгаалалт болдог;

✓ Иргэний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах: Ардчилал, хүний эрхийг

¹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг, УБ., 1992.

² Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1,2 дахь хэсэг. 2002. Төрийн мэдээлэл. №3

³ Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. 1 бүлгийн 1.1 дэх хэсэг. УБ., 2010

⁴ Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3,4 дэх хэсэг. 2002. Төрийн мэдээлэл. №3

гадаад дотоод аливаа дарамтаас хамгаалахад чиглэнэ;

✓ Бүс нутгийн болон олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх: Аюулгүй байдлыг хангах нь гадаад бодлогын нэг тулгуур болдог байна.

Хоёр. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын бодлого, эрх зүйн зохицуулалт

Монгол Улсын Их хурал 2015 оны 11 дүгээр сард Монгол Улсын хөгжлийн бодлогын баримт бичгийг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх үе шат, баримтлах зарчим, оролцогч талуудын эрх, үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлох, хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэх зорилгоор "Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль" батлан гаргаж 2016 оноос мөрдөж эхлүүлсэн.

Хуульд зааснаар "төрөөс баримтлах бодлого гэж Монгол Улсын хөгжлийн үзэл баримтлалд суурилсан, түүнд заасан тэргүүлэх чиглэлийн хүрээнд салбарын болон салбар хоорондын хөгжлийн бодлогын зорилго, зорилт, хэрэгжүүлэх арга замыг тодорхойлсон баримт бичгийг" хэлнэ.

Хууль хэрэгжүүлэх үүднээс Засгийн газар 2016 оны 249 дүгээр тогтоолоор баталсан "Хөгжлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулах нийтлэг журам", 2017 оны 89 дүгээр тогтоолоор "Бодлогын баримт бичгийн хэрэгжилт болон захиргааны байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт-

шинжилгээ, үнэлгээ хийх нийтлэг журам"-ыг тус тус батлан гаргасан.

"Алсын хараа-2050" хэмээх нэртэй тус бодлогын баримт бичиг нь суурь 9 зорилго, хөгжлийн 50 зорилттой бөгөөд Монгол Улсын 2050 он хүртэлх ирээдүйн гучин жилийг 3 үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх чиглэлүүдийг төлөвлөжээ¹. Энэ баримт бичгээс үзэхэд Монгол Улсын үндэсний урт хугацааны ашиг сонирхол гэж:

1. Ардчилал, иргэний нийгмийг хөгжүүлэх, үндэсний эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх;

2. Үндсэн хуульт ёсны үл хөндөгдөх байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах;

3. Монгол Улсыг дэлхийн хэмжээнд үйл ажиллагааг нь олон туйлт ертөнцийн нөхцөлд стратегийн тогтвортой байдал, харилцан ашигтай түншлэлийн харилцааг хангахад чиглүүлэх гэж томъёолж болно.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын үүднээс харьцуулж үзвэл, орчин үеийн шатанд нийгмийн амьдралын хүрээнд манай улсын өмнө ямар тодорхой зорилтууд зогсож байгааг шинжлэх ухааны болон практик талаасаа хэрэгжүүлэх бодлого, арга замыг Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 5 дугаар сарын 13-ны өдрийн "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлах тухай 52 дугаар тогтоолоор тодорхойлсон² байна.

¹ "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлах тухай Монгол Улсын Их Хурлын 52 дугаар тогтоол. 2020 оны 5 дугаар сарын 13-ны өдөр

² Улсын Их Хурлын гишүүн, Засгийн газрын гишүүн, Монгол Улсын сайд, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дарга Л.Оюун-

Эрдэнэ "Алсын хараа 2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн үзэл баримтлал батлах тухай" Улсын Их Хурлын тогтоолын төслийг 2020 оны 1 дүгээр сарын 31-ний өдөр Улсын Их Хурлын дарга Г.Занданшатарт өргөн барилаа. /ikon.mn 2020 оны 1 дүгээр сарын 31-ний өдөр/

Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын зорилго бүр Монгол хүний сайн сайхан байдлыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн "Монгол Улс 2050 он гэхэд байгаль, хэл, хил, соёлоо тогтвортой хадгалсан, нийгмийн болон эдийн засгийн хөгжлөөрөө тэргүүлэгч орон болох" Алсын хараанд төвлөрсөн 9 зорилгыг тодорхойлжээ. Тухайлбал:

1. Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл "Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлийн гүн ухамсар дархлаатай улс үндэстэн болно";

7. Амар тайван, аюулгүй нийгэм "Үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хамгаалах гадаад дотоод таатай орчин бүрдэнэ";

Монгол Улс хүний хөгжлийн үзүүлэлтээр дэлхийн 177 орноос 92, эдийн засгийн өрсөлдөх чадварын индексээр дэлхийн 140 орноос 99, бизнесийн орчны индексээр дэлхийн 190 орноос 74, авлигын индексээр 93 дугаар байрт тус тус оржээ. Монгол Улс хөгжлийн олон үзүүлэлтээр бүс нутгийн улс орнууд, дэлхийн дунджаас доогуур байдалтай байсаар байна.

Бүхэлд нь авч үзвэл, үндэсний аюулгүй байдалд учрах аюул заналаас найдвартай сэргийлэх, Монгол Улсыг эрчимтэй хөгжүүлж, техникийн дэвшил, хүн амын амьжиргааны чанар, дэлхийн үйл явцад нөлөөлөх чадварын түвшнээр урагшлан хөгжих урьдчилсан нөхцөл бүрдүүлэх зорилт дэвшүүлсэн байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин тавдугаар зүйлийн 1-ийн 10-т "Улсын Их Хурал Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн бүтэц, бүрэлдэхүүн, бүрэн эрхийг тогтооно", Гучин гуравдугаар зүйлийн 1-ийн 10-т "Монгол Улсын Ерөнхийлөгч

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийг тэргүүлнэ" гэж тус тус заасан.

Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай хуульд "Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах төрийн нэгдмэл бодлого боловсруулах үйл ажиллагаа болон түүнийг хэрэгжүүлэх явдлыг уялдуулан зохицуулах, энэхүү зохицуулалт нь хэрхэн хангагдаж байгаад хяналт тавих төрийн зөвлөлдөх байгууллага мөн"¹ гэж тодорхойлсон.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн хүрээнд хамаардаг төрийн агуулга бүхий ерөнхий удирдлагын харилцааг зохицуулах эрх зүйн механизмыг заасан. Тухайлбал, Хорьдугаар зүйлд "Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална", мөн Гучин гуравдугаар зүйлд заасан **Ерөнхийлөгчийн үндсэн бүрэн эрхийн хүрээнд:**

1. Өөрийн бүрэн эрхэд хамаарах асуудлаар Засгийн газарт чиглэл өгөх;

2. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийг тэргүүлэх;

3. Бүх нийтийн буюу хэсэгчилсэн цэргийн дайчилгаа зарлах;

4. Улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь онц болон дайны байдал зарлах, түүнчлэн цэрэг хөдөлгөх захирамж өгөх зэргийг хуульчилсан байна.

Ерөнхийлөгч нь:

1) улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь оршин суугаа хүн

¹ Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай хуулийн 2 дугаар зүйл.1992. Төрийн мэдээлэл. №5

амын амь нас, эрүүл мэнд, аж амьдрал, нийтийн аюулгүй байдалд шууд аюул учруулсан буюу учруулахуйц байгалийн гамшиг, гэнэтийн бусад аюул тохиолдсон;

2) Үндсэн хуулийн дэг журам, нийгмийн хууль ёсны тогтолцоо оршин тогтноход заналхийлсэн аливаа байгууллага, бүлэг хүний зохион байгуулалт бүхий хүч хэрэглэсэн хууль бус үйл ажиллагааны улмаас үүссэн нийтийн эмх замбараагүй байдлыг төрийн байгууллага эрх хэмжээнийхээ дотор ердийн арга хэрэгслээр тохинуулах боломжгүй болсон зэрэг онцгой нөхцөл бий болсон үед үр дагаврыг нь арилгах, хүн ам, нийгмийн амьдралыг хэвийн болгохын тулд **онц байдал** зарлаж болно.

Харин улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь нийтийн эмх замбараагүй байдал үүсэж, зэвсэгт мөргөлдөөнд хүрсэн, тийм мөргөлдөөн гарах бодит аюул бий болсон, бусад улсаас цэргийн хүчээр түрэмгийлэн халдсан, эсхүл тийнхүү халдах нь бодитой болсон үед **дайны байдал** зарлаж болно.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаар **Монгол Улсын Засгийн газар нь** төрийн гүйцэтгэх дээд байгууллагын хувьд үндэсний аюулгүй байдлыг **хангах, хамгаалах** хүрээнд:

1. Улсыг батлан хамгаалах хүчин чадлыг бэхжүүлж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах;

2. Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хэв журмыг бэхжүүлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх зэрэг төрийн хуулийг биелүүлж, аж ахуй, нийгэм, соёлын байгуулалтыг удирдах нийтлэг

чиг үүргийн дагуу үндсэн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ¹ гэж тус тус заажээ.

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал нь улс орны тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн халдашгүй дархан байдал, ард иргэдийн амар тайван амьдрал, төрийн байгууламжийн тогтвортой оршин тогтнох нөхцөлийг хангах төрийн нэн тэргүүний зорилт юм. Энэ зорилтыг хангахын тулд төрөөс баримтлах бодлого, хууль эрх зүйн цогц зохицуулалтыг бий болгож, түүний хэрэгжилтийг хангах үндэсний механизм хөгжүүлсээр ирсэн байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын суурь эрх зүйн үндэс нь Монгол Улсын Үндсэн хууль бөгөөд түүнд үндэслэн “Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай хууль”, “Батлан хамгаалах тухай хууль”, “Гамшгаас хамгаалах тухай хууль”, “Онц байдал зарлах тухай хууль” зэрэг хуулиуд хэрэгждэг. Мөн “Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль” болон “Алсын хараа-2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгээр үндэсний ашиг сонирхлыг тодорхойлж, бодлогын зорилго, хэрэгжүүлэх арга замыг тодруулсан нь аюулгүй байдлыг хангах стратегийн суурь баримт бичиг болж байна.

Үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад хуулийн байгууллагуудын зохицсон ажиллагаа, төрийн байгууллагуудын нэгдмэл бодлого, шийдвэр, түүний хэрэгжилтэд тавих хяналт онцгой чухал. Энэ хүрээнд Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл нь төрийн зөвлөлдөх механизмийн хувьд үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, үйл ажиллагааг уялдуулан

¹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 38 дугаа зүйл, УБ., 1992.

зохицуулах, хяналт тавих үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлж байна.

Иймд Монгол Улс үндэсний аюулгүй байдлаа баталгаажуулахын тулд хууль эрх зүй, бодлого төлөвлөлтийн цогц уялдаа холбоог сайжруулах, хүн төвтэй хөгжлийн зорилтыг хэрэгжүүлэх, төрийн байгууллагуудын хамтын ажиллагаа, хариуцлагыг дээшлүүлэх шаардлагатай байна. Энэ нь Монгол Улсыг дотоод, гадаад орчинд аюулгүй, тогтвортой, хөгжлийн чадвартай улс болгох үндэс суурь болно.

Гурав. Гадаад зарим улс орны үндэсний аюулгүй байдлын бодлого “Япон Улс”

Япон улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тэргүүлэгч нь ерөнхий сайд, гишүүдэд гадаад хэргийн сайд, батлан хамгаалахын сайд, сангийн сайд, дотоод хэргийн сайд болон бусад холбогдох сайд нар багтдаг байна. Ерөнхий сайд үндэсний аюулгүй байдлын эцсийн шийдвэр гаргагч стратегийг удирдан чиглүүлдэг. Тэгвэл Япон Улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн үндсэн үүрэг нь үндэсний аюулгүй байдлын бодлогыг тодорхойлох, яаралтай үед аюулгүй байдлын нөхцөл байдалд шуурхай шийдвэр гаргах, батлан хамгаалах болон гадаад бодлогын стратегийг уялдуулах зэрэг чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг байна.

Батлан хамгаалах яам нь өөрийгөө хамгаалах хүчинийг удирддаг. Үүнд: Хуурай замын цэрэг, тэнгисийн цэрэг, агаарын хамгаалалтын хүчин байх бөгөөд цэргийн хүчийг зөвхөн өөрийгөө хамгаалах зорилгоор ашиглах Үндсэн хуулийн хязгаарлалтыг баримталдаг.

Гадаад хэргийн яам нь гадаад харилцааг зохицуулах, дипломат харилцаа, стратегийн түншлэлүүдийг удирдах ажлуудыг хийж гүйцэтгэдэг

бөгөөд АНУ, Энэтхэг, Австрали болон Зүүн Өмнөд Азийн улс орнууд буюу Индонези, Малайз, Филиппин, Сингапур, Тайланд гэх мэт улс орнууд мөн НҮБ, АСЕАН зэрэг олон улсын байгууллагуудтай олон талт харилцааны хүрээнд аюулгүй байдлын хамтын ажиллагаа явуулдаг.

Парламент нь Аюулгүй байдлын хууль тогтоомж, төсвийг батлах, Зэвсэгт хүчний гадаад оронд үүрэг гүйцэтгэх шийдвэрийг хянаж, баталдаг.

Япон улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал: Японы үндэсний аюулгүй байдлын бодлогын үзэл санааг бүрдүүлж буй үндэсний онцлог нь японы нийтийн өөрийн нийгмээ гэсэн хийгээд аминч араншин нь гурван зууны (XIX зууны дунд үе хүртэл) өөрсдийгөө тусгаарласан түүхэн үетэй холбогдоно.

Японы нийгэм хүрээлэн буй орчинд шууд нөлөөллийн хандлагад чиглэдэг. Барууны ертөнцөд зорилго нь урьдчилан дэвшигдэж механизм түүнд нь хүрэх шаардлагаар тодорхойлогддог бол японы байгууллагууд зорилгыг хатуу тогтоодоггүй. Зорилгыг гаднаас тогтоодоггүй бөгөөд тухайн хам хүрээнд уян хатан томьёолдог болно.

Бие даасан хэд хэдэн бүлгийн боловсруулсан шийдвэрээс аль илүү бэлтгэлтэй бүлгийнхийг ялган шалгаруулж сонгодог.

Үүнийг “үндэс язгуурыг нь уялдуулах” буюу шийдвэр гаргахын өмнө нарийвчлан зохицуулах арга гэнэ.

Япончуудын төсөөллөөр “хэн ч хоёр эзэнд алба хашихгүй” гэсэн үзэлтэй. Чухам энэ үүднээс япончууд АНУ-ыг илүү баримжаалах тууштай үзлийг баримталдаг бөгөөд БНХАУ, ОХУ-тай илүү таарамжгүй харилцаатай байдаг.

Япон улс албан ёсоор төр болон ард түмний нэгдлийн бэлгэдэл болсон

Хаан тэргүүтэй засагтай улс юм. Ерөнхий сайд албан ёсоор засгийг удирдах боловч кабинетын ерөнхий нийт бодлогыг тодорхойлдоггүй. Номлол ёсоор албан ёсны хамтын бодлогыг кабинетын бүх гишүүд боловсруулдаг байна¹.

Гүйцэтгэх эрх мэдлийн дотор Гадаад хэргийн яам үндэсний аюулгүй бодлогыг томъёолох, төлөвлөх хүрээнд тэргүүлэх байрыг эзэлдэг. Цэргийн аюулгүй байдал Үндэсний батлан хамгаалах газрын (УБХГ) харьяалагддаг ба кабинетын байгууллага бус ч түүнийг Төрийн сайд удирддаг байна. Үндэсний аюулгүй байдлын асуудал нь танхимын холбогдох сайд нарын эрхлэх асуудлын хүрээнд Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн зөвлөлдөх түвшинд хэлэлцэгдэж байдаг.

“Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс”

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс нь албан ёсны үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл байхгүй боловч аюулгүй байдлын асуудлыг Засгийн газрын түвшинд Ерөнхий сайдын удирдлага дор харилцан уялдуулдаг. Ерөнхий сайд нь улсын удирдагч бөгөөд засгийн газрын тэргүүн юм. Үндэсний аюулгүй байдлын асуудлаар үндсэн шийдвэр гаргах эрхтэй гол хүн гэж ойлгож болно.

Гадаад хэргийн яам нь гадаад бодлого, олон улсын аюулгүй байдлын асуудлыг хариуцна. Олон талт эвсэл, НҮБ, Европын холбоо, НАТО-тай хамтын ажиллагааг зохицуулдаг. Дотоод хэргийн яам нь дотоод аюулгүй байдал, хууль сахиулах байгууллагуудыг удирддаг, цагдаа, тагнуулын

байгууллага зэрэг байгууллагуудыг удирдах үүрэгтэй.

Батлан хамгаалах яам нь ерөнхий сайдын удирдлагад Германы зэвсэгт хүчин болох **Бундесвер (Bundeswehr)**-ийг удирддаг бөгөөд Батлан хамгаалах бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх үүрэгтэй.

Герман улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал нь тус улсын аюулгүй байдлыг хангах стратеги, зорилго, арга замыг тодорхойлсон цогц баримт бичиг бөгөөд анх удаа 2023 оны зургадугаар сард албан ёсоор батлагдсан. Энэ баримт бичгийг **“Үндэсний аюулгүй байдлын стратеги”** хэмээн нэрлэдэг. Тус баримт бичгийн үндсэн зорилго нь улсын тусгаар тогтнол, ардчилал, хууль ёс, ард иргэдийн амар тайван, эрх чөлөөг хамгаалах, гадаад болон дотоод аюул заналаас урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээ авах, бүс нутаг, европ, дэлхий дахины энх тайван, тогтвортой байдалд хувь нэмэр оруулах зорилготой.

Герман улсын Үндэсний аюулгүй байдлын стратегийн үндсэн тулгуур 3 зарчимтай байна. Үүнд:

1. Эв нэгдэлтэй батлан хамгаалах: Германы зэвсэгт хүч (Bundeswehr)-ийн чадавхийг нэмэгдүүлэх, НАТО, ЕХ-ны хүрээнд хамтарсан хамгаалалтыг чухалчлах

2. Тогтвортой эдийн засаг ба хангамжийн аюулгүй байдал: Эрчим хүч, хүнс, эрүүл мэнд, технологийн салбарт хамаарал багатай, тогтвортой сүлжээ бий болгох, Хариуцлагатай гадаад эдийн засгийн бодлого явуулах

3. Тэсвэртэй, уян хатан ардчилсан нийгэм: Хуулийн засаглал, хүний эрх, үндсэн хуульт ардчиллыг

¹ Ж.Шишмишиг. “Үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалт”, УБ.2024 он

хамгаалах, Кибер халдлага, хуурамч мэдээллийн эсрэг тэмцэх

Тус орны удирдлагын үндэсний ашиг сонирхлыг амьдралд хэрэгжүүлэх, нийгэм, төрийн аюулгүй байдлыг хангах хамгийн чухал хүч хэрэгсэл нь болох зэвсэгт хүчин (Бундесвер)-ийг идэвхтэй ашигласаар байгаа.

Бундесверийн эрх зүйн зориулалтыг тус улсын Үндсэн хуулийн хийгээд гол хуулиудад олон жилийн өмнө бэхжүүлж өгсөн. Бундесверийг хэрхэн ашиглах тохиолдлыг дараахь заалтуудаар тодорхойлж өгчээ. Тухайлбал:

1. Герман болон түүний холбоотнуудыг батлан хамгаалах;
2. Хамтын аюулгүй байдлын тогтолцооны хүрээнд;
3. Дотоодын онц байдлын нөхцөлд;
4. Байгууллага, албаны үйл ажиллагаанд тусламж дэмжлэг үзүүлэх (цагдаа, холбооны хил хамгаалалтад шаардлагатай үед);
5. Осол сүйрэл, байгалийн гамшигтай тэмцэхэд ашиглах зорилготой ажээ.

ХБНГУ-ын Үндсэн хуульд Бундесверийг хилийн чанадад байлдааны томилгоогоор ашиглахыг хориглодог бөгөөд өөрийн иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах явдлыг төрийн үндсэн үүргийн нэг гэж томьёолжээ. Энэ зорилгыг хэрэгжүүлэх учир шалтгаан нь бундесверийг идэвхтэй ашиглахад оршино.

Германы батлан хамгаалах бодлого нь улс орны гадаад бодлого хийгээд тус орны аюулгүй байдлын бодлогын хүрээнд аюулгүй байдлыг

хангахад чиглэсэн үйл ажиллагаа хэмээн албан ёсоор тодотгон тэмдэглэжээ.

Герман улсын аюулгүй байдлыг дэлхийн аль ч өнцөгт бундесверийн оролцоотой ашиглан хангах ёстой дүгнэлт гарч байна. Ингэхдээ тус орны удирдлага алив саад тогторыг гэтэлж өнөөгийн хууль тогтоомжийн боломжийг ашиглахад бүхий л хүчин чармайлтаа гаргаж байна.

ХБНГУ-ын төр зэвсэгт хүчнээ иргэдийнхээ аюулгүй байдлыг баталгаатай хангах, ойрын ирээдүйд тулгарах аливаа аюул заналтай тэмцэх төрийн бодлогын түгээмэл хэрэгсэл гэж үзэж байна¹.

ОХУ-ын Украин улсад хийж байгаа дайн нь Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсад гол аюул болж тулгарч байгаа бөгөөд батлан хамгаалах бодлого, зэвсэглэл, эрчим хүчний аюулгүй байдал, эдийн засаг, гадаад бодлогын чиг баримжаа, нийгмийн бүтэц, улс төрийн уур амьсгалд гүн гүнзгий, урт хугацааны нөлөө үзүүлж байна.

“Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс”

Хятад улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоо нь Коммунист намын төв удирдлага, төрийн болон цэргийн байгууллагуудын төвлөрсөн, босоо бүтэцтэй, маш нарийн хяналттай систем юм. Энэ тогтолцоо нь улс орны дотоод, гадаад, кибер, эдийн засаг, нийгмийн аюулгүй байдлыг бүхэлд нь хариуцдаг.

Хятадын Коммунист нам төв удирдлага

• ХКН-ын Төв Хороо, тэр дундаа Төв улс төрийн товчоо нь бүх

¹Ж.Шишмишиг. “Үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалт”, УБ.2024 он

аюулгүй байдлын бодлогыг шийдвэрлэж, бүх байгууллагыг удирдан чиглүүлдэг.

• Хятадын аюулгүй байдлын тогтолцоонд нам төрийн дээр байрлалтай, бүх стратегийг гаргадаг.

Үндэсний аюулгүй байдлын комисс нь 2013 онд Си Жиньпиний санаачилгаар байгуулагдсан бөгөөд тэргүүлэгч нь БНХАУ-ын ерөнхийлөгч, Коммунист намын Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, улс төрийн бүх салбарыг удирддаг бөгөөд Үндэсний аюулгүй байдлын бодлогыг тодорхойлдог. Харин гишүүдэд Төрийн зөвлөлийн Ерөнхий сайд, Төв хорооны төв хяналтын комиссын дарга, Төв хорооны Улс төрийн товчооны гишүүн нар үндэсний аюулгүй байдлын комисст багтдаг. Эдгээр гишүүд нь Үндэсний аюулгүй байдлын комиссын үйл ажиллагааг удирддаг бөгөөд тус комисс нь улс орны аюулгүй байдлыг хангах, улс төрийн тогтвортой байдлыг хамгаалах, гадаад аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх, эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах зэрэг олон чиглэлээр бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх үүрэгтэй.

Хятад улсын аюулгүй байдлын хандлага:

Зорилго	Үр дүн, сорилтууд
Дэлхий дахины үзэл бодолд нөлөөлөх	Зөөлөн хүчний өсөлттэй боловч, АНУ болон Европын зарим орон сөрөг хандлагатай байгаа.
Олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх	“Нэг бүс нэг зам”-ын төслүүдэд зарим улс, орон дэмжихгүй, татгалзсан байр суурьтай байна.
Соёлын ойлголцлыг нэмэгдүүлэх	Хятадын хүн амын их хэмжээтэй соёлын ялгаа, хэлний бэрхшээлтэй тулгарч байгаа.
Геополитикийн байр сууриа бэхжүүлэх	Технологи, мэдээллийн дайн болон сөргөлдөөн нэмэгдсэн.

Дотоод аюулгүй байдал: Намын эсрэг үзэл, салан тусгаарлагч хөдөлгөөн (Шинжаан, Түвд гэх мэт)

Гадаад аюулгүй байдал: Тайваний асуудал, АНУ, хөрш орнуудтай харилцаа

Кибер ба мэдээллийн аюулгүй байдал: Интернетийн хатуу хяналт (“Great Firewall”), өгөгдлийн хууль тогтоомж

Эдийн засгийн аюулгүй байдал: Хилийн чанадын хөрөнгө оруулалт, нийлүүлэлтийн сүлжээ, үйлдвэрлэлийн стратеги зэрэг хандлагыг үзүүлж байна.

“БНХАУ нь зөөлөн бодлого”

БНХАУ нь зөөлөн бодлогыг албан ёсоор 2000-аад оны эхэн үеэс идэвхтэй хэрэгжүүлж эхэлсэн гэж үздэг. Энэ нь бусад орнуудтай харилцах, өөрийн соёл, үзэл санаа, эдийн засгийн нөлөөллөөр дамжуулан өөрийн байр суурийг сайжруулах, нөлөөллийг нэмэгдүүлэх бөгөөд цэргийн хүч биш, харин соёл, дипломат харилцаа, эдийн засаг, технологи, мэдээллийн урсгал зэргээр дамждаг нөлөөлөх хэлбэр юм.

Хятадын зөөлөн бодлогын зорилго ба үр дүн нь

Дөрөв. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны бүтэц

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоо нь Үндсэн хууль, холбогдох хууль тогтоомж, төрийн байгууллагын зохион байгуулалт, тэдгээрийн уялдаа холбоонд тулгуурласан төрийн нэгдсэн бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих цогц систем юм.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуульд Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны бүтэц нь:

1. Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоо нь Монгол Улсын Их Хурал, Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, түүний тэргүүлсэн Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл /цаашид «Зөвлөл» гэх/, Засгийн газар, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэгтэй төрийн байгууллага, орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага болон холбогдох албан тушаалтнаас бүрдэнэ.

2. Хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч байгууллагууд, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагууд нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах зорилтыг Монгол Улсын Үндсэн хууль, энэ хууль болон бусад хууль тогтоомжид нийцүүлэн, тус тусын бүрэн эрхийн хүрээнд хэрэгжүүлэх үүрэгтэй.

3. Улс төрийн нам, эвсэл, төрийн бус байгууллага, Монгол Улсын иргэн үндэсний аюулгүй байдлыг хангах талаарх хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхэд идэвхтэй оролцоно¹ гэж заасан нь аюулгүй байдлыг хангах тусгай чиг үүргийг төрийн бодлогын дагуу

хэрэгжүүлэх төр засаг, төрийн захиргааны төв болон нутгийн удирдлагын төв байгууллага, тэдгээрийн мэдэлд байгаа бүтэц, хүч, арга хэрэгслийн цогц нэгдэл мөн.

Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл нь дараахь бүтэцтэй байна.

➤ Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаар Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийг тэргүүлдэг.

➤ Монгол Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайд Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн гишүүн юм хэмээн зааж өгсөн.

➤ Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл нь Зөвлөлийн тэргүүн, Зөвлөлийн гишүүд, нарийн бичгийн дарга, зөвлөх, илтгэгч, шинжээчийн хэсгээс бүрдэнэ. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Зөвлөлийн нарийн бичгийн даргыг томилно.

➤ Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах төрийн нэгдмэл бодлого боловсруулах үйл ажиллагаа болон түүнийг хэрэгжүүлэх явдлыг уялдуулан зохицуулах, энэхүү зохицуулалт нь хэрхэн хангагдаж байгаад хяналт тавих төрийн зөвлөлдөх дээд байгууллага юм.

➤ Улсын Их Хурлын дэд дарга, Аюулгүй байдал, гадаад бодлогын байнгын хорооны дарга, УИХ дахь нам, эвслийн бүлгийн ахлагч нар зөвлөлийн хуралдаанд зөвлөх эрхтэй оролцоно. Засгийн газрын гишүүд, тусгай газар, Зэвсэгт хүчний жанжин штабын дарга нар Зөвлөлийн илтгэгч байдаг. Тэд тус тусын хариуцсан салбар, хүрээндээ үндэсний язгуур ашиг сонирхол,

¹ Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлийн 1,2,3 дахь хэсэг.2002. Төрийн мэдээлэл. №3

аюулгүй байдлыг хангахтай холбоотой асуудлуудыг судалж зохих илтгэл, санал шийдвэрийн төслийг боловсруулан Зөвлөлд оруулж, гарсан шийдвэрийг эрхэлсэн салбар, хүрээндээ хэрэгжүүлэх ажлыг хариуцна.

➤ Үндэсний аюулгүй байдлын шинжээчдийг мэргэшлийн эрдэмтэн, мэргэжилтнүүдээс орон тооны болон өндөр орон тооны бус журмаар Монгол Улсын Ерөнхийлөгч томилон ажиллуулна. Шинжээчид нь тодорхой асуудлаар болон Зөвлөлийн шийдвэрийн төслийн талаар шинжилгээ, судалгаа хийж, мэргэжлийн дүгнэлт гаргаж үндэслэлийг нь хариуцдаг.¹

Зөвлөл нь дараахь асуудлаар үндэсний аюулгүй байдлыг хангах төрийн нэгдмэл бодлого боловсруулах үйл ажиллагааг болон түүнийг хэрэгжүүлэх явдлыг уялдуулан зохицуулах, энэхүү зохицуулалтад хяналт тавих чиг үүрэгтэй:

1. Өөрийн орны улс төр, нийгмийн амьдралд дүн шинжилгээ хийж, Монгол Улсын оршин тогтнохын аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх, Үндсэн хуулиар тодорхойлсон төр, нийгмийн байгууллыг бататгах, үндэсний эв нэгдлийг бэхжүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулах, хүн ам, удмын сангийн аюулгүй байдлыг хамгаалах;

2. Монгол Улсын үндэсний баялгийг зүй зохистой ашиглах, үндэсний технологийг хамгаалж орчин үеийн ололтоор баяжуулан хөгжүүлэх, дэлхийн аж ахуйн хэлхээ холбоонд идэвхтэй, уян хатан оролцох зэргээр эдийн засгаа дотоод нөөц бололцоондоо тулгуурлан бие даан хөгжих чадавхыг нэмэгдүүлэх;

3. Үндэсний соёл иргэншил, оюуны өв уламжлал, чадавхыг хамгаалан хөгжүүлэх;

4. Монгол Улсын байгалийн баялгаа эзэмших бүрэн эрх, экологийн аюулгүй байдлыг хангах;

5. Гадаад орон, олон улсын байгууллагатай төр, засгийн дээд хэмжээний хэлэлцээний үед баримтлах чиглэл, гадаад орон, олон улсын байгууллагад тодорхой асуудлаар төр, засгийн дээд хэмжээнд байр сууриа илэрхийлэхдээ төрийн гадаад бодлогод нийцүүлж зөвлөлдөн тогтох;

6. Төрийн батлан хамгаалах бодлогыг тодорхойлж, зэвсэгт хүчний бүтэц, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгон бэхжүүлэх, улс төрийн гадаад нөхцөл байдлыг харгалзан төрийн цэргийн бодлогын үндсийн талаарх саналыг бэлтгэж, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр уламжлан Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх;

7. Монгол Улсын үндэсний эрх ашиг, аюулгүй байдлын ашиг сонирхлын үүднээс олон улсын нийгэм, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, технологи, цэрэг, улс төрийн байдалд дүн шинжилгээ хийж, шаардлагатай арга хэмжээг тодорхойлох зэрэг асуудал юм².

Мөн хуулийн 5 дугаар зүйлд Зөвлөлийн тэргүүн, гишүүд тэдгээрийн бүрэн эрх, чиг үүрэг нь үндсэндээ удирдлагын асуудалтай холбогдож байна. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаар Төрийн тэргүүн, Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийг тэргүүлдэг.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах төрийн нэгдмэл

¹ Ж.Шишмишиг. “Үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалт”, УБ.2024 он

² Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйл.1992. Төрийн мэдээлэл. №5

бодлого боловсруулах үйл ажиллагаа болон түүнийг хэрэгжүүлэх явдлыг уялдуулан зохицуулах, энэхүү зохицуулалт нь хэрхэн хангагдаж байгаад хяналт тавих төрийн зөвлөлдөх дээд байгууллага юм.

Зөвлөлийн гишүүн нь дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

1. Үндэсний аюулгүй байдал болон төрийн гадаад, дотоод бодлогын нэгдмэл байдлыг хангах үүднээс улс орны төр, нийгмийн амьдралд дүн шинжилгээ хийлгэж, авах шаардлагатай арга хэмжээний талаар санал боловсруулан Зөвлөлийн хуралдаанд оруулж хэлэлцүүлэх;

2. Зөвлөлийн чиг үүрэгт хамаарах асуудлаар холбогдох байгууллага, түүний дотор үндэсний аюулгүй байдлыг хангах төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэх үүрэгтэй байгууллагын ажилтай танилцах, чиглэл зөвлөгөө өгөх;

3. Зөвлөлийн шийдвэрийн биелэлтийг эрхэлсэн ажлын хүрээнд зохион байгуулах;

4. Зөвлөлийн ажлын хэсэгт чиглэл, үүрэг, даалгавар өгөх;

Өөрийн бүрэн эрхийн хүрээнд үндэсний аюулгүй байдлын асуудлаар шийдвэр гаргахын өмнө Зөвлөлийн хуралдаанаар хэлэлцүүлж байх эрхтэй гэжээ.

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоо нь төрийн нэгдмэл бодлого, эрх зүйн зохицуулалт, байгууллагын уялдаа холбоонд суурилсан цогц систем юм. Энэ тогтолцооны гол онцлог нь үндэсний аюулгүй байдлыг зөвхөн батлан хамгаалах салбарын хүрээнд бус, улс төр, нийгэм, эдийн засаг, соёл, экологи, гадаад харилцаа зэрэг олон талт үзүүлэлтээр харж, төрийн бүх шатны

байгууллага, иргэн, иргэний нийгмийн идэвхтэй оролцоонд тулгуурладагт оршино.

Тус тогтолцооны төв байгууллага болох **Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл** нь төрийн тэргүүнээр удирдуулан, төрийн хууль тогтоох, гүйцэтгэх, хяналтын дээд байгууллагуудын төлөөллийг хамарсан өндөр түвшний зохицуулалтын бүтэцтэй. Зөвлөл нь үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг тодорхойлж, төрийн нэгдсэн бодлогыг боловсруулах, хэрэгжилтийг зохицуулах, хяналт тавих үүрэг гүйцэтгэдэг.

Түүнчлэн хууль тогтоомжид үндэслэн, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллагууд, орон нутгийн захиргаа, улс төрийн нам, төрийн бус байгууллага, иргэд ч гэсэн хуулийн хүрээнд оролцох үүрэгтэй. Энэ нь үндэсний аюулгүй байдлыг **зөвхөн төрийн бус, нийт ард түмний оролцоотой хэрэгжүүлэх ёстой** гэдгийг харуулж байна.

Тэгвэл Монгол Улсын аюулгүй байдлын тогтолцоо нь зөвхөн аливаа заналхийллээс сэргийлэх хамгаалалтын механизм биш, харин улс орны тусгаар тогтнол, үндэсний язгуур эрх ашиг, иргэдийн амьдрах орчин, хөгжил дэвшлийг баталгаажуулах **өргөн хүрээтэй, нэгдмэл зохион байгуулалттай бодлогын тогтолцоо** болох нь харагдаж байна гэж үзэж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль, УБ., 1992.
2. Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль, УБ., 2002.
3. Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль, УБ. 2002.

4. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай хууль.УБ.1992.
5. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал,УБ.,2010.
6. Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлах тухай Монгол Улсын Их Хурлын 52 дугаар тогтоол. 2020 оны 5 дугаар сарын 13-ны өдөр
7. Улсын Их Хурлын гишүүн, Засгийн газрын гишүүн, Монгол Улсын сайд, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дарга Л.Оюун-Эрдэнэ "Алсын хараа 2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн үзэл баримтлал батлах тухай" Улсын Их Хурлын тогтоолын төслийг 2020 оны 1 дүгээр сарын 31-ний өдөр Улсын Их Хурлын дарга Г.Занданшатарт өргөн барилаа. /ikon.mn 2020 оны 1 дүгээр сарын 31-ний өдөр/ Ж.Шишмишиг. “Үндэсний аюулгүй байдлын эрх зүйн зохицуулалт”., УБ.2024 он Цахим эх сурвалж:
8. Цахим холбоос: <http://www.legalinfo.mn>.
9. <https://prezi.com/qnsrce-bbywy/presentation/>

МЭДЭЭЛЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ОНОЛ, ЭРХ ЗҮЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Б.Түдэвдорж

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн “Хүний эрх, эрх чөлөө” гэсэн Хоёрдугаар бүлгийн Арванзургадугаар зүйлийн 16-д “итгэл үнэмшилтэй байх, өөрийн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх” тухай буюу мэдээлэл түгээх эрхийн талаар зохицуулсан бол Арванзургадугаар зүйлийн 17-д “Төр түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй” гэсэн мэдээллийн харилцааг зохицуулсан нь анхдагч үндэс суурь юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арванзургадугаар зүйлийн 3-т “Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ” гэсэн байгаа нь нэгдэн орсон олон улсын гэрээний мэдээллийн эрхийн талаарх зохицуулалтыг дагаж мөрдөнө гэдгээ хүлээн зөвшөөрсөн хэрэг юм.

Түлхүүр үгс: Аюулгүй байдал, мэдээллийн аюулгүй байдал, эрх зүй.

Оршил. Олон улсын гэрээ дотоодын хууль тогтоомжоор иргэд мэдээллийг хүлээн авах, дамжуулах, түгээх эрхтэй бол нөгөө талаас төрийн үүрэг нь “нууц мэдээлэл”-ийг хамгаалахад чиглэх юм. Технологийн хурдацтай хөгжил, мэдээллийг цаг хугацаа, орон зайн хувьд хязгаарлалтгүйгээр хүлээн авч, дамжуулах, түгээж буй явдал нь эрх зүйн орчинг сайжруулахад анхаарал хандуулах хэрэгцээг бий болгоод байгаа юм.

Манай улсын эрдэмтэн судлаачид тухайн цаг үеийн шаардлагад нийцүүлэн мэдээллийг чөлөөтэй хайх, олж авах, үүсгэх, дамжуулах, түүгээр эрх, эрх чөлөөг хангах, мэдээллийн дэд бүтэц, түүний бүрдэл хэсэг тус бүрээр судалсан байна. Мөн холбогдох хууль, тогтоомж зохицуулалтууд батлагдан гарч тухайн цаг үеийн шаардлагад нийцэн төлөвшин тогтсон хэдий ч шинэ боломж, нөхцөл, хөгжил дэвшил, олон улсын түвшинд нийцэх хангалттай хамгаалалтыг эрэлхийлсэн байна.

Иймд төрөөс “нууц мэдээлэл”, түүнийг хамгаалах, аюулгүй байдлыг хангах нь мэдээллийг хамгаалах, хадгалах, цахим орчинд нийцүүлэн уламжлалт эрх зүйн зохицуулалтыг сайжруулан хөгжүүлэх нь төр, хувь хүн, байгууллагын үйл ажиллагаа, хөгжил дэвшил цаашлаад улс орны аюулгүй байдлыг хангах ач холбогдолтой.

Мэдээллийн технологи хөгжихийн зэрэгцээ кибер /цахим/ гэмт хэргийн гаралт нэмэгдэж илрүүлэхэд төвөгтэй нөхцөл байдал үүсч, шинэ төрлүүдэд хувирч, түүнийг ул мөргүй арилгах ямар ч боломжгүй болж, харин хууль эрх зүй, шинэ техник, технологи, хүчин чадал өндөртэй дата бааз бүхий цогц арга хэмжээнүүдийг үр дүнтэй, зөв зүйтэй хэрэгжүүлж чадсанаар кибер гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, хариу үйлдэл үзүүлэх боломжтой юм.

Одоогоос 400 жилийн өмнө английн гүн ухаантан Френсис Бэкон хэлэхдээ: “Хэн мэдээллийг эзэмшиж байна тэр дэлхийг ертөнцийг удирдах болно” гэжээ

Нэг.Мэдээллийн аюулгүй байдал

Аюул: энэ нь хувь хүн, нийгэм, улс үндэстэн, дэлхийд ч хор уршиг тарих, түүгээр зогсохгүй тэдгээрийг устгаж үгүй хийх, таатай нөхцөл, материаллаг болон оюун санааны, байгалийн үнэт зүйлсийг алдагдуулах, устгах хөгжил, дэвшилд сөрөг нөлөө үзүүлж улмаар хөгжлийн зам, мөрийг хаагдуулах боломж бүхий болзошгүй эсвэл бодитой үзэгдэл, үйлдэл, үйл ажиллагаа юм.

Занал-заналхийлэл: гэдэг нь болзошгүй байдал бодит үйлдэлд хүрсэн агшинд бүрэлдэх аюул, эсвэл, нэг хэсэг субъект нөгөө хэсэгт хор уршиг тарихаар зориуд санаархах, өнгөлзөх, сүр үзүүлэхийн илэрхийлэл юм.

Я.Цэвэл “Монгол хэлний товч тайлбар толь” бүтээлдээ “**аюулгүй байдал**” гэдэг нь үг зүйн хувьд аюулгүй гэсэн утгатай¹

- Аймаар, жигшмээр зүйлгүй,
- Айх болгоомжлохыг мэдэхгүй гэж тайлбарласан.

С.Нарангэрэл “Монголын эрх зүйн эх толь бичиг” бүтээлдээ

Аюулгүй байдал: гэдэг нь тухайн улсад улс төрийн, эдийн засгийн ба нийгэмшлийн тогтвортой байдлыг тогтоон хангах, хуулиудыг чанд сахин биелүүлэх ба эрх зүйн дэг журмыг хангуулах, олон улсын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх үндэс болсон улс төр, эдийн засгийн, нийгэмшлийн, цэргийн, экологийн, мэдээллийн ба бусад шинжтэй дотоод ба гадаад шинж чанартай аюул заналхийллээс бие хүн, нийгэм ба төрийн амин чухал ашиг сонирхол хамгаалагдсан байдал”²

Ч.Улаанхүү “Цэргийн аюулгүй байдал” бүтээлдээ

Аюулгүй байдал: гэдэг нь хүмүүс, нийгэм, улс гүрэн, дэлхийн хамтын нийгэмлэгийг мөхөлд хүргэх, материаллаг болон оюун санааны үндсэн хүчин зүйлээс тусгаарлах объектив, субъектив аль ч байдлаар хүлээн зөвшөөрч үл болох, тэвчишгүй хор хохирол тарих, оршин тогтнох, хөгжих зам мөрийг хаадаг уршиг бүхий аюул, заналыг илрүүлэх, судлах, урьдчилан сэргийлэх, сулруулах, таслан зогсоох, устгах, няцаалт өгөх замаар хүмүүс нийгэм, улс гүрэн, дэлхийн хамтын ажиллагаанд суурилсан гадаад болон дотоод аюул заналаас эдгээр субъектийн хамгаалагдсан нөхцөл байдлын илэрхийлэл юм³

Олон улсад аюулгүй байдал: энэ нь “**security**”, “**safety**” гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлэгддэг.

“**Аюулгүй байдал**” буюу “**safety**” гэдэг нь аливаа зүйлд хор хохирол учирахаас болон бусад хүсээгүй үр дагавраас хамгаалж аюулгүй байх нөхцөл байдал юм . “**Аюулгүй байдал**” буюу “**Safety**”-тай холбоотойгоор “**security**” буюу “**хамгаалалт**” гэсэн нэр томъёог хамтад нь ойлгох хэрэгтэй юм.

Мэдээлэл бол мэдээллийн технологийн шинжлэх ухааны анхдагч язгуур ухагдахуун юм.

Мэдээлэл: гэсэн нэр томъёо нь “**information**” гэсэн тайлбарлах, хэлэх гэсэн утгатай латин үгнээс гаралтай. Иймээс мэдээлэл нь орчлон ертөнцийн юмс үзэгдлийг тэмдэгт болон дохионы тусламжтайгаар илэрхийлсэн тусгал болно. Бидний эргэн тойронд байгаа бүх зүйлс, тэдгээрийн шинж чанар, үзэгдэл,

¹ Я.Цэвэл. Монгол хэлний товч тайлбар толь. УБ., 1996. 60 дахь тал

² С.Нарангэрэл. Монголын эрх зүйн эх толь бичиг. УБ., 2015. 88 дахь тал

³ Ч.Улаанхүү. Цэргийн аюулгүй байдал. УБ., 2016. 12 дахь тал

үйл явцыг илэрхийлсэн аливаа дохио нь мэдээлэл юм. Мэдээллийг боловсруулах анхны хэлбэр бол хүний уураг тархи юм.

Мэдээлэл гэж ямар нэгэн үйл явцын тухай ам болон бичгээр дэлгэрэнгүй мэдээллэх явц, мэдээ дамжуулах, түгээхийг “Аюул”³ гэж гамшиг зовлон учируулж болох хор хөнөөл гай гэж ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн “Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь”-д тайлбарласан байдаг. Харин “Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах журам”-д Мэдээлэл гэж эзэмшиж хадгалж байгаа төхөөрөмжөөс үл хамааран боломжит бүх л хэлбэрээр оршин байгаа уншиж ойлгож болох бүх төрлийн баримт бичиг, мэдээ, мэдээлэл, биет зүйлсийг ойлгох тухай тусгасан байна.

Манай эрдэмтэд¹ “Информация” гэдэг үгийг “мэдээлэл”, “данные” гэдэг үгийг “баримт сэлт, мэдээлэл” гэж тайлбарласантай санал нэг байна. Кибернетикийн нэрт эрдэмтэн К.Штейнбух

“Бид “матери”, “энерги”, “мэдээлэл” гэх ойлголтод хэзээч бүрэн дүүрэн төгс тодорхойлолт өгч чадахгүй юм” гэж хэлсэн байдаг.

Тиймээс мэдээлэл нь бодит зүйлтэй холбоотой байж өөрийн орон зайг бий болгодог байна. Тухайлбал, мэдээллийг агуулгаар нь нийгмийн, байгалийн, оюун санааны, биологийн, эдийн засгийн, улс төрийн гэх мэтээр, зохион байгуулалтаар нь баримтжуулсан, баримтжуулаагүй гэж мэдээллийг төрөлжүүлэн ангилсан байдаг. Мэдээллийг төрөлжүүлэн нийгмийг болон технологийн хөгжлийн явцад хувьсан өөрчлөгдөж болох чиг хандлагыг тодорхойлох хэрэгцээ

шаардлага өнөөгийн бидний нийгэмд тулгараад байгаа билээ.

Мэдээллийн аюулгүй байдлыг Цахим орчин дахь аюулгүй байдал, кибер аюулгүй байдал гэх мэтээр интернэт, компьютер, цахим орчин дахь ойлголтоор хязгаарлаж үзэх явдал байна. Тухайлбал, 1998 оны Эрүүгийн хуулийн 5дугаар бүлэгт “Мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг”, 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 25 дугаар бүлэгт “Компьютерийн мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг”, 2015 оны Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгаар “Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг” гэж 26 дугаар бүлэгт тус тус хуульчилж өгсөн байна.

Мэдээллийн аюулгүй байдал гэдгийг судлаачид, “Мэдээлэл болон мэдээллийн системд зөвшөөрөлгүй хандах, мэдээллийг ашиглах, ил тод болгох, өөрчлөх, хуулах, устгах, мэдээллийн системийн үйл ажиллагааг тасалдуулах, хянахаас хамгаалахыг ойлгож болно.”⁵, “Иргэд, байгууллага, төрийн ашиг сонирхлын үүднээс мэдээллийн орчин бий болгох, ашиглах, хөгжүүлэх явдлыг хангаж буй түүний хамгаалагдсан байдал юм” “Төр, байгууллага, хувь хүний мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдал баталгаажсан байх буюу мэдээллийн тодорхой төлөв хангагдсан байх нөхцөл юм”² гэх зэргээр тайлбарласан байдаг. Харин “Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах журам”-д “Мэдээллийн аюулгүй байдал гэж мэдээлэл, мэдээлэл боловсруулах хэрэгсэл, холбогдох дэд бүтцийн нууцлал, бүрэн бүтэн байдал, хүртээмжтэй байдал, тасралтгүй

¹ Н.Баатархуяг. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт, Уб.,2014.25 дахь тал

² Ц.Ган-Очир, Нууц мэдээллийг хамгаалах эрх зүйн орчин. Уб.,2013.147 дахь тал

ажиллагаа, найдвартай байдлыг тодорхойлох, бий болгох, хадгалж байхтай холбоотой бүх асуудлууд” гэжээ. Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бүрэлдэхүүн хэсгийн нэг болох мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах, хамгаалах нь улсын болон ард иргэдийн мэдээллийн нууцлагдсан байдлыг бэхжүүлэх нөгөө талаас мэдээллийн хүртээмжтэй байдлыг нэмэгдүүлэх тул үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэгтэй төрийн байгууллага, орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага болон холбогдох албан тушаалтны үүрэг хариуцлагад анхаарах асуудал чухал байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын тухай 2001 оны хуулиар мэдээллийн аюулгүй байдлыг үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэгт оруулж үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад аж ахуй нэгж, байгууллага, иргэний оролцоог тодорхойлж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, үйл ажиллагааг уялдуулахаар зохицуулсан бөгөөд Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгч, түүний тэргүүлсэн Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл, Засгийн газар, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чиг үүрэгтэй төрийн байгууллага, орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага болон холбогдох албан тушаалтан хүлээдэг. Мөн хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч байгууллагууд, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагууд нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах зорилтыг Монгол Улсын Үндсэн хууль тогтоомжид нийцүүлэн, тус тусын бүрэн эрхийн хүрээнд хэрэгжүүлэх үүрэгтэй тухай зааж өгчээ.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах талаар тусгаж өгсөн бөгөөд тус

тогтоолын 1.2.3-д Аюулгүй байдлын бодлого цогц байх тухай зарчмыг баримтлах тухай заасан ба 3.6-д Мэдээллийн аюулгүй байдлын тухай тусгасан байх бөгөөд “Мэдээллийн салбарт үндэсний ашиг сонирхлыг хамгаалах, төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулах нь мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэс ” гэж 3.6.1.5-д “Мэдээллийн аюулгүй байдлын үндэсний хэмжээний бодлого, эрх зүйн зохицуулалт, стандарт, удирдлага, зохион байгуулалт, сургалтын тогтолцоог бий болгож, нийгэм дэх ойлголт, мэдлэгийг төлөвшүүлнэ” гэж тодорхойлон заасан. ЗГ-аас 2010 онд “Мэдээллийн аюулгүй байдал” Үндэсний хөтөлбөр батлан гаргаж байсан нь “Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэсний хөтөлбөр” , “Монгол Улсын мянганы хөгжлийн зорилт”, “Цахим Монгол”, “Бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоог бий болгох үндэсний хөтөлбөр” болон холбогдох бусад төсөл, хөтөлбөртөй уялдан 2015 оныг хүртэл хугацаанд хэрэгжсэн байна.

Мэдээлэл тарах хэлбэрээр нь

- цаасан
- цахим
- бусад гэж ангилдаг.

Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэс нь мэдээллийн салбарт үндэсний ашиг сонирхлыг хамгаалах, төр, иргэн, хувийн хэвшлийн

мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулах.¹

Мэдээллийн аюулгүй

байдлын бүрэлдэхүүн

Confidentiality (мэдээллийн нууцлал)

Integrity (мэдээллийн бүрэн бүтэн байдал)

Availability (мэдээллийн хүртээмжтэй байдал)

Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах арга зам

1.гадаад, дотоод байдлын тухай олон эх сурвалж бүхий мэдээллийн сантай байх;

2.хэвлэл мэдээллийн байгууллага, хэрэгсэл гадаадын байгууллага буюу иргэдийн эрхшээлд орох явдлаас сэрэмжлэх;

3.хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд үнэн бодитой мэдээ, мэдээлэл түгээх эрх зүйн үндсийг тогтоох;

4.компьютерт байгаа мэдээллийг хамгаалах улсын тогтолцоо, эрх зүйн хамгаалалт буй болгох;

5.олон улсын мэдээллийн сүлжээнд нэгдэж орох, Монгол Улсын тухай үнэн бодит мэдээллийг шуурхай түгээх;

6.хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд ардчилал,олон ургалч үзлийг хөгжүүлэн бэхжүүлэхийг эрхэмлэх, үнэн бодит байдлыг зориуд гуйвуулж ашиглахгүй байх;

7.Монгол Улсын тусгаар тогтнол, монгол соёл, зан заншилд харш мэдээллийн түрэлтээс сэрэмжлэх;

8.хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд болон мэдээллийн бусад эх сурвалжууд үндэсний аюулгүй

байдлын талаар шалгагдсан мэдээ, мэдээллийг түгээх замаар аюулгүй байдлын мэдээллийн орчинг бүрдүүлэх. Интернет чөлөөт нэвтэрхий толиос ишлэв

ХОЁР.ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

Үндсэн хууль нь хууль зүй шинжлэх ухааны салаа салбар бүртэй шууд болон дам холбоотой. Хууль тогтоомжийг судлах салбар, дэд хийгээд холимог салбар хэчнээн олон ч гэсэн тэр бүхнийг хөтлөн дагуулагч гол салбар нэг байдаг.²

Хууль зүйн салбар бүрийг зохицуулсан нийт 9572 эрх зүйн акт эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн системийн хүрээнд үйлчилж⁹ байгаагаас мэдээ, мэдээллийн харилцааг зохицуулсан зохицуулалтыг түүвэрлэн үзвэл:

Хууль 313,

Олон улсын гэрээ 152,

Улсын Их Хурлын тогтоол 103,

Засгийн газрын тогтоол 544,

Ерөнхийлөгчийн зарлиг 29,

Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр 171,

Улсын дээд шүүхийн тогтоол 78,

Сайдын тушаал 116,

Засгийн газрын агентлагын даргын тушаал 91,

Улсын Их Хурлаас томилогддог байгууллагын дарга, түүнтэй адитгах албан тушаалтны шийдвэр 29 нийт 1626 эрх зүйн акт байна.

Эдгээрээс мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах талаар харилцааг зохицуулсан зохицуулалтаас түүвэрлэн шууд холбогдолтой эрх зүйн актыг дурдвал:

Хууль 243

¹ Монгол Улсын их хурлын 2010 оны 07 дугаар сарын 15-ны өдрийн 48 дугаар тогтоол. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл

баримтлал. УИХ-ын Тамгын газрын хэвлэх цех., УБ., 2016.16 дахь тал

² Б.Чимид. Үндсэн хуулийн мэдлэг. Уб., 2008. 21 дэх тал.

Улсын Их хурлын тогтоол 55

Олон улсын гэрээ 63

Засгийн газрын тогтоол 259

Сайдын тушаал 38

Засгийн газрын агентлагийн
даргын тушаал 23

Улсын Их Хурлаас томилогддог
байгууллагын дарга, түүнтэй адилтгах
албан тушаалтны шийдвэр 3 нийт 684
эрх зүйн акт байна.

Мэдээллийн аюулгүй байдлыг
хангах харилцааг сүүлийн үед бүхэлд нь
зохицуулсан зохицуулалтаас илүү цахим
аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн эрх
зүйн актууд үйлчилж байгаа бөгөөд эрх
зүйн үйлчиллээс үзвэл иргэдийн эрхийг
хязгаарлан зохицуулахад чиглэжээ.

Мэдээ, мэдээллийн харилцааг
зохицуулсан 684 эрх зүйн акт нь Үндсэн
хуулийн холбогдох заалт, олон улсын
гэрээгээр хүлээсэн үүргээ хэрэгжүүлэх,
нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээнд
үндэслэн бий болсон хэдий ч иргэдийг
эрхийг хангахад чиглэн батлагдсан нь
харьцангуй цөөхөн бөгөөд төрөөс
мэдээллийг иргэдэд хүргэх, нөгөө талаас
иргэд мэдээлэл олж авах, дамжуулах
түгээх эрхийн зохицуулалт хангалтгүй
байна. Тухайлбал, төрөөс мэдээллийг
хязгаартай хүргэхэд зориулсан хууль
240, харин 2 хууль зөвхөн иргэдийн
эрхийг хангахад чиглэсэн байна.

1998 онд батлагдсан “Хэвлэл
мэдээллийн эрх чөлөөний тухай” хууль,
1994 онд батлагдсан “Жагсаал цуглаан
хийх журмын тухай” хуулийн зорилтоос
үзвэл, 1/ “Энэ хуулийн зорилт нь Монгол
Улсын Үндсэн хуульд заасан хүний үзэл
бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх,
хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөг
баталгаажуулахад оршино”, 2/ “Энэ
хуулийн зорилт нь тайван жагсаал,
цуглаан хийх иргэдийн Үндсэн хуулийн
эрх чөлөөг баталгаажуулах, жагсаал
цуглаан хийх журмыг тогтоох, уул арга

хэмжээний үед нийгмийн хэв журам,
иргэдийн аюулгүй байдлыг хангахтай
холбогдсон харилцааг зохицуулахад
оршино.” гэж иргэдийн эрхийг хангах
үндсэн зорилгод нийцсэн байгаа юм.

Харин бусад 240 хуулийн
зорилтыг жишээнээс дурдвал:

1/ “Мэдээллийн ил тод байдал ба
мэдээлэл авах эрхийн тухай” 2011 онд
батлагдсан хуулийн зорилтод “Энэ
хуулийн зорилт нь төрийн үйл
ажиллагааны ил тод байдал болон иргэн
хуулийн этгээдийн мэдээлэл хайх,
хүлээн авах эрхийг хангахтай
холбогдсон харилцааг зохицуулахад
оршино.” Энэ хуулийн агуулганл иргэн,
хуулийн этгээдийн мэдээлэл хайх,
хүлээн авах эрхийг баталгаатай хангах
тухай зохицуулалтаас илүүтэй
хязгаарласан буюу, хориглосон
зохицуулалт тусгаж өгсөн.

2/ “Ард нийтийн санал асуулгын
тухай” 2016 онд батлагдсан хуулийн
зорилтод “Энэ хуулийн зорилт нь ард
иргэдийн санал асуулга / цаашид санал
асуулга гэх/ явуулах зарчим журмыг
тодорхойлж, санал асуулгыг бэлтгэн
зохион байгуулж явуулахтай холбогдсон
харицааг зохицуулахад оршино” гэж ард
нийтийн санал асуулгыг хэрхэн явуулах
талаарх төрийн үйл ажиллагааг
зохицуулсан

3/ “Зээлийн мэдээллийн тухай”
2011 онд батлагдсан хуулийн зорилтод
“Энэ хуулийн зорилт нь зээлийн
мэдээллийн сан бүрдүүлэх, зээлийн
мэдээллийг боловсруулах, хадгалах,
хамгаалах, ашиглах, хэрэглэгчид
зээлийн мэдээллийн үйлчилгээ үзүүлэх,
зээлийн мэдээллийн үйл ажиллагаа
эрхлэх этгээдэд тусгай зөвшөөрөл олгох,
хүчингүй болгох, хяналт тавихтай
холбогдсон харилцааг зохицуулахад
оршино” гэж мөн л хэрэглэгчийн эрх
ашгийг хангахаас илүү төр болон

зээлийн үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллагын үйл ажиллагааг зохицуулсан байгаа юм.

4/ Олон нийтийн радио, телевизийн тухай 2005 онд батлагдсан хуулийн зорилтод “Энэ хуулийн зорилт нь Монголын ард түмэнд үйлчлэх олон нийтийн радио, телевизийг үүсгэн байгуулж, түүний зорилго, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны зарчим, эрх зүйн үндсийг тогтоож, хөтөлбөрийн бодлогын үндсийг тодорхойлоход оршино” гэж ашгийн төлөө бус байгууллагыг төрөөс хараат байдлаар үүсгэн байгуулах тухай зохицуулагдсан.

Хуулийн 7-р зүйлийн 7.1-д “Олон нийтийн радио, телевиз үйл ажиллагаа явуулахад нь төрөөс санхүү, эдийн засгийн зохих дэмжлэг үзүүлнэ” гэж, мөн Олон нийтийн радио, телевизийн удирдах дээд байгууллага нь 15 гишүүнтэй олон нийтийн радио, телевизийн Үндэсний зөвлөл байх тухай заасан бол хуулийн 21 дүгээрт зүйлийн 21.5.1-д Монгол Улсын Ерөнхийлөгч 4 хүн, 21.5.2-т Монгол Улсын Их Хуралд 7 хүн, 21.5.3-т Монгол Улсын Засгийн Газар 4 хүн үндэсний зөвлөлийн гишүүнд нэр дэвшүүлэх тухай заасан. Энэ мэтчилэн төрөөс иргэдийн мэдээлэл олж авах, хайх, түгээх эрхийг хангахаас илүүтэй төрийн үйл ажиллагаа, харилцааг зохицуулахад чиглэгдсэн хууль батлагдсаар¹ явдал нь “Хүний ба иргэний эрх, эрх чөлөө хангагдах ёстой”². “Хүний бүх талын эрх, эрх чөлөөг хангаж чадаж буй эсэхээр эрх зүйн үнэ цэнэ хэмжигдэнэ”³ гэсэн хууль бүтээх ажиллагааны үндсэн зарчим хангагдах явдал дутагдалтай байна.

Мэдээллийн аюулгүй байдалтай холбогдох хууль тогтоомжийг судлах явцад түүнийг тодорхойлон зохицуулах эрх зүйн үндэс төлөвшин тогтсон хэдий ч мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн тогтолцооны тодорхой хэсгийг бүрдүүлж буй хууль тогтоомж нь мэдээллийн нууцлал болон хүртээмжтэй байдлыг хангахад чиглэсэн тодорхой үйл ажиллагааг зохицуулах, цахим орчин дахь мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах өнөөгийн хэрэгцээ, шаардлагыг бүрэн хангахгүй байна. Иймд:

- 2002 онд Мэдээллийн аюулгүй байдлын тухай хуулийн төсөл;
- 2005 онд Монгол Улсын Мэдээллийн технологийн ерөнхий хуулийн төсөл;
- 2008 онд Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах тухай хуулийн төсөл;
- 2009 онд Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах тухай хуулийн төсөл;
- 2010 онд Кибер аюулгүй байдлыг хангах тухай хуулийн төсөл;
- 2016 онд Мэдээллийн аюулгүй байдлын тухай хуулийн төсөл;
- 2018 онд Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын тухай хуулийн төсөл тус тус боловсруулсан байна. Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн тусгайлсан хууль байх эсвэл технологийн цаг хором тутам өөрчлөлтөд шаардлагатай мэдээллийн талаарх хууль тогтоомжийн шинэчлэлийг бүхийл

¹ Ж.Амарсанаа. Хууль зүйн арга ажиллагаа. Эрх зүйн баримт бичгийн эмхэтгэл гарын авлага. Уб., 2018.25 дахь тал

² Т.В.Кашанина. Хууль зүйн техник. Уб., 2016. 174 дэхь тал

³ Д.Лүндээжанцан. Хууль бүтээх ажиллагаа ба хууль зүйн техник. Уб.,2016.14 дэх тал

тогтолцоонд хийх нь нийгмийн хэрэгцээг тогтоох явдал юм.

Анх боловсруулж байсан Монгол Улсын Мэдээллийн технологийн ерөнхий хуулийн төсөлд (2003 онд) Харвардын Их Сургуулийн “Интернэт ба нийгэм” төвийн судлаач Эндрью Мк Лафлин дүн шинжилгээ хийсэн нь АНУ болон бусад улс орны эрдэмтэн судлаачдаас зөвлөгөө авах туршлага судлах нь чухал боловч өөрийн хэл, түүх, соёл, уламжлалаа анхааран үзэх, эрх зүйн орчноо сайтар судлах нь дотоодын хууль тогтоомжийг сайжруулах, шаардлагатай зохицуулалтыг бий болгон чанаржуулах, урт удаан хугацаагаар хууль хэрэглээг хангах ач холбогдолтой гэсэн байна. Мөн ОХУ-ын эрдэмтэд “Мэдээллийн эрх зүй” гэсэн бие даасан салбарыг хууль зүйн шинжлэх ухаанд суурилуулан хэрхэн байгуулах талаар судалсан сурах сичгүүдийг нийтэлж байжээ. Мэдээ, мэдээлэл гэж энэхүү өргөн цар хүрээтэй салбарын тогтолцоог эрх зүйн талаас судлан тодорхойлох зайлшгүй хэрэгцээ манай улсад тулгараад байх тул энэ талаар үзэл бодлоо илэрхийлсэн В.А.Копыловын бүтээл чухал ач холбогдолтой байж болох юм.

Манай улсад боловсруулагдаж буй дээрх хуулийн төсөл нь эрдэм шинжилгээний хурал, хэлэлцүүлэг, тогтоол шийдвэрээс үзвэл ихэвчлэн цахим кибер аюулгүй байдлыг төр, иргэд, байгууллага хэрхэн хангах талаарх асуудлыг зохицуулхад чиглэгдсэн байна. Хэдийгээр технологийн хурдацтай хөгжил цахим кибер аюулгүй байдлыг хангахыг шаардаж байгаа ч мэдээллийн аюулгүй байдлыг цогц байдлаар нь хангахад /нийгмийн салбар бүрт/ чиглэсэн төрийн бодлого, шийдвэрүүд нь ирээдүйг харсан

байхаар боловсруулагдах нь зайлшгүй билээ.

Төрийн алба үйлчилгээг, шуурхай ил тод, хэмнэлтэй болгох, төрийн мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ, системийг сайжруулах, иргэний мэдээлэл авах, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөө болон түүний хувийн мэдээллийн өгөгдлийн нууцыг хамгаалах, цахим мэдээллийн аюулгүй байдлыг ханах, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологид суурилсан үндэсний үйлдвэрлэл, үйлчилгээг нэмэгдүүлэх, үндэсний мэдээллийн дэд бүтцийг хамгаалах чадавх бий болгох, энэ чиглэлээр мэргэшсэн хүний нөөцийг бэлтгэх, давта сургах тогтолцоог боловсронгуй болгох, цахим бодлогын асуудлыг судалж, санал боловсруулах үүрэг бүхий Цахим бодлогын түр хороог УИХ-аас 2018 онд байгуулжээ.

Мөн Төрийн мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах зарим арга хэмжээтэй тухай ЗГ-ын 2018 оны 13 дугаар тогтоолоор Төрийн байгууллага, Төрийн өмчит хуулийн этгээдийн интернет сүлжээг олон нийтийн сүлжээ, онлайн тоглоомын болон видео сан бүхий сайтуудад нэвтрэхгүй болгож албан бичиг, баримтыг олон нийтийн сүлжээгээр дамжуулах болон тусгай программ хангамж ашиглан олон нийтийн сүлжээнд хандахыг хориглох чиглэлээр зохион байгуулалтын арг хэмжээ авч, мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангаж ажиллахыг Засгийн газрын гишүүд, Засгийн газрын агентлагийн дарга, аймаг нийслэлийн Засаг дарга, төрийн өмчит хуулийн этгээдийн дарга нарт үүрэг болгосон байна.

Засгийн газрын 2019 оны 73 дугаар тогтоолоор Цахим засаглал үндэсний хөтөлбөр*-ийг боловсруулан хэрэгжүүлээд байна. Уг хөтөлбөр нь

Улсын Их Хурлын 2010 оны 48 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал*-ы 3.3.2.1-д “Цахим засгийг хөгжүүлэх замаа төрийн алба үйлчилгээг иргэндээ хандсан, үр нөлөөтэй, шуурхай хэмнэлттэй болгоно*”, Улсын Их Хурлын 2016 оны 19 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын Зорилт 7-д “Мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны хамрах хүрээг өргөтгөх, орон нутагт өндөр хурдны сүлжээг нэвтрүүлэх хэрэглээг нэмэгдүүлж, үндэсний хиймэл дагуул хөөргөнө” Улсын их хурлын 2016 оны 45 дугаар тогтоолоор баталсан Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний 3.2.29.7-д “Цахим засгийг хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулж батлуулах” Засгийн газрын 2017 оны 47 дугаар тогтоолоор баталсан “Төрөөс мэдээлэл, харилцаа холбооны хөгжлийн талаар баримтлах бодлого-2025”-ын 2.3.8-д “төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны бүтээмж, үр ашгийг нэмэгдүүлэх, засаглалын ардчилсан, нээлттэй, хүнд сурталгүй, ил тод, хариуцлагатай байдлыг идэвхжүүлэх, төийн үйл ажиллагааны инновацийг дэмжиж, цахим засгийн хөгжлийг боловсронгуй болгох замаар цахим засаглалыг хөгжүүлнэ” гэж заасныг удирдлага болгохын зэрэгцээ хүний эрхийг дээдлэн, хувь хүний өгөгдлийг хамгаалах, ил тод иргэн төвтэй, хариуцлагатай, өндөр бүтээмжтэй засаглалыг бэхжүүлэх, төрийн мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангасан

байх, ногоон технологийг дэмжих, төр иргэн, хувийн хэвшлийн үр ашигтай хамтын ажиллагаанд тулгуурласан, мэдээллийн систем нь харилцан уялдаатай, нэгдмэл цогц байх гэсэн зарчмыг мөрдлөг болгох тухай тусгажээ.

Энэхүү хөтөлбөрийн зорилго төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны бүтээмж, үр ашгийг нэмэгдүүлэх, засаглалын ардчилсан, нээлттэй, хүнд сурталгүй, ил тод хариуцлагатай байдлыг төлөвшүүлэх, төрийн үйл ажиллагааны инновацийг дэмжих замаар цахим засаглалыг хөгжүүлэх тухай заасан бол мөн л төрийн байгууллагын дотоод үйл ажиллагааг зохион байгуулахад чиглэжээ.

Гурав. ЧИГ ХАНДЛАГА

Аливаа мэдээллийг чөлөөтэй хайх, олж авах, үүсгэх, дамжуулах, түүгээр эрх, эрх чөлөөг хангах боломж манай улсын иргэн бүрд нээлттэй байдаг.

Цаашид мэдээллийн технологийн хөгжлийг даган улам бүр өргөжин тэлж, хөгжих нь тодорхой.

Эрх зүйн шинэтгэлийг цаашдын хандлагаар нь дүгнэж үзвэл Монголын нийгэм ардчилсан хөгжилийн жам ёс, дэлхийн дэвшилт орнуудын жишиг өөрийн орны өвөрмөц онцлогийг тусган үндсээрээ шинэчлэгдэж байна. Түүнийг тодорхойлон зохицуулах эрх зүйн үндэс эхлэн бүрэлджээ...” хэмээгээд “...хүрсэн үр дүндээ тайвшрах ёсгүй. Шинэтгэлийг гүнзгийрүүлж бэхжүүлэх ...,эмгэг гажгийг илрүүлэн шалтгааныг оношлон эрүүлжих, хөгжин дэвших жам ёс, арга замы нь танин мэдэж тодорхойлохыг эрхэмлэнэ” гэж үзсэн¹ нь цаг үргэлж нийгмийн эмгэг гажгийг илрүүлэх, оношлон эрүүлжих арга замыг эрэлхийлэн, хөгжин дэвших чи

¹ Б.Чимид. Өнөөгийн улс төр хуульчийн нүдээр. УБ., 2006. 55 дахь тал

хандлагын нэг хэсэг болох мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах талаар тодруулан үзвэл:

- Е-засаглалыг хэрэгжүүлэх,
- Мэдээлэл нэмэгдэх, мэдээллийн үнэ өсөх /Мэдлэг-Мэдээлэл/
- Нэгдмэл удирдлагаар хангах
- Тусгайлан хууль батлах
- Төсөв нэмэгдүүлэх
- Мэргэжилтэн бэлтгэх /нэр томъёо жигдлэх/
- Иргэд, улс төрийн нэгдмэл байдал бий болгоход чиглэж байна.

Өнөө цагийн мэдээлэл хүлээн авах, түгээх явцад нийгмийн сөрөг хандлагыг бий болгож буй байдал, цаашлаад улс орны аюулгүй байдалд заналхийлэх аюул нь хормын төдийд үүсэж болох туал орчин үеийн техник технологийг гүйцэх хамгаалалт, нууцлалы чангатгах, хүний мэдээллийн эрхийг хангах нь төрий гүйцэтгэх үүрэг болоод байна. Хэдийгээр цахим орчинд үүсэх аюул занал нийгмийн сөрөг хандлагыг бий болгож, цаашлаад улс орны аюулгүй байдалд халдаж буй технологийн хурдацтай хөгжлийн илрэл байж болох ч зөвхөн “цахим мэдээллийн аюулгүй байдал” гэж харсаар байна. Иймд “мэдээ” “мэдээлэл” гэж өргөн цар хүрээтэй ойлгол түүний үүсгэж буй субьектэд чиглэх, мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангаж буй тогтолцоонд суурилан аюулгүй байдлаа хангах явдал тулгамдаад байна.

Академич Ж.Амарсанаа
Мэдээлэл олж авах, дамжуулах, түгээх түүний аюулгүй байдал хангагдаж

байгаа эсэхэд эргэлзээ төрөх, ард түмэнд үйлчилж байгаа нь тодорхойгүй байх нь эрүүл нийгэм оршин тогтнох боломжгүй төдийгүй иргэдийн мэдээллийн эрх хангагдах боломж хязгаарлагдаж байна. Иргэдийн “Үзэл бодлоо илэрхийл эрх чөлөө бол түүнгүйгээр хүн хэвийн амьдарч чадахгүй нийгэм эрүүл саруул оршин тогтнож, үйл ажиллагаагаа явуулж чадахгүй тийм орчин юм” гэжээ. Хүний итгэл үнэмшилтэй байх, түүнийгээ чөлөөтэй илэрхийлэх үндсэн эрхийг үндсэн хуулиндаа тусгаж өгснөөрөө “засаг төрийн бодлого, үйл ажиллагаа хянаж цэгнэж, дэмжих эсэхийн дэнсэн дээр шүүн тунгааж, шүүмжилж байгаа...” нь “засаг төрийн байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагаанд оршин байгаа нуугдмал хийгээд өнгөлөн далдлагдсан хэлбэрээр илэрдэг аливаа зөрчил, гэм хэрэг, бусармаг явдлыг чухамхүү үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үүний тул үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, замаар илчилж бүх нийтийн өвчнийг анагаах, эрүүл саруул орчин бий болгоно”¹ гэсэн нь засаг төрийн бодлого үйл ажиллагааны ил тод байдлыг хангахын зэрэгцээ иргэдийн итгэл үнэмшилтэй, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх үндсэн дээр мэдээлэл авах эрхийг хангахын зэрэгцээ аюулгүй байдлаа ханган хэрэгжүүлэх нь эрүүл саруул нийгэм оршин тогтнох үндэс байх тухай илэрхийлсэн байна.

Манай улс сүүлийн жилүүдэд мэдээ, мэдээлэлтэй холбогдох харилцааг хууль тогтоомжоор зохицуулж байгаа нь чанар аюулгүй байдлыг хангахад төдийлөн хангалттай бус байх тул одоогоор хэрэгжиж буй Олон Улсын Стандартын Байгууллага (ISO)-аас

¹ Б.Чимид, үзэл бодлоо илэрхийлэх эх чөлөө. Сэтгүүлч ба хуульч цуврал сэтгүүл. УБ., 2001. №03

мэдээллийн аюулгүй байдалтай холбоотой 27000 серийн стандарт болон ISO 15443 зэрэг 50 гаруй стандарт гаргасныг ихэнх улс баримтлаж буйгаас 20 гаруй стандартыг **доктор, профессор Т.Халтар** хөрвүүлж Монгол улсын үндэсний стандарт болгон батлуулжээ. Эдгээр хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа стандартуудыг өнөөгийн хууль тогтоомж, олон улсын жишиг, өөрийн нийгмийн хэрэгцээнд нийцүүлэн сайжруулан мөрдүүлэх “Стандартчилал, техникий зохицуулалт, тохирлын үнэлгээний итгэмжлэлийн тухай” хуулийг 2017 онд шинэчлэн найруулсан нь чанар, аюулгүй байдлыг хангах, хэрэглэгч, үйлдвэрлэгчийн эрх ашгийг хамгаалахтай холбогдсон харилцааг зохицуулах тухай мөн Эрүүгийн хууль болон Зөрчлийн тухай хуулиар хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байна.

Нийгэм төр, байгууллагын мэдээллийн аюулгүй байдал нь мэдээллийн орчны хамгаалагдсан байдал байх тул хамгаалагдсан байдлыг хангахад хэрэгжүүлж буй цогц арга хэмжээ, мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлал, хүртээмжтэй байал баталгааай хангагдахад чиглэж байна.

Дүгнэлт

Мэдээллийн хүртээмжийг цахим орчингүй төсөөлөх аргагүй болсон өнөөгийн нөхцөлд мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах ажил улам бүр ээдрээ төвөгтэй болж цахим орчин дахь мэдээ, мэдээллийн тархац, орон зайн тухй ойлголт зах хязгааргүй тэлж байгаа билээ. Үүнтэй холбогдуулан мэдээлэл үүсгэх дамжуулах, түгээх, хадгалах, хамгаалах цахим архив үүсгэх зэргээ улам бүр хүрээгээ тэлсээр байна. Мэдээлэл солилцох талаарх эртний түүхтэй манай улсын мэдээллийн

аюулгүй байдлын талаар эрдэмтэн судлаачид судалсан, мэдээлсэн зүйл их байгаа хэдий ч мэдээлэл алдагдах болон аюулгүй байдлыг хангахад эрх зүйн орон зай хэт задгай, хууль тогтоомжийн уялдаа холбог сайжруулах мөн мэдээлэлтэй холбоотой нийгмийн харилцааг зохицуулж буй 300 гаруй хуульд хамаарах нэгдсэн нэг малгай хуулийн төсөл боловсруулах буюу иргэдийн эрхий хангахад чиглэсэн, мэдээллийн харилцааг зохицуулж буй нийгмийн салбар бүрт хүрч үйлчлэх төрийн цогц бодлого, хөтөлбөр, эрх зүйн зохицуулалт дутагдаж байна. Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах стандарт байгаа хэдий ч сайжруулан, өөрийн улс орны өнөөгийн нөхцөлд нийцүүлэн өөрчилж мөрдүүлэх нь дэлхийн хөгжилтэй хөл нийлүүлэн алхах боломжийг нэмэгдүүлэх төдийгүй мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах чухал ач холбогдолтой.

Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангахад мэдээллээс хүнд, байгууллагад, улс оронд учирч болох аюул бий гэдгийг дутуу анхаарч байх тул төрөөс мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах хамгаалахад оролцож буй байгууллагын дотоод аюулгүй байдлаас бусад асуудлаар бүх шатанд сургалт, судалчилгаа явуулах, мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдсэн удирдлага, хяналт үйл ажиллагааны санхүүжилт, хүн хүч нөөц бололцоог нэмэгдүүлэх нөхцөл байдал үүсээд байна.

Эх сурвалжийн жагсаалт

- Цэвэл.Я.Монгол хэлний товч тайлбар толь. УБ., 1996
- Нарангэрэл.С. Монголын эрх зүйн эх толь бичиг. УБ., 2015
- Улаанхүү.Ч. Цэргийн аюулгүй байдал. УБ., 2016

○ Баатархуяг.Н. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт, УБ.,2014

○ Ган-Очир.Ц. Нууц мэдээллийг хамгаалах эрх зүйн орчин. УБ.,2013

○ Монгол Улсын их хурлын 2010 оны 07 дугаар сарын 15-ны өдрийн 48 дугаар тогтоол. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УИХ-ын Тамгын газрын хэвлэх цех., УБ., 2016

○ Чимид.Б. Үндсэн хуулийн мэдлэг. УБ., 2008

○ Амарсанаа.Ж. Хууль зүйн арга ажиллагаа. Эрх зүйн баримт бичгийн эмхэтгэл гарын авлага. УБ., 2018

○ Т.В.Кашанина. Хууль зүйн техник. УБ., 2016

○ Лүндээжанцан.Д. Хууль бүтээх ажиллагаа ба хууль зүйн техник. УБ.,2016

○ Чимид.Б. Өнөөгийн улс төр хуульчийн нүдээр. УБ., 2006

○ Чимид.Б. үзэл бодлоо илэрхийлэх эх чөлөө. Сэтгүүлч ба хуульч цуврал сэтгүүл. УБ., 2001. №03

БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧДЫН СЭТГЭЛ ЗҮЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ

Б.Ариунзаяа

Дотоод хэргийн их сургуулийн Инновацын төвийн эрхлэгч, докторант цагдаагийн хурандаа

Товч агуулга. Энэ цаг үеийн байгууллага зөвхөн ажилтны авьяас чадварт найдаж байгаа ч гэлээ, хангалтгүй гэдгийг батлах өчнөөн баримт байна. Хүний боломж бололцоог дээд цэгт нь хүргэх цорын ганц арга бол айдсаас ангид нөхцөл бүрдүүлэх юм. Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал гэдэг нь аюулгүй байдал, тогтвортой байдал, уян хатан байдлын мэдрэмжээр тодорхойлогддог сэтгэцийн болон сэтгэл хөдлөлийн сайн сайхан байдлын төлөв юм. Энэ нь тухайн хүний сэтгэл санааны эрүүл мэнд, өөртөө итгэх итгэл, хүрээлэн буй орчны аюулгүй байдлын талаарх ойлголтыг хамардаг. Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал өндөртэй хүмүүс стрессийг үр дүнтэй даван туулж, сорилтод дасан зохицох чадвартай байдаг. Нийгмийн дэмжлэг, харьяалагдах мэдрэмж нь энэ аюулгүй байдлыг хангахад чухал хувь нэмэр оруулдаг бөгөөд өөрийгөө эерэгээр харж, өөртөө итгэх итгэлийг бий болгодог. Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал нь ажилчид ямар нэгэн шийтгэл хүлээхээс айхгүйгээр өөрсдийн үзэл бодол, санаагаа илэрхийлэх, дэмжлэг үзүүлэх, эрх мэдлийг мэдрэх сэтгэл зүйн хувьд эрүүл ажлын байрны нэг бүрэлдэхүүн хэсэг юм.

Түлхүүр үгс. Сэтгэл зүй, аюулгүй байдал, ажилчид, удирдлага, ажлын байр, айдас.

Оршил. Харвардын Бизнесийн сургуулийн профессор Эми Эдмондсон 20 гаран жил багшлахын сацуу, байгууллага дахь сэтгэлзүйн аюулгүй байдлын судалгаа хийн “Айдсаас ангид ажлын байр” гэх номыг 2018 онд хэвлүүлсэн юм. Тэрээр ажилчид санал хүсэлтээ чөлөөтэй, нээлттэй илэрхийлж чаддаггүй мөн тийм нөхцөл байдаггүйн улмаас байгууллагат өөрийн хувь нэмрээ бүрэн оруулж чаддаггүй, цаашлаад байгууллагын тогтвортой байдалд нөлөөлөх эрсдэлтэй хэмээн дүгнэжээ.

Ажлын байранд сэтгэл зүйн аюулгүй байдлыг буруугаар ойлгож, үнэлдэггүй. Удирдагчид сэтгэл зүйн хувьд аюулгүй ажлын байрыг төлөвшүүлэхэд ажилчид илүү идэвхтэй оролцож, тоглоомыг өөрчлөх санааг дэвшүүлэх магадлал өндөр байдаг. Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал гэдэг нь сөрөг үр дагавраас айхгүйгээр үгээ хэлэх, эрсдэлд орох, алдаа гаргах мэдрэмжийг хэлдэг. Сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын

нэр томъёог Харвардын бизнесийн сургуулийн профессор Эми Эдмондсон анх санаачилсан. Тэрээр үүнийг "багийн гишүүд хүмүүс хоорондын эрсдэлд ороход аюулгүй гэсэн нийтлэг итгэл үнэмшил" гэж тодорхойлсон.

1999 онд эмч нарын хийсэн алдааны түвшинг судалж байхдаа Эдмондсон илүү их алдаа гаргасан багууд бага алдаа гаргасан багаас илүү сайн тоглодог болохыг олж мэдэв - эсвэл ядаж л эхэндээ ийм байсан. Харин алдаа гаргаснаа илэн далангүй хүлээн зөвшөөрөх соёлтой багууд илүү үр дүнтэй байсан. Бусад багууд ч алдаа гаргаж байсан; тэд зүгээр л нуусан.

Саймон Синек хожим 2014 онд хэвлэгдсэн “Удирдагчид хамгийн сүүлд иддэг” номондоо ажлын байран дахь сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын талаар бичжээ. Удирдагчид амиа хорлодог цэргийн байгууллагуудаас урам зориг авч, агуу манлайлал нь ажилчдад аюулгүй байдлыг мэдрүүлж, өөрсдийн

оршин тогтнохын тулд айдасгүйгээр ажилдаа анхаарлаа төвлөрүүлэх явдал юм гэж бичжээ.

Хүний амьдралд урьдчилан таамаглах, хянах чадвар нь бие даасан байдал, харилцааны тодорхой харилцаа нь сэтгэл зүйн аюулгүй байдлыг бий болгодог. Хүртээмжтэй байдал, шударга байдлыг дэмжсэн орчин нь хувь хүний сайн сайхан байдалд хувь нэмэр оруулдаг тул соёлын болон зохион байгуулалтын хүчин зүйлүүд бас үүрэг гүйцэтгэдэг. Оюун санааны дадал, даван туулах стратеги нь өөрийгөө ухамсарлах, стрессийн үр дүнтэй менежментийг дэмжих замаар сэтгэл зүйн аюулгүй байдлыг сайжруулдаг.

Иймд, сэтгэл зүйн аюулгүй байдал нь сэтгэцийн эрүүл мэндийн сорилтоос урьдчилан сэргийлэх, ерөнхий сайн сайхан байдлыг дэмжихэд амин чухал юм. Энэ нь хувь хүний амьдралын янз бүрийн тал, хүрээлэн буй орчинтой харилцах харилцааг авч үзэх цогц хандлагыг агуулдаг. Аюулгүй сэтгэл зүйн үндэс нь хувь хүмүүст амьдралын тодорхой бус байдлыг илүү итгэлтэйгээр даван туулах, дасан зохицох боломжийг олгодог.

Үндсэн хэсэг. Эми Эдмондсоны сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын талаарх бүтээлийг олон нийт хүлээн зөвшөөрч байгаа хэдий ч бусад хэд хэдэн эрдэмтэн, судлаачид сэтгэл судлал, байгууллагын зан байдал, менежмент зэрэг салбарт энэ үзэл баримтлал болон холбогдох онолыг ойлгоход хувь нэмрээ оруулсан. Энд цөөн хэдэн алдартай оролцогчид болон тэдний онол эсвэл хэтийн төлөвийг дурдъя:

Эдгар Шейн: Эдгар Шейн байгууллагын соёлын чиглэлээр ажилладаг гэдгээрээ алдартай. Хэдийгээр тэрээр сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын тусгай онолыг

боловсруулаагүй байж болох ч соёлын талаархи түүний ажил нь байгууллагын өргөн хүрээний соёлд сэтгэл зүйн аюулгүй байдал хэрхэн нийцэж байгааг ойлгох нөхцөлийг бүрдүүлэхэд тусалдаг. Тэрээр зан үйл, харилцан үйлчлэлийг төлөвшүүлэхэд соёлын ач холбогдлыг онцолж байна.

Даниел Големан: Сэтгэл хөдлөлийн оюун ухааны чиглэлээр ажилладаг гэдгээрээ алдартай Големаны хэтийн төлөв нь сэтгэл зүйн аюулгүй байдалтай холбоотой. Хүмүүс өөрийгөө илэрхийлэх, үр дүнтэй аюулгүй хамтран ажиллах, дэмжлэг үзүүлэх ажлын орчинг бүрдүүлэхэд сэтгэл хөдлөлийн оюун ухааны үүрэг чухал гэдгийг тэрээр онцолж байна.

Карл Вейк: Байгууллагын сэтгэл судлалын чиглэлээр Вейкийн ажил нь мэдрэмж төрүүлэх, байгууллагууд нарийн төвөгтэй нөхцөл байдлыг хэрхэн ойлгоход чиглэдэг. Сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын талаар тусгайлан заагаагүй ч түүний онолууд нь аюулгүй орчин бүрдүүлэхтэй холбоотой тодорхойгүй байдал, өөрчлөлтийг хувь хүмүүс болон бүлгүүд хэрхэн удирдаж байгааг ойлгоход тусалдаг.

Тереза Амабил: Амабайлийн ажлын байран дахь бүтээлч байдал, инновацийн талаарх судалгаа нь шүүмжлэлтээс айхгүйгээр бүтээлч санаагаа илэрхийлэх, судлах эрх чөлөөтэй холбоотой сэтгэл зүйн аюулгүй байдлыг хөндсөн. Түүний Бүтээлч байдлын бүрэлдэхүүн онол нь бүтээлч байдал хөгжихөд шаардлагатай нөхцөлүүдийг судалдаг.

Уильям Кан: Ажилчдын оролцоо ба "сэтгэл зүйн өмчлөлийн" үзэл баримтлалын талаархи Канын ажил нь сэтгэлзүйн аюулгүй байдалд нөлөөлсөн. Тэрээр ажилчид ажилдаа бүрэн оролцох, үүрэг хариуцлагаа

ухамсарлах сэтгэл зүйн аюулгүй байдлыг мэдрэхийн чухлыг онцолж байна.

Эдгээр судлаачид бусад хүмүүсийн дунд сэтгэл зүйн аюулгүй байдал, байгууллагын соёл, ажилчдын сайн сайхан байдалтай холбоотой үнэ цэнэтэй ойлголт, хэтийн төлөвийг бий болгосон. Тэд бүгдээрээ сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын тусгай онолыг боловсруулаагүй ч тэдний ажил нь тухайн сэдвийн талаарх ойлголт болон байгууллагын хүрээнд илүү өргөн хүрээг хамарсан ойлголтод нөлөөлжээ.

Ажлын байран дахь сэтгэл зүйн аюулгүй байдал яагаад чухал вэ?

Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал нь зүгээр нэг сайхан зүйл биш, харин бизнесийг үр ашигтай, үр дүнтэй ажиллуулахад зайлшгүй шаардлагатай. Үүнгүйгээр ажилчид ажил олгогчдоо итгэхгүй бөгөөд бүхэл бүтэн бизнес хохирох болно. "Бид сэтгэлзүйн аюулгүй байдлын талаархи судалгаагаараа хүмүүс өөрсдийн алхам бүрийг эргэлзэж, асуулт тавих эсэхээ мэдэхгүй байх үед санаачилга, хөтөлбөрүүд маш удаан явагддагийг харлаа."

Сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын дутагдал нь шинэ төсөл, үйл явц, журамд саад учруулдаг. Үүнгүйгээр ажилчид ажлаа гүйцэж чадахгүй бол шүүмжлэлд өртөх, шинэ, "сайн" санаачилгын улмаас цомхотголд орохоос айдаг. Тиймээс "Агуу манлайлал бол ажилчдад аюулгүй байдлыг мэдрүүлж, өөрсдийн оршин тогтнохын тулд айдасгүйгээр ажилдаа анхаарлаа төвлөрүүлэх явдал юм."

Сэтгэл зүйн хувьд аюулгүй байдлыг мэдрэх нь сэтгэл зүйн хувьд эрүүл байхтай ижил зүйл биш, гэхдээ энэ хоёр хоорондоо нягт холбоотой байдаг гэж Great Place To Work компанийн мэдээллийн шинжлэх ухаан, инноваци хариуцсан дэд ерөнхийлөгч Маркус Эрб хэлэв. Сэтгэл зүйн эрүүл мэнд гэдэг нь тухайн хүний ерөнхий сайн сайхан байдал, сэтгэцийн төлөв байдлыг хэлдэг. Үүнд сэтгэл хөдлөлийн зохицуулалт, өөрийгөө үнэлэх чадвар, тэсвэр хатуужил, стресс, бэрхшээлийг даван туулах чадвар зэрэг олон хүчин зүйл багтдаг.

"Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал нь ажилчид ямар нэгэн шийтгэл хүлээхээс айхгүйгээр өөрсдийн үзэл бодол, санаагаа илэрхийлэх, дэмжлэг үзүүлэх, эрх мэдлийг мэдрэх сэтгэл зүйн хувьд эрүүл ажлын байрны нэг бүрэлдэхүүн хэсэг юм" гэж үзжээ.

"Сэтгэл зүйн хувьд аюулгүй ажлын байр нь сэтгэл зүйн эрүүл мэндийг сайжруулахад хувь нэмэр оруулдаг, учир нь өөрийгөө аюулгүй, дэмжлэгтэйгээр мэдрдэг ажилчид стресс, түгшүүр багатай байх магадлалтай бөгөөд ажилчдын ерөнхий сайн сайхан байдал сайжирдаг." Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал, сэтгэл зүйн эрүүл мэнд хоорондоо холбоотой боловч тэдгээрийг сольж болохгүй. Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал гэдэг нь тухайн хүний бусадтай харилцах нөхцөл байдлыг илэрхийлдэг бол сэтгэл зүйн эрүүл мэнд нь тухайн хүний дотоод сайн сайхан байдлын төлөв байдлыг илэрхийлдэг. Аль аль нь ерөнхий сайн сайхан байдал, амжилтыг дэмжих эерэг, дэмжигч ажлын орчинг бүрдүүлэх чухал хүчин зүйлүүд юм.

Таны ажлын байр сэтгэл зүйн хувьд аюултай гэсэн 4 шинж тэмдэг:

1. Төсөл хэрэгжихэд хэтэрхий удаан хугацаа шаардагддаг

Ажлын байр нь сэтгэл зүйн хувьд аюултай үед авхаалж самбаа мууддаг. Ажилтнууд шинэ үйл явц, журамд сэжигтэй ханддаг бөгөөд санал хүсэлтээ хэлэхээс илүүтэйгээр тэдгээрийг тойрон ажиллаж болно. Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал муу байгаа үед ажилчид нь тусламж гуйх, тодруулга гуйхын оронд чимээгүй байж, тодорхойгүй байдалд орохыг илүүд үздэг.

2. Хүмүүс асуулт асуудаггүй, санал бодлоо хуваалцадгүй

Уулзалтад цөөхөн хүн (эсвэл хэн ч байхгүй) үг хэлж, хувь нэмрээ оруулдаг. Шийдвэр гаргахад эргэлзэх, санаа зовоосон асуудал үүсгэх зай багатай, санаануудыг дээрээс доош чиглэсэн байдлаар танилцуулдаг. Хэрэв ажилтан тэдний санааг үнэлдэг гэж бодож байвал тэд дотооддоо ямар нэг зүйлийг "дүлий санаа" гэж нэрлэх эсвэл хурал дээр шинэ санаа гаргахаас эргэлзэх магадлал багатай.

3. Ажил таслахгүй байх

Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал дутагдаж байгаа нь ажилчдыг ажилдаа ирэх хүсэл эрмэлзэлгүй, ажлаасаа тасрах соёлыг бий болгож, ажил таслахыг ихэсгэдэг.

4. Өндөр илтгэх үзэл

Presenteeism гэдэг нь ажилчид өвчтэй, бэртсэн, бие муутай байсан ч ажилдаа бүрэн хамрагдаагүй байхад ажилдаа ирэх үзэгдлийг хэлдэг.

Дижитал презентаци гэдэг нь ажилчид байнга шаргуу ажиллаж байгаа

мэт харагдахын тулд цахим шуудангаа шалгах, хариулах зэрэг дижитал төхөөрөмжөөр дамжуулан ажилдаа байнга холбоотой байх дарамтыг мэдэрдэг үзэгдэл юм.

Presenteeism нь ажлын байран дахь сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын шинж тэмдэг байж болох юм, учир нь энэ нь ажилчид шаардлагатай үед амралтаа авахдаа таатай байдаггүй бөгөөд хамгийн сайнаараа ажиллахын тулд тэмцэж байгааг харуулж байна.

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ ВЭЛЛС ФАРГО

Вэллс Фарго нь АНУ даяар 6000 гаруй салбар нэгжтэйгээр үйл ажиллагаа явуулдаг, томоохон банкны нэг бөгөөд нийт хүн амын 30%-д үйлчилдэг аж. 2015 онд банкны салбарынхан нэг харилцагчид дунджаар **2.71** бүтээгдэхүүн борлуулдаг байсан бол Вэллс Фарго **6.11** бүтээгдэхүүн борлуулдаг байв. Тэд энэ амжилтаа ахуилахыг зорин харилцагчдын тоог нэмэгдүүлэх мөн одоо байгаа харилцагчиддаа бүх бүтээгдэхүүнээ зарах буюу “Нэг газраас бүгдийг” гэсэн зарчим баримтлан ажиллажээ.

/НЭГ үйлчлүүлэгчид НАЙМАН бүтээгдэхүүн гэсэн зорилго тавьсан/

Хэрэв энэ зорилтот тоонд хүрэхгүй бол урамшуулал олгохгүй эсвэл ажлаас халагдах гэсэн хатуу зарчим бүхий үүрэг даалгавар дээд албан тушаалтнаас иржээ. Гүйцэтгэлийн талаарх тайлан мэдээллийг 11, 13, 15, 17 гэсэн цагуудад өдөрт ДӨРВӨН удаа өгдөг. Зарим салбар бол тухайн өдрийн

зорилгодоо хүрээгүй бол ажилтнуудаа тараадаггүй байв.

Зорилго бодит биш, биелэгдэх нөхцөл тааруу байсан учир ажилтнууд **заль, мэх** хэрэглэн хэрэглэгч, тэдний авсан үйлчилгээний тоог өсгөхөөр хуурамч аргууд ашиглаж эхлэв. Тодруулбал,

1/ Хэрэглэгч мэдээгүй байхад, түүний нэр дээр данс нээгдсэн бол компьютерийн эсвэл системийн алдаа байна гэж буруугаа чихэх

2/ Зарим нэг үйлчилгээ нь заавал таны авч байгаа энэ үйлчилгээтэй хамт авахаас өөр аргагүй гэж тайлбарлаж зарах

3/ Зарим шаардлагагүй олон дансуудыг хамт нээлгэхийг ятгах. Жишээ нь: Хүнс барааны, аялалын, яаралтай тусламж, эмнэлгийн г.м

4/ Үйлчлүүлэгчээ нэмэхийн тулд хуурамч имэйл хаяг нээх гэхчилэн.

Ийн явсаар 2016 оны 09 сар гэхэд бүх зүйл дууслаа. Хяналт шалгалтаар орсон хойно 185 сая ам.долларын алдагдал хүлээсэн байв. Энэ асуудал олон нийтэд ил болж, алдагдал хүлээхээс өмнө Вэллс Фарго ёс зүйн сургалт явуулж, тайлангийн загвараа шинэчлэх зэргээр дотооддоо арга хэмжээ авч залруулахаар ажилласан боловч бүтээгүй аж. 2011-2016 хооронд 5300 гаруй ажилтныг ёс зүйгүй, худал үйлдэл хийсэн гэсэн шалтгаанаар халсан бөгөөд судалгаагаар дээрх таван жилийн хугацаанд ойролцоогоор хоёр сая хуурамч аккаунт нээсэн байв. Энэ нь Вэллс Фарго хүрэхэд хэт бэрх зорилтыг тавьж, сэтгэл зүйн хувьд айдастай орчин бий болгосноор зайлсхийж болох байсан алдааг гаргаж ийн хүнд нөхцөлд оржээ.

2. НОКИА

1980 оны үед дэлхийн гар утасны зах зээлийн тэргүүлэгч компани

болсон Нокиа 1990-ээд он гэхэд зах зээлийн 23%-ийг дангаараа эзэлж байв. 2000-аад оны үед Symbian operating систем хоцрогдож эхлэн, ухаалаг утасны үйлдлийн систем хөгжиж эхлээд байлаа. Хэдийгээр Нокиа ухаалаг систем хөгжүүлж ажиллаж байсан ч олон хүчин зүйлээс болоод бүтэлгүйтсэн юм. 2005-2010 оны хооронд ажиллаж байсан ахлах түвшний 76 менежерийн хурлын тэмдэглэлээс үзэхэд дампуурахад хүргэсэн шалтгаан алсыг хараагүй, мэдээлэлгүй байсанд биш, сэтгэлзүйн аюулгүй орчин бүрдээгүйн улмаас ийн асуудал үүссэн хэмээн дүгнэжээ.

Тухайлбал, өмнөх гүйцэтгэх захирал Олли Пеккаг ажилчид нь сэтгэл хөдлөл ихтэй, үргэлж бусад руу хашхичдаг, үнэнийг сонсох маш дургүй нэгэн гэлцдэг байжээ. Үүнээс улбаалан ажилчид айдастай, шинэ санал бодлоо илэрхийлэхээс эмээдэг, мөн удирдлагын зүгээс ухаалаг утасны системийн хөгжүүлэлтийн зардлыг хэт өндөр гэж шүүмжилдэг байсныг хожим ярьсан юм.

Ярилцлага хийх үед нэг ажилтан захирал нь маш уцаартай, нэг удаа уурандаа ширээ цохиход тавагтай жимс дээш хөөрч байсан гэж хариулж байв.

2011 оны үед Нокиагийн зах зээлийн үнэлгээ 75% буурч, 2013 онд дампуурлаа зарлан Майкрософтод зарав. Иймээс хэт ууртай, уцаартай удирдлага дор ажилчид үзэл бодлоо илэрхийлэхэд хүндрэлтэй байдаг ба сэтгэлзүйн хувьд аюулгүй орчин огт бүрэлдэхгүй гэсэн үг. Түүнчлэн санал хэлсэн ч хүлээж авахгүй байх, шүүмжлэх, авч хэлэлцэхгүй байх зэргээр нээлттэй байж чадаагүйн улмаас компаний үйл ажиллагаа ийн доголдоход хүрчээ.

Сэтгэл зүйн хувьд аюулгүй орчинд:

✓ Хүмүүс тохуурхах, шийтгэх гэх мэт сөрөг үр дагавраас айхгүйгээр санаа, үзэл бодол, санаа зовоосон асуудлаа хуваалцахад таатай байдаг.

✓ Алдааг буруутгах, шийтгэх шалтгаан биш харин суралцах боломж гэж үздэг.

✓ Хувь хүмүүс ялгаварлан гадуурхалт, шүүлтээс айхгүйгээр өөрийнхөөрөө байж, жинхэнэ бодол, мэдрэмжээ чөлөөтэй илэрхийлэх боломжтой.

✓ Багийн гишүүд эсвэл бүлгийн гишүүдийн дунд итгэлцэл, харилцан хүндэтгэлийн мэдрэмж байдаг.

Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал нь хэд хэдэн шалтгааны улмаас зайлшгүй шаардлагатай:

✓ Сайжруулсан харилцаа холбоо: Хүмүүс үг хэлэх нь аюулгүй байх үед энэ нь бүлэг эсвэл байгууллага доторх харилцаа холбоог сайжруулдаг. Энэ нь асуудлыг илүү сайн шийдвэрлэх, шийдвэр гаргахад хүргэдэг.

✓ Инноваци ба Бүтээлч байдал: Сэтгэл зүйн аюулгүй байдал нь хувь хүнийг эрсдэлд орох, хайрцагнаас гадуур сэтгэхэд урамшуулдаг бөгөөд энэ нь шинэлэг санаа, шийдлийг бий болгоход хүргэдэг.

✓ Суралцах ба өсөлт: Алдаа, бүтэлгүйтэл нь хувь хүний болон байгууллагын өсөлтийг дэмжих, суралцах, сайжруулах боломж гэж үздэг.

✓ Ажилтны сайн сайхан байдал: Сэтгэл зүйн хувьд аюулгүй ажлын байр нь шүүлт, хэлмэгдүүлэлтээс айхтай холбоотой стресс, түгшүүрийг бууруулж, ажилчдын сайн сайхан байдалд хувь нэмэр оруулдаг.

✓ Багийн үр дүнтэй байдал: Сэтгэл зүйн хувьд аюулгүй орчинд ажилладаг

багууд илүү эв нэгдэлтэй, бүтээмжтэй байх хандлагатай байдаг.

✓ Бүлэг эсвэл байгууллагын сэтгэл зүйн аюулгүй байдлыг хангахын тулд удирдагчид болон багийн гишүүд дараахь зүйлийг хийх боломжтой.

✓ Жишээ нь: Удирдагчид нээлттэй харилцаа холбоо, эмзэг байдлыг загварчлах ёстой.

✓ Нээлттэй яриа хэлэлцээг дэмж: Шударга яриа өрнүүлэх форум үүсгэж, бусдыг идэвхтэй сонс.

✓ Санал хүсэлтийг бүтээлч байдлаар өгөх: Шүүмжлэл гэхээсээ илүү сайжруулахад чиглэсэн санал хүсэлтийг санал болго.

✓ Хувь нэмрийг нь үнэлж, шагнаж урамшуулах: Үг хэлж, санал бодлоо хуваалцдаг хүмүүсийг үнэлж, үнэл.

✓ Дээрэлхэх, дарамтлах асуудлыг шийдвэрлэх: Зохисгүй зан үйлийг түргэн шуурхай, үр дүнтэй шийдвэрлэх.

✓ Тодорхой хүлээлт бий болгох: Таны нөхцөл байдалд сэтгэл зүйн аюулгүй байдал гэж юу болохыг тодорхойлж, зан төлөвийн хүлээлтийг тогтоо.

✓ Байгууллага, бүлгүүд сэтгэл зүйн хувьд аюулгүй орчинг төлөвшүүлснээр гишүүдийнхээ чадавхийг бүрэн ашиглаж, бүтээлч байдлыг нэмэгдүүлж, илүү сайн шийдвэр гаргах, илүү эерэг, үр бүтээлтэй уур амьсгалыг бий болгодог.

ДҮГНЭЛТ. *Танай компаний ажилчид үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж чаддаг уу? Ажилчдын хэлсэн үг, дэвшүүлсэн саналыг бүрийг хүлээж авах нөхцөл бий юу? Эсвэл тэд чимээгүй сууж, элдэв санал хүсэлтгүй удирдлагын чиглэлийг дуугүй дагадаг юм биш биз?*
Сэтгэл зүйн аюулгүй байдлын дутагдалтай байдлаас үүдэн зохион байгуулалтын сул тал нь стресст орсон ажилчид, ажилдаа

идэвхгүй, эрсдэлд дургүй, үнэн зөв тайлагнадаггүй, бүтээлч байдал, шинийг санаачилдаг, бүтээлч санал хүсэлт дутмаг, зөрчилдөөнтэй болдог байна.

“Энэ цаг үеийн байгууллага зөвхөн ажилтны авьяас чадварт найдаж байгаа ч гэлээ, хангалтгүй гэдгийг батлах өчнөөн баримт байна. Хүний боломж бололцоог дээд цэгт нь хүргэх цорын ганц арга бол айдсаас ангид нөхцөл бүрдүүлэх юм. Айдас хүний бүтээлч байдлыг хязгаарлаж, багийн ажиллагаанд нөлөөлж буйг ажигласан тэрээр ухаалаг, биелэгдэхүйц зөвлөгөө боловсруулж, айдсаас ангид ажлын байрыг бий болгохыг зорьжээ.

-Даниель Х.Пинк “Хэзээ” номын зохиолч

Тэрээр анх 1990-ээд оны үед эмчилгээний алдааны талаар судалгаа хийх багтай ажиллаж байх үедээ сэтгэлзүйн аюулгүй байдлын талаар анх олж мэдэн, судлаж эхэлсэн. 2016 оны 02 сард Чарльз Дахигт гэдэг хүн New York Times Magazine-д таван жилийн турш хийсэн “Google яаж хамгийн шилдэг баг байдаг вэ?” гэх судалгааны үр дүнгээ нийтлүүлснээс хойш *Сэтгэлзүйн аюулгүй байдал* гэдэг нэр томьёо удирдах ажилтнуудын дунд яригдаж эхлэх болов. Google хамгийн шилдэг баг, хамт олон байхад нь тусалсан гол хүчин зүйл нь **сэтгэл зүйн аюулгүй байдал** байжээ.

Судалгаанаас авч үзэхэд өнөө цагийн байгууллагын ажилтнууд 20 жилийн өмнөхтэй харьцуулахад багаар ажиллах явдал 50% ихэсжээ. Тиймээс бидэнд багаар ажиллах чадвартай, өөрийн үзэл бодлоо тодорхой ойлгуулж чаддаг, бусдын үзэл бодлыг сонсож мөн хүндэтгэдэг байх шаардлагатай болж байна. Ажилчид өөрсдийнх нь үзэл бодол буруу байх вий, бусад хүмүүс шүүмжлэх

вий, даргад таалагдахгүй байх вий гэх мэт бодлоосоо болж байгууллагыг хөгжүүлэн, цэцэглүүлж болох байсан тийм чухал, гойд санаануудаа хэлэхгүй өнгөрөх нь бий. Ажлын байр болон ажлын орчин нөхцөл сэтгэлзүйн хувьд илүү аюулгүй, чөлөөтэй байснаар дараах сайн үр дагаврууд бий болдог:

- Алдаа дутагдлыг тэр дор нь мэдэгдэж, эртхэн арга хэмжээ авах
- Баг хамт олны хамтын ажиллагаа сайжрах
- Тоглоомын дүрмийг өөрчлөхүйц шинэ санал санаачлагууд ч гарч ирэх гэхчилэн.

2019 онд Gallup судалгааны байгууллагын явуулсан судалгааны үр дүнгээс үзэхэд, арван ажилтан тутмын гурав нь л өөрсдийнх нь саналыг сонсдог гэж боддог аж. Энэ харьцааг арван ажилтан тутмын зургаа болгож өсгөхөд:

- Шилжилт хөдөлгөөн 27% буурна,
- Аюулгүй ажиллагааны осол эндэгдэл 40% буурна,
- Бүтээмж 12% өснө гэсэн тооцоолол гарсан байна.

Тиймээс орчин үеийн байгууллагууд зөвхөн авьяастай ажилтнуудыг ажилд авах нь хангалтгүй, тэдгээр ажилтнуудыг үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж болох айл айдасгүй ажлын орчин нөхцөл бүрдүүлэхэд анхаарах шаардлагатай болжээ.

НОМ ЗҮЙ

Amy C. Edmondson. THE FEARLESS ORGANIZATION. Harvard business school.

<https://amycedmondson.com/psychological-safety/>

Susan Ellen Clayton Nakashima.

“DEVELOPING PSYCHOLOGICAL SAFETY IN TECHNICAL TEAMS”

Doctoral Dissertation. August 2022
<https://digitalcommons.pepperdine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2262&context=etd>

Eline Hille. Martine Anneth Andersen. “A Critical Exploration of Psychological Safety’s Role on Change Readiness in an Organizational Context” MASTER’S THESIS. June 15th, 2020
https://uis.brage.unit.no/uis-xmlui/bitstream/handle/11250/2678844/Andersen_%20Martine%20Hille_Eline.pdf?sequence=1&isAllowed=y
Sultan Yousef Alzyoud.
“PSYCHOLOGICAL SAFETY AND EMPLOYEE INNOVATION IN FOUR-

AND FIVE-STAR HOTELS IN THE UK”
Doctoral thesis. 2019
<https://e-space.mmu.ac.uk/623723/1/Sultan%20Alzyoud%20PhD%20Thesis%202019%20Psychological%20Safety%20and%20Employee%20Innovation%20in%20Four%20and%20Five%20Star%20Hotels.%20Updated.pdf>
f
Ján Koperniech. “The Influence of Psychological Safety on Leadership Attitudes and Beliefs in College Students” Master’s Thesis. December 2022
<https://bearworks.missouristate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4834&context=theses>

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГА

ЦАГДААГИЙН УДИРДАХ АЖИЛТНЫ УР ЧАДВАРЫГ ХӨГЖҮҮЛЭХ СУРГАЛТЫН ХЭРЭГЦЭЭГ ТОДОРХОЙЛОХ НЬ

Б.Одбаатар

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага, стратегийн тэнхимийн профессор, хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Товч агуулга. Энэхүү нийтлэлээр цагдаагийн удирдах ажилтныг бэлтгэх, давтан сургах хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох, цагдаагийн байгууллагын хуулиар хүлээсэн чиг үүргийн мэргэжлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх чадвар бүхий удирдах ажилтныг бэлтгэхэд шаардагдах ур чадварыг тодорхойлох, сургалтын болон хичээлийн хөтөлбөрийг шинэчлэн боловсруулахад чиглэсэн санал, дүгнэлт дэвшүүлэн гаргахыг зорилоо.

Түлхүүр үгс. цагдаагийн удирдах ажилтан, удирдах ур чадвар, сургалтын хэрэгцээ шаардлага, удирдах ажилтны сургалт, цагдаагийн албаны сургалт.

Оршил. Монгол оронд өрнөж буй улс төр, нийгэм, эдийн засгийн салбарыг хамарсан шинэчлэлт цагдаагийн байгууллагыг ч хамарч хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ амжилттай хэрэгжүүлэхэд шат, шатны удирдах ажилтны ур чадвар, манлайлал ихээхэн үүрэг гүйцэтгэх болж байна. Нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, гадаад дотоод орчны харилцан хамаарлыг бодитоор үнэлж, цаг үедээ нийцсэн оновчтой шийдвэр гаргах нь цагдаагийн удирдах ажилтны ур чадвар төдийгүй, цаашид шинэ арга хэлбэрээр үр дүнтэй ажиллах шаардлага ч улам бүр өсөн нэмэгдэж байна.

Энэхүү нийтлэг шалгуур, шаардлагад нийцсэн чадварлаг удирдах ажилтан байхын тулд хувь хүнээс ихээхэн хүч чармайлт, өндөр хариуцлага, мэдлэг, чадварыг шаардах нь зүйн хэрэг. Энэ нөхцөл байдлууд нь цагдаагийн удирдах ажилтныг бэлтгэх тогтолцоог бүрдүүлэх, сургалтын хөтөлбөр, түүний агуулгыг шинэчлэн боловсруулах хэрэгцээ шаардлага үүссэн байна.

Үндсэн хэсэг.

Цагдаагийн удирдах албан тушаалын ажлын байрны шаардлага хангасан, удирдах ажлын олон талт арга барилыг эзэмшсэн, манлайлагч удирдах ажилтныг бэлтгэх, сонгох, удирдах албан тушаалд томилох цогц асуудал нь цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлогын анхаарлын төвд байсаар байна. Гэвч нэгэнт бэлтгэгдсэн мэдлэг, чадвартай алба хаагчийг зохих албан тушаалд дэвшүүлэн томилох шударга ёсны зарчмыг тууштай баримтлахгүй байгаад алба хаагчид төдийлөн сэтгэл хангалуун биш байдаг.

Төрийн удирдлагыг хэрэгжүүлж байгаа арга, хэлбэрийг онолын талаас авч үзвэл “Spoil”, “Merit” гэсэн хоёр үндсэн зарчмын аль нэг хэлбэрээр оршдог бөгөөд “Spoil” нь мандат авах зарчмаар сонгууль явуулж, сонгогдон томилогдох ба ажил албаа гүйцэтгэх бүрэн эрхийн хугацаатай байдаг. “Merit” зарчим нь мэргэшсэн алба хаагчийг сонгон шалгаруулж томилох хэлбэр юм. Өөрөөр хэлбэл алба хаагч мэдлэг, чадвар, туршлагаар албан тушаал ахих

карьерын тогтолцоо юм. Энэ талаар төрийн албаны тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.5-д “төрийн жинхэнэ албан тушаалд иргэнийг томилохдоо гагцхүү чадахуйн зарчмыг баримтлах¹” гэж тодорхой тусгасан. Төрийн алба мэргэшсэн, чадварлаг, тогтвортой байх суурь зарчимд тулгуурлан удирдах албан тушаалд ур чадварын шалгуураар томилогдох чадахуйн зарчмыг тууштай баримтлах ч өнөөдөр “spoil” хэлбэр давамгайлах болсон төдийгүй ихэнхдээ төрийн алба мэргэшсэн, чадварлаг байх шалгуураас өмнө намын харъяалал, танил тал, эрх ашиг, сонирхол зэргийг урьтал болгох томилгоо бий болоод байгаа нь нууц биш юм. Өнөөдөр төрийн албанд оршиж байгаа энэ гажуудлыг засах, шинэчлэлт хийж шинэ шатанд гаргах, чадахуйн зарчмыг тууштай баримтлах талаар ярьж, шүүмжилдэг ч зохих үр дүнд хүрэхгүй байна.

Төрийн тусгай албаны удирдах ажилтныг бэлтгэх, сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлон сургалтын хөтөлбөр боловсруулан хэрэгжүүлэх цогц бодлогын хүрээнд Монгол Улсын Засгийн газрын 2011 оны 229 дүгээр тогтоолоор Дотоод хэргийн их сургуулийг байгуулж, улмаар Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2011 оны 8 дугаар сарын 19-ний өдрийн 140 дүгээр тушаалаар Дотоод хэргийн их сургуулийн бүтцэд Удирдлагын академийг цагдаа, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх, хил хамгаалах, шүүхийн шинжилгээ, онцгой байдлын байгууллагын удирдах ажилтныг бэлтгэх, давтан сургах, мэргэжил, ур чадварыг дээшлүүлэх, хууль сахиулах

болон гамшгийн удирдлагад тулгамдаж буй асуудлыг судлан шийдвэрлэх арга замын талаар эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг явуулах чиг үүрэгтэй анх байгуулан өнөөдрийг хүртэл сургалт, эрдэм шинжилгээний үйл ажиллагаа явуулж байна². Энэ хүрээнд тус академид цагдаагийн төв, нутаг дэвсгэр хариуцсан байгууллагын удирдах ажилтныг бэлтгэх “Цагдаагийн стратеги” магистрын сургалтын хөтөлбөрийг 2014 оноос эхлэн хэрэгжүүлж, энэ хугацаанд нийт 65 алба хаагчийг цагдаагийн байгууллагын захиалгаар сургаж төгсгөөд байна.

Цагдаагийн удирдах ажилтныг сургах, сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох, хөтөлбөр боловсруулах эрх зүйн үндэслэл дараах байдлаар тодорхойлогдоно. Үүнд:

- Дээд боловсролын тухай хууль.
- Төрийн албаны тухай хууль.
- Цагдаагийн албаны тухай хууль.
- Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоол. “Алсын хараа-2050” урт хугацааны бодлогын баримт бичиг³”-ийн 7.4-т “Хууль сахиулах салбарын хууль, эрх зүйн орчныг сайжруулан, бүтээн байгуулалтыг дэмжиж, ажиллах нөхцөлийг дээшлүүлж, мэргэшсэн чадварлаг хүний нөөцийг бэлтгэн өрсөлдөх чадварыг хөгжүүлнэ”.
- Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоол “Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн

¹ Төрийн албаны тухай хууль. /шинэчилсэн найруулга/.Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2018. №01.

² Дотоод хэргийн их сургууль.Тусгаар тогтнолын дархлааг тогтоогчид. 2011-2024. түүхийн альманах. –Уб., 2024. 108 дах тал.

³ Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоол. “Алсын хараа 2050” урт хугацааны бодлогын баримт бичиг. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2020. №25.

хөтөлбөр¹”-ийн 2 дугаар зорилтын 3.2.3.5-д “Удирдах албан тушаалтныг сургах, мэргэшүүлэх, давтан сургах нэгдсэн тогтолцоог бий болгох”.

➤ “Дотоод хэргийн их сургуулийн хөгжлийн стратеги хөтөлбөр²”-ийн Стратегийн 1 дүгээр зорилтын хүрээнд “Орчин үеийн их сургуулийн жишиг, сургалтын хөтөлбөр, багшийн заах арга зүйг сайжруулах замаар сургалтын чанар, үр дүнг дээшлүүлж, захиалагчийн хэрэгцээ шаардлагыг хангасан цогц чадамж бүхий мэргэжилтэн бэлтгэнэ” гэж заасан. Энэ зорилтын үндсэн чиглэлийн 1.1-т магистр, докторын сургалтын тусгай зөвшөөрөл авах, магистр, докторын зэрэг олгох сургалтад “Судалгаанд түшиглэсэн сургалтын арга зүй”, “Асуудалд суурилсан сургалтын арга зүй”, “Төсөлд суурилсан сургалтын арга зүйг нэвтрүүлэх” гэж заасан нь цагдаагийн удирдах ажилтныг бэлтгэх “Цагдаагийн стратеги” магистрын сургалтын хөтөлбөрийн хэрэгцээ шаардлагын эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж байна.

Мөн цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлогын баримт бичиг³-т хүний нөөцийн тэргүүлэх чиглэлийг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

➤ Цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн хэрэгцээ, шаардлагыг оновчтой тодорхойлж, түүнд тулгуурлан бодлогыг тодорхойлох, хүний нөөцийг бүрдүүлэх.

➤ хүний нөөцийн мэдээллийг удирдлагын шийдвэр гаргах хэрэгсэл болгох.

➤ хүний нөөцийн чадавхийг бэхжүүлэх сургалт, хөгжлийн бодлого боловсруулан хэрэгжүүлж, суралцагч байгууллага болох.

➤ карьер хөгжлийн болон цалин хөлс, шагнал, урамшууллын тогтолцоог ажлын бүтээмжийг дээшлүүлэх хөшүүрэг болгох.

➤ гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааг хүний нөөцийн чадавхийг дээшлүүлэх хэрэгсэл болгох гэж зааснаас дүгнэхэд шат шатны удирдах ажилтныг удирдах арга барилд сургах, мэргэжлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах мэдлэг, чадварыг эзэмшүүлэх нь хүний нөөцийн бодлогын тэргүүлэх чиглэл болоод зогсохгүй энэ нь жил бүрийн дэвшүүлсэн зорилтод тусгалаа олж хэрэгжиж байна. Тухайлбал, цагдаагийн байгууллагаас 2004 оноос хойш дэвшүүлсэн зорилтод шинжилгээ хийхэд алба хаагчдын болон удирдах ажилтны ур чадвар, манлайлал, хариуцлага, соёлыг дээшлүүлэх зорилт байнга анхаарлын төвд байжээ. Эдгээрээс зөвхөн удирдах ажилтны мэдлэг, чадвар, манлайллыг хөгжүүлэхтэй холбоотой дэвшүүлсэн зорилтыг тусгайлан авч үзвэл тэднийг сургах, хөгжүүлэх бодлого цаг үргэлж тасралтгүй явагдсаар байна.

Хүснэгт 1.

Цагдаагийн байгууллагаас удирдах ажилтныг хөгжүүлэхээр дэвшүүлсэн зорилтууд.

¹ Засгийн газрын 2020 оны 04 сарын 20-ны өдрийн 141 дүгээр тогтоол. Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр батлах тухай. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2020. №40.

² Дотоод хэргийн их сургуулийн хөгжлийн стратеги хөтөлбөр 2021-2025.

³ Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журам. Хүний нөөцийн бодлогын баримт бичиг. – УБ., 2023.

он	Дэвшүүлсэн зорилтын тоо	Удирдах ажилтны ур чадварыг хөгжүүлэхтэй холбоотой дэвшүүлсэн зорилтууд
2004	4	Удирдах ажилтны менежментийг сайжруулах, ажил хариуцах чадварыг дээшлүүлэх.
2005	5	Алба хаагчийн сургалтын чанарыг сайжруулан мэдлэг, чадварыг дээшлүүлж, харилцааны соёл, ёс зүйг төлөвшүүлэхэд бүх шатны дарга нарын үүрэг хариуцлагыг өндөржүүлэх.
2006	5	Удирдах бүрэлдхүүний манлайллыг өндөржүүлж, алба хаагчийн мэдлэг, ур чадвар, хариуцлага, ёс зүй, харилцааны соёлыг дээшлүүлэх.
2007	3	Сургалтын арга, хэлбэрийг боловсронгуй болгож, удирдах ажилтны мэдлэг, ур чадварыг хөгжүүлэх.
2013	3	Удирдах бүрэлдхүүний манлайлал, удирдлагын арга барил, хариуцлага, ёс зүйг дээшлүүлэх.
2015	4	Удирдах ажилтны манлайлал, үүрэг, хариуцлагыг сайжруулах.
2016	3	Удирдах ажилтны манлайллыг дээшлүүлж, ажлын байрны зорилго, зорилтыг хангаж ажиллах.
2018	3	Удирдах албан тушаалтны манлайллыг дээшлүүлнэ.
2019	1	Удирдлагын манлайлал, алба хаагчдын сахилга хариуцлага, мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлнэ.
2020	2	Удирдлагын манлайлал, алба хаагчдын мэргэжлийн ур чадвар, харилцааны соёлыг дээшлүүлнэ.
2021	2	Удирдлагын манлайлал, алба хаагчдын мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлж, аюулгүй байдал, хууль ёсны эрх ашгийг хамгаалах.
2024	2	Менежментийн шинэлэг арга, хэлбэрийг нэвтрүүлж, чадварлаг хүний нөөцийг бүрдүүлнэ.

Цагдаагийн байгууллагын төрийн тусгай албан тушаал шатлан дэвших /карьерын/ тогтолцоо нь алба хаагчийн албан тушаал шат дараалан, шударгаар ахих бололцоог олгох, төрийн албаны мэргэшсэн, тогтвортой байдлыг хангах, алба хаагчийн ажлын үр дүн, мэргэжлийн ур чадвар, мэдлэг, авьяас, байгуулсан гавьяа зүтгэл, ажилласан жилийг харгалзсан шалгуур үзүүлэлтэд суурьлах учиртай¹. Энэхүү шалгуурт

нийцсэн удирдах ажилтныг бэлтгэх, сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох зорилгоор цагдаагийн байгууллагад мөрдөж байгаа 32 төрлийн, 38 удирдах шатны албан тушаалын ангиллын ажлын байрны тодорхойлолтод 2024 оны 09 сард хийсэн судалгаа² болон Дотоод хэргийн их сургуулийн захирлын 2022 оны 12 дугаар сарын 07-ны өдрийн А/601 дугаар хууль сахиулах салбарын удирдах

¹ Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журмын эмхэтгэл. Албан тушаал шатлан дэвшүүлэх багц сургалтад хамруулах, шалгалт авах, нөөцөд бүртгэх, дэвшүүлэн томилох тухай. /код 909/. – Уб., 2003.

² Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академи “Цагдаагийн стратеги” /103208/ магистрын сургалтын хөтөлбөрийн магадлан итгэмжлэлийн өөрийн үнэлгээний тайлан. – Уб., 2024. 16 дах тал.

ажилтны сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох судалгаа явуулах тушаалын дагуу Цагдаагийн ерөнхий газарт ДХИС-иас 2023 оны 01 дүгээр сарын 27-ны өдрийн 03/107 дугаартай албан бичгээр 3 бүлэг, 22 асуулт бүхий санал асуулгын анкет хүргүүлэн цахимаар явуулсан санал асуулгад цагдаагийн төв, нутаг дэвсгэр хариуцсан байгууллагын 265 удирдах ажилтан хамрагдсан судалгаа¹ -наас дүгнэхэд цагдаагийн удирдах албан тушаалтан мэдээж хуулиар хүлээсэн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргийг мэргэжлийн удирдлагаар хангах, зохион байгуулах ур чадвараас гадна удирдах ажилтныхаа хувьд дараах нийтлэг мэдлэг, чадварыг зайлшгүй эзэмших шаардлагатай байна. Үүнд:

- төрийн удирдлагаар мэргэшсэн байх.
- багаар ажиллах.
- нөхцөл байдлыг зөв үнэлж шийдвэр гаргах.
- удирдах арга барил ур чадвартай байх.
- өөрийгөө болон бусдыг хөгжүүлэх.
- манлайлах, үлгэр дууриал үзүүлэх.
- хариуцлага хүлээх чадвартай байх шаардлага тавигдаж байна.

Түүнчлэн цагдаагийн байгууллагын удирдлагын үйл ажиллагаанд хийсэн SWOT шинжилгээгээр дараах нөхцөл байдлууд тогтоогдсонд дүн шинжилгээ хийж, удирдах ажилтны давуу талыг

хөгжүүлэх, сул талыг залруулах, боломжийг ажил хэрэг болгох, учирч болох бэрхшээл, эрсдэлийг тооцох нь өргөн агуулгаараа удирдах ажилтныг хөгжүүлэхэд чиглэсэн бодлогыг тууштай хэрэгжүүлэх шаардлага үүсч байгаа нь харагдаж байна. Үүнд:

Удирдлагын үйл ажиллагааны давуу тал.

- Шийдвэр гаргаж үр дүнг тооцох, чадвар.
- Үүрэг даалгаврын гүйцэтгэлд хяналт тавих шаталсан тогтолцоо.
- Мэдлэг, ур чадвараа дээшлүүлэх боломж, ажил үүргийн оновчтой хуваарь.

Удирдлагын үйл ажиллагааны сул тал.

- Хараат бие даасан байдал алдагдах.
- Менежментийн ойлголтын мэдлэг дутмаг.
- Төсвийн хүрэлцээгүй байдлаас төлөвлөсөн үйл ажиллагаа тасалдах.
- Манлайлах чадвар, сахилга, ёс зүй, харилцааны соёл дутмаг.

Удирдлагын үйл ажиллагааг сайжруулах боломж.

- Улс төрөөс хамааралгүй байх.
- Чадахуйн зарчимд үндэслэсэн хүний нөөцийн бодлогыг тууштай хэрэгжүүлэх.
- Сургалтын орчинг сайжруулж мэргэшсэн алба хаагч бэлтгэх.
- Алба хаагчдын харилцааны соёл, ёс зүйг дээшлүүлэх.

¹ Дотоод хэргийн их сургууль. Хууль сахиулах салбарын удирдах ажилтны сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох судалгаа. – Уб., 2023.

Удирдлагын үйл ажиллагаанд учирч буй бэрхшээл.

➤ Төсөв, санхүүгийн хүрэлцээ муу, хангалтгүй байгаагаас байгууллагын үйл ажиллагаа хэвийн явагдахад саад учрах.

➤ Алба хаагчид тогтвор суурьшилгүй ажиллах, албанаас халагдах эрсдэл үүсэх.

➤ Орон нутагт ажиллаж байгаа алба хаагчдын ажиллах, амьдрах нөхцөл муу.

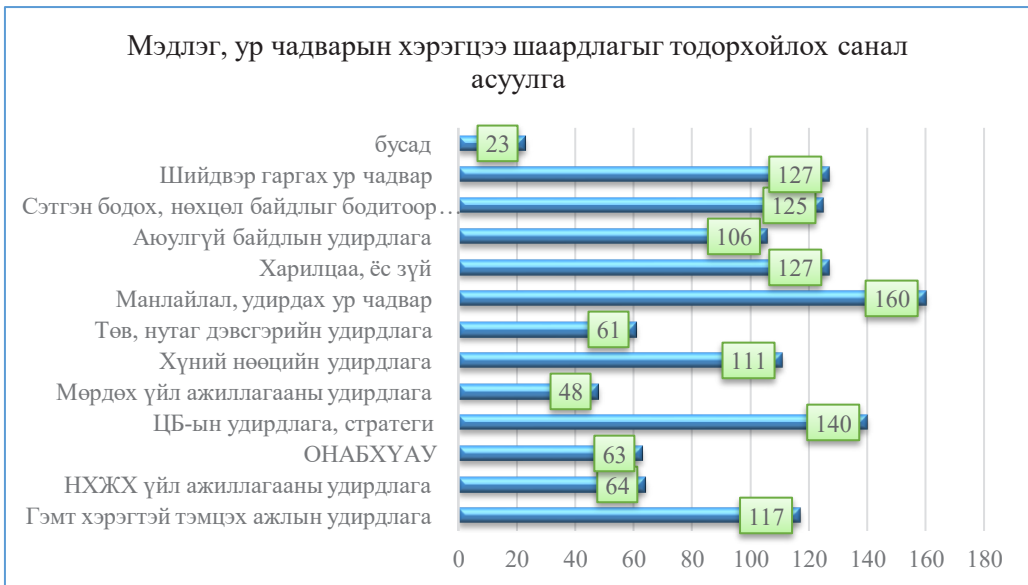
➤ Цалин амьдралын хүрэлцэхгүй байгаагаас алба хаагчид авилгад өртөх.

➤ Алба хаагчдын ажлын хариуцлага, сахилга ёс зүй, харилцааны соёл иргэдийн хүсэн хүлээсэн шаардлагын хэмжээнд хүрэхгүй байгаагаас албаны нэр хүнд унах.

➤ Удирдах ажилтныг ойр ойрхон солих нь байгууллагын хэвийн үйл ажиллагаа, алба хаагчдын тогтвор суурьшилтай ажиллахад нөлөөлөх эрсдэлтэй байна.

Мөн “Та цагдаагийн удирдах ажилтныг бэлтгэх сургалтын хөтөлбөрт ямар мэдлэг, ур чадвар олгох сургалт зайлшгүй шаардлагатай вэ?” гэсэн санал асуулгаар явуулсан санал асуулгаар дараах үр дүн гарсан байна.

Цагдаагийн удирдах ажилтны эзэмших мэдлэг, чадварын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох санал асуулгын судалгааны үр дүн.

Санал асуулгын судалгааны дүнгээс харахад цагдаагийн удирдах ажилтнууд мэргэжлийн үйл ажиллагааны удирдлагыг хэрэгжүүлэх мэдлэг, чадвараас гадна удирдах ажилтны манлайлал, харилцааны соёл,

ёс зүй, сэтгэн бодох, нөхцөл байдлыг тал бүрээс нь үнэлэх, дүн шинжилгээ хийх, богино хугацаанд удирдлагын оновчтой шийдвэр гаргах мэдлэг, чадвар олгоход чиглэсэн агуулга бүхий сургалт шаардлагатай байна.

Дээрхи судалгаанууд болон цагдаагийн байгууллагын саналд үндэслэн Монгол Улсын Боловсрол, шинжлэх ухааны сайдын 2024 оны 03 дугаар сарын 20-ны өдрийн А/147 дугаар “Нийтлэг шаардлага шинэчлэн батлах тухай” тушаалын хавсралтад заасан шаардлагад нийцүүлэн цагдаагийн удирдах ажилтныг захиалгаар бэлтгэх Дотоод хэргийн их сургуулийн

Удирдлагын академиас хэрэгжүүлж байгаа “Цагдаагийн стратеги” 103208 магистрын сургалтын хөтөлбөрийн зорилго, зорилт, суралцагчдын суралцахуйн үр дүн, төгсөгчийн эзэмших мэдлэг, чадвар, төлөвшилийг тодорхойлон хөтөлбөрт шинэчлэл ¹ хийж, 2024-2025 оны хичээлийн жилээс сургалтад нэвтрүүлээд байна.

Хүснэгт 2.

“Цагдаагийн стратеги” сургалтын хөтөлбөрийн суралцахуйн үр дүн хөтөлбөрийн зорилго, зорилтын уялдаа.

Хөтөлбөрийн зорилго	Хөтөлбөрийн зорилт	Суралцахуйн үр дүн
Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах ажлыг удирдан зохион байгуулахад шаардагдах онолын мэдлэг, мэргэжлийн удирдлагын чадвар эзэмшсэн, удирдах ажилтны болон судлаачийн ёс зүй, харилцааны зөв хандлагатай удирдах ажилтныг сургаж төлөвшүүлнэ.	Зорилт 1. Цагдаагийн байгууллагын удирдлагад тулгамдаж буй асуудлыг илрүүлэх, шийдвэрлэх.	Байгууллагын хөгжлийн бодлого, стратегийг тодорхойлох, хамт олныг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй удирдах, удирдлагын оновчтой шийдвэр гаргах мэдлэг, чадвар, бүтээлч байх хандлага эзэмшинэ.
	Зорилт 2. Нөхцөл байдалд тал бүрээс дүн шинжилгээ хийх, удирдлагын оновчтой шийдвэр гаргах чадвар эзэмшүүлэх.	Цагдаагийн байгууллагын удирдлагад тулгамдсан асуудлыг илрүүлэх, үр дүнг дээшлүүлэхэд чиглэсэн ажлыг эрэлхийлэх, нэвтрүүлэх мэдлэг эзэмшиж, судлаачийн ёс зүйг баримтлах хандлага төлөвшинө.
	Зорилт 3. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, удирдан зохион байгуулах мэдлэг эзэмшүүлэх.	Гэмт хэрэгтэй тэмцэхбодлого, стратеги тодорхойлох, нийтийг хамарсан арга хэмжээний үед олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах мэдлэг, чадвар эзэмшинэ.

Цагдаагийн байгууллагын удирдах ажилтны ур чадвар, сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох олон талт судалгаа, цагдаагийн удирдах ажилтныг хөгжүүлэх бодлого, стратеги захиалагч байгууллагын санал зэрэгт

үндэслэн “Цагдаагийн стратеги” хөтөлбөрт суралцагчдад менежентийн онолын суурь мэдлэг болон мэргэжлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах мэдлэг, чадварыг олгоход чиглэсэн дараах хичээлийг тусгасан.

¹ Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны 2019 оны 04 сарын 30-ны өдөр олгосон сургалтын ажил эрхлэх 20110010 дугаар бүхий тусгай зөвшөөрлийн хавсралтаар “Цагдаагийн стратеги-тактик, удирдлага” хөтөлбөр, индекс /Е10320104/-өөр сургалт эрхлэх тусгай зөвшөөрөл олгосон.

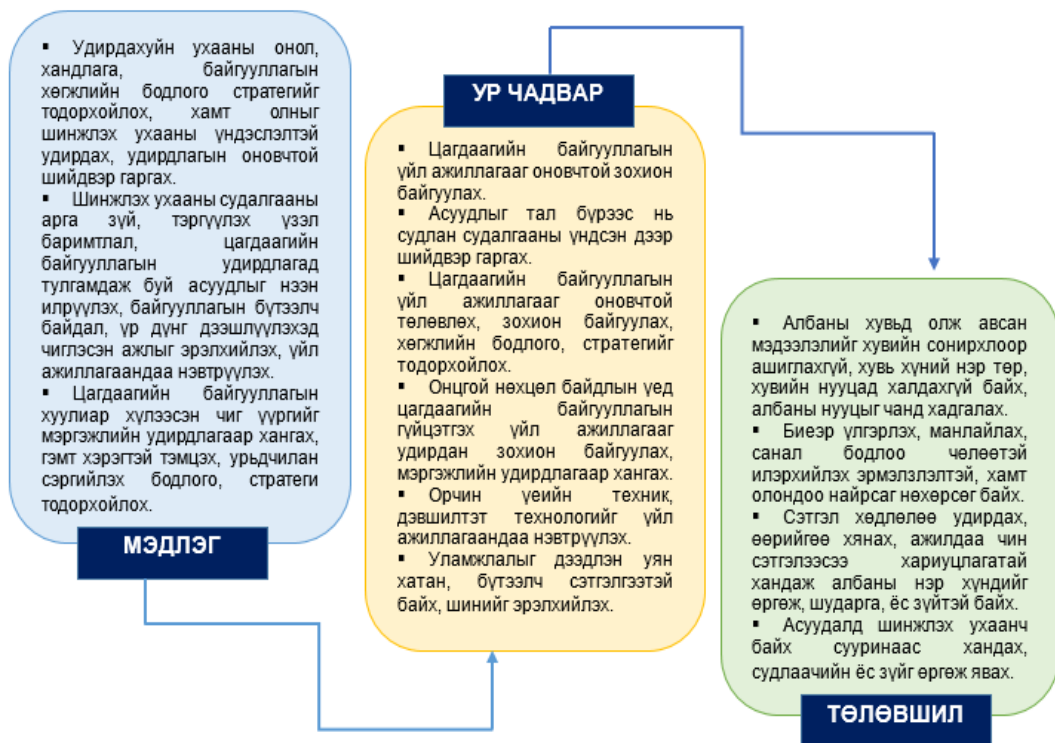
Боловсрол, шинжлэх ухааны сайдын 2024 оны 03 сарын 20-ны өдрийн А/146 дугаар Мэргэжлийн чиглэл /хөтөлбөрийн нэр/, индекс шинэчлэн батлах тухай тушаалын хавсралтаар “Цагдаагийн стратеги” индекс 103208 болж өөрчлөгдсөн.

Хүснэгт 3.

Судалгааны үр дүнд үндэслэн хөтөлбөрт тусгасан хичээлүүд.

	Хичээлийн нэр	Хичээлийн индекс	Багц цаг	Хичээлийн зорилго, эзэмших мэдлэг, чадвар
Нэг. Удирдахуйн ухааны онолын мэдлэг, чадвар олгоход чиглэсэн хичээл				
1	Удирдахуйн ухааны онол, хөгжлийн чиг хандлага	MTT71903	3	Удирдахуйн ухааны онол, хөгжлийн талаар мэдлэг эзэмших.
2	Төрийн бодлого, стратеги	SPS71904	3	Төрөөс гэмт хэрэгтэй тэмцэх болон цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн бодлого, стратегийг судлах.
3	Удирдлагын сэтгэл зүй	MAP71904	3	Алба хаагчийн сэтгэл зүйг танин мэдэх, сэтгэл хөдлөлийг удирдан чиглүүлэх.
4	Удирдлагын шийдвэр гаргалт	MDM72913	3	Нөхцөл байдлыг тал бүрээс нь бодитоор үнэлж, оновчтой шийдвэр гаргах мэдлэг, чадвар эзэмших.
5	Манлайлал, мэргэжлийн ёс зүй	LET72915	3	Удирдах ажилтны манлайлал, ёс зүйн зөв төлөвшил эзэмших.
Хоёр. Мэргэжлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх мэдлэг, чадвар олгоход чиглэсэн хичээл				
6	Цагдаагийн байгууллагын удирдлага, стратеги	POL72901	3	- Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн чиг баримжааг тодорхойлох, стратеги хөтөлбөр боловсруулах, хэрэгжүүлэх. - Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны мэргэжлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх. - Цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого боловсруулах, төлөвлөх, сонгох, сургах, удирдах. - Цагдаагийн байгууллагын бодлого төлөвлөлт, нэгж албадын үйл ажиллагааг уялдан зохион байгуулах, удирдлагаар хангах талаар мэдлэг, чадвар эзэмшинэ.
7	Хэрэг бүртгэх, мөрдөх ажиллагааны удирдлага	POL72902	3	
8	Нийтийн хэв журам хамгаалах үйл ажиллагааны удирдлага	POL72903	3	
9	Олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны удирдлага	POL72904	3	
10	Цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага	POL72906	3	
11	Цагдаагийн байгууллагын мэдээлэл, технологи, шуурхай удирдлагын зохион байгуулалт	POL72908	3	

Хөтөлбөрийн эрэлт хэрэгцээ, хөтөлбөрийн зорилго, суралцахуйн үр дүнд үндэслэн төгсөгчийн загвар (эзэмших мэдлэг, чадвар, хандлага)-ыг дараах байдлаар тодорхойлсон.

Дүгнэлт.

Цагдаагийн удирдах ажилтны ур чадвар, сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох энэхүү судалгаанд үндэслэн дараах дүгнэлтийг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн стратеги, удирдах ажилтны сургалтын хэрэгцээ шаардлага зэрэгт үндэслэн цагдаагийн байгууллагын бүтцийн нэгжийн удирдах ажилтныг сургах, мэргэшүүлэх, давтан сургах тогтолцоог бий болгон удирдах ажилтныг тасралтгүй хэлбэрээр бэлтгэх.

2. “Цагдаагийн стратеги” магистрын хөтөлбөрт Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академид цагдаагийн байгууллагын захиалгаар, сонгон шалгаруулалтаар суралцдаг тул төгсөгчдийн карьер өсөх, хүлээн

зөвшөөрөгдөх боломжоор ханган удирдах албан тушаалд дэвшүүлэн томилоход давуу тал болгон харгалзан үздэг шалгуур болгох.

3. Цагдаагийн удирдах албан тушаалд төрийн албаны чадахуйн зарчимд үндэслэн зөвхөн сонгон шалгаруулалтын үндсэн дээр ил тод, шударгаар өрсөлдөн хамгийн өндөр оноогоор шалгуур хангасан алба хаагчийг томилох зарчмыг баримтлах үзэл хандлагыг төлөвшүүлэх нь зүйтэй. Энэ нь алба хаагчийн албандаа хандах итгэх итгэл үнэмшлийг дээшлүүлж, тогтвор суурьшилтай ажиллах, удирдах албан тушаалд шударгаар томилогддог хэвшмэл ойлголтыг бий болгоход чухал алхам болох учиртай.

Ном зүйн жагсаалт.

Нэг. Хууль тогтоомж, эрх зүйн баримт бичиг.

1. Дээд боловсролын тухай хууль.
2. Төрийн албаны тухай хууль. /шинэчилсэн найруулга/. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2018. №01.
3. Цагдаагийн албаны тухай хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2017. №08.
4. Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоол. “Алсын хараа 2050” урт хугацааны бодлогын баримт бичиг. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2020. №25.
5. Засгийн газрын 2020 оны 04 сарын 20-ны өдрийн 141 дүгээр тогтоол. Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр батлах тухай. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2020. №40.
6. Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны 2019 оны 04 сарын 30-ны өдөр олгосон сургалтын ажил эрхлэх 20110010 дугаар бүхий тусгай зөвшөөрлийн хавсралт.
7. Боловсрол, шинжлэх ухааны сайдын 2024 оны 03 сарын 20-ны өдрийн А/146 дугаар Мэргэжлийн чиглэл /хөтөлбөрийн нэр/, индекс шинэчлэн батлах тухай тушаал.
8. Дотоод хэргийн их сургуулийн хөгжлийн стратеги хөтөлбөр 2021-2025.
9. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журам. Хүний нөөцийн бодлогын баримт бичиг. – Уб., 2023.
10. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журам. Албан тушаал

шатлан дэвшүүлэх багц сургалтад хамруулах, шалгалт авах, нөөцөд бүртгэх, дэвшүүлэн томилох тухай. /код 909/.

Хоёр. Судалгааны ажлын тайлан, сэтгүүл, бусад материал.

11. ДХИС-иас 2022 оны 01 дүгээр сарын 27-ны өдрийн 03/107 дугаартай албан бичгээр ЦЕГ-ын удирдах ажилтнуудаас авсан санал асуулгын судалгаа.
12. ДХИС-ийн захирлын 2018 оны 02 дугаар сарын 07-ны өдрийн А/24 дугаар тушаалаар гүйцэтгэсэн “Цагдаагийн удирдах ажилтны ур чадвар, сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох судалгааны ажлын тайлан”. – Уб., 2018.
13. ДХИС-ийн захирлын 2021 оны 12 дугаар сарын 07-ны өдрийн А/601 дугаар тушаалаар гүйцэтгэсэн “Хууль сахиулах салбарын удирдах ажилтны сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох судалгааны ажлын тайлан. 2023.
14. ДХИС-ийн Удирдлагын академи. Ажил олгогчийн сэтгэл ханамжийн судалгааны тайлан. – Уб., 2021.
15. Дотоод хэргийн их сургууль. Тусгаар тогтнолын дархлааг тогтоогчид. 2011-2024 оны түүхийн альманах. – Уб., 2024.
16. Дотоод хэргийн их сургууль. “Цагдаагийн стратеги” /103208/ магистрын сургалтын хөтөлбөрийн магадлан итгэмжлэлийн өөрийн үнэлгээний тайлан. – Уб., 2024.

TO PROVIDE PROFESSIONAL MANAGEMENT OF THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED USING ELECTRONIC NETWORKS

URGAMAL Ivanov

Doctor at University of Internal Affairs, Mongolia

ABSTRACT

In our study, we focused on the goal of providing professional management of investigations into crimes committed using electronic networks. As the prevalence of cybercrime continues to rise, effective management strategies are essential for law enforcement agencies and organizations to respond promptly and efficiently. The establishment of specialized cybercrime units within law enforcement agencies is increasingly critical due to the rising threats posed by cybercrime.

These units enhance response times and investigative capabilities by focusing on personnel trained specifically in digital forensics and cybercrime tactics, allowing for more thorough investigations. Collaboration with other law enforcement agencies, private sector experts, and international organizations is essential for effective intelligence sharing and resource allocation, which significantly boosts investigative outcomes. Additionally, ensuring legal compliance while navigating complex data privacy laws and jurisdictional issues is vital for maintaining the integrity of investigations and the admissibility of evidence in court.

Keywords: Cybercrime Units, Digital Forensics, Collaboration, Legal Compliance.

One. INTRODUCTION

The establishment of specialized cybercrime units within law enforcement agencies is becoming increasingly critical in the face of rising cyber threats. These units are designed to improve response times and enhance investigative capabilities by focusing on personnel trained specifically in digital forensics and cybercrime tactics. By concentrating resources and expertise on cyber-related offenses, law enforcement can conduct more thorough investigations and respond more swiftly to incidents.

Specialized units play a vital role in addressing the unique challenges posed by cybercrime, which often involves sophisticated technology and methods employed by criminals. Their comprehensive investigative functions include investigating offenses against computer systems, conducting forensic analyses, and managing electronic evidence. Collaboration with other law enforcement agencies, private sector experts, and

international organizations is essential for sharing intelligence and resources, which significantly boosts the effectiveness of investigations.

Legal compliance is another crucial aspect of establishing these units, as they must navigate the complex landscape surrounding digital evidence collection. This includes understanding data privacy laws and jurisdictional issues to ensure that investigations maintain integrity and that evidence is admissible in court. Furthermore, integrating advanced technologies such as artificial intelligence and cloud-based solutions enhances the efficiency of evidence collection and analysis.

International cooperation is also vital, as cybercrime often transcends national borders. Establishing communication channels with foreign law enforcement agencies facilitates intelligence gathering and resource sharing, which are essential for effective

investigations. By implementing these strategies—streamlining processes through specialized units, integrating cutting-edge technologies, fostering collaboration with various stakeholders, and ensuring legal compliance—law enforcement agencies can significantly enhance their efficiency in combating cybercrime.

Two. THE THEORETICAL FRAMEWORK AND CONCEPTS

We found that to enhance the investigation efficiency of crimes committed using electronic networks, several activities can be implemented based on the search results:

Establish Specialized Cybercrime Unit creating dedicated units within law enforcement agencies can significantly improve response times and investigative capabilities. These units should consist of personnel trained in digital forensics and cybercrime tactics, allowing for a more focused approach to investigations. Focused Expertise specialized units are crucial for addressing the unique challenges posed by cybercrime. These units typically consist of personnel trained in digital forensics and cybercrime tactics, allowing for a more targeted and effective approach to investigations.

Comprehensive investigative functions units are responsible for investigating offenses against computer systems, conducting computer forensics, and handling electronic evidence. Their specialized training equips them to manage complex cases that often involve sophisticated technology and methods used by cybercriminals. Collaborative Framework specialized cybercrime units often collaborate with other law enforcement agencies, private sector experts, and international organizations. This collaboration is essential for sharing

intelligence and resources, which enhances the overall effectiveness of investigations.

Legal and strategic guidance establishing these units also involves navigating the legal landscape surrounding digital evidence collection. Specialized units can contribute to formulating national cybercrime strategies and ensuring compliance with relevant laws, which is critical for maintaining the integrity of investigations. Resource allocation in the creation of specialized units is justified by the increasing prevalence of cybercrime and the need for dedicated resources to combat it effectively. Governments must recognize the importance of equipping these units with the necessary authority, training, and technology to respond to emerging threats.

From these concepts, we would like to conclude that the establishment of specialized cybercrime units represents a proactive approach to enhancing law enforcement's ability to respond to cyber threats. By focusing on training, collaboration, and legal compliance, these units can significantly improve their investigative capabilities and ultimately contribute to a safer digital environment.

Integrating technology as utilize advanced forensic toolsn implementing state-of-the-art digital forensic tools is crucial for accessing and analyzing digital evidence. Technologies such as artificial intelligence (AI) and machine learning can help identify patterns in large datasets, enhancing the ability to detect and respond to cyber threats in real-time. Adopt cloud-based solutions cloud-based forensic solutions provide flexibility and scalability, allowing investigators to conduct analyses remotely and efficiently across multiple platforms.

Integrating technology into cybercrime investigations is essential for enhancing the efficiency and effectiveness

of evidence collection and analysis. Memory Forensics techniques like memory forensics allow investigators to analyze volatile memory (RAM) to extract vital information about running processes and network connections. Tools such as Volatility and Rekall are commonly used in this area. The application of artificial intelligence (AI) and machine learning in digital forensics can automate repetitive tasks and analyze large datasets to identify patterns indicative of suspicious or malicious activity. Advanced forensic platforms leverage these technologies for anomaly detection, threat hunting, and predictive analysis.

Flexibility and Scalability adopting cloud-based forensic solutions allows investigators to conduct analyses remotely, providing flexibility in accessing data across multiple platforms. Tools like Magnet AXIOM Cyber are specifically designed to handle cloud-based evidence, facilitating the acquisition and analysis of data stored in cloud services. Network Analysis Tools and Monitoring Network Traffic utilizing tools like Wireshark enables investigators to monitor network traffic, identify suspicious activities, and track data flow effectively. This is critical in understanding the context of cyber incidents. Integrating advanced forensic tools, AI, machine learning, and cloud-based solutions into cybercrime investigations significantly enhances the ability to detect, analyze, and respond to cyber threats in real-time. By leveraging these technologies, law enforcement agencies can improve their investigative capabilities and ensure a more robust response to the challenges posed by cybercrime.

Fostering collaboration and promote partnerships with private sector experts are collaborating with cybersecurity firms and private organizations can enhance

investigative efforts. These partnerships facilitate the rapid exchange of threat intelligence, enabling law enforcement to respond swiftly to emerging threats. Fostering collaboration and promoting partnerships with private sector experts is crucial for enhancing the effectiveness of cybercrime investigations. Leveraging Expertise collaborating with cybersecurity firms and private organizations allows law enforcement to tap into specialized knowledge and technical expertise. Cybersecurity professionals possess the skills necessary to identify, prevent, and mitigate cyber threats, while law enforcement agencies have the authority to investigate and prosecute cybercriminals.

Rapid exchange of threat intelligence partnerships between law enforcement and the private sector facilitates the timely sharing of threat intelligence. For instance, partnerships with threat intelligence providers can enhance situational awareness and improve incident response capabilities. Joint Training and Exercises regular training sessions, workshops, and joint exercises between law enforcement and cybersecurity professionals foster trust and improve collaboration. These initiatives help both parties understand each other's capabilities, leading to more effective teamwork during cyber incidents.

Enhanced incident response by working together, law enforcement agencies can improve their incident response processes. Access to additional resources from private sector partners—including forensic analysis capabilities and intelligence networks—can significantly enhance an organization's ability to manage cyber incidents. Legal Compliance and Support collaborating with law enforcement ensures that organizations remain compliant with legal requirements regarding data

breaches and cyber incidents. The partnership can also facilitate prompt investigations and potential prosecutions, as law enforcement provides technical assistance in gathering evidence.

The European Money Mule Action (EMMA) initiative exemplifies successful collaboration, where law enforcement from multiple countries worked alongside private partners to dismantle a network of money mules, leading to significant arrests and financial recoveries. Fostering collaboration between law enforcement agencies and private sector experts is essential for effectively combating cybercrime. By leveraging each other's strengths, sharing critical intelligence, and engaging in joint training efforts, these partnerships can significantly enhance investigative capabilities and ensure a more robust response to the evolving landscape of cyber threats.

Engage international agencies cybercrime often crosses borders, making international cooperation essential. Establishing communication channels with foreign law enforcement agencies can aid in gathering intelligence and sharing resources. Engaging international agencies is essential for effectively combating cybercrime, which often transcends national borders. Transnational Nature of Cybercrime cybercrime is inherently transnational, making it crucial for law enforcement agencies across different countries to collaborate. Effective investigations often require access to data and resources that may be located outside a country's jurisdiction. Intelligence Gathering establishing communication channels with foreign law enforcement agencies facilitates the rapid exchange of intelligence. The collaboration enables agencies to share information about emerging threats, ongoing investigations, and successful

strategies, enhancing their collective response capabilities.

Legal Frameworks international cooperation can be supported by harmonizing national laws related to cybercrime. Treaties such as the Budapest Convention on Cybercrime provide a legal framework for mutual legal assistance, data preservation, and efficient communication between countries. These frameworks help streamline processes for requesting and providing assistance in investigations. Law enforcement agencies should actively engage with international organizations such as INTERPOL and the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). These organizations provide platforms for sharing intelligence, best practices, and training opportunities.

Creating Collaborative Platforms utilizing secure platforms like INTERPOL's Cybercrime Collaborative Platform allows law enforcement agencies to share intelligence and coordinate operations effectively. Such platforms enhance operational efficiency by providing a centralized hub for communication. Training and Capacity Building: Joint training programs involving multiple countries can improve the skills and knowledge of law enforcement personnel regarding cybercrime investigation techniques and legal frameworks, fostering a culture of collaboration. Engaging international agencies is vital for addressing the complexities of cybercrime effectively. By establishing communication channels, leveraging legal frameworks, and fostering collaborative efforts through training and resource sharing, law enforcement agencies can enhance their ability to combat cyber threats on a global scale. The collaborative approach not only improves investigative outcomes but also strengthens the overall resilience against cybercrime worldwide.

Ensuring legal compliance and navigate legal frameworks investigators must be well-versed in the legal aspects of digital evidence collection, including data privacy laws and jurisdictional issues. The knowledge is vital for ensuring that evidence is admissible in court and that investigations comply with relevant laws. Ensuring legal compliance in the investigation of cybercrimes is crucial for maintaining the integrity of the process and the admissibility of digital evidence in court. Understanding Legal Frameworks investigators must be well-versed in the legal aspects surrounding digital evidence collection, including data privacy laws, jurisdictional issues, and relevant statutes such as the Electronic Communications Privacy Act (ECPA) and the Computer Fraud and Abuse Act (CFAA). These laws dictate how digital evidence can be accessed, collected, and used in legal proceedings.

Admissibility of Evidence knowledge of legal requirements is vital to ensure that collected evidence is admissible in court. This includes adhering to proper procedures during the identification, collection, acquisition, and preservation phases of digital evidence handling 35. Failure to comply with legal standards can result in evidence being deemed inadmissible, undermining the investigation. Navigating Jurisdictional Issues cybercrime often involves multiple jurisdictions, making it essential for investigators to understand how local, national, and international laws interact. The regular training programs for investigators on current laws and best practices regarding digital evidence collection can enhance their understanding of compliance requirements. This training should cover recent developments in legislation and judicial interpretations that affect cybercrime investigations.

Standard Operating Procedures (SOPs): establishing clear SOPs for handling digital evidence can guide investigators through the necessary legal steps to ensure compliance. These procedures should outline best practices for collecting and preserving digital evidence while considering applicable laws. Collaboration with Legal Experts engaging legal professionals during investigations can provide valuable insights into compliance issues. Legal advisors can assist in interpreting laws related to digital evidence and help navigate complex jurisdictional matters.

Utilizing Legal Frameworks for International Cooperation when dealing with cross-border cybercrime cases, leveraging international treaties such as the Budapest Convention on Cybercrime can facilitate cooperation with foreign jurisdictions while ensuring compliance with their legal standards. Regular Review of Legal Policies law enforcement agencies should periodically review their policies concerning digital evidence collection to ensure they align with current laws and best practices. This proactive approach helps adapt to changes in technology and legislation that may impact investigations.

Ensuring legal compliance in cybercrime investigations is essential for maintaining the integrity of the judicial process and protecting the rights of individuals involved. By understanding legal frameworks, providing adequate training, establishing clear procedures, collaborating with legal experts, and leveraging international cooperation mechanisms, investigators can effectively navigate the complexities of digital evidence collection while adhering to relevant laws.

By implementing these strategies—streamlining processes through

specialized units, integrating advanced technologies, fostering collaboration with various stakeholders, and ensuring legal compliance—law enforcement agencies can enhance their efficiency in investigating cybercrimes. These measures will lead to more effective responses to cyber incidents and ultimately contribute to a safer digital environment. By implementing the following strategies—streamlining processes through specialized units, integrating advanced technologies, fostering collaboration with various stakeholders, and ensuring legal compliance—law enforcement agencies can significantly enhance their efficiency in investigating cybercrimes. Dedicated Focus establishing specialized cybercrime units allows law enforcement agencies to concentrate resources and expertise on cyber-related offenses. This focus leads to faster response times and more thorough investigations.

Enhanced Training personnel within these units receive targeted training in digital forensics and cybercrime tactics, equipping them with the skills necessary to handle complex cases effectively. Utilization of cutting-edge tools implementing state-of-the-art digital forensic tools and technologies, such as AI and machine learning, enables investigators to analyze large datasets quickly and accurately. Cloud-Based Solutions adopting cloud-based forensic tools provides flexibility and scalability, allowing investigators to conduct analyses remotely and efficiently across multiple platforms. Public-Private Partnerships collaborating with cybersecurity firms and private organizations facilitates the rapid exchange of threat intelligence and resources. These partnerships enhance situational awareness and improve incident response capabilities.

International Cooperation engaging with international law enforcement agencies is crucial for addressing cross-border cybercrime. Establishing communication channels promotes intelligence sharing and coordinated efforts in investigations. Adherence to Legal Standards: Investigators must navigate the legal landscape surrounding digital evidence collection, ensuring compliance with data privacy laws and jurisdictional requirements. Training on Legal Frameworks providing regular training on current laws related to cybercrime helps investigators remain informed about best practices and legal obligations. Implementing these strategies will lead to more effective responses to cyber incidents, ultimately contributing to a safer digital environment. By enhancing efficiency in investigations through specialized units, advanced technologies, collaboration with stakeholders, and strict adherence to legal compliance, law enforcement agencies can better protect individuals and organizations from the growing threat of cybercrime. These measures not only improve investigative outcomes but also foster public trust in law enforcement's ability to manage cyber threats effectively.

Three. DISCUSSION

The establishment of specialized cybercrime units within law enforcement agencies is increasingly vital due to the rising prevalence of cyber threats. These units focus on enhancing response times and investigative capabilities by employing personnel trained specifically in digital forensics and cybercrime tactics. By concentrating resources and expertise, law enforcement can conduct more thorough investigations and respond more swiftly to

incidents involving sophisticated technology used by criminals.

Specialized units are equipped to handle complex cases, investigating offenses against computer systems, conducting forensic analyses, and managing electronic evidence. Collaboration with other law enforcement agencies, private sector experts, and international organizations is essential for sharing intelligence and resources, thereby boosting the effectiveness of investigations. Legal compliance is crucial as these units navigate the complex landscape surrounding digital evidence collection, ensuring that investigations maintain integrity and that evidence is admissible in court.

Integrating advanced technologies like artificial intelligence and cloud-based solutions enhances the efficiency of evidence collection and analysis. International cooperation is also vital, as cybercrime often transcends borders; establishing communication channels with foreign law enforcement agencies facilitates intelligence gathering and resource sharing. This collaborative approach not only improves investigative outcomes but also strengthens overall resilience against cybercrime globally.

Investing in specialized units allows law enforcement to respond proactively to emerging threats while ensuring legal compliance. By leveraging advanced forensic tools, AI, machine learning, and cloud-based solutions, these units enhance their ability to detect, analyze, and respond to cyber threats in real-time. Partnerships with private sector organizations facilitate rapid exchanges of threat intelligence, improving situational awareness and incident response capabilities.

Regular training programs between law enforcement and cybersecurity

professionals foster trust and improve collaboration, leading to more effective teamwork during cyber incidents. The establishment of clear standard operating procedures for handling digital evidence ensures compliance with legal standards while engaging legal experts can provide valuable insights into jurisdictional issues.

The creation of specialized cybercrime units represents a proactive strategy to enhance law enforcement's capabilities against cyber threats through focused training, advanced technology integration, collaborative frameworks, and adherence to legal standards. These measures collectively contribute to a safer digital environment by improving investigative efficiency and effectiveness in combating cybercrime.

Four. CONSLUSION

The establishment of specialized cybercrime units is a crucial development in enhancing law enforcement's response to the increasing prevalence of cyber threats. These units, equipped with personnel trained in digital forensics and cybercrime tactics, enable more efficient and effective investigations. By fostering collaboration with other agencies, private sector experts, and international organizations, these units can share intelligence and resources, significantly improving their investigative capabilities.

Legal compliance remains a fundamental aspect of their operations, ensuring that evidence collected is admissible in court and that investigations uphold integrity. The integration of advanced technologies and cloud-based solutions further enhances their ability to detect and respond to cyber threats in real-time. Overall, the proactive approach represented by these specialized units not only strengthens law enforcement's capacity

to combat cybercrime but also contributes to a safer digital environment for society at large.

REFERENCES:

- 1.J. Cybersecur. Priv. (2021). Cyber Crime Investigation: Landscape, Challenges, and Future Research Directions. *Journal of Cybersecurity and Privacy*, 1(4), 580-596.
<https://doi.org/10.3390/jcp1040029>
- 2.K. Prabhu Rajasekar, D. Vezhaventhan (2024). Cybercrime Investigator: A Comprehensive Resource in Crime Scene Investigation and Litigation. *Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology*, 45(1). ISSN: 1001-4055.
- 3.A. Bossler (2019). Introduction: New Directions in Cybercrime Research. *American Journal of Criminal Justice*, 44(4), 543-554.
<https://doi.org/10.1080/0735648X.2019.1692426>
- 4.ResearchGate (2022). Cybercrime Investigations. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/357302986_Cybercrime_investigations
- 5.SAGE Journals (2022). Understanding Cybercrime in 'Real World' Policing and Law Enforcement. *International Criminal Justice Review*.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0032258X221107584>
- 6.Council of Europe (n.d.). Cybercrime Investigation and the Protection of Personal Data. Retrieved from <https://rm.coe.int/16802fa3a3>
- 7.International Journal of Cyber Criminology (n.d.). Cybercrime Research

and Publications. Retrieved from <https://www.cybercrimejournal.com>

8. Smith, J. (2023). The Role of Specialized Cybercrime Units in Law Enforcement. *Journal of Cybersecurity Research*.
9. Johnson, L. (2022). Digital Forensics: Techniques and Challenges in Cybercrime Investigations. *International Journal of Digital Evidence*.
10. Williams, R. (2024). Collaborative Frameworks for Cybercrime Investigations: A Global Perspective. *Cybercrime Studies Journal*.
11. Brown, T. (2021). Legal Compliance in Cybercrime Investigations: Navigating Data Privacy Laws. *Journal of Law and Cyber Policy*.
12. Davis, M. (2023). Integrating AI and Machine Learning in Cybercrime Units: Enhancing Investigative Capabilities. *Journal of Artificial Intelligence and Law*.
13. Garcia, P. (2022). Public-Private Partnerships in Cybersecurity: A Strategic Approach to Threat Intelligence Sharing. *Journal of Information Security*.
14. Martinez, A. (2024). International Cooperation in Cybercrime: Legal Frameworks and Best Practices. *Global Journal of Cyber Law*.
15. Lee, H. (2023). Training Law Enforcement in Digital Forensics: Addressing Current Challenges. *Journal of Forensic Sciences*.
16. Nguyen, K. (2021). Cloud-Based Solutions for Digital Evidence Analysis: Opportunities and Risks. *Journal of Cloud Computing*.

ЭРСДЭЛИЙН УДИРДЛАГЫГ ЦАГДААГИЙН МӨРДӨГЧИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД НЭВТРҮҮЛЭХ НЬ

Э.Мандах.

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Цагдаагийн стратегийн 8021 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант, цагдаагийн ахмад

Товч агуулга. Эрсдэлийн удирдлага нь байгууллагын үйл ажиллагааны чухал хэсэг бөгөөд өмнө нь зөвхөн удирдлагын түвшинд хэрэгждэг байсан ойлголт өөрчлөгдөн үүнд алба хаагч бүрийн оролцоо, мэдлэг шаардлагатай болсон.

Цагдаагийн мөрдөгч нь мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулахдаа олон төрлийн эрсдэлтэй тулгардаг тул тэдгээрийг урьдчилан таньж, үнэлж, оновчтой зөв шийдвэр гаргах, алдаа, дутагдлаас сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой тул энэхүү нийтлэлээр мөрдөгч эрсдэлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх талаар аргачлал, санал гаргахыг зорьсон.

Түлхүүр үг. Цагдаагийн байгууллагын удирдлага, эрсдэлийн удирдлага, мөрдөгчийн үйл ажиллагаа, мөрдөгчийн ур чадвар

Оршил. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “... нийгмийн дэг журмыг хангах нь төрийн үүрэг мөн”, 38 дугаар зүйл 2.7 дахь хэсэгт “хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хэв журмыг бэхжүүлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх¹” гэж заасан нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэс болно.

Цагдаагийн албаны тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлд “Цагдаагийн байгууллага нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах үндсэн чиг үүргийг хуульд заасан бүрэн эрхийн хүрээнд хэрэгжүүлэх төрийн тусгай алба мөн²” гэж нарийвчлан тус байгууллагын чиг үүргийг хуульчилсан.

Цагдаагийн байгууллага нь дээрх чиг үүргийг хэрэгжүүлэх ялангуяа гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлыг гүйцэтгэж буй мөрдөгч нарт учрах эрсдэлийг тал бүрээс нь бүрэн үнэлж, эрсэлд суурилсан үйл ажиллагаа явуулах хэрэгцээ, шаардлага байнга үүсэж байдаг.

Өнөөдөр эрсдэлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх чиглэлээр нарийвчлан заасан хуулийн эрх зүйн зохицуулалт байхгүй боловч, Цагдаагийн албаны тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 21.1.9 дэх хэсэгт ЦЕГ-ын нь “цагдаагийн байгууллага, алба хаагч, ажилтны аюулгүй байдал, эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах”³ гэж эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх агуулга бүхий заалтыг тусган, хуулийн хэрэгжилтийг хангах чиглэлээр Монгол Улсын Их Хурлаас 2020 оны 05 дугаар сарын 13-ны өдрийн 52 дугаар тогтоолоор баталсан “Алсын хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн 7 дугаар зорилтын **7.3 дахь хэсэгт** “Уламжлалт бус аюулын эрсдэлийг бууруулах, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох чадавхыг бэхжүүлж, хүн-нийгмийн амар тайван орчныг бэхжүүлнэ”, мөн 7.3.16 дахь хэсэгт “Аюулын төрөл бүрээр гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх арга, аргачлал, загварчлал

¹ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 1992. №03

² Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2017. №08.

³ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2017. №08.

боловсруулж, эрсдэлийн үнэлгээ хийнэ”¹ гэж заасан.

Мөн Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоолоор баталсан цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөрийн 3 дугаар бүлгийн 3.2.3.1 дэх хэсэгт “цагдаагийн төлөвлөлтийн чиг үүргийн хүрээнд стратегийн, хөтөлбөрийн, шийдвэр гаргалтын, инновацын, төслийн, маркетингийн, өөрчлөлтийн, харилцааны, эрсдэлийн, цагийн удирдлагын аргуудыг нэвтрүүлэх”, мөн 3.2.5.3 дахь хэсэгт “цагдаагийн байгууллагын гүйцэтгэлийн болон эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог сайжруулах ²” гэсэн заалтыг тусгаж, улмаар хэрэгжилтийг хангах чиглэлээр удирдлага, зохион байгуулалтын арга хэмжээ авч ажиллаж байна.

Цагдаагийн байгууллага сүүлийн жилүүдэд эрсдэлийн талаарх судалгаа шинжилгээ, эрх зүйн зохицуулалтыг нэлээдгүй хийсэн. Гэвч эрсдэлээс бүрэн урьдчилан сэргийлж чадахгүй, бодит үр дүнд хүрээгүй, ялангуяа мөрдөгч нарын үйл ажиллагаанд учрах эрсдэл өндөр, энэ талаар эрдэм шинжилгээ судалгааны ажил хомс байна.

Монгол Улсад сүүлийн 5 жилд улсын хэмжээнд нийт 221.205 хүн амын шилжилт хөдөлгөөн хийгдсэнээс 121.753 буюу 55.0 хувь нь Улаанбаатар хотод, үлдсэн 45.0 хувь нь 21 аймагт, 1 аймагт дунджаар 2.1 хувь нь шилжилт хийгдсэн³ ба 2023 оны байдлаар 16 ба түүнээс дээш насны 10.000 хүн тутамд нийслэлд 239, орон нутагт 90 гэмт хэрэг ногдож⁴ гэмт хэргийн гаралт жил бүр нэмэгдэж, нэг

мөрдөгч сард дунджаар 25-35 хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж байгаа мөрдөгч өөрийн болон бусдын аюулгүй байдлыг хангахын тулд эрсдэлд суурилсан шийдвэр гаргах хэрэгцээ шаардлага зайлшгүй үүсч байна.

Үндсэн хэсэг

Эрсдэлийн удирдлагыг оновчтой хэрэгжүүлээгүйгээс байгууллага зорилгодоо хүрч чадахгүй байх, үйл ажиллагаа саатах, их хэмжээний хохирол амсах, алба хаагч, ажиллагсдын эрх ашиг зөрчигдөх, эрүүл мэндэд хохирол учрах зэрэг сөрөг үр дагаврыг үүсгэж болзошгүй. Иймд, эрсдэлийг өдөр тутам тооцоолж, идэвхтэй удирдах зайлшгүй шаардлагатай байна.

Английн улс төрч, түүхч, зохиолч Винстон Черчилль хэлэхдээ: “...Амьдрал бол үргэлж тэгш, амар амгалан байдаггүй. Тэмцэл, эрсдэл бол бидний амьдралын нэг хэсэг...⁵” гэж хэлсэн байдаг.

Эрсдэл нь бидний амьдралд байнга тохиолддог зүйл тул эрсдэлтэй тулгарахаас айх бус эрсдэлийг хүлээн авч, түүнийг даван туулах чадвартай байж амжилтад хүрэх боломжтой. Эрсдэлийг урьдчилан тооцоолж, зөв удирдаж чадвал энэ нь сөрөг биш, харин хөгжлийн шинэ боломж болж хувирдаг.

Эрсдэл гэдэг ойлголтыг тодорхойлохгүйгээр эрсдэлийн удирдлагын тухай ярих боломжгүй юм.

Эрсдэл гэдэг нь хэл зүйн үүднээс авч үзвэл The Oxford англи хэлний толь бичигт 1621 онд эрсдэл гэдэг үгийг *risque* гэж бичиж, хэрэглэж ирсэн бөгөөд 1965 оноос *risk* гэж бичиж хэрэглэдэг болжээ. *Risk-г* тайлбарлахдаа

¹ УИХ-н 52 дугаар тогтоол. Алсын хараа-2050. УБ.,2020.

² Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоол. Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр.2020

³ <https://www.1212.mn/>

⁴ 2023 оны гэмт хэргийн гаралтыг хүн амьд харьцуулсан.

⁵ <https://www.brainyquote.com/>

алдагдал, гэмтэл, таагүй нөхцөл байдал үүсэх магадлал гэжээ¹.

Эртний Ridsikon гэсэн грек үг, ridsicare гэсэн латин (хадны завсар хавчуулах) үгнээс гаралтай боловч англи хэлний risk, орос хэлний риск гэсэн үгнүүдийг 1994 оноос эхлэн эрсдэл гэж орчуулан хэрэглэх болсон².

Судлаачдын бүтээл, хэл зүйн тайлбар толь, Монгол улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй дүрэм, журам, стандарт зэрэгт эрсдэлийг хэрхэн тодорхойлсон талаар судлахад эрсдэлийн тухай ойлголт нэг мөр болоогүй, судлаачид өөрсдийн үзэл баримтлалыг иш үндэс болгон тайлбарласан байна. Тухайлбал,

Эрсдэл нь “болзошгүй аюул³”, “аюул, болзошгүй алдагдал буюу хохирол”⁴, “тодорхой ажиллагааны буюу шийдвэрийн үр дүнд сөрөг үр дагавруудтай үйл явдал эхлэх боломж”⁵, “ямар нэг муу зүйл тохиолдох магадлал”⁶, “Зорилгыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд сөрөг нөлөө үзүүлдэг, тохиолдох хугацааг нь урьдчилан тооцох боломжгүй саад, бэрхшээлийг хамтад нь эсвэл тусад”⁷, “зорилтыг тодорхой бус болгож байгаа үр нөлөө”⁸, “тодорхойгүй байдал буюу урьдчилан тооцоолоогүйгээс үүсэх хохирол”⁹, “тухайн байгууллага хууль тогтоомжийн хүрээнд чиг үүрэг, зорилго, зорилтоо хэрэгжүүлэхэд гарч болох сөрөг үр дагавар, тодорхой бус байдал, тулгамдсан асуудал”¹⁰, “зорилго,

зорилтдоо хүрэхийн тулд зайлсхийх шаардлагатай тодорхой бус байдал, үр дагавар, гэнэтийн гарз хохирол учруулж болзошгүй үйл явдал”¹¹ гэх мэтээр нэгдсэн нэг ойлголт байхгүй, олон янзаар тайлбарлажээ.

Үүнээс үзвэл эрсдэл гэдэг нь байгууллага, хувь хүн зорилгодоо хүрэх үйл ажиллагаан аюул, занал нөлөөлөх түүнд өртөх зүйл (хүн ам, үйл ажиллагаа, байгууллага, алба хаагч г.м) түүний эмзэг байдлыг ойлгож болох ба мөрдөгч эрсдэлийн удирдлагыг үйл ажиллагаандаа хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Эрсдэлийн удирдлага гэдэг нь байгууллага эсвэл хувь хүний үйл ажиллагаанд нөлөөлж болзошгүй сөрөг нөхцөл байдал, тодорхойгүй байдал, алдаа, аюул зэргийг урьдчилан тодорхойлох, үнэлэх, шийдвэрлэх, сэргийлэх, хянах зэрэг цогц үйл ажиллагааг хэлэх ба мөрдөгч нар тухайн процессыг нарийвчлан судалж өөрт учрах эрсдэлийг үнэлж чаддаг чадвар эзэмших нь зүйтэй.

Эрсдэлийн удирдлагын хөгжлийг эртний үе, орчин үеийн эрсдэлийн удирдлагын эхлэл үе гэж 2 үечлэлд хуваадаг. Үүнд:

Эртний үе нь дараах байдлаар хөгжиж ирсэн.

- Дундад зууны үеэс Европт хэрэглэгдэж эхэлсэн, эрсдэлийг удирдах арилжааны хэлцэл. Жишээлбэл, тариачин талбайд ургаж буй ургацаа

¹ Нурмаа, Т. Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын үйл ажиллагаанд эрсдэлд суурилсан дотоод аудитыг хэрэгжүүлэх нь. УБ., 2019. 20 дахь тал.

² Доржнамжил, Д. Баярцэцэг, О. нар Эрсдэлийн удирдлагын арга түүний хэрэгсэл, хэрэглээ. УБ., 2013 он. https://prezi.com/pu839qwhg2_/presentation/

³ Цэвэл, Я. Монгол хэлний тайлбар толь. УБ., 1966.

⁴ Уэбстер, Н. Англи хэлний толь. 1828.

⁵ Эдийн засгийн дэлгэрэнгүй толь УБ., 1998.

⁶ <https://en.wikipedia.org>.

⁷ Викитоль бичиг

⁸ Монгол Улсын MNS ISO 31000:2020 “Эрсдэлийн удирдлагын стандарт”. УБ., 2020.

⁹ Үндэсний хөгжлийн газрын даргын 2020 оны А/96 тоот тушаалын 3 дугаар хавсралт. УБ., 2020.

¹⁰ Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2022 оны А/120 дугаар тушаалын хавсралт. УБ., 2022.1 дэх тал

¹¹ Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны “Эрсдэлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх” код-133 журам.

тариа боловсрохоос өмнө худалдаачинтай тодорхой ханшаар тариагаа түүнд зарах хэлцэл хийж, үнэ буурах эрсдэлээс урьдчилан сэргийлж байсан.

- Даатгал-Бизнес агуулгаар хийгдэж байсан анхны даатгалын төрөл бол далайн даатгал (marine insurance). Орчин үеийн далайн даатгалын эртний хэлбэр Италийн Genoa and Palermo хотуудад 13-р зууны үед хийгдэж байжээ. Англи улсын хувьд анхны далайн даатгалын гэрээ 1574 онд Английн Тэнгисийн цэргийн шүүхийн бүртгэлд тэмдэглэгдсэн байдаг. 1623 онд Германд анхны улсын хөрөнгө оруулалтай галын даатгалын компани (Great Werder Fire Fund) Пруссия мужид байгуулагдаж байв. Анхны арилжааны, хувийн хөрөнгө оруулалтай галын даатгалын компани Англи Улсад 1710 онд The Sun Fire Office нэртэйгээр байгуулагджээ. Өнөөдөр энэ даатгал RSA Group –т харьяалагддаг бөгөөд одоог хүртэл оршиж буй хамгийн эртний даатгалын компани болжээ.

- Аж үйлдвэрийн хувьсгал - Аж үйлдвэрийн хувьсгал гарах хүртэл эрсдэлийн удирдлагын хөгжил эрсдэлийн математик, магадлалын онол, дунджын хуульд суурилсан амьдралын болон далайн даатгалын хүрээнд л хязгаарлагдаж байв. Аж үйлдвэрийн хувьсгалтай зэрэгцэн эрсдэлийн удирдлага арилжааны гэрээ хэлцлийн хэлбэрээс илүү эрсдэлийг бодитоор бууруулах, арилгах шат дараалсан бодит алхамууд руу шилжсэн бөгөөд энэ үеэс эрсдэлийн удирдлагын процесс гэх зүйл хэлбэржин хөгжиж эхлэв. Тухайлбал, Их Британи улсад 1833

онд Үйлдвэрийн Акц гэх хууль батлагдаж түүний дагуу анхны үйлдвэрийн шалгалтын мэргэжилтнүүд томилогдож байв. Тэдний гол үүрэг бол үйлдвэр дээрх аваар осол болон хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн хэт ачааллыг бууруулах, зогсоох сэргийлэх тухай байсан бөгөөд энэ үеэс эрсдэлийн удирдлагын гол агуулга зөвхөн биет хөрөнгө баялгийг хамгаалахаас гадна хүнийг хамгаалах чиглэлд шилжсэн.

Орчин үеийн эрсдэлийн удирдлагын эхлэл:

Эрсдэлийн удирдлагын чиглэлээр анх АНУ-ын эдийн засагч Франк Найт (Frank Knight) 1921 онд “Эрсдэл тодорхойгүй байдал ашиг” гэсэн номоо хэвлүүлсэн нь одоогийн эрсдэлийн удирдлагын суурь болсон байна. 1921 онд Жонни Мейнард Кейс (John Maynard Keynes) “Магадлалын номлол” бүтээлдээ их тооны хуулийг үл харгалзан магадлалыг тооцохдоо хүртэхгүй, сэтгэмжийн уялдаа холбоог тодорхой болгох нь чухал санааг гаргаж байсан нь эрсдэлийг хэмжих анхны онолын судалгаанд тооцогддог.

Эрсдэлийн удирдлага нь даатгалын салбарт түлхүү хөгжиж ирсэн бөгөөд 1931 онд АНУ-ын удирдлагын холбооны дэргэд Даатгалын хэлтсийг байгуулсан байна. Энэ үед эрсдэлийн менежерийн албан тушаал бий болжээ. Эрсдэлийн удирдлагын үйл ажиллагаа нь эрсдэлийн хэмжээг тооцох төдийгөөр хязгаарлагдахгүй удирдлагын бүрэлдэхүүн хэсгийн хувьд тасралтгүй үргэлжлэх үйл явц юм¹.

АНУ-д 1950-иад оны үед өндөр хураамжтай, хамгаалалт муу даатгалын

¹ Цогтбадрах, П. Криминаликийн шинжээчийн үйл ажиллагаанд эрсдэлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх арга зам-Уб., 2016. 6 дахь тал

систем үйлчилж эхэлсэн ба үйлдвэр эрхлэгчид өөрсдөө эрсдэлээ үүрэх үүрэг хүлээж, хамтын дундын эрсдэлийн схем үүсгэх гэсэн чиглэлд шилжсэнээр даатгуулагчид эрсдэлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх чиглэлд онцгой анхаарах шалтгаан болсон. Энэ үеэс эхлэн эрсдэлийн удирдлага гэх санаа, нэр томьёо зэрэгцэн гарч ирсэн. 1970 оны үед Санхүүгийн эрсдэлийн удирдлагын хувьсал үнэ, ханшийн савлагаа, хүүгийн түвшин, хувьцааны захын өгөөж, ханшын эрсдэл, түүхий эд материал бараа таваарын үнийн өөрчлөлтүүд зэргээс шалтгаалж санхүүгийн эрсдэлийн удирдлага нэн чухал болж хөгжсөн.

Энэ үед олон улсын хэмжээнд өргөн хүрээнд үйл ажиллагаа явуулдаг корпорацууд бий болсон хэдий ч нэгжүүд нь өөр хоорондоо хамаарал маш багатай хараат бус ажилладаг байсан ба 1980-1990 –ээд оны хооронд энэ байдал нь компорацуудын сул тал болсон.

Хэлтэс нэгж, салбар бүр эрсдэлийн удирдлагын ялгаатай хандлага, аргачлалуудтай, эрсдэлийн удирдлагын системгүй байснаас алдаа дутагдал байнга гарч байснаас үүдэн байгууллагын бүх түвшинд нэгдсэн цогц эрсдэлийн удирдлагын бодлого хэрэгжүүлэх үе рүү шилжсэн.

Энэхүү шилжилтийн үр дүнд бий болсон эрсдэлийн удирдлагын хандлага аргачлалыг Байгууллагын Эрсдэлийн Удирдлага (Enterprise Risk Management) гэж томъёолох болсон ¹ байна.

Цагдаагийн байгууллага нь 2013 оноос эрсдэлийн удирдлагыг үйл ажиллагаандаа хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд цагдаагийн ерөнхий газрын харьяа нэгж, албадууд үйл ажиллагааны онцлогт тохируулан эрсдэлийн үнэлгээг жил бүр хийдэг боловч алба хаагчид эрсдэлийн удирдлагын талаар харьцангуй мэдлэг бага, өөрт учирч болох эрсдэлийг бүрэн үнэлж, удирдаж чадахгүй нөхцөл байдалтай байна.

Цагдаагийн ерөнхий газрын Мөрдөн байцаах алба нь 2020 онд 14², 2021 онд 19³, 2022 онд 15⁴, 2023 онд 12⁵, 2024 онд 16⁶ эрсдэлтэй асуудлуудыг тус тус үнэлж, хариу арга хэмжээний төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэн ажилласан байна.

Эдгээр эрсдэлт асуудлуудыг үнэлэхдээ Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2022 оны А/120 дугаар тушаалаар баталсан “Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа агентлаг, байгууллагын эрсдэлийн үнэлгээ хийх аргачлал”-ыг баримтлан олон улсад мөрдөгддөг COSO (Committee Of Sponsoring Organizations) загвар, аргачлалыг ашиглаж эрсдэлээ тодорхойлж, эрсдэлийн удирдлагыг хэрэгжүүлж ажилласан.

Байгууллагын зүгээс мөрдөгч нарийн хууль ёсны эрх ашгийг хамгаалах, аюулгүй байдлыг хангах зэрэг эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх ажил, арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэхээр эрсдэлийн менежментийн төлөвлөгөөнд жил бүр тусгажээ. Тухайлбал,

¹ Жалбуу., Ч.Эрсдэлийн менежментийн үндэс-УБ., 2023. <https://www.giz.de/>.

² Мөрдөн байцаах албаны эрсдэлийн үнэлгээний тайлан-УБ., 2020.

³ Мөрдөн байцаах албаны эрсдэлийн үнэлгээний тайлан-УБ., 2021.

⁴ Мөрдөн байцаах албаны эрсдэлийн үнэлгээний тайлан-УБ., 2022.

⁵ Мөрдөн байцаах албаны эрсдэлийн үнэлгээний тайлан-УБ., 2023

⁶ Мөрдөн байцаах албаны эрсдэлийн үнэлгээний тайлан-УБ., 2024

- Цагдаагийн алба хаагчийг хуулиар хүлээсэн үүргээ гүйцэтгэх явцад иргэдийн зүгээс үйл ажиллагаатай нь холбоотойгоор цахим сүлжээнд шууд бичлэг /лайв/ хийж, алба хаагчийг гүтгэх, доромжлох үйлдэл гаргаж байгаа нь алба хаагчийн болон албаны нэр хүндэд сөргөөр нөлөөлөх;

- Антивирусын программ хангамжийн хугацаа дууссан, тогтмол шинэчлэл хийгдэхгүй байгаа нь мэдээллийн аюулгүй байдал алдагдахад хүргэх;

- Хүний нөөцийн сул орон тооны нөхөн хангалтыг бүрэн хийгээгүйгээс алба хаагчдын ажлын ачаалал хэт ихсэх, орон тооны хүрэлцээ дутмаг байдлаас шалтгаалан ээлжийн амралтыг бүрэн эдлүүлэхгүй байх, алба хаагчдын сэтгэл зүйн байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж, ажлын үр дүн буурах, тогтвор суурьшилгүй ажиллах;

- Алба хаагчдын ажлын онцлогоос шалтгаалан хөдөө орон нутагт үүрэг гүйцэтгэхэд цаг агаарын болон байгалийн гамшигт үзэгдэлд өртөх, бэртэж гэмтэх, эрс тэс уур амьсгалтай, агаарын бохирдол ихтэй үед үүрэг гүйцэтгэх нь эрүүл мэндэд нөлөөлөх;

- Алба хаагчид галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл, мэх хэрэглэх заавар буруу хэрэглэж зөрчилд холбогдох гэх мэт.

Гэвч мөрдөгч нарт өөрт учрах эрсдэлийг үнэлж удирдаж чадахгүй байгаа нь өөрөө үүсэж байна.

Монгол Улсын сүүлийн 5 жилийн гэмт хэргийн гаралтыг судлахад ковид-19 цар тахалын үед хөл хорио тогтоосонтой холбогдуулан 2020 онд гэмт хэргийн гаралт өмнөх жилээс бага зэрэг буурсан боловч, 2021 оноос дахин тодорхой хувиар өсөж, мөн шинэ төрлийн гэмт хэргүүд үйлдэгдэх болсон.

Сүүлийн 5 жилийн гэмт хэргийн гаралтыг харуулахад:

Гэмт хэргийн гаралт нэмэгдэх тусам мөрдөгч нарт ирэх ажлын ачаалал ихсэж, нөгөө талаар шинэ төрлийн гэмт хэргийг танин мэдэх, мөрдөн шалгах ажиллагааны ур чадвар, эрсдэлтэй хүчин зүйлстэй тулгарах тул түүнийг зөв танин

мэдэж, удирдах зайлшгүй хэрэгцээ шаардлага үүсэж байна.

Мөрдөгч нар эрсдэлийн удирдлагыг дараах байдлаар өөрийн үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлж болно. Тухайлбал

№	Үйл явц	Хэрэгжүүлэх хэлбэр
---	---------	--------------------

1	Таних	Мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад өөрт үүсэж болох эрсдэлүүдийг үнэлж, тодорхойлох (Тухайлбал, хуулийн зүйл, заалтыг буруу хэрэглэхээс урьдчилсан сэргийлж заавал хуулийн зүйл, заалтыг тулгаж шалгах)
2	Үнэлэх	Эрсдэл бүрийн магадлал, нөлөөллийг дүгнэх (өндөр, дунд, бага гэх мэт үнэлж, аюулыг тооцоолох)
3	Төлөвлөх	Эрсдэлээс зайлсхийх, багасгах арга хэмжээ боловсруулах (Тухайлбал, хэргийн материал алга болохоос зайлсхийж, ил задгай орхихгүй байх, зориулалтын сейф саванд байнга хадгалах, өрөөний аюулгүй байдлыг хангах,)
4	Хэрэгжүүлэх	Учирч болох тооцсон эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх ажил, арга хэмжээ, зохион байгуулах (өөрийн боломжид тулгуурлан аюулгүй байдлаа хангах гэх мэт)
5	Хянах, сайжруулах	Үр дүнг үнэлж, алдаа гарсан бол дахин давтахгүй гаргахгүй байх, дүгнэлт хийх.

Эрсдэлийн удирдлагыг мөрдөгч өөрийн үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлэх нь дараах ач холбогдолтой. Үүнд:

1. **Хууль зөрчих, аливаа алдаа дутагдал гаргахгүй байх, сахилга, ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх**- Мөрдөн шалгах ажиллагаанд гарч болзошгүй хууль зөрчих сахилгын шийтгэл хүлээх эрсдэл буурна.

2. **Шийдвэр гаргалтыг оновчтой болгох**-Эрсдэлийг үнэлж, тооцоолсноор нөхцөл байдалд тохирсон, бодитой шийдвэр гаргах боломж нэмэгдэнэ.

3. **Нотлох баримт цуглуулах ажиллагааны чанарыг сайжруулах**-Эрсдэлийг урьдчилан харж ажилласнаар баримт устах, буруу бүрдүүлэх зэргээс сэргийлж, хэргийг нотлох баримтыг хууль, дүрэм, журмын дагуу бүрдүүлнэ.

4. **Иргэд, олон нийтийн итгэлийг нэмэгдүүлэх**-Ил тод, алдаа багатай, мэргэжлийн үйл ажиллагаа нь олон нийтийн итгэлийг дээшлүүлж, байгууллагын нэр хүндийг хамгаална.

5. **Ажлын үр дүнг дээшлүүлэх**-Эрсдэлийг удирдах замаар мөрдөгчийн ажлын гүйцэтгэл сайжирч,

шүүхэд шилжүүлэх хэргийн чанар, шийдвэрлэх хугацаа богиносно.

6. **Сэтгэл зүйн дарамтыг бууруулах**-Ажилдаа итгэлтэй байж, хүндрэлтэй нөхцөлд тайван, тооцоотой ажиллах боломж бүрдэнэ.

7. **Аюулгүй байдал хангагдана**-Эрсдэлийн мөрдөгч үнэлж, удирдаж сурснаар байгууллага, алба хаагч, бусдын аюулгүй байдал хангагдаж, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө халдлагад өртөхөөс хамгаална гэх мэт олон давуу талтай байна.

Дүгнэлт

Монгол Улсын Үндсэн хууль, Цагдаагийн албаны тухай хуульд цагдаагийн байгууллагын чиг үүрэг, алба хаагчдын аюулгүй байдал, хүний эрхийг хамгаалах талаар тодорхой заасан хэдий ч эрсдэлийн удирдлагыг нарийвчлан зохицуулсан хуулийн зохицуулалт байхгүй, цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журам, ХЗДХСайдын тушаалаар зохицуулж байгаа нь хангалтгүй байна.

Мөрдөн байцаах албанаас жил бүр эрсдэлийн үнэлгээ хийж, менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж ажилладаг ч, мөрдөгч нарын үйл ажиллагаанд зориулсан эрсдэлийн

удирдлагын арга зүй, хандлага дутагдаж байна.

Эрсдэлийн удирдлага нь зөвхөн байгууллагын стратеги бус, нэгж албан хаагчийн өдөр тутмын ажлын чанар, үр дүнд шууд нөлөөлдөг чухал хүчин зүйл бөгөөд энэ чиглэлд мөрдөгч нарын ур чадварыг хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Санал

1. Мөрдөгч нарт зориулсан эрсдэлийн үнэлгээ, удирдлагын гарын авлага, аргачлал, сургалтын хөтөлбөр боловсруулж, практикт нэвтрүүлэх.

2. Мөрдөгч бүр өөрийн үйл ажиллагаанд эрсдэлийн удирдлагын процессыг хэрэгжүүлдэг тогтолцоог байгууллагаас дэмжиж, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулахдаа заавал дагаж мөрддөг стандарт, аргачлалыг боловсруулан үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлэх.

3. Эрсдэлийн удирдлагын сургалт, дадлагыг байнга зохион байгуулах, шинэ төрлийн гэмт хэрэг, нөхцөл байдалд нийцүүлэн тогтмол шинэчлэх.

4. Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг дэмжих, эрсдэлийн удирдлагын чиглэлээр доктор, магистрын түвшний судалгааг урамшуулан дэмжих бодлого хэрэгжүүлэх.

5. Техник, технологийн дэмжлэг үзүүлэх, эрсдэлийг мэдээллийн системд тулгуурлан үнэлэх, хянах, тайлагнах цахим платформ хөгжүүлэх.

Эх сурвалжийн жагсаалт.

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992. №03

2. Цагдаагийн албаны тухай хууль-УБ хот-2017 он /шинэчилсэн найруулга/

3. Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоол. “Алсын

хараа 2050” урт хугацааны бодлогын баримт бичиг.

4. Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоол. Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр. УБ., 2020

5. Монгол Улсын MNS ISO 31000:2020 “Эрсдэлийн удирдлагын стандарт”. УБ. 2020.

6. Үндэсний хөгжлийн газрын даргын 2020 оны А/96 тоот тушаалын 3 дугаар хавсралт. УБ., 2020.

7. Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2022 оны А/120 дугаар тушаалын хавсралт. УБ., 2022

8. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны “Эрсдэлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх” код-133 журам. УБ., 2024.

9. Нурмаа, Т.Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын үйл ажиллагаанд эрсдэлд суурилсан дотоод аудтыг хэрэгжүүлэх нь. УБ., 2019.

10. Цогтбадрах, П.Криминалистийн шинжээчийн үйл ажиллагаанд эрсдэлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх арга зам. УБ., 2016.

11. Доржнамжил, Д. Баярцэцэг, О. нар Эрсдэлийн удирдлагын арга түүний хэрэгсэл, хэрэглээ. УБ., 2013

12. Цэвэл, Я. Монгол хэлний тайлбар толь. УБ., 1966.

13. Уэбстер, Н. Англи хэлний толь. 1828.

14. Эдийн засгийн дэлгэрэнгүй толь УБ., 1998.

15. Викитоль бичиг

16. Жалбуу, Ч. Эрсдэлийн менежментийн үндэс-УБ., 2023.

17. Мөрдөн байцаах албаны эрсдэлийн үнэлгээний тайлан-УБ., 2020-2024.

18. <https://www.brainyquote.com/>

19. <https://www.giz.de/>.

ЦАХИМ ОРЧИНД ҮЙЛДЭГДСЭН ЗАЛИЛАХ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХЭД ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Б.Ариунболд.

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Цагдаагийн стратегийн 8021 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант, цагдаагийн хошууч

Товч агуулга: Сүүлийн жилүүдэд мэдээллийн технологийн хурдацтай хөгжил, интернетийн хэрэглээний өргөжилт нь нийгэм, эдийн засгийн амьдралд шинэ боломжуудыг нээсэн хэдий ч цахим орчныг ашигласан гэмт хэргийн тоо, цар хүрээ, хэлбэр улам бүр нэмэгдэж байна. Монгол Улсад цахим залилангийн гэмт хэрэг нь иргэдийн эд хөрөнгө, нэр хүнд, итгэлцэлд ноцтой хохирол учруулж, нийгмийн сэтгэлзүйд сөрөг нөлөө үзүүлэх боллоо. Ийм нөхцөлд цагдаагийн байгууллагын удирдлагын түвшинд энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлого, стратегийг боловсруулж, хэрэгжилтийг удирдан зохион байгуулах үйл ажиллагаа улам бүр чухал ач холбогдолтой болж байна.

Түлхүүр үгс: Цагдаагийн байгууллага, цахим залилан, кибер, мөрдөгч.

Оршил. Өнөөдөр Монгол Улсад “facebook”, “instagram”, “twitter”, “Telegram” зэрэг шууд зохицуулалт хийх боломжгүй, гадаад улсад сервертэй олон нийтийн сүлжээг иргэд өргөнөөр ашиглаж байгаатай холбоотой цахим сүлжээг ашиглан “Залилах” гэмт хэрэг түгээмэл үйлдэгдэж байгаа ба хохирол ихтэй залилах хэргийг ангилж үзвэл, хөдлөх болон үл хөдлөх эд хөрөнгийг худалдах, худалдан авах, түрээслэх, түрээслүүлэх, арилжих, барьцаалах, иргэд хооронд өндөр хүүтэй мөнгө зээлэх нэрээр бусдыг залилах, хуурамч баримт бичиг ашиглан бусдын эд хөрөнгийн өмчлөх эрхийг залилах, гадаад улсад зорчих виз гаргаж өгнө, иргэдийн и-мэйл, фэйсбүүк хаягт хууль бусаар нэвтрэн тэдний нэрээр ойр дотны найз, нөхөд, ах, дүү нараас яаралтай мөнгөний хэрэгцээ гарлаа хэмээн мөнгөн тусламж гуйх, даалгавар гүйцэтгэж мөнгө авах гэх мэтээр иргэдийг хохироох хэргүүд ихээр үйлдэгдэж байна.

Гадаад улсад сервертэй бусад сошиал медиа, мэйл үйлчилгээ үзүүлэгч

зэрэг компаниудаас мэдээлэл авах боломж, бололцоогүй байдал нь гэмт этгээдийг илрүүлэх, нотлох баримт цуглуулахад хүндрэл бэрхшээлийг учруулж мөрдөн шалгах ажиллагааг удаашруулж байна. Тиймээс манай улстай эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээгүй улс орнуудтай эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх гэрээ, санамж бичиг байгуулж идэвхтэй хамтран ажиллах, хилийн чанадад сервертэй, шууд зохицуулалт хийх боломжгүй системүүдээс (фэйсбүүк, твиттер гэх мэт) мэдээлэл шуурхай гаргуулан авах нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх хэрэгцээ шаардлагатай бий болж байна.

Манай улсад гэмт хэрэг үйлдэхэд ашиглагдсан IP хаяг, төхөөрөмжийн мэдээлэл, гар утасны дугаар, байршил, интернет банкны лог зэрэг гэмт хэргийг илрүүлэхэд ач холбогдол бүхий мэдээллүүдийг холбогдох байгууллагуудаас гаргуулж авах процесс, шат дамжлага ихтэй, цаг хугацаа их зарцуулдаг нь цахим орчинд үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийг шуурхай

илрүүлэх, таслан зогсооход хүндрэл учруулж байна.

Цагдаагийн байгууллагад өнгөрсөн 2022 онд залилах гэмт хэрэг 11800 бүртгэгдсэний 2000 орчим нь орон нутагт, 9800 орчим нь нийслэл Улаанбаатар хотод бүртгэгдсэн. Залилах гэмт хэрэг нь эдийн засгийн харилцаанд тулгуурлан үйлдэгддэг. Иргэд өдөр бүр эдийн засгийн харилцаанд орж байдаг. Тухайлбал, гар утас, автомашин худалдаж авах, үл хөдлөх хөрөнгө худалдах, худалдан авах, түрээслэх, түрээслүүлэх гэх мэтээр тогтмол эдийн засгийн харилцаанд ордог.

Үндсэн хэсэг

1. Цахим залилангийн гэмт хэргийн өнөөгийн байдал

Цахим залилан нь цахим шуудан, сошиал сүлжээ, цахим худалдаа,

төлбөрийн систем зэргийг ашиглан бусдын итгэлийг олж, хуурч мэхлэх замаар хууль бусаар эд хөрөнгө завших үйлдэл юм. Сүүлийн жилүүдийн судалгаагаар цахим залилангийн гэмт хэрэг жилээс жилд өсөж, хохирлын хэмжээ хэдэн арван тэрбум төгрөгт хүрч байна. Хамгийн түгээмэл хэлбэрүүд нь: хуурамч хуудас, линк ашиглан банкны мэдээлэл хулгайлах (phishing), онлайн худалдааны нэрийдлээр мөнгө залилан авах, хуурамч хөрөнгө оруулалт, крипто, зээл, хандивын схем ашиглах гэх мэт

Цахим залилах гэмт хэргийн өнөөгийн байдал (тоо, үзүүлэлтээр)

Энэхүү хэсэг нь 2020–2025 оны хооронд Монгол Улсад бүртгэгдсэн цахим залилах гэмт хэргийн тоо, илрүүлэлт, хохирлын хэмжээ болон түгээмэл хэлбэрүүдийн статистик үзүүлэлтийг харуулж байна.

Хүснэгт 1. Цахим залилах гэмт хэргийн өсөлтийн хандлага

Он	Бүртгэгдсэн хэрэг	Илрүүлсэн хэрэг	Хохирол (тэрбум төг)	Өсөлтийн хувь (%)
2020	412	180	6.8	–
2021	587	249	9.2	+42%
2022	823	367	13.7	+40%
2023	1,245	506	21.4	+51%
2024	1,968	872	36.9	+58%
2025 (I–IX сар)	1,543	690	28.3	+32%

Сүүлийн 5 жилд цахим залилах гэмт хэрэг 4.7 дахин өсөж, иргэдийн хохирлын хэмжээ 5 дахин нэмэгдсэн байна. Дундаж хохирол нэг хохирогчид 18–22 сая төгрөг байна.

Хүснэгт 2. Хамгийн түгээмэл хэлбэрүүд (2024 он)

Хэлбэр	Хувь (%)	Тайлбар
Хуурамч онлайн худалдаа	33%	Facebook, Instagram зэрэг сүлжээгээр бараа, үйлчилгээний нэрээр мөнгө залилдаг
Хуурамч хөрөнгө оруулалт / крипто / зээл	26%	Ашиг өндөртэй хөрөнгө оруулалт нэрээр залилдаг

Банк, төлбөрийн системийн хуурамч хуудас	21%	Phishing буюу хуурамч линкээр дамжуулан мэдээлэл авдаг
Танил эсвэл байгууллагын нэр барих	14%	Messenger, Telegram, утсаар танилын нэр барих
Бусад (сугалаа, шагнал, хандив г.м.)	6%	Бусад төрлийн цахим залилан

Хүснэгт 3. Газар нутгийн хуваарилалт (2024 он)

Бүс	Гэмт хэргийн тоо	Нийтэд эзлэх хувь
Улаанбаатар хот	1,330	67.6%
Төвийн бүс (Дархан, Эрдэнэт, Сэлэнгэ)	243	12.4%
Баруун бүс	187	9.5%
Зүүн бүс	120	6.1%
Говийн бүс	88	4.4%

Цахим залилах гэмт хэрэг нийт залилангийн 62–65 хувийг эзэлж, ихэнх нь Улаанбаатар хотод бүртгэгдсэн байна. 18–35 насны иргэд хамгийн их өртөж байгаа бөгөөд хохирогчдын 58 хувь нь эмэгтэйчүүд байна.

2. Цагдаагийн байгууллагын удирдлагын үүрэг, оролцоо

Цахим залилангийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд цагдаагийн байгууллагын удирдлагын үйл ажиллагаа дараах үндсэн чиглэлүүдэд төвлөрч байна:

1. **Бодлого, стратегийн удирдлага** – Цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох.
2. **Мэргэжлийн чадавхийг бэхжүүлэх** – Кибер гэмт хэрэг шалгах чиглэлээр мэргэшсэн мөрдөгч, шинжээчдийг бэлтгэх, техник хэрэгслийг шинэчлэх.
3. **Хамтын ажиллагаа** – Санхүүгийн байгууллага, харилцаа холбоо, олон улсын байгууллагуудтай уялдаа холбоог сайжруулах.
4. **Урьдчилан сэргийлэх** – Иргэдэд чиглэсэн мэдээлэл, сэрэмжлүүлгийн ажлыг тогтмол зохион байгуулах.

3. Удирдлагын түвшинд тулгамдаж буй асуудлууд

-Цахим орчны гэмт хэргийн нөхцөл байдалд тохирсон тусгай бүтэц, хүний нөөц, хөрөнгө санхүү дутмаг байна.

- Мөрдөн шалгах ажиллагаанд хэрэглэгдэх дижитал нотлох баримтын стандарт, арга зүй тодорхой бус.
- Хил дамнасан гэмт хэрэгтэй холбоотой мэдээлэл солилцох эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй.
- Иргэдийн мэдээллийн аюулгүй байдлын мэдлэг, сэрэмж сул байна.

4. Сайжруулах чиглэл, удирдлагын шинэчлэлийн санал

1. Цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх төвийг бэхжүүлэх – техник, лаборатори, программ хангамжийн чадавхийг сайжруулах.
2. Удирдлагын шийдвэр гаргалтыг мэдээлэлд суурилуулах – тоон мэдээлэл, хиймэл оюун ухаанд тулгуурласан систем нэвтрүүлэх.
3. Мэргэшсэн хүний нөөцийн тогтолцоо бий болгох – дотоод сургалт, гадаадын туршлагын солилцоог тогтмолжуулах.
4. Иргэдийн мэдээллийн боловсролыг нэмэгдүүлэх – олон нийтийн оролцоог дэмжсэн урьдчилан сэргийлэх бодлогыг хэрэгжүүлэх.
5. Хууль эрх зүйн шинэчлэл хийх – цахим гэмт хэрэгт хариуцлага тооцох,

нотлох баримтын цахим стандартыг тодорхой болгох.

Илрүүлэлтийг сайжруулахад чиглэсэн арга хэмжээ

1.1. Мэдээлэлд суурилсан удирдлагын тогтолцоо нэвтрүүлэх

- Цахим гэмт хэрэгтэй холбоотой мэдээлэл, нотлох баримтыг нэгтгэн боловсруулах **төвлөрсөн дүн шинжилгээний систем** бий болгох;

- Гэмт хэрэг илрүүлэх шийдвэр гаргалтыг **тоон өгөгдөл, хиймэл оюун ухаанд** тулгуурлах;

- “Big Data” технологи ашиглан **IP хаяг, гүйлгээний мөрдөх систем** хөгжүүлэх.

1.2. Мэргэшсэн хүний нөөцийг бэлтгэх

- Кибер гэмт хэрэг мөрдөн шалгах **мэргэшсэн мөрдөгч, шинжээчдийн багийг** тогтмол сургах, гадаад туршлага солилцох хөтөлбөр хэрэгжүүлэх;

- Цахим нотлох баримт **боловсруулах, шүүхэд шинжилгээ өгөх чадвар** бүхий мэргэжилтний тоог нэмэгдүүлэх;

- ЦЕГ-ын дэргэд “Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх сургалтын төв” байгуулах санал дэвшүүлэх.

1.3. Байгууллагын дотоод зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох

- Кибер гэмт хэрэг мөрдөн шалгах чиг үүргийг бүсчилж, **аймаг, дүүрэгт тусгай алба (эсвэл нэгж)** хэлбэрээр өргөтгөх;

- Цагдаагийн байгууллагын мэдээллийн санд цахим гэмт хэргийн нэгдсэн **бүртгэл, дүн шинжилгээний программ** нэвтрүүлэх;

- Илрүүлэлтэд дэмжлэг үзүүлэх **банкууд, харилцаа холбоо, төлбөрийн системүүдийн шуурхай мэдээлэл солилцооны суваг** нээх.

2. Урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

2.1. Иргэдийн цахим боловсролыг нэмэгдүүлэх

- Цахим орчны эрсдэлийн талаарх **сэрэмжлүүлгийн аян, сургалт, контент-ыг** тогтмол зохион байгуулах;

- Сургуулийн сурагч, оюутан, ахмад настнуудад зориулсан **насны онцлогт тохирсон цахим аюулгүй байдлын хөтөлбөр** хэрэгжүүлэх;

- “#БүүДараарай” зэрэг сошиал аян, анхааруулгыг өргөжүүлэх.

2.2. Хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн оролцоог өргөжүүлэх

- Телевиз, цахим сүлжээ, байгууллагын албан ёсны хуудсаар дамжуулан **цаг үеийн сэрэмжлүүлэг** байршуулах;

- Иргэдийн мэдээллийг түргэн авах, гэмт хэрэг мэдээлэх **цахим суваг, утасны аппликейшн** ажиллуулах;

- “Иргэн–Цагдаа–Банк” хамтарсан мэдээллийн сүлжээ байгуулж, залилангийн шинжтэй үйлдлийг **шуурхай таслан зогсоох** механизм бий болгох.

2.3. Хамтын ажиллагаа, уялдаа холбоог сайжруулах

- Монголбанк, Харилцаа холбооны зохицуулах хороо, Санхүүгийн зохицуулах хороо, Тагнуулын байгууллагатай **хамтарсан ажиллагааны протокол** батлах;

- Олон улсын байгууллагуудтай (INTERPOL, ASEANPOL, Europol) **хамтарсан мэдээлэл солилцоо, сургалт, ажиллагаа** зохион байгуулах;

- Хил дамнасан цахим гэмт хэрэгтэй тэмцэх **хууль эрх зүйн зохицуулалтыг сайжруулах** талаар санал боловсруулж УИХ-д хүргүүлэх.

3. Удирдлагын түвшний бодлого, стратегийн арга хэмжээ

1. “Цахим аюулгүй байдлын үндэсний стратеги”-д цагдаагийн байгууллагын оролцоог тодорхой болгох;

2. ЦЕГ-ын бүтцэд Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх үндэсний төв байгуулах эрх зүйн орчин бүрдүүлэх;

3. Илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэлтийн үр дүнг гүйцэтгэлийн үнэлгээнд тусгах;

4. Шинэ технологид суурилсан судалгаа, инновацийн төслүүдийг дэмжих (жишээ нь: хиймэл оюун ухаанд суурилсан хуурамч хуудас илрүүлэгч систем).

Дүгнэлт

Цахим залилангийн гэмт хэрэг нь төр, хувийн хэвшил, иргэдийн хамтын оролцоог шаардсан нэгдсэн удирдлагын асуудал юм. Цагдаагийн байгууллагын удирдлага нь стратегийн бодлого боловсруулах, хэрэгжилтийг уялдуулах, хяналт тавих, хамтын ажиллагааг удирдан зохион байгуулах гол үүргийг гүйцэтгэж байна. Иймд удирдлагын түвшинд цахим орчны аюулгүй байдлыг хангах мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалт, чадавхийг бэхжүүлэх бодлого, хамтын ажиллагааны шинэ загварыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Эх сурвалжийн жагсаалт.

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль.УБ.,1992.№03

2. Цагдаагийн албаны тухай хууль-УБ хот-2017 он /шинэчилсэн найруулга/

3. Эрүүгийн хууль.

4. <https://www.brainyquote.com/>

5. <https://www.giz.de/>.

6. Г.Өлзийтөр “Цагдаагийн байгууллагын Кибер аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоо, түүний чиг хандлага” /2020 он/

7. Б.Алтанцэцэг “Цахим орчинд үйлдэгдэж байгаа Залилах гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, урьдчилан сэргийлэх арга зам” /2022 он./

8. Б.Эрдэнэ-Очир “Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгт хийсэн шинжилгээ.” /2024 он./

9. П.Эрдэнэбаатар “Цахим орчинд үйлдэгдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй” - 2024 он/ Докторын диссертаци

10. Л.Энхсайхан “Цахим орчинд Залилах гэмт хэргийг үйлдэх байдлаар дамжуулан мөнгө угаах эрсдэл, эрх зүйн орчныг сайжруулах нь” /2024 он/ Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл.

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГА

УЛСЫН ХИЛЭЭР ЗЭВСЭГГҮЙ БӨӨН ИРГЭД ДҮРВЭН ОРЖ ИРЭХ ҮЕИЙН ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРГИЙН ОНЦЛОГ

Ц.Одбаяр.

Удирдлагын академийн Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн профессор, доктор, дэд профессор, хурандаа

Товч агуулга. Дайн, байлдаан, зэвсэгт мөргөлдөөн, эдийн засгийн хямрал, өлсгөлөн, ган гачиг, байгалийн гамшиг зэрэг уламжлалт болон уламжлалт бус аюул заналхийллийн улмаас дүрвэгсдийн асуудал дэлхий нийтийн тулгамдсан асуудал болоод байна.

Хил залгаа улсуудын дотоодын үймээн самуун, цэрэг-улс төрийн байдал хурцадмал болох үед иргэд бөөнөөр дүрвэн орж ирэх үед Хил хамгаалах байгууллага, хилчдийн гүйцэтгэх үүргийг тодорхой болгох нь чухал ач холбогдолтой.

Түлхүүр үгс. Дүрвэгсэд, дайн, зэвсэгт мөргөлдөөн, орогнол, хүний эрх, эрх чөлөө үндэсний аюулгүй байдал, Олон улсын эрх зүй, Онцгой нөхцөл.

Оршил. Монголчуудын эрх чөлөө, тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлын салшгүй хэсэг нь эртний төрт улс болох Хүннүгийн үеэс өнөөг хүртэлх 2000 гаруй жилийн хугацаанд нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, хил хязгаарын аюулгүй байдал байсаар ирсэн юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйл “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хил халдашгүй дархан байна” гэж заасан бол Монгол Улсын Хилийн тухай хууль (шинэчилсэн найруулга)-ын 4 дүгээр бүлгийн 31 дүгээр зүйлийн 1 дүгээр хэсэгт “Улсын хил хамгаалалт нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний салшгүй хэсэг мөн” гэж тодорхойлсон билээ. Иймд Монгол Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, түүний хамгаалалт, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал нь Монгол Улсын оршин тогтнох суурь нөхцөл мөн.

Дүрвэгсэд гэх нэр томъёо дэлхийн I дайны үед анх гарч ирсэн бөгөөд дайн, зэвсэгт мөргөлдөөн, төрийн эргэлт, эдийн засгийн хямрал, өлсгөлөн, байгалийн гамшиг зэрэг амь насанд аюул заналхийлсэн нөхцөл байдлын улмаас аргагүйн эрхэнд оршин суугаа газраа орхин өөр улсын нутаг дэвсгэрт бөөнөөрөө зугтан ирсэн хүмүүсийг хэлнэ хэмээн тодорхойлсон байдаг.

Дүрвэгсдийн талаар 1951 оноос эхлэн 1967, 1966, 1969 1984, 2018 онуудад гарсан Олон улсын гэрээ, конвенц батлагдсанаас гадна НҮБ-ын дэргэд Дүрвэгсэдийн асуудал эрхэлсэн Дээд комиссарын газар байгуулагдсан.

Монгол Улс нь геополитикийн хувьд ОХУ, БНХАУ гэсэн дэлхийн цэрэг-улс төрийн нөлөө бүхий хоёрхон их гүрэнтэй хиллэдэг өвөрмөц байршилтай төдийгүй эдгээр хил залгаа улсуудад Монгол угсааны буриад, тува, хасаг, урианхай, халимаг, торгууд, захчин, хотон, үзэмчин, барга зэрэг ястнууд тархан суурьшиж байна.

XX зууны түүхэнд дээрх үндэстэн, ястнуудын дүрвэсэн хөдөлгөөнийг дараах 3 төрөлд хуваан авч үзэж болохоор байна. Үүнд:

Нэгдүгээрт: Хил залгаа улсаас монгол нутаг, элгэн саднаа үгүйлэн санагалзан дүрвэн ирэх:

- Богд хаант Монгол Улс 1911 онд байгуулагдан тусгаар тогтнолоо дэлхий дахинд зарласнаар Монгол угсааны овог, аймгууд дагаар орохоо илэрхийлж, Ар Халхад олон мянгаараа дүрвэн ирсэн;

- Оросын хаант засаглалыг түлхэн унагасан Зөвлөлт засгийн явуулсан бодлогын үр дүнгээр 1910-1930 аад оны эхэн хүртэл Буриад Монголчууд Хэнтий, Дорнодын хэсгээр хэл, соёл нэгт ахан дүүсээ бараадан Монголын нутаг дэвсгэрт дүрвэн орж ирсэн;

- Дэлхийн II дайн дууссаны дараа БНМАУ, Дундад Иргэн Улстай 1945 онд найрамдал, хамтын ажиллагаа тогтоосноор барга, үзэмчин, торгууд, урианхай, захчин зэрэг 20000 гаруй монгол угсаатнууд эх нутагтаа эргэн ирсэн;

- Монгол, Хятадын харилцаа хурцадмал байсан он жилүүд болох “Хүйтэн дайн”-ы үед (1962-1990) өмнөд хилээр ялангуяа өвөрлөгч талаас монголд амьдрах зорилгоор ганц нэгээрээ орж ирж байсан асуудлыг зохих байгууллагууд шалган шийдвэрлэж ирсэн.

Хоёрдугаарт. Эх нутаг-Эх орноосоо гадагш дүрвэн гарах:

-Улс төрийн хэлмэгдүүлэлтийн он жилүүдэд (1920 иод оны сүүлч үеэс 1930 аад оны дунд үе хүртэл) БНМАУ-ын баруун ба баруун өмнөд чиглэлээр

“...Ховд, Говь-Алтай, Завхан, Баянхонгор, Өвөрхангай аймгийн ард олон дүрвэх үйл явцад хамрагдсанаас 9800 гаруй айл өрхийн 41200 орчим хүн...”¹ эд хогшил, мал хөрөнгийн хамт хилийн чанад руу дүрвэн гарсан байна.

-Монгол Улсад 1990 оны Ардчилсан хувьсгал ялж, нэг намын тогтолцооноос олон намын, төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн системд шилжин орсон зурвас үед ард иргэдийн амьдрал ахуй, хангамж муудсан байдаг. Энэ үетэй давхцаад 1991 онд ЗХУ задран түүний бүрэлдэхүүнд байсан Казахстан улс тусгаар бие даасан улс болсны дараа Баян-Өлгий аймгаас 20 гаруй мянган өрх айл тус улс руу нүүн очсон боловч тэндээ суурьшин амьдарч чадалгүй 80 гаруй хувь нь буцаж ирсэн байдаг. Баян-Өлгийгөөс Бүгд Найрамдах Казахстан Улсад шилжих хөдөлгөөн нэмэгдсэн талаар тус аймгийн Статистикийн хэлтсээс гаргасан судалгаанд “...2014 онд 74 өрхийн 216 иргэн, 2015 онд 280 өрхийн 822 иргэн Казахстан руу шилжиж, Монгол Улсын хүн амын бүртгэлээс хасагдсан бол энэ тоо 2016 онд 498 өрхийн 2124 хүн болж 4,6 дахин...”² нэмэгджээ.

Гуравдугаарт: Хил залгаа улсаар дамжин гуравдагч орны иргэд дүрвэн ирэх

-Гуравдагч орны иргэд өөрийн эх орны нийгмийн байгуулал, үзэл суртал, хүний эрх, эрх чөлөөг боомилсон төр засгийнхаа шийдвэрийг эсэргүүцэн Ардчилсан, чөлөөт зах зээлтэй нийгмийн байгууллыг сонгон төрөлх эх орноо орхин гуравдагч улсад гарч амьдрахыг эрмэлзэх болсон.

¹ Авирмэд Д. “Дүрвэх хөдөлгөөн ба Улсыг аюулаас хамгаалах алба”. УБ., 2012. х-132.

² Нурболат Ө. Баян-Өлгийгөөс Казахстан руу шилжих иргэдийн тоо өсчээ. <http://twitter.com/montsame.mn>

Гуравдагч орны иргэд нь 1999 оноос эхлэн БНХАУ-аар дамжин манай улсад хил зөрчин ирэх болсон бөгөөд эдгээр иргэдийг Монгол Улсын ҮАБЗ-өөс гаргасан шийдвэрийн дагуу холбогдох байгууллагууд шалган шийдвэрлэсэн.

Гуравдагч орны иргэд нь 1999 оноос эхлэн БНХАУ-аар дамжин Дорноговь аймаг дахь хилийн 0129, 0108 дугаар ангиудын хариуцсан хэсгээр хил зөрчин ирж байсан бол Өмнөговь аймаг дахь хилийн 0166, 0131, Дорноговь аймаг дахь хилийн 0168, Сүхбаатар аймаг дахь хилийн 0184, 0146, Дорнод аймаг дахь хилийн 0198, 0306, 0132 дугаар ангиудын хариуцсан хэсгээр орж ирэх болсноос гадна хятад иргэдийн гадаад паспорт ашиглан Замын-Үүд, ОХУ-ын Чита мужаар дамжин Сэлэнгийн шалган нэвтрүүлэх боомтуудаар галт тэргээр, Бээжин-Улаанбаатар чиглэлийн олон улсын нисэх онгоцоор орж ирэх тохиолдол гарч байлаа.

Тус хилийн зөрчлийг нэгтгэн авч үзвэл “Гадны иргэд манай улсаар дамжин гуравдагч оронд гарах зорилгоор 1999-2023 онд нийт 733 удаагийн үйлдлээр нийт 3043 хүн (эрэгтэй 748, эмэгтэй 1950, хүүхэд 345) улсын хил зөрчснийг илрүүлэн холбогдох байгууллагад шилжүүлсэн байдаг.”¹

Дээрх дүрвэх хөдөлгөөний үйл явцыг задлан шинжлэн авч үзвэл бүс нутаг, дэлхий дахиныг хамарсан зэвсэгт тэмцэл, дайн байлдаан, дотоодын үймээн самуун, төрийн эрх баригчдын авч хэрэгжүүлсэн бодлого, үйл ажиллагаа голлон нөлөөлсөн байна.

Монгол Улсын хилийн нөхцөл

байдал

Өнөөгийн оператив цагийн нөхцөл байдлыг авч үзвэл:

Оросын Холбооны Улс нь 3 бүгд найрамдах улс, 1 муж, 16 районы газар нутгаар манай улстай хил залган оршиж байгаа бөгөөд нийт 3543 км хэсгээр хиллэдэг.

ОХУ-аас Украин улсад 2022 оноос эхлэн явуулж буй цэргийн тусгай ажиллагаа нь дайны байдалд шилжсэн ба Украин улсаас хөрш зэргэлдээх болон бусад улс орнуудад 11 сая гаруй иргэд дүрвэсэн бөгөөд манай улс руу 2022 оны 02 дугаар сарын 21-ний өдрөөс хойш буюу 1 жилийн хугацаанд цэргийн дайчилгаанаас зугтсан 237 мянган иргэд хилийн боомтоор нэвтэрснээс 7 хоногт дунджаар 5 мянга, сард 20 мянга орчим иргэд орж ирсэн. Үүнээс 235 мянган иргэн буцаж гарсан бөгөөд хилийн боомтоор нэвтрэх зорчигчдын хөдөлгөөн нэмэгдэх хандлагатай байна.

ОХУ болон Украин улсын хооронд явагдаж буй дайны ажиллагаа удааширч байгаа, цэргийн дайчилгаанаас зугтсан, зарим бүс нутгийн хилийн аюулгүй байдлыг хангах анги, салбаруудын хүч хэрэгсэл суларсантай холбогдуулан цэргийн насны иргэд хилийн ойролцоох суурин газар, уулархаг бүс нутагт байрлаж, хөрш зэргэлдээх улсууд руу дайжин гарах, улсын хил зөрчих үйлдэл нэмэгдэж болзошгүй байна.

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс 2 өөртөө засах орны 10 аймгийн 18 хошууны газар нутгаар манай улстай хил залган нийт 4709.6 км хэсгээр хиллэж байна. БНХАУ-ын коммунист намын бодлогыг эсэргүүцэгчид, Шинжаан

¹ ХХЕГ-ын Хилийн алба, хилийн төлөөлөгчийн газрын Шуурхай удирдлага, мэдээлэл, дүн

шинжилгээний хэлтсээс гаргасан тоо баримт. УБ., 2023.

Уйгарын салан тусгаарлах, хэт даврах үзэлтнүүд, Өвөр Монголын Өөртөө Засах орны иргэд хэл, соёлын дарамт шахалтаас зугтах, бичиг баримтаа үрэгдүүлсэн иргэд хил зөрчих, зохион байгуулалттай гэмт хэргийн бүлэглэлүүд хар тамхи, мансууруулах бодис, хориглосон болон хязгаарласан эд зүйлийг улсын хилээр нэвтрүүлэх зэрэг хэлбэрийн хилийн зөрчлүүд гарч болзошгүй байна.

XXI зуун гарснаар манай улс орны тусгаар тогтнолд заналхийлсэн цэрэг дайны түрэмгийлэл, зэвсэгт мөргөлдөөн зэрэг аюул занал одоогоор алга байгаа хэдий ч улс орны эдийн засаг, оюун санаа, шашин, соёл, байгаль-экологи, хүн ам зүйн аюулгүй байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй уламжлалт бус аюул занал шинээр үүсч болзошгүй юм. Тиймээс ч Монгол Улсын хилээр “Дүрвэгсэд” хэзээ нэгэн цагт ямар нэгэн байдлаар хил залгаа улсын зүгээс орж ирэхгүй гэсэн баталгаа байхгүй.

Манай улс дүрвэгсдийн эрх зүйн байдлыг тогтоосон 1951 оны конвенц, 1967 оны протоколын хэм хэмжээг хүлээн зөвшөөрч нэгдэн ороогүй ч дүрвэгсдийн эрх зүйн суурь үзэл санаа, хэм хэмжээний үндэслэл нь НҮБ, Олон улсын хүний эрх, Олон улсын зэвсэгт мөргөлдөөн, төвийг сахих эрх зүй, хүмүүнлэгийн чиглэлийн баримт бичгүүдэд нэгдэн орсон. Ийм онцгой нөхцөл байдлын үед бөөнөөрөө улсын хил даван дүрвэн ирсэн иргэдийг нутаг дэвсгэртээ нэвтрүүлэхгүй байх, шууд албадан буцаах боломжгүй юм.

Гэвч дүрвэгсдийг буцаан авах нэрийдлээр тухайн улсын талаас зэвсэг хэрэглэх, эмх замбараагүй байдал үүсгэх, дүрвэсэн иргэдийн зүгээс гэмт хэрэг үйлдэх, хяналтгүй нөхцөл байдлын

үед манай талаас хариу ямар арга хэмжээ авах нь тодорхойгүй байна.

Улсын хилээр зэвсэггүй бөөн иргэд дүрвэн орж ирсэн үед Хил хамгаалах байгууллага нь дараах үүргийг гүйцэтгэнэ:

1.Хилийн болон боомтын асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийг хэрэгжүүлж, хилийн дэглэмийн биелэлтийг сахиулах талаар хил залгаа улсын хилийн төлөөлөгчтэй мэдээ, мэдээллийг солилцох;

2.Хилийн болон хил орчмын нутгийн цагийн байдал, болзошгүй өөрчлөлт, хилийн дэглэмийг сахин хамгаалах, хилийн зөрчил гарахаас урьдчилан сэргийлэх үүднээс авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээний талаар харилцан мэдээлэл солилцох;

3.Улсын хилийн дэглэм сахиулахтай холбоотой бусад асуудлыг хамтран шийдвэрлэх;

4.Улсын хил хамгаалалтыг хэсэгчилсэн болон бүрэн байдлаар хүч нэмэгдүүлсэн хамгаалалтад шилжүүлэх;

5.Зарлан мэдээллийг бүх шатанд зохион байгуулах (Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Төрийн цэргийн болон хууль сахиулах байгууллагууд);

6.Нөхцөл байдлын мэдээ, мэдээллийг цуглуулах, шуурхай солилцох, нэгтгэн дүгнэх, холбогдох бүрэлдэхүүнд хүргэх;

7.Хилийн цэргийн командлагчийн бэлтгэл хүчийг шаардлагатай чиглэлд шилжүүлэн бүлэглэх;

8.Хүн эмнэлгийн болон хүмүүнлэгийн тусламж үзүүлэх арга хэмжээг холбогдох байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлэх;

9.Хэвлэл мэдээллийн хамтарсан бүлэг ажиллуулж, мэдээ, мэдээллийг нэг сувгаар олон нийтэд хүргэх;

а.Улсын хилээр бөөн иргэд дүрвэж орж ирэх үед:

Хилийн боомт болон боомт бус газраар хил давж ирсэн тохиолдолд Монгол Улсын Үндсэн хууль, Онц байдлын тухай хууль, Монгол Улсын Хилийн тухай хууль, Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, Хил хамгаалалтын дүрэм, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2022 оны мн/07 дугаар зарлигаар баталсан “Онцгой нөхцөл бий болсон үед байгууллагуудын харилцан ажиллах журам”, Засгийн газрын 2022 оны мн/375 дугаар тогтоолоор баталсан “Онцгой нөхцөл бий болсон үед байгууллагуудын харилцан ажиллах ерөнхий төлөвлөгөө”-г үндэслэл болгон Хил хамгаалах ерөнхий газрын даргын 2023 оны мн/03 дугаар тушаалын дагуу ажиллана.

2.Улсын хилээр иргэд бөөнөөрөө дүрвэн орж ирсэн үйлдлийг таслан зогсоохын тулд тогтоон барих, бүслэн хязгаарлах, хэсэгчлэн хуваах, хөөн гаргах, сөрөг суртал ухуулга, магадлан шалгах, баримтжуулах, галын бүлэг, бэлтгэл хүчийг томилон тэдний үйлдлийг зэвсэг хэрэглэхгүйгээр таслан зогсоох арга хэмжээ авах¹;

3.Улсын хил дээр үүссэн нөхцөл байдлын үед байгууллагуудын харилцан ажиллагааг нэгдсэн удирдлагаар хангаж, мэдээ мэдээллийг шуурхай солилцох;

4.Бөөн иргэдийг зөөврийн төхөөрөмж ашиглан биометрик мэдээлэл (зураг, хурууны хээ)-ийг цуглуулах, бүх

төрлийн баримт бичгийн өгөгдөхүүнийг авч бүртгэх;

5.Хилийн зурвас, боомтод аюулгүй байдлыг сахиулах, эмнэлгийн болон хүмүүнлэгийн тусламж үзүүлэх арга хэмжээг холбогдох байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлэх;

6.Улсын хилээр дүрвэн орж ирсэн бөөн иргэдийг ойролцоо төв суурин газарт тээвэрлэх, байрлуулах арга хэмжээг холбогдох байгууллагуудтай хамтран зохион байгуулах, шаардлагатай тохиолдолд хээрийн түр байруудыг төхөөрөмжлөх.

6.Хилийн боомт газраар дүрвэгсэд улсын хил нэвтэрсэн үед:

1.Хилийн боомтод онцгой нөхцөл бий болсон үеийн ажиллагааны урьдчилсан төлөвлөгөө, олныг хамарсан эмх замбараагүй байдал үүссэн үеийн хувилбарыг боомт тус бүрээр тодотгох;

2.Улсын хилээр нам өндөрт нисэж, хил нэвтэрсэн нисэх онгоц, нисдэг тэргийг орон нутгийн нисэх талбайд буулгах талаар Агаарын цэргийн командлалтай харилцан ажиллагааг тодотгон, шалгаж, бүртгэлжүүлэх ажлын бэлтгэл хангах;

3.Бүх төрлийн манаанд томилогдох албан хаагчдад тусгай хэрэгслийг хүч нэмэгдүүлэн олгож, боомтын аюулгүй байдлыг хангах манааг албаны нохойтойгоор хосоор нь үүрэг гүйцэтгүүлэх, хил нэвтрэх бүх төрлийн тээврийн хэрэгслийг нэг бүрчлэн гаалийн байгууллагатай хамтран шалгаж, шаардлагатай тохиолдолд нарийвчилсан шалгалт явуулах;

4.Бөөн иргэд хилийн боомтоор хил нэвтрэхийг завдсан үед суртал

¹ “Дүрвэгсдийн шилжилт хөдөлгөөн: үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, эрх зүйн орчинг

сайжруулах арга зам” судалгааны ажлын тайлан. 2024 он

ухуулгын баг ажиллаж үйл явдлыг баримтжуулан, тухайн иргэдийг аль болох намжаах, эх орон руугаа буцах талаар суртал ухуулгын ажлыг зохион байгуулах;

5.Хөдөлгөөнийг зөөврийн тусгаарлах хашаа ашиглан хязгаарлан, тогтоон барих арга хэмжээ авах;

6.Бөөн иргэдийг зөөврийн төхөөрөмж ашиглан биометрик мэдээлэл (зураг, хурууны хээ)-ийг цуглуулах, бүх төрлийн баримт бичгийн өгөгдөхүүнийг авч бүртгэлжүүлэн шалгаж, сэжигтэй этгээд илэрсэн үед түүнийг тусгаарлан биед үзлэг хийж, тагнуул, цагдаа, гадаадын иргэн харьяатын байгууллагад шилжүүлэх;

7.Нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал үүссэн тохиолдолд намжаах, тайван замаар шийдвэрлэх нөхцөл бололцоог хангахад үйл ажиллагаагаа чиглүүлэх.

ДҮГНЭЛТ:

Хил хамгаалах байгууллага нь хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлж, гадаадаас иргэд бөөнөөр улсын хил зөрчин орж ирсэн тохиолдолд тэднийг саатуулах, тагнуулын байгууллагатай хамтран зорилго чиглэлийг тогтоон хил зөрчигч бол буцаан хүлээлгэн өгөх, нөгөө талаар хилийн зурваст түр тогтоон барих үүргийг хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хууль, дүрмээр хүлээж байна.

Харин улс төр, бусад шалтгаантай нь тогтоогдсон тохиолдолд эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр дараагийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий төрийн байгууллагад

шилжүүлэн өгөх арга хэмжээг авахаар журамлагдсан байдаг.

Монгол Улс нь хөгжиж буй бага буурай орон бөгөөд нутаг дэвсгэрийн хэмжээ том, хүн амын тоо бага зэргийг харгалзан Үндэсний аюулгүй байдал нь дэлхийн дүрвэгсдийн асуудлаас ямагт дээгүүр тавигдах ёстой гэдгийг дэлхийн дүрвэгсдийн асуудал хариуцсан НҮБ болон Олон улсад ойлгуулан хүлээн зөвшөөрүүлэх арга хэмжээг Засгийн газраас авч хэрэгжүүлэх.

Монгол Улс дүрвэгсдийн конвенцид хэзээ ч нэгдэх шаардлагагүй бөгөөд уг асуудлыг дүрвэгсдийн асуудлыг үндэсний хууль тогтоомж, Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын бусад эрх зүйгээр зохицуулах боломжтой. Түүнчлэн Монгол Улсад хил залгаа болон гуравдагч орнуудаас дайн дажин, байгаль цаг уурын улмаас дүрвэгсэд орж ирэх магадлалтай учраас дүрвэгсдийн урсгалыг сөрөн тэсвэрлэх үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай.

“Монгол Улс хойт талаараа Христосын шашинт ОХУ-тай, өмнө талаараа Күнзийн сургааль бүхий БНХАУ-тай, баруун талаараа исламын шашинт Хятадын ШҮӨЗО-той хиллэж, дэлхийн 3 том соёл иргэншлийн төвд оршиж байгаа нь бидний тусгаар тогтнол, хил хязгаар, газар нутгийн аюулгүй байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй юм.”¹

Өнөөгийн байдлаар Монгол Улсад буддын, христийн, бөөгийн, исламын, бахайн шашны 600 орчим бүртгэлтэй газрууд үйл ажиллагаа явуулж байна. Иймд шашин хоорондын хуваагдмал байдал Дүрвэгсдийн аюул ихээр дагуулдгийг өнөө ч дэлхийн улс

¹ Даваадорж Н. “Эх орны төлөө” (Цэрэг-улс төр, түүхийн судалгаа 1933-1952). х-287.

түмний түүх (Ирак, Пакистан, Энэтхэг, Израйль, Сири, Ливан, Нигери) харуулсаар ирсэн тул төрөөс ялангуяа БНХАУ-ын Шинжаан мужтай хиллэсэн баруун хязгаарт тусгайлан бодлого, үйл ажиллагаа баримтлан явуулах хэрэгтэй.

Сүүлийн жилүүдэд Дүрвэгсэдийн асуудлаар сургалт, судалгааны бүтээл хэвлэгдэн гарч, олон нийтийн хүртээл болсоор байгаа хэдий ч уг асуудлыг улс орны аюулгүй байдал, цэрэг-улс төр, эдийн засаг, олон улсын харилцааны үүднээс цогц байдлаар судлан шинжилж, үнэлэн дүгнэх шаардлага хэвээр байна. Иймд:

1.Монгол Улсын хил дээр гарч болзошгүй дүрвэх хөдөлгөөний гадаад, дотоод хүчин зүйлс, үзүүлэх нөлөөлөл,

төр засгийн зүгээс авч хэрэгжүүлэх бодлого, үйл ажиллагаа түүнийг үнэлж дүгнэх;

2.Улсын хил хязгаараар дүрвэсэн хөдөлгөөн, тэдгээрийг хэрхэн шийдвэрлэсэн үйл ажиллагааг архивын баримтад тулгуурлан нэхэн тодруулах;

3.Дүрвэгсэдийн асуудлыг Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг болох эсэхийг тодотгон авч үзэх, Олон улсад хүлээн зөвшөөрүүлэх;

4.Монгол Улсын хил хамгаалалтын асуудлыг цогц байдлаар судлан шинжилсний үндсэн дээр дүрвэгсэдтэй холбогдох зарим асуудлуудыг үнэн зөв танин мэдэж, үнэлэн дүгнэхэд оршино.

ШИНЭ СЭРГЭЛТИЙН БОДЛОГЫН ХҮРЭЭНД ХИЛИЙН БООМТЫН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВ

Д.Алтангэрэл.

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Хилийн албаны удирдлага, стратегийн тэнхимийн профессор, хурандаа

Товч агуулга. Монгол Улсын Засгийн газраас цар тахлын үеийн эдийн засгийг эрчимжүүлэх, эдийн засгийн тусгаар тогтнол, бие даасан байдлыг ханган бэхжүүлэх, “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого хэрэгжих суурь нөхцөлийг бүрдүүлэх, хөгжлийн хязгаарлагч хүчин зүйлийг цаг алдалгүй шийдвэрлэх зорилгоор Монгол Улсын Их Хурлын 2021 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдрийн 106 дугаар тогтоолоор “Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ыг баталсан.

“Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ыг хэрэгжүүлснээр урт хугацаанд эдийн засгийн өсөлт дунджаар 6 хувьд хадгалагдаж, нэг хүнд ногдох үндэсний орлого 2 дахин нэмэгдэж, ажиллах хүчний оролцооны түвшин 65 хувьд хүрнэ. Боомтын хүчин чадлыг 1 дахин нэмэгдүүлнэ.

“Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ын хүрээнд төр-хувийн хэвшил, хөрөнгө оруулагчдын идэвхтэй түншлэлд тулгуурлан Монгол Улсын хөгжлийг хязгаарлаж буй зургаан багц асуудлыг шийдвэрлэх болсон. Үүнд, Боомтын сэргэлтийн талаар:

1. “Боомтуудын хатуу, зөөлөн дэд бүтцийг хөгжүүлэн ачаа болон зорчигч нэвтрүүлэх хүчин чадлыг дээшлүүлж, экспортыг нэмэгдүүлнэ.

2. Хилийн боомтуудыг төмөр зам болон хатуу хучилттай авто замаар үе шаттайгаар бүрэн холбон, тээвэр, логистикийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэн ачаа тээврийн урсгалыг сайжруулж, цаашид транзит улс болох суурь нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

3. Монгол Улсын агаарын зайн зохион байгуулалт, агаарын замын ашиглалтыг сайжруулан дамжин өнгөрөх агаарын хөлгийн тоог нэмэгдүүлж, агаарын тээврийн либералчлалыг үе шаттайгаар үргэлжлүүлэх замаар ачаа тээврийн зангилаа төвийг бий болгож, мөн аялал жуулчлалын салбарыг дэмжинэ.

4. Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд тулгуурлан эдийн засгийн чөлөөт бүс, хуурай боомтуудыг үе шаттайгаар байгуулах замаар худалдааны эргэлтийг нэмэгдүүлнэ” гэж тодорхойлсон.

Дээрх 4 зорилтыг хэрэгжүүлснээр гол боомтуудын нэвтрүүлэх хүчин чадал, зам харилцааны дэд бүтцийг нэн тэргүүнд хөгжүүлж, хилийн боомтуудыг олон улсын тээвэр болон дамжин өнгөрөх тээвэр, дотоодын тээвэр, бүтээгдэхүүнээр төрөлжсөн агуулахын хадгалалт, терминалын үйлчилгээ зэрэг нэг цогц логистикийн төв болгон бүтээн байгуулах, мөн хил орчмын тухайн бүс нутгийн эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлж, байгалийн онцлог нөхцөлд тохируулсан аялал жуулчлалын төвүүдийг нээн хөгжүүлэх болно.

Түлхүүр үгс. Шинэ сэргэлтийн бодлого, эдийн засгийн өсөлт, эдийн засгийн чөлөөт бүс, хилийн боомт, авто зам, төмөр зам, агаарын зам, тээвэр логистик.

Оршил.

Монгол Улс далайд гарцгүй, газарзүйн онцлогтой тул боомтуудыг

авто зам, төмөр зам, хурдны замаар цаг алдалгүй холбож, агаарын тээврийн

салбарыг цоо шинэ шатанд гаргах зайлшгүй шаардлага байна.

Эрс тэс уур амьсгал, улирлын чанартай бүтээн байгуулалт зэрэг хөгжилд саад болдог хүчин зүйлс багагүй бий. Манай улс нийт 39 боомттой, үүнээс байнгын ажиллагаатай 27 боомт, агаарын замын 6 боомттой. Оросын Холбооны Улстай 10, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улстай 13 боомтоор хиллэдэг.

Одоогийн байдлаар авто замаар 20, төмөр замаар 3, агаарын замаар 4 боомт холбогдож, үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Боомтын хүчин чадлаар бид дэлхийн 160 улсаас 130-т эрэмбэлэгдэж байна.

Монгол Улсын Засгийн газраас Гашуунсухайт чиглэлийн төмөр замыг энэ онд бүрэн ашиглалтад оруулж, Ханги, Бичигт, Шивээхүрэн, Арцсуурь боомтуудыг төмөр замаар холбох ажлыг цаг алдалгүй эхлүүлнэ. Ингэснээр 5600 орчим километр урттай үндэсний төмөр замын сүлжээ бий болж, цаашид “Транзит Монгол Улс” болох суурь нөхцөл бүрдэхээр төлөвлөсөн байна.

Өнөөдөр дэвшүүлж буй “Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ын хүрээнд Ханги, Цагаандэл, Бургастай, Цагааннуур, Тэс, Арцсуурь, Ханх, Бага Илэнхи, Зэлтэр, Ульхан, Хавирга, Сүмбэр, Баянхошуу, Бичигт зэрэг боомтыг авто замаар холбож, бүс нутгийн эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг үе шаттайгаар сайжруулах зорилтууд багтсан байна.

Хилийн боомтуудыг хурдны замаар холбох ажлыг Алтанбулаг-Замын-Үүд боомтуудыг холбосон 987 километр хурдны замыг барихаас эхлэхээр тусгасан байна.

Боомтуудын өрсөлдөх чадвар, нэвтрэх урсгалыг эрс сайжруулж, боомт түшиглэсэн эдийн засгийн чөлөөт бүс

болон шинэ хотуудыг байгуулахаар төлөвлөсөн байна.

Шинэ нисэх онгоцны буудлыг Ази, Европыг холбосон агаарын тээврийн дамжин өнгөрүүлэх төв болгон өргөжүүлж, агаарын тээврийн чөлөөт өрсөлдөөнийг идэвхжүүлж, дэлхийн хэмжээний иргэний болон ачаа тээврийн компаниудтай нээлттэй, харилцан ашигтай түншлэн ажиллах болно.

Цар тахлын болон дэлхийн улс хоорондын тэмцлээс шалтгаалсан өнөөдрийн хүндрэл цаашдын хөгжлийн үндсэн суурь болж, гол боомтуудын нэвтрүүлэх хүчин чадал, зам харилцааны дэд бүтцийг нэн тэргүүнд хөгжүүлж, экспорт, импортыг нэмэгдүүлснээр Монгол Улсын хөгжил, эдийн засгийн өсөлт нэмэгдэнэ.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улс нь гурван сая гаруй хүн амтай, газар нутгийн хэмжээгээр АНУ-ын Аляска мужтай дүйхүйц бөгөөд хүн амын нягтшил дэлхийд хамгийн багад тооцогддог. БНХАУ, ОХУ-ын дунд орших тус улс нь далайд гарцгүй ба хамгийн ойрын далайн боомт хүртэл 1,700 км орчим зайтай. Хүн амын суурьшил тархай, алслагдмал хэдий ч дийлэнх буюу 71 хувь нь хот суурин газар, тодруулбал нийслэл Улаанбаатар хотноо (45 хувь) оршин суудаг байна. Монгол Улс дэлхийн 192 улстай дипломат, 10 улстай түншлэлийн харилцаатай бөгөөд БНХАУ, ОХУ, Япон, БНЭУ, АНУ таван улстай стратегийн түншлэлийн харилцаатай.

Дээрх таван улсаас БНХАУ-тай Иж бүрэн стратегийн түншлэлийн харилцаатай гэдгээрээ бусад улсаас гадаад харилцааны хувьд илүү ахицтай яваа гэж хэлж болно.

Дэлхийн улс орнууд “Бүс ба зам”-д нэгдэхэд бэлтгэн дотоодын

хөгжлийн бодлогоо уялдуулахаар зэхэж байна. Үүнд: ОХУ “Евроазийн эдийн засгийн коридор”, Монгол Улс “Хөгжлийн зам”, Казахстан “Тэрэлт зам”, Вьетнам “Хоёр коридор, нэг тойрог”, Их Британи “Northern Powerhouse”, Польш “Хув зам”, Туркийн “Дунд коридор” зэрэг болно.

Монгол Улс “Бүс ба зам” санаачилгын 5 шугам хэрэгжиж буй үр дүн судалгаанд хамрагдсан 94 улсаас 8 дугаарт жагсаж эдгээр 5 чиглэлд “жигд хамтын ажиллагаатай” буюу хамгийн сайн үнэлгээтэй байна.

Зураг 1. Монгол Улс, БНХАУ-тай хиллэх гол зангилаа хилийн боомтууд

2013 онд БНХАУ-ын засгийн газрын “Нэг бүс нэг зам” санаачилга нь авто зам, төмөр зам болон далайн тээврийн чиглэлд хөрөнгө оруулснаар Ази-Европ тивийг худалдааны дэд бүтцээр холбох зорилготой бөгөөд БНХАУ-ын боомтын хөгжлийн төлөвлөгөөнд “... гол зангилаа боомтуудын үйл ажиллагааг цогцоор нь сайжруулах, боомтын зохион байгуулалтыг оновчтой болгохыг тууштай дэмжинэ. Хил залгаа орнуудын харилцаж буй боомтуудын бүтээн байгуулалт болон хөгжлийг бэхжүүлэх ажлыг идэвхтэй урагшлуулахыг дэмжинэ...” гэж тусгасан байна.

Тээвэр логистик: Өнөөдөр орд газруудаас экспортолж буй бүтээгдэхүүний тээвэрт зөвхөн 2021 оны 04 дүгээр сарын байдлаар гэхэд нүүрс,

зэсийн баяжмал, төмрийн хүдэр, газрын тосыг экспортлохоор 72,688 автомашины ачаа эргэлтээр 5,980,215 тонн уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг тээвэрлэсэн байна.

БНХАУ руу экспортлох нүүрсний экспортын зөвхөн Тавантолгой-Гашуунсухайт чиглэлд дотоодын тээврийн зардал тонн тутамд 32 ам.доллар байгаа бөгөөд энд 267 км төмөр зам баригдсанаар энэ зардал тонн тутамд 8 ам.доллар болж, 4 дахин буурч, төмөр замаар жилд 30 сая тонн нүүрс экспортлох боломж бүрдэж, олборлолт, нийлүүлэлтийн хэмжээ 2-3 дахин нэмэгдэнэ. Тавантолгойн уурхайгаас коксжих нүүрс болон бусад уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг бага зардлаар, богино хугацаанд (авто тээвэртэй харьцуулахад), их хэмжээгээр төмөр

замаар БНХАУ-д болон цааш далайн боомтод хүргэж, Япон, Өмнөд Солонгос, Энэтхэг зэрэг эрэлт бүхий гуравдагч орнууд руу экспортлох боломж бүрдэнэ.

Төмөр замын барилгын ажил болон ашиглалтын шатанд өмнөд бүсэд бүтээн байгуулалтын үед 2,200-2,500 ажлын байр бий болж, ашиглалтын үед 1,000 гаруй байнгын ажлын байр бий болж, иргэд мэргэжилтэй, ажилтай, орлоготой болох нөхцөл бүрдэнэ. Байгаль, хүрээлэн буй орчинд хамгийн бага сөрөг нөлөөтэй тээвэр гэдгээрээ төмөр замын тээвэрлэлт давуу юм.

Боомтын сэргэлтийн төлөвлөгөөг 2022-2030 онд хэрэгжүүлэхээр 4 зорилтын хүрээнд нийт 34 төсөл тусгагдсан.

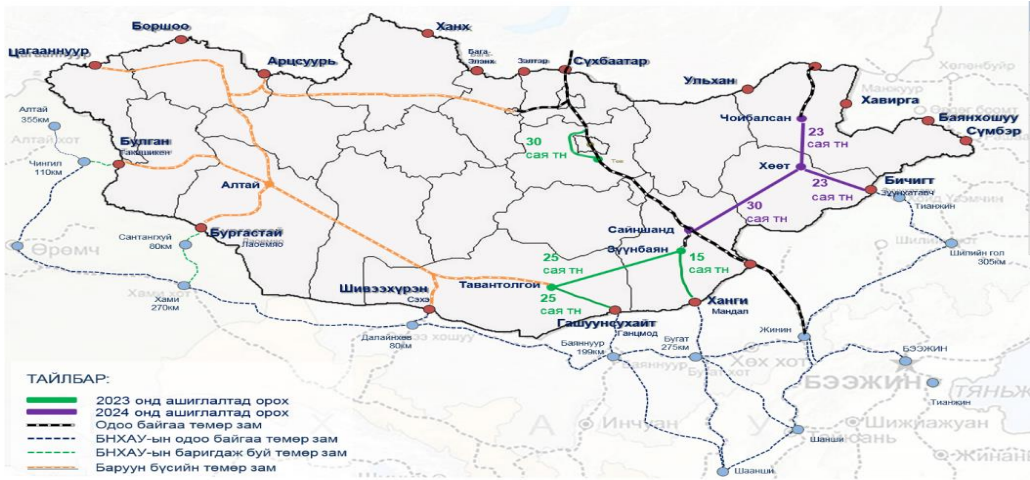
Хилийн боомтыг хатуу хучилтай авто замаар холбох төслүүд:
(Нийт 14 төсөл, арга хэмжээний 2954.45 км авто зам барина).

1. Тавантолгой-Манлай-Ханги чиглэлийн 478 км;
2. Цагааннуур-Улаанбайшинт чиглэлийн 25,8 км;
3. Шаамар-Зүүнбүрэн-Цагааннуур-Түшиг-Зэлтэрийн боомт чиглэлийн 121 км;
4. Цагаандэл уул хилийн боомт хүртэлх 270 км;
5. Норовлин-Баян-Уул-Ульхан чиглэлийн 121 км;

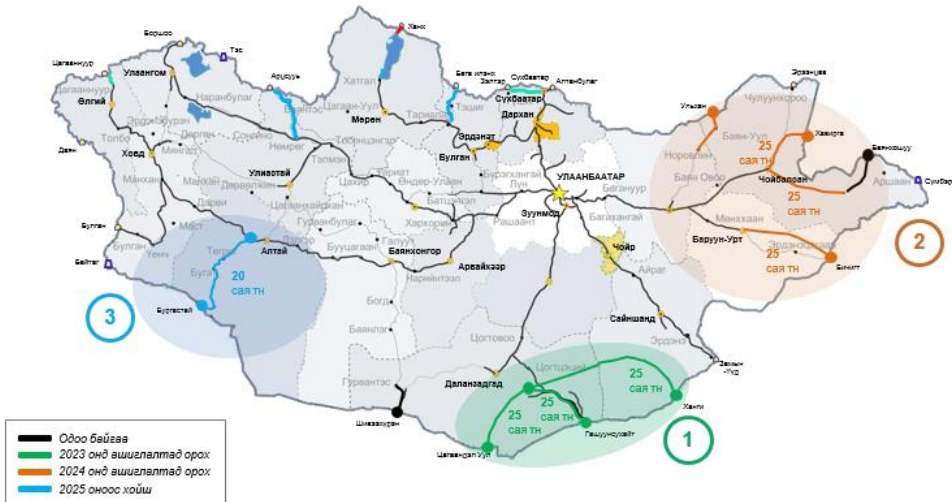
Төмөр замын төслүүд:

1. Сүхбаатар-Замын-Үүд чиглэлийн төмөр замын төв коридорыг шинэчлэн сайжруулах, хос замтай болгох төсөл;
2. Зүүнбаян-Ханги чиглэлийн 269 км төмөр замын төсөл;
3. Чойбалсан-Хөөт чиглэлийн 192 км төмөр зам;
4. Хөөт-Бичигт чиглэлийн 234,1 км төмөр зам;
5. Эрээнцав-Баянтүмэн чиглэлийн 238 км төмөр замыг шинэчлэн, сайжруулах;
6. Арцсуурь-Нарийнсухайт-Шивээхүрэн чиглэлийн 1255 км төмөр зам;
6. Чойбалсан хотыг Хавиргын боомттой холбох 124,5 км;
7. Баруун-Урт-Бичигт чиглэлийн 277,3 км;
8. Алтай-Бургастай чиглэлийн 320 км;
9. Арцсуурь хилийн боомт чиглэлийн 199 км;
10. Хатгал-Ханх чиглэлийн 185 км;
11. Баянхошуу-хилийн боомт чиглэлийн 160 км;
12. Сүмбэр хилийн боомт хүртэлх 413 км;
13. Бага-Илэнх боомт хүртэлх 136 км;
14. Тэсийн боомт хүртэлх 124 км.

Зураг 2. Төмөр замын сүлжээ төлөвлөлт

Зураг 3. Хилийн боомтуудыг холбох авто замын төлөвлөлт

Агаарын хилийн боомтыг нэмэгдүүлэх төслүүд:

Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх чиглэлээр хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх нисэх буудал:

Олон улсын нисэх буудал болгох

1. Увс Дэглий дагаан;
2. Өмнөговь Даланзадгад.

Баруун, Зүүн бүсийн олон улсын агаарын замын боомт бүхий, дамжин өнгөрөх нислэгийн нөөц нисэх буудал болгох;

1. Ховд, Ховд;
2. Дорнод Чойбалсан.

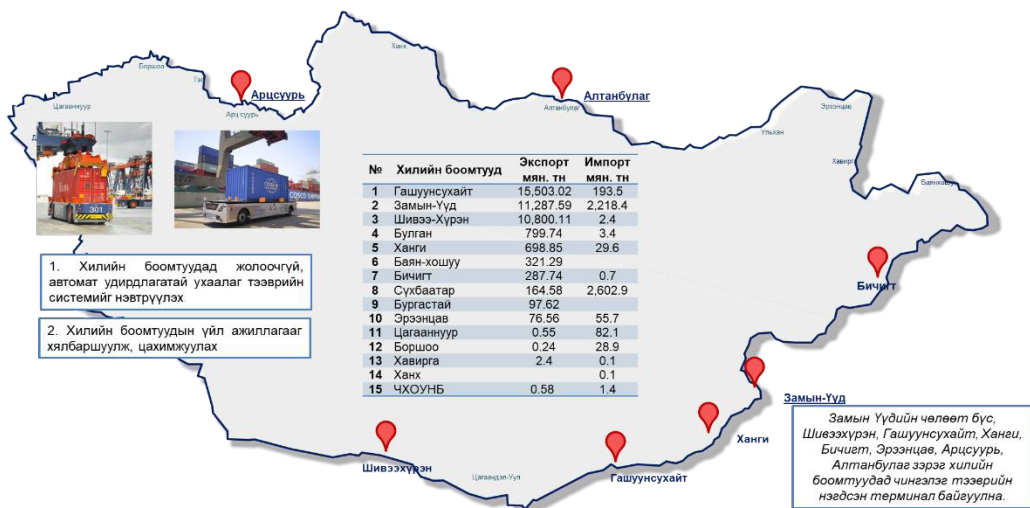
Хилийн боомтуудын хүчин чадлыг сайжруулж, термимал байгуулах төслүүд:

Терминал байгуулах төслүүд:

1. Замын-Үүдийн чөлөөт бүс
2. Шивээхүрэн
3. Гашуунсухайт
4. Ханги
5. Бичигт
6. Эрэнцав

7. Арцсуурь

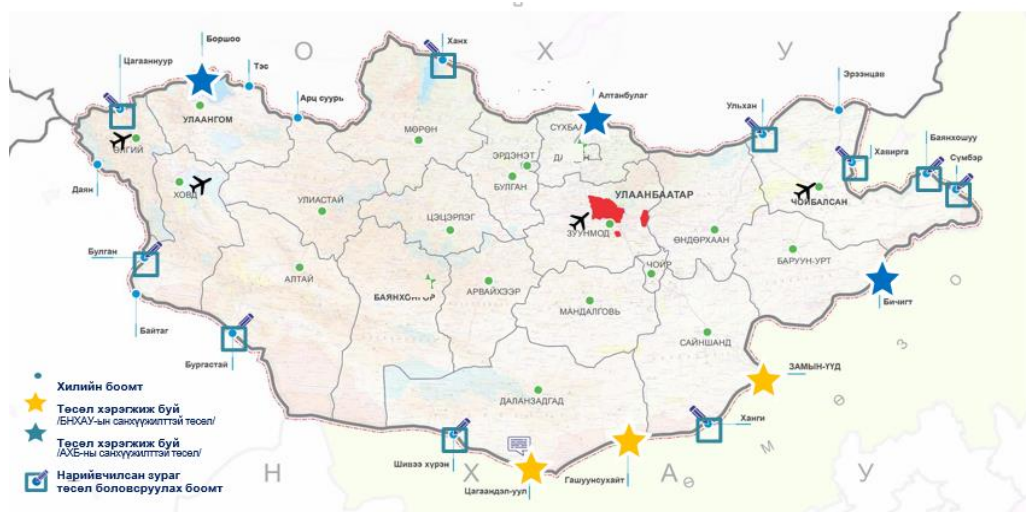
8. Алтанбулаг зэрэг хилийн боомтуудад жолоочгүй, автомат удирдлагатай ухаалаг тээврийн системийг нэвтрүүлэх, үйл ажиллагааг хялбаршуулж, цахимжуулах зэрэг төслийг хэрэгжүүлнэ.

Боомт, тээвэр логистик:
Боомтоор нэвтрүүлсэн экспорт 53.0

сая.тн-д хүрч, ДНБ-д эзлэх тээвэр логистикийн зардал -13 хувиар буурна.

Хилийн боомтуудын төлөвлөлт

Олон улсын тээвэр өнгөрсөн хоёр жилд маш их хүндэрсэн. Тодруулбал, тээвэр ложистикийн хувьд Монгол Улс төдийгүй дэлхийн олон улс орон хохирол амссан. Зорчигч тээвэр Монгол Улсын хэмжээнд бүрэн зогссон, харин олон улсад тээвэр бууралттай гарсан. Олон улсын хүрээнд агаарын нийлүүлэлтийн байдал 60-80 хувийн бууралттай зорчигчдын тоо, ачаа эргэлт тээвэрлэлтийн тоо олон тэрбумаар буурч, алдагдал амссан. Хамгийн их алдагдалд орсон салбар бол агаарын тээвэр. Мөн далайн боомтуудын гацаа бөглөрөл гарсан. Далайн тээврийн боомтын үйл ажиллагаа хоцрогдолтой байсан.

Улмаар “Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ын хүрээнд боомтын хатуу болон зөөлөн дэд бүтцийг хөгжүүлэх экспортыг нэмэгдүүлэх, хилийн боомтуудыг төмөр зам болон авто замаар үе шаттай холбож, суурь бүтцээ хөгжүүлж, ачаа тээврийн урсгалыг нэмэгдүүлэх явдал юм.

Дээр нь агаарын орон зайг хөгжүүлэх, дамжин өнгөрүүлэх агаарын хөлгийн тоог нэмэгдүүлэх аялал жуулчлалын салбарыг дэмжин

хөгжүүлэх гэх мэт зорилтууд тавигдсан байна.

Эдийн засгийн үр ашиг: Төмөр замын төв коридорын хүчин чадлыг сайжруулж, 323 км төмөр замыг хос болгож, 41 сая.тн тээвэрлэх хүчин чадалтай болгоно.

Төмөр замын сүлжээг 1681 км-ээр нэмэгдүүлнэ. Нийт 14 төсөл, арга хэмжээний 2954.45 км авто зам барина. Нүүрс экспортоос 2,3 тэрбум ам.доллар, төмөр замын тээвэрээс 227 сая ам.доллар улсын төсөвт төвлөрүүлж, орлого нэмэгдэнэ. Байнгын болон түр ажлын байр нэмэгдэнэ. ДНБ 11.2 хувь буюу 5.8 их наяд төгрөгөөр нэмэгдэж, 52.2 их наядаас 58 их наяд төгрөгт хүрнэ.

Боомтуудын нэвтрүүлэх хүчин чадал 1 дахин нэмэгдэнэ. Хил орчмын болон дотоодын аялал жуулчлал 3 дахин нэмэгдэнэ.

БНХАУ-тай хиллэж буй гол боомтуудын нэвтрүүлэх хүчин чадал, зам харилцааны дэд бүтцийг нэн тэргүүнд хөгжүүлж, гол хилийн боомтуудыг олон улсын тээвэр болон дамжин өнгөрөх тээвэр, дотоодын тээвэр, бүтээгдэхүүнээр төрөлжсөн агуулахын хадгалалт, терминалын

үйлчилгээ зэрэг нэг цогц логиستيкийн төв болгон бүтээн байгуулах, мөн хил орчмын тухайн бүс нутгийн байгалийн онцлог нөхцөлд тохируулсан аялал жуулчлалын төвүүдийг нээн хөгжүүлэх нь зүй ёсны шаардлагатай урган гарч байна.

Дүгнэлт:

Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогын баримт бичигт "... эрх тэгш, харилцан ашигтай хамтын ажиллагааны зарчимд тулгуурлан, дэд бүтэц, барилга байгууламж бүхий хилийн хяналт шалгалт явуулах нөхцөлийг хангасан хилийн боомтуудыг ажиллуулах;

Улсын хилийн бүс, зурвас, боомт газарт орчин үеийн шаардлагад нийцсэн холбоо, хяналт, дохиолол, зам, тээвэр, инженерийн байгууламж бүхий хил хамгаалалтын дэд бүтцийг хөгжүүлэх;

Зорчигч, тээврийн хэрэгслийг улсын хилээр нэвтрүүлэх үйл ажиллагааг шуурхай болгож, хилийн боомт газарт ажиллах хяналтын албадын үйл ажиллагааг нь уялдуулан, нэгдсэн зохицуулалтад оруулах..."-аар тодорхой томъёолсон нь хэрэгжих шатандаа орж, хилийн боомтын сэргэлт, хөгжлийн төлөв харагдаж эхэллээ.

Монгол Улс хилийн боомтын тусгай бүс дэх дэд бүтэц, үл хөдлөх хөрөнгө гэх мэт бусад хөрөнгө, тэдгээрийг ашиглалтын үйлчилгээг Хилийн боомтын захиргаа хариуцаж байх нь зүйтэй юм. БНХАУ нь хилийн боомтын албатай бөгөөд уг байгууллага нь тухай харьяалагдах ӨЗО, мужийн

түвшний байгууллагуудаар дамжуулан өөрийн талын хилийн боомтуудын ашиглалт, тохижилт, дэд бүтцийн бүхий л асуудлыг хариуцан ажилладаг байна.

Монгол Улс хилийн боомтын үйл ажиллагаанд оролцогч байгууллагууд гадаад худалдааг хөнгөвчлөх, хялбаршуулах чиглэлд хоорондын ажлын уялдаа холбоог уялдуулан зохицуулж, нэг цэгийн цогц үйлчилгээг хэрэгжүүлэхэд идэвхтэй ажиллаж, бэлтгэл ажлыг сайтар хангаснаар боомтын боомыг тайлах үндэс болно.

Хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагааг сайжруулж, технологийн давуу тал бүхий хяналтыг нэвтрүүлэхэд мэргэшсэн хүний нөөцийг бэлтгэх зорилт зүй ёсоор тавигдаж байна.

Ашигласан материал:

1. Монгол Улсын Их Хурлын 2021 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдөр 106 дугаар тогтоол (Шинэ сэргэлтийн бодлого батлах тухай)
2. Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, УБ, 2002 он
3. "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого
4. Хилийн тухай хууль, УБ, 2016 он
5. Зам, тээврийн хөгжлийн яам, салбарын танилцуулга, 2022 он
6. Аюулгүй байдал судлалын хүрээлэнгийн вэбсайт
7. Хятад, Орос, АНУ, Монгол ГХЯ-ны вэбсайт

8. ШХАБ, ЕАЭХ г.м олон талт
байгууллагын албан ёсны
вэбсайтууд

<http://mn.china-embassy.org/eng/>
www.beijing.embassy.mn

THE DEVELOPMENT OF THE BORDER INSPECTION SERVICE AND ITS STRATEGIC PLANNING IN EASTERN ASIAN SOME COUNTRIES

AMGALANBAYAR Amгаа

University of Internal Affairs, Mongolia.

ABSTRACT: Our study focuses on the evolution of border inspection services and strategic planning in several Eastern Asian countries, emphasizing the significance of coordinated border management (CBM) in enhancing trade and security. In recent years, Eastern Asian countries have recognized the importance of efficient border management systems to facilitate trade while ensuring security. Initiatives like the European Commission's Border Management Program in Central Asia (BOMCA) have provided frameworks for developing Integrated Border Management (IBM) strategies that promote cooperation among various border agencies. This approach has been crucial in addressing challenges such as illegal trafficking, migration management, and trade facilitation. We compared the issues about eastern Asian countries' Integrated Border Management in our study.

Keywords: Border Management, Coordinated Border Management (CBM), Integrated Border Management (IBM)

One: INTRODUCTION

Eastern Asia, a subregion of Asia, comprises several countries known for their rich histories, diverse cultures, and significant economic influence. We studied countries in Eastern Asia such as Mongolia, China, Japan, South Korea, North Korea, Taiwan, Hong Kong, Macau.

Mongolia, known for its nomadic culture and vast steppes, Mongolia has a unique historical connection with both China and Russia. China, the most populous country in the world, China has a vast cultural heritage and is a major global economic power. Japan, an island nation known for its technological advancements, rich traditions, and cultural exports like anime and cuisine. South Korea, renowned for its pop culture (K-pop), technology companies, and significant economic growth over recent decades. North Korea, a highly secretive state with a centralized government and a distinct political ideology, facing international sanctions. Taiwan, an island with a vibrant democracy and economy, Taiwan has a complex political

status with China claiming sovereignty over it. Hong Kong (Special Administrative Region of China) a major financial hub known for its skyline and deep natural harbor, with a distinct cultural identity influenced by British colonial history. Macau (Special Administrative Region of China) known for its tourism and gaming industries; Macau has a rich Portuguese heritage alongside Chinese culture.

As allow countries collectively represent a significant portion of East Asia's cultural, economic, and geopolitical landscape, influencing global trends in various sectors.

Two. THEORETICAL FRAMEWORK

To develop a theoretical framework for the development of the border inspection service, it is essential to integrate various concepts from border studies, risk management, and coordinated border management. Coordinated Border Management (CBM) serves as a guiding principle for integrating various agencies involved in border management. It

emphasizes cooperation among customs and other regulatory bodies to facilitate trade while ensuring security. The framework should explore institutional arrangements that allow for joint operations and information sharing among agencies.

Operational Strategies are the implementation of Coordinated Border Management can be analyzed through operational strategies such as one-stop border posts, joint risk management, and the establishment of a Single Window system for trade facilitation. Theoretical Perspectives on Borders incorporating a theoretical lens that views borders as dynamic entities influenced by market forces, government policies, and cultural contexts can enhance understanding of border inspection services. The perspective allows for a multi-dimensional analysis of how borders function in practice.

Cross-Border Cooperation should also address cross-border cooperation initiatives that aim to harmonize regulations and inspection processes between neighboring countries, enhancing efficiency and security in border management.

Institutional Frameworks and integration of Agencies are the theoretical framework can propose models where non-customs functions are integrated into customs authorities or where multiple agencies operate under unified command structures. This integration aims to streamline processes and reduce delays at borders, thereby improving overall efficiency.

We are concluded that the development of a robust border inspection service requires a comprehensive theoretical framework that incorporates risk management principles, coordinated efforts among various agencies, and an understanding of the dynamic nature of borders. By integrating these elements, policymakers can enhance the effectiveness and efficiency of border inspections while facilitating trade and ensuring security.

Three. THE COMPARISONS OF BORDER INSPECTION SERVICE

We compared the main keywords such as border management, coordinated border management and integrated border management as below table 01.

Table 01. The comparison of aspects of keywords in our study.

Aspect	Border Management	Coordinated Border Management (CBM)	Integrated Border Management (IBM)
Definition	General term for the processes and systems used to control borders.	A collaborative approach among public service agencies across various portfolios.	A systematic framework for managing border control operations effectively and efficiently.
Focus	Overall control of border crossings and security.	Enhancing cooperation between agencies to improve border security and trade facilitation.	Comprehensive management of border crossings, addressing threats while facilitating legitimate travel.
Collaboration	Varies by country; may involve multiple agencies but often lacks	Emphasizes inter-agency collaboration and information	Requires close national, regional, and international collaboration among all relevant authorities.

	formal coordination.	sharing to mitigate risks.	
Objectives	Primarily focused on security and regulatory compliance.	Aims to streamline processes, reduce redundancies, and improve service delivery.	Seeks to balance security with the facilitation of legitimate travel and trade, enhancing overall efficiency.
Implementation Challenges	Often faces issues with fragmented systems and lack of communication.	Requires clear delineation of responsibilities and effective communication channels.	Demands a high level of coordination, technological integration.
Technology Use	May vary widely; not always integrated across agencies.	Encourages the use of technology for better data sharing and operational efficiency.	Advocates for modern technology to enhance border control processes and information sha

Noted by: The results of our study.

Table 02. The comparison of aspects of keywords in our study.

Country/ Region	Border Management	Coordinated Border Management (CBM)	Integrated Border Management (IBM)
Mongolia	Focuses on traditional border control, facing challenges with illegal trade and smuggling.	Limited implementation of CBM, but efforts are underway to enhance inter-agency cooperation.	Developing IBM strategies with a focus on regional cooperation to combat cross-border crime.
China	Strong centralized control with advanced technology at major border points.	Initiatives to enhance CBM, particularly with neighboring countries, focusing on trade facilitation.	Active in implementing IBM, focusing on security and trade efficiency through technology and joint customs controls.
Japan	Highly efficient border management system with strict regulations.	CBM is emphasized through international agreements, particularly in ASEAN contexts.	IBM is integrated into national policy, focusing on security while facilitating legitimate trade and travel.
South Korea	Advanced border management practices with a focus on security	Engages in CBM initiatives, particularly with North Korea and	Strong emphasis on IBM, incorporating technology for efficient customs

	against illegal immigration.	other regional partners.	processes and border security.
Taiwan	Effective border management systems in place; focuses on customs efficiency and security.	Engages in CBM practices informally due to political status but seeks international cooperation.	Pursues IBM strategies to enhance trade while maintaining strict border controls against smuggling.
Hong Kong	Highly efficient customs and immigration processes; well-integrated with China's systems.	Actively participates in CBM initiatives within the Greater Bay Area framework for trade facilitation.	Implements IBM principles focusing on seamless travel and trade while ensuring security measures are met.
Macau	Efficient border management primarily focused on tourism and gaming industries.	Limited CBM practices but cooperates closely with Hong Kong for cross-border issues.	Adopts IBM strategies that prioritize tourism while addressing security concerns effectively

Noted by: The results of our study.

We are concluded that the approaches to border management across Eastern Asian countries exhibit significant variations influenced by political, economic, and social contexts. Mongolia is progressing towards developing Integrated Border Management (IBM) strategies to enhance regional cooperation despite facing challenges with traditional border controls and illegal trade. China demonstrates a robust centralized border management system that actively implements Coordinated Border Management (CBM) initiatives to facilitate trade while ensuring security through advanced technology.

Japan integrates CBM into its international agreements and has established an efficient border management system that prioritizes both security and trade facilitation through IBM. South Korea emphasizes advanced border management practices focused on security while engaging in CBM initiatives with regional

partners, highlighting a commitment to IBM principles.

Taiwan effectively manages its borders with a focus on customs efficiency, informally engaging in CBM practices while pursuing IBM strategies to combat smuggling. Hong Kong showcases highly efficient customs processes and actively participates in CBM initiatives within the Greater Bay Area, implementing IBM principles for seamless travel and trade. Macau prioritizes tourism in its border management approach, adopting IBM strategies that effectively address security concerns while cooperating closely with Hong Kong.

Overall, allow comparisons illustrate a trend towards more integrated and coordinated approaches to border management in the region, reflecting the need for enhanced security measures alongside the facilitation of legitimate trade and travel.

Four: CONCLUSION

In conclusion, establishing a robust border inspection service requires a well-defined theoretical framework that combines key elements such as risk management, inter-agency coordination, and an appreciation for the evolving nature of borders. By integrating these components, policymakers can improve the effectiveness and efficiency of border inspections, thereby facilitating smoother trade flows while maintaining high security standards. This comprehensive approach not only simplifies the complexities of border management but also fosters collaboration among various stakeholders, encouraging innovative solutions.

The approaches to border management across Eastern Asian countries reveal significant variations shaped by their unique political, economic, and social contexts. Mongolia is actively working towards developing Integrated Border Management (IBM) strategies to enhance regional cooperation while addressing challenges related to traditional border controls and illegal trade. In contrast, China showcases a robust centralized border management system that effectively implements Coordinated Border Management (CBM) initiatives, leveraging advanced technology to facilitate trade and ensure security.

Japan integrates CBM into its international agreements, establishing an efficient border management system that prioritizes both security and trade facilitation through IBM principles. South Korea emphasizes advanced practices in border management focused on security, engaging in CBM initiatives with regional partners, which underscores its commitment to IBM. Taiwan effectively manages its borders with a focus on customs efficiency while informally engaging in CBM

practices to combat smuggling through IBM strategies.

Hong Kong demonstrates highly efficient customs processes and actively participates in CBM initiatives within the Greater Bay Area, implementing IBM principles for seamless travel and trade. Macau prioritizes tourism in its border management approach, adopting IBM strategies that address security concerns while cooperating closely with Hong Kong. Overall, the comparisons of our study illustrated a clear trend towards more integrated and coordinated approaches to border management in Eastern Asia, reflecting the necessity for enhanced security measures alongside the facilitation of legitimate trade and travel.

REFERENCES:

1. Lau, L. J. (1994). "The Sources of Economic Growth of the East Asian Newly Industrialized Countries." *Journal of the Japanese and International Economies*, 8, pp. 1-20.
2. Asian Development Bank. (2020). "East Asia Working Papers." East Asia Working Paper Series.
3. European Journal of East Asian Studies. (n.d.). European Journal of East Asian Studies. Retrieved from JSTOR.
4. Journal of East Asian Studies. (n.d.). Journal of East Asian Studies. Retrieved from JSTOR.
5. Lee, J., & Zhang, W. (2024). "The Contribution of East Asian Countries to Internationally Published Asian Higher Education Research: The Role of System Development and Internationalization."
6. Journal of Contemporary East Asia Studies. (n.d.). Journal of Contemporary East Asia Studies. Retrieved from Taylor & Francis Online.
7. Kim, S., & Tanaka, Y. (2021). "Contemporary Concerns and Challenges in

East Asia." Asian Journal of Comparative Politics, 7(3), pp. 239-258

8. Jain, S. R. (2012). "Coordinated Border Management: The Experience of Asia and the Pacific Region." World Customs Journal, 6(1), pp. 63-74.

9. Amer, R. (2001). "Expanding ASEAN's Conflict Management Framework in Southeast Asia: The Border Dispute Dimension." Asian Journal of Political Science, 6(2), pp. 34-40.

10. Kim, S., & Tanaka, Y. (2024). "Contextualizing Borders in East Asia: An Introduction." Geopolitics, 29(1), pp. 1-20.

11. Lee, J., & Zhang, W. (2013). "East Asia's Experience of Border Crossing: Assessing Future Prospects." Asian Journal of Comparative Politics, 3(2), pp. 123-139.

12. Hwang, J., & Lee, S. (2020). "Are Borders the Reflection of International Relations? Southeast Asian Perspectives." Journal of International Relations, 12(1), pp. 45-67.

13. Tanaka, Y., & Kim, S. (2015). "Managing Border Disputes in Southeast Asia." Southeast Asian Studies, 4(1), pp. 80-95.

OPPORTUNITIES FOR INCREASING THE OPERATIONAL FACILITIES OF THE STATE BORDER GUARD

TEMUJIN Amgalan

Doctoral student at University of Internal Affairs, Mongolia.

ABSTRACT

The main goal of our study is studying Increasing the operational facilities of a state border guard can involve various strategic enhancements and opportunities. Implementing cutting-edge surveillance technologies, such as drones and automated monitoring stations, significantly improves border security by providing real-time data and enhancing situational awareness.

Utilizing biometric systems for identification at border crossings, including facial recognition and fingerprint scanning, enhances the accuracy of individual tracking and verification processes, thereby bolstering security measures. Enhancing training programs for border personnel to focus on new technologies, security tactics, and cultural sensitivity is crucial for effective operations and community relations.

Increasing collaboration through joint exercises with other law enforcement agencies improves coordination and response times during border incidents. Upgrading or expanding border facilities is essential to accommodate more personnel and equipment, facilitating efficient operations in securing borders. Improving access roads and transportation links ensures rapid deployment of resources to border areas, enhancing operational responsiveness during critical situations.

Establishing partnerships with neighboring countries for intelligence sharing and joint operations fosters a collaborative approach to border security challenges. Launching public awareness campaigns educates citizens about border laws and security issues, promoting community cooperation in border protection efforts. Assessing current resource use and reallocating funds toward high-impact initiatives ensures that operational needs are met effectively and efficiently.

Incorporating strategies that consider environmental impacts is vital to ensure that operational facilities do not adversely affect local ecosystems. These strategies collectively aim to enhance the effectiveness of state border guards while addressing modern security challenges.

Keywords: Surveillance, Biometric, Training, Collaboration, Infrastructure.

INTRODUCTION

Surveillance: Effective border surveillance is critical for national security. Technologies such as RF spectrum monitoring, high-definition cameras, and thermal imaging systems enable continuous monitoring and classification of suspicious activities along borders. These systems can operate 24/7 to detect threats like illegal immigration and smuggling, providing real-time data for border control officers to respond effectively.

Biometric: While specific references to biometric systems were not

highlighted in the search results, the context implies that integrating biometric identification methods at border crossings would enhance security measures by accurately tracking individuals and verifying identities.

Training: The search results did not directly address training programs for personnel. However, the emphasis on advanced surveillance technologies suggests that training would be essential for personnel to effectively utilize these systems and adapt to evolving security challenges.

Collaboration: Establishing partnerships with neighboring countries and collaborating with various law enforcement agencies are crucial for sharing intelligence and coordinating responses to border security threats. The collaborative approach enhances operational efficiency and effectiveness in managing border security challenges.

Infrastructure: Upgrading border facilities and improving access roads are vital for enhancing operational capabilities. This includes deploying advanced surveillance systems that require robust infrastructure to support rapid deployment and effective monitoring of border areas.

THE FRAMEWORK OF THEORY AND CONCEPTS

Increasing the operational facilities of a state border guard can entail a variety of strategies and opportunities. Implement advanced surveillance systems, including drones and automated monitoring stations. Utilize biometric systems for identification and tracking of individuals at border crossings. Enhance training programs for personnel focusing on new technologies, border security tactics, and cultural sensitivity. Increase joint exercises with other law enforcement agencies to improve coordination and response times. Upgrade or expand border facilities to accommodate more personnel and equipment. Improve access roads and transportation links to ensure rapid deployment of resources to border areas. Establish partnerships with neighboring countries for intelligence sharing and joint operations.

Engage in international training programs and conferences to learn best practices from other countries. Foster relationships with local communities near border areas to improve cooperation and

intelligence gathering. Launch public awareness campaigns to educate citizens about border laws and security issues. Assess current resource use and reallocate funds toward high-impact initiatives and necessary equipment. Consider grants or funding from government bodies or international organizations focused on border security. Review and update policies and procedures to accommodate current security challenges and technologies. Advocate for legislative support to address funding and operational needs. Incorporate strategies that consider environmental impacts, ensuring that operational facilities do not harm local ecosystems. The Asian Development Bank (ADB) is involved in a project that aims to rehabilitate and modernize equipment at selected border crossing points in Mongolia. This project focuses on upgrading the Customs Automated Information System and establishing a single-window system to facilitate trade processes more efficiently. The initiative is crucial for improving connectivity and cross-border cooperation, which are essential for Mongolia's economic growth given its geographical challenges as a landlocked nation.

The Asian Development Bank (ADB) is actively involved in a project aimed at enhancing the operational efficiency of border crossing points in Mongolia. This initiative is part of the Regional Improvement of Border Services Project, which focuses on modernizing equipment and upgrading the Customs Automated Information System. Additionally, it aims to establish a single-window system to streamline trade processes, thereby improving connectivity and cross-border cooperation essential for Mongolia's economic growth as a landlocked nation. The project will rehabilitate and provide modern equipment

at selected border crossing points, addressing inefficiencies in trade processes. Upgrading the Customs Automated Information System is a critical component, facilitating better management of customs operations and reducing transaction times for traders.

The establishment of a single-window system will allow all necessary documentation for imports and exports to be submitted through one portal, significantly simplifying the process for businesses. Economic Impact improving trade facilitation, the project aims to enhance Mongolia's competitiveness in global markets, which is crucial given its reliance on international trade for economic development. The project is particularly vital for Mongolia, which faces geographical challenges that increase trade transaction costs. By enhancing border services, the ADB aims to support Mongolia's integration into regional and global value chains, thereby promoting inclusive economic growth and improving living conditions for communities near border area.

THE CASE STUDY AND ANALYSIS

The Zamiin-Uud border port, a vital trade gateway, is undergoing significant renovations under the "New Revival Policy." This expansion includes the construction of 30 new inspection facilities, significantly increasing its capacity to handle both passenger and cargo traffic. The port's operational capacity has been enhanced from approximately 900 passengers and 100 vehicles per hour to 5,000 passengers and 500 vehicles per hour, with plans for further increases. This modernization effort is supported by funding from the Chinese government and aims to align the port with international standards.

The Zamiin-Uud border port, a crucial trade gateway for Mongolia, is currently undergoing extensive renovations as part of the "New Revival Policy." This initiative aims to modernized the port's infrastructure significantly, enhancing its capacity to handle both passenger and cargo traffic.

Expansion of Facilities: The renovation includes the construction of 30 new inspection facilities in the passenger transport section and 28 buildings in the cargo transportation section.

The total area of the port has been expanded eightfold, allowing for a substantial increase in operational capacity. Increased Capacity following these upgrades, the port's operational capacity has surged from approximately 900 passengers and 100 vehicles per hour to 5,000 passengers and 500 vehicles per hour. The port is now equipped to operate 24 hours a day, with a potential daily capacity of up to 20,000 individuals. Investment and Support modernization effort is supported by a grant of CNY 233.5 million from the Chinese government, alongside an investment of MNT 30.35 billion from Mongolia's state budget. The project reflects a collaborative effort to enhance trade efficiency and align with international standards.

The Zamiin-Uud port plays a vital role in Mongolia's economy, facilitating approximately 22% of the country's exports and 49% of its imports. The ongoing renovations are expected to further boost trade activities, which have already shown significant growth—from USD 2.7 billion in imports in 2019 to USD 4.5 billion in 2023, and exports increasing from USD 2.3 billion to USD 3.4 billion during the same period. The completion of these renovations is anticipated to create new economic opportunities for Mongolia, enhancing its position as a key transit country in the

region. Additionally, plans are underway to improve legal frameworks and management practices at border crossings, ensuring that they operate efficiently and effectively in supporting economic growth.

Valentin Batomunkuev highlighted that only ten out of 29 border crossing points on the Russian-Mongolian border are fully operational, indicating a need for improvement in border infrastructure. The report emphasizes that enhancing these facilities is critical for managing freight and passenger traffic effectively. He has highlighted significant challenges regarding the operational status of border crossing points along the Russian-Mongolian border. Out of 29 border crossings, only 10 are fully operational, indicating a pressing need for infrastructure improvements to effectively manage freight and passenger traffic. Also,

he studied that the geographical area under consideration here is the Russian-Mongolian section of the state border, which passes through the territories of the four entities of the Russian Federation located within the Siberian federal district: the Altai Republic, Tuva, Buryatia and the Zabaikalsky Krai. Russia's land borders are 22,170 km long and the border with Mongolia represents 15.7% of the total length (3,485 km). The total length of Mongolia's border is 8161.9 km, 42.7% of it with Russia (along the Altai and Sayan mountain ranges), and the relatively flat section is confined to the valley of the Selenge River. The Russian-Mongolian section of the border is characterized by a low checkpoint density, the average distance between permanent checkpoints being 387.2 km (Figure 1).

Figure 1 Transport and communication links of Russian and Mongolian border regions

Border region	Length of the border, in km	Number of checkpoints (permanent)	Distance between checkpoints, in km
Altai Republic	288,7	1	288.7
Tuva Republic	1305	3	435.0
Republic of Buryatia	1275	3	416.0
Zabaikalsky Krai	831,5	2	415.8
Total	3485	9	387.2

At present, nine permanent crossing points are operational along the Russian-Mongolian border, seven of them

are road crossing points and two are railway crossing points.

Figure 2 Permanent crossing points between Russia and Mongolia

Crossing point		Russian entity	Mongolian aimag	Crossing point classification		
Russian	Mongolian			Status	Type	Type of exchange
Tashanta	Tsagaan-Nuur	Altai Republic	Bayan-Ölgii	Bilateral	road	cargo and passenger
Khandagaity	Borshoo	Tuva Republic	Uvs	Bilateral	road	cargo and passenger
Shara-Sur	Tes	Tuva Republic	Uvs	Bilateral	road	cargo and passenger
Tsagaan-Tolgoi	Arts-Sur'	Tuva Republic	Zavkhan	Bilateral	road	cargo and passenger
Mondy	Khankh	Republic of Buryatia	Khövsgöl	Bilateral	road	cargo and passenger
Naushki	Sühbaatar	Republic of Buryatia	Selenge	multilateral	railway	cargo and passenger
Kyakhta	Altan-Bulag	Republic of Buryatia	Selenge	multilateral	road	cargo and passenger
Verkhny Ulkhun	Ulkhun	Zabaikalsky Krai	Dornod	Bilateral	road	cargo and passenger
Solovyovsk	Erdentsav	Zabaikalsky Krai	Dornod	Bilateral	railway	cargo

The development of cross-border cooperation is not only a leading factor of regional integration, but it also strengthens the strategic partnership between countries. Figure 3, for example, provides data on the number of people who crossed the border during the period 1995–2008. In 2008, through eight checkpoints on the Russian-Mongolian border the number of arrivals and departures was 513,621. Out of these, 76.2% of passenger traffic crossed through the three checkpoints on the territory of the Republic of Buryatia: 52.3% through Kyakhta-Altan-Bulag, 20.1% through

Naushki-Sühbaatar and 3.8% through Mondy-Khankh¹ (Osodoev 2010).

CONCLUSION

The integration of advanced surveillance technologies, such as drones and automated monitoring systems, is essential for enhancing situational awareness and improving overall border security. Implementing biometric systems at border crossings significantly enhances the accuracy of individual tracking and verification processes, thereby strengthening security measures.

¹ Osodoev, A. (2015). Border-Crossing Infrastructure: The Case of the Russian Mongolian Border. In *Border-Crossing Infrastructure* (pp. 1-15).

Continuous training programs focusing on new technologies and cultural sensitivity are crucial for equipping border personnel with the skills necessary to adapt to evolving security challenges.

Strengthening collaboration through joint exercises with other law enforcement agencies fosters improved coordination and response times, which are vital during border incidents.

Upgrading infrastructure, including border facilities and transportation links, is critical for ensuring efficient operations and rapid resource deployment in securing national borders. These strategies collectively aim to enhance the effectiveness of state border guards while addressing contemporary security challenges.

REFERENCES:

1. Batomunkuev, Valentin (2024). "Views on the Formation of the Structure of Operational Service Activities in the Area of Responsibility of the Subdivision of State Border." ResearchGate.
2. OECD (2015). "Border Agency Co-operation." OECD Publications. 2
3. European Border and Coast Guard Agency (2021). "EU Operational Powers and Legal Protection: A Legal Theory Perspective on the Operational Powers of the European Border and Coast Guard." German Law Journal, 22(6), pp. 1234-1256. 3.
4. World Customs Organization (2019). "Collaborative Border Management." World Customs Journal, 13(1), pp. 45-60. 5.
5. Polner, Michal (2020). "Coordinated Border Management: From Theory to Practice." Research Paper Series, 19, pp. 1-15.

ХИЛИЙН БООМТОД АЖИЛЛАХ ТӨРИЙН БАЙГУУЛЛАГУУДЫН ХАРИЛЦАН АЖИЛЛАГАА, ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

Д.Ариунболд

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант,
хошууч

Товч агуулга. Монгол Улсын хилийн боомтын тухай ойлголт, эрх зүйн зохицуулалт, бүтэц зохион байгуулалт, хяналт шалгалт гүйцэтгэдэг байгууллагуудын чиг үүрэг, уялдаа холбоо болон боомтын хөгжлийн шинэ загваруудыг авч үзсэн болно. Судалгаагаар хилийн боомтын үйл ажиллагаанд төрийн байгууллагуудын харилцан ажиллагаа, мэдээллийн нэгдэл, дэд бүтцийн асуудал зэрэг олон талт хүчин зүйл нөлөөлж байгааг тодорхойлсон.

Судалгаанаас үзэхэд Монгол Улсад хилийн боомтын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, хяналтын байгууллагуудын уялдааг нэмэгдүүлэх, техник тоног төхөөрөмжийг шинэчлэх, мэдээллийн нэгдсэн системийг хөгжүүлэх, олон улсын туршлагыг нутагшуулах нь боомтын үр ашиг, аюулгүй байдлыг дээшлүүлэх чухал нөхцөл болно.

Түлхүүр үг. Хилийн боомт, харилцан ажиллагаа, хилийн хяналтын байгууллага

Оршил. Монгол Улс хоёр хөрштэй, далайд гарцгүй орны хувьд гадаад улс оронтой харилцах гол гарц нь хилийн боомт юм. Хилийн боомт нь улс орны тусгаар тогтнол, аюулгүй байдал, эдийн засаг, худалдаа, гадаад хамтын ажиллагааны стратегийн чухал хэрэгсэл бөгөөд улсын хилээр зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, бараа бүтээгдэхүүн, мал амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай бүтээгдэхүүнийг нэвтрүүлэх, хяналт шалгах үндсэн үүргийг гүйцэтгэдэг.

Өнөөгийн дэлхий дахинд эдийн засгийн глобалчлал, хил дамнасан гэмт хэрэг, хууль бус наймаа, цар тахал зэрэг аюул занал нэмэгдэж буй нөхцөлд хилийн боомтын аюулгүй ажиллагааг хангах, хяналт шалгалтын байгууллагуудын уялдаа холбоог сайжруулах, дэд бүтцийг шинэчлэх шаардлага урган гарч байна.

Иймээс энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь хилийн боомтын тухай ойлголт, бүтэц, зохион байгуулалт, хяналт шалгалт гүйцэтгэдэг байгууллагуудын чиг үүрэг, харилцан ажиллагаа, мөн боомтын шинэ бүтэц,

хөгжлийн чиг хандлагыг судалж, өнөөгийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийхэд оршино.

Хилийн боомтын тухай ойлголт:

Хилийн боомт нь аливаа улсын гадаад ертөнцтэй материаллаг байдлаар харилцах үндсэн хэрэгсэл болохын хувьд улс төр, нийгэм, эдийн засаг, худалдаа, соёл, иргэд хоорондын харилцаанаас гадна аюулгүй байдлын асуудал гагцхүү хилийн боомт, түүний дэд бүтцээр дамжин явагдаж байна.

Хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээ, хэлэлцээрт аль нэг талын зорчигч, ачаа тээш, бараа, тээврийн хэрэгсэл нь нөгөө талын нутаг дэвсгэрт зөвхөн тогтоосон хилийн боомтоор, агаарын хөлөг холбогдох хэлэлцээрийн дагуу улсын хил нэвтэрнэ гэж заасан.

Манай улсын өнөөгийн мөрдөж буй эрх зүйн баримт бичгүүдэд хилийн боомт, хилийн хяналтын байгууллагуудыг дараах байдлаар томъёолсон байна: Үүнд:

- “Хилийн боомт” гэж улсын хилээр нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, бараа, мал, амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнд хилийн хяналтын байгууллага хяналт шалгалт хийх зориулалтаар төхөөрөмжилсөн, тусгай тогтоосон газрыг¹

- “Хилийн боомт” болон “Боомт” нь адил утгатай байх бөгөөд Монгол, Хятадын хилийн 2 талд орших иргэд, тээврийн хэрэгсэл, бараа эд юмст хяналт шалгалт хийж бүртгэн хилээр нэвтрүүлэх зориулалтаар тусгайлан тогтоосон газрыг хэлнэ”²

- “Зорчигч” гэж улсын хил нэвтрэх эрхийн баримт бичиг бүхий, хилийн боомтоор нэвтэрч байгаа Монгол улсын иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнийг;

- “Тээврийн хэрэгсэл” гэж хилийн боомтоор улсын хил нэвтэрч байгаа бүх төрлийн авто хөлөг, хөвөх хэрэгсэл, гэлт тэрэг, автомашин, мотоцикл, өөрөө явагч хэрэгслийг;

- “Хилийн хяналтын байгууллага” гэж улсын хил нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, бараа, мал, амьтан, ургамал тэдгээрийн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнд хяналт шалгалт явуулах, бүртгэх эрх бүхий улсын хил хамгаалах, гааль, мэргэжлийн хяналт, гадаадын иргэн харьяатын байгууллагыг;

- “Хяналт шалгалтын бүс” гэж хилийн хяналтын байгууллага хилийн боомтод хяналт шалгалтын үйл

ажиллагаа явуулах зориулалтаар тусгайлан тоногдосон газрыг хэлнэ гэж хуульчилсан байна.

- “Тээврийн хэрэгслийн хуваарьт хугацаа” гэж олон улсын нислэгийн болон галт тэрэгний хөдөлгөөний цагийн хуваарь, авто замын боомтын ажиллах цагийн хуваарь, ачаалал, тээврийн хэрэгслийн төрлийг харгалзан тогтоосон хилийн хяналт, шалгалт хийх хугацаа;³

Автозамын болон төмөр замын хилийн боомтын горим, зэрэглэл, байршлыг хилийн боомтын асуудлаар Засгийн газар хооронд байгуулсан хэлэлцээрт тодорхой заадаг бол агаарын замын хилийн боомт нь олон улсын нислэгт үйлчлэх нисэх буудалд байрладаг.

Монгол Улсын хилийн боомт нь агаарын замын, төмөр замын, авто замын гэсэн төрөлтэй, байнгын, түр гэсэн горимтой, олон улсын, хоёр талын гэсэн зэрэглэлтэй байна. Хилийн боомтын төрөл, горим, зэрэглэлийг Засгийн газар тогтооно.

Монгол Улс Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын 193 гишүүн улс оронтой дипломат харилцаатай бөгөөд Оросын Холбооны Улстай 1921 оны 11 дүгээр сарын 05-ны өдөр, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улстай 1949 оны 10 дугаар сарын 26-нд тус тус дипломат харилцаа тогтоосон.

Монгол Улсын 7 аймгийн нутаг дэвсгэрт БНХАУ-тай, 8 аймгийн нутаг дэвсгэрт ОХУ-тай хиллэдэг хилийн боомтууд байрладаг.

Зураг 1. Монгол Улсын хилийн боомтууд

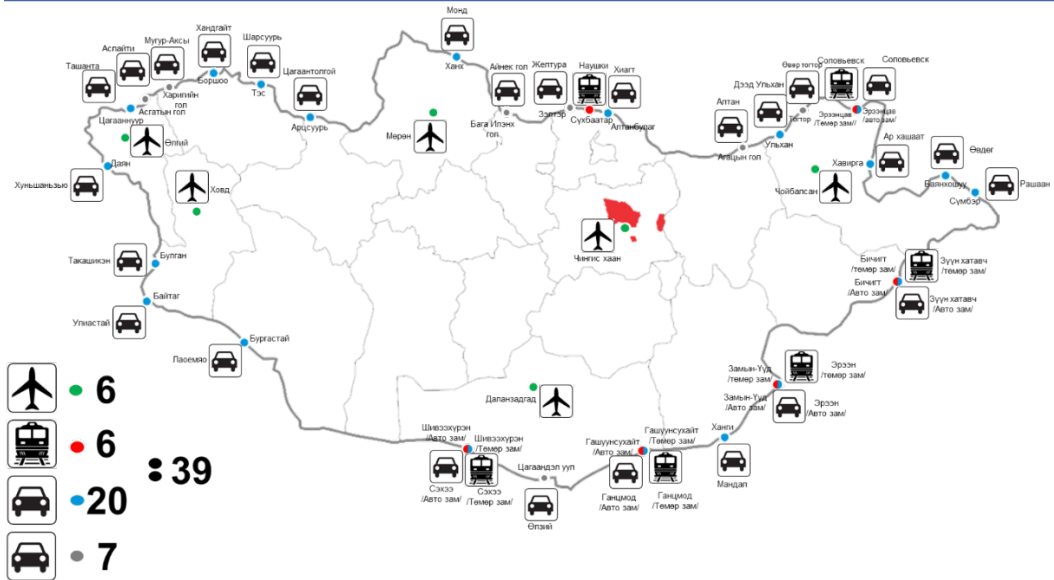
¹ (Хилийн тухай хууль, 2016), (Төрийн мэдээлэл. 2017. №6)

² Монгол, Хятадын хилийн боомт тэдгээрийн дэглэмийн тухай Монгол Улсын Засгийн газар,

БНХАУ-ын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээр, 2004.

³ (Хилийн тухай хууль, 2016), (Төрийн мэдээлэл. 2017. №6)

МОНГОЛ УЛСЫН ХИЛИЙН БООМТУУД

Эх сурвалж: Судалгааны ажлын хүрээнд

Засгийн газрын 2003 оны 51 дүгээр тогтоолоор Өлгий, 2010 оны 344 дүгээр тогтоолоор Чойбалсан, Ховд, Даланзадгад, Мөрөн, 2019 оны 455

дугаар тогтоолоор Чингис хаан нисэх буудлуудыг олон улсын нисэх онгоцны буудлаар зарлаж, агаарын замын хилийн боомтуудыг байгуулсан.

Хүснэгт 1. Монгол Улсын агаарын замын боомтууд

Агаарын замын хилийн боомт-6		
1	Чингис хаан	Олон улсын
2	Чойбалсан	Олон улсын
3	Ховд	Олон улсын
4	Өлгий	Олон улсын
5	Даланзадгад	Олон улсын
6	Мөрөн	Олон улсын

Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

“Хилийн боомт болон Монгол-Оросын улсын хилийг хялбарчилсан журмаар нэвтрэх тухай Монгол Улсын Засгийн газар, Оросын Холбооны Улсын

Засгийн газар хоорондын 1994 оны хэлэлцээр”- ийн дагуу Монгол, Оросын хилд 16 боомттой.

Хүснэгт 2. Монгол, Оросын хилийн боомтууд

Монгол,Оросын хилийн боомт-16			
Олон улсын	Хоёр талын		Дамжин өнгөрөх
	Байнгын	Түр буюу улирлын	

1	Цагааннуур-Ташанта	7	Тэс-Шар суурь	14	Тогтор-Өвөр тогтор	15	Асгатын гол-Аспайти
2	Боршоо-Хандгайт	8	Арцсуурь-Цагаантолгой			16	Харигийн гол-Мугур-Аксы
3	Ханх-Монд	9	Бага-Илэнх-Айнек гол				
4	Сүхбаатар /ТЗ/-Наушки	10	Зэлтэр-Желтура				
5	Алтанбулаг-Хиагт	11	Агацын гол-Алтан				
6	Эрэнцав /АЗ/-Соловьевск	12	Ульхан-Дээд ульхан				
		13	Эрэнцав /ТЗ/-Соловьевск				

Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

“Монгол, Хятадын хилийн боомт Засгийн газар хоорондын 2004 оны тэдгээрийн дэглэмийн тухай Монгол хэлэлцээр”-ийн дагуу Монгол, Хятадын Улсын Засгийн газар, БНХАУ-ын хилд 17 боомттой.

Хүснэгт 3. Монгол, Хятадын хилийн боомтууд

Монгол, Хятадын хилийн боомт-17						
Олон улсын		Хоёр талын				
		Байнгын ажиллагаатай			Түр ажиллагаатай	
1	Булган-Такашикэн	7	Бургастай-Лаомяо	16	Даян-Хуншаньзюй	
2	Замын-Үүд /АЗ/-Эрэн	8	Шивээхүрэн /АЗ/-Сэхээ	17	Байтаг-Улиастай	
3	Замын-Үүд /ТЗ/-Эрэн	9	Шивээхүрэн /ТЗ/-Сэхээ			
4	Бичигт /АЗ/-Зүүн хатавч	10	Цагаандэл Уул-Өлзий			
5	Бичигт /ТЗ/-Зүүн хатавч	11	Гашуунсухайт /АЗ/-Ганц мод			
6	Сүмбэр /түр/-Рашаан	12	Гашуунсухайт /ТЗ/-Ганц мод			
		13	Ханги-Мандал			
		14	Баянхошуу-Өвдөг			
		15	Хавирга-Ар хашаат			

Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

Хилийн боомтод хилийн хяналтын эрх бүхий байгууллагуудын ажилтнууд хууль тогтоох дээд байгууллагаас баталсан хууль тогтоомжуудыг үндсэн удирдлага болгон хилийн шалгалтыг явуулна гэж заасан.

Монгол Улсын хилийн тухай хуулийн 17 дугаар зүйлд Улсын хилийн

боомт дээр ажиллах хяналт шалгалтын байгууллагын ажиллах дэс дараалал, чиг үүргийг:

- Улсын хилээр гарах хөдөлгөөний чиглэлд гаалийн, улсын хил хамгаалах байгууллага;
- Улсын хилээр орох хөдөлгөөний чиглэлд улсын хил хамгаалах, гаалийн байгууллага хяналт шалгалтыг явуулна.

- Хилийн хяналтын байгууллагын хяналт шалгалтаар илрүүлсэн гадаадын иргэний виз, бүртгэлийн зөрчлийг гадаадын иргэн, харьяатын байгууллага шийдвэрлэхээр заасан байдаг.

Хилийн хяналтын байгууллагуудын чиг үүрэг:

Улсын хил хамгаалах байгууллага:

- ✓ Хилийн боомтын асуудлаар байгуулсан Монгол Улс олон улсын гэрээ, хэлэлцээр, хилийн тухай хууль болон холбогдох эрх зүйн актуудыг хэрэгжүүлэн ажиллана;

- ✓ Хилийн боомтын аюулгүй байдлыг хангах, түүнд мөрдөх журмыг сахиулах, улсын хилээр зорчигч, тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлэх, хилийн хяналтын байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах.;

- ✓ Улсын хилээр нэвтэрч буй зорчигчийн улсын хил нэвтрэх эрхийн баримт бичигт тэмдэглэл хийж, улсын хил нэвтэрсэн зорчигч, тээврийн хэрэгслийн бүртгэлийг хөтөлж, нэгдсэн сан байгуулна.

Гаалийн байгууллага:

- ✓ Гаалийн тухай хуулийг мөрдлөг болгон улсын хилээр нэвтрүүлэх бараа, тээврийн хэрэгсэлд гаалийн хяналт тавьж, гаалийн бүрдүүлэлт хийх улсын төсвийн орлого бүрдүүлэх, гадаад улстай худалдаа, эдийн засаг, шинжлэх ухаан болон бусад салбарын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх;

- ✓ Хилийн боомтод улсын хилээр нэвтрэх бараа, тээврийн хэрэгсэл, зорчигчдод хяналт, бүрдүүлэлтийг хийх;

- ✓ Улсын хилээр нэвтрэх мал, амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай түүхий эд бүтээгдэхүүнд стандарт чанарын, эрүүл ахуй халдвар хамгааллын, мал эмнэлгийн, ургамал, хорио цээрийн хяналт шалгалт хийх;

- ✓ Улсын хилээр цөмийн болон цацрагийн бохирдол бүхий бодис бараа бүтээгдэхүүн, цацрагаар бохирлогдсон тээврийн хэрэгсэл, бараа, бүтээгдэхүүн нэвтрэхээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, хариу арга хэмжээ дайчлах төлөвлөгөөний дагуу авч хэрэгжүүлнэ.

Гадаадын иргэн харьяатын байгууллага: Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай, Харьяатын тухай хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд:

- ✓ Монгол улсад зорчих түр ирэгч, албан болон хувийн хэргээр оршин суух гадаадын иргэнд виз, визийн зөвшөөрөл, оршин суух зөвшөөрөл олгох, хугацааг сунгах хувийн урилга олгох, гадаадын иргэнийг цахим үнэмлэхжүүлэх,

- ✓ Монгол Улсаас гадаад улсад суугаа дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газарт мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх;

- ✓ Иргэний харьяалал, цагаачлал, гадаадын гэр бүлд Монгол Улсын харьяат хүүхэд үрчлүүлэх, олон улсын болон гадаадын төрийн бус байгууллагын салбар, төлөөлөгчийн газартай холбоотой асуудлыг шийдвэрлэх;

- ✓ Гадаадын иргэдийн хяналт, виз, визийн зөвшөөрлийн бүртгэлийн мэдээллийн нэгдсэн сан байгуулах, хөтлөх;

- ✓ Холбогдох хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэнд хяналт тавих, илэрсэн зөрчлийг шийдвэрлэх үүргийг хэрэгжүүлэх; Хилийн хяналтын байгууллагын хяналт шалгалтаар илрүүлсэн гадаадын иргэний виз, визийн зөрчлийг шийдвэрлэх.

Хилийн хяналтын байгууллагуудын хяналт шалгалт, харилцан ажиллагаа:

Хилийн боомтоор зорчигч, тээврийн хэрэгслийг шалгаж нэвтрүүлэх

үйл ажиллагаа нь нэг орон зайд нэг цаг хугацаанд дээрх байгууллагуудын дараалсан үйл ажиллагаагаар явагдана.

Хил хамгаалах байгууллага болон Гадаадын иргэн харьяатын байгууллага нь 2011 онд хоёр байгууллагын даргын харилцан ажиллах, мэдээлэл солилцох тушаал, холбогдох хууль, журмын дагуу хамтран ажилладаг. (ХХЕГ, ГИХГ дарга нарын 2011.05.05-ны өдрийн 03/А/157 дугаартай “Мэдээлэл солилцох ажлыг сайжруулах тухай” 04/А/158 дугаартай “Хамтран ажиллах тухай” хамтарсан тушаал)

Гадаадын иргэн, харьяатын газраас хууль тогтоомж зөрчсөн гадаадын иргэнийг Монгол Улсаас албадан гаргах шийдвэрийг хэрэгжүүлэхэд Хил хамгаалах байгууллага нь:

- ✓ хөрш улсын хилийн шалган нэвтрүүлэх байгууллагад урьдчилан мэдэгдэж, хамтран ажиллах;

- ✓ хилээр нэн даруй нэвтрүүлэх ажиллагааг зохион байгуулах;

- ✓ хэрэгцээтэй бусад асуудлаар тусламж үзүүлэх;

- ✓ Монгол Улсад дахин оруулахгүй байх хугацаанд гадаадын иргэнийг улсын хилээр нэвтрүүлэхгүй байх зэрэг чиглэлд хамтран ажиллахаар Монгол Улсын Засгийн газрын 2021 оны 07 дугаар сарын 07-ны өдрийн 193 дугаар тогтоолоор баталсан “Гадаадын иргэнийг Монгол Улсаас албадан гаргах, албадан гаргахаас чөлөөлөх болон дахин оруулахгүй байх хугацааг тогтоох журам”-д зохицуулсан байдаг.

Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай хуульд “Гадаадын иргэнийг улсын хилээр нэвтрэх үед Монгол Улсын хилийн тухай хуулийн 17.6-д заасны дагуу хил хамгаалах байгууллага нь *биеийн давхцахгүй*

өгөгдлийг авч, улсын хилээр нэвтэрсэн зорчигчийн мэдээллийн нэгдсэн санд бүртгэнэ” гэж заасан. Энэ зорилгоор хилийн боомтод Biometrics 2021 оны 06 дугаар сарын 01-ний өдрөөс авч эхэлсэн нь Хил хамгаалах байгууллага болон Гадаадын иргэн харьяатын байгууллагын хамтран ажиллах уялдаа холбоог сайжруулж, зорчигчдын хяналт шалгалтыг давхардлыг арилгах ач холбогдолтой болсон.

Хяналт шалгалтын бүсэд зорчигч, бараа, тээврийн хэрэгсэлд Гаалийн байгууллагаас хяналт шалгалт хийх үед хууль бус үйлдэл илэрсэн, боомтын журам зөрчигдсөн тохиолдолд Хил хамгаалах байгууллагад мэдэгдэж, харилцан мэдээлэл солилцож, зөрчлийг шийдвэрлэнэ ажилладаг.

Сүүлийн 3 жилийн хугацаанд зохион байгуулалтын шинэ бүтцүүдийг бий болгох үйл ажиллагаанууд явагдсан. Тэдгээрийг авч үзье.

Хилийн боомтын Үндэсний зөвлөл: Монгол Улсын хилийн тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлд “Хилийн боомтыг хөгжүүлэх бодлого боловсруулах, түүнийг хэрэгжүүлэх, үйл ажиллагааг зохицуулах үүрэг бүхий орон тооны бус Боомтын сэргэлтийн Үндэсний хороо” ажиллана гэсэн нэмэлт өөрчлөлтийг 2022 оны 08 дугаар сарын 29-ний өдрийн хуулиар оруулсан бол 2025 оны 06 дугаар сарын 25-ны өдрийн хуулиар “Хилийн боомтын Үндэсний зөвлөл ажиллана” гэж нэмэлт оруулсан.

Хилийн боомтын Үндэсний зөвлөл нь улсын хил хамгаалалтын, санхүүгийн, гадаад харилцааны асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн, хилийн хяналтын байгууллага, худалдаа, аж үйлдвэрийн танхим, ложистикийн холбооны төлөөллөөс бүрдэх бөгөөд хилийн боомтын Үндэсний зөвлөлийн

дарга нь санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн байна

Хилийн боомтын Үндэсний зөвлөл дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

✓ хилийн боомтыг байгуулах, өргөтгөх, боомтын дэд бүтцийн асуудлыг шийдвэрлэх талаар санал боловсруулах;

✓ хилийн хяналтын байгууллагын ажлын уялдаа холбоог хангах, хилийн боомтын үйл ажиллагааг сайжруулах талаар зөвлөмж гаргах;

✓ хилийн хяналтын байгууллагын албан хаагчдын нийгмийн асуудлын талаар санал боловсруулах;

✓ хилийн боомтыг хөгжүүлэх, дэд бүтэц, хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр, төлөвлөгөөг батлах;

✓ хилийн боомтод мөрдөх нийтлэг журмыг батлах.

✓ хилийн боомтод Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн тухай хуульд заасны дагуу төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлэх төслийг төлөвлөх, санал гаргах, төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн гэрээний хэрэгжилтэд хяналт тавих.

Хилийн боомтын Үндэсний зөвлөл хэлэлцсэн асуудлаараа тогтоол, зөвлөмж гаргах бөгөөд хилийн хяналтын байгууллага түүний хэрэгжилтийг зохион байгуулж, биелэлт, үр дүнг тогтоосон хугацаанд хилийн боомтын үндэсний зөвлөлд тайлагнана.

Хилийн боомтын Үндэсний зөвлөл шаардлагатай гэж үзвэл тодорхой асуудлыг Засгийн газрын хуралдаанд оруулж шийдвэрлүүлэх бөгөөд ажлаа Засгийн газарт тайлагнана.

Хилийн боомтын захиргаа:
Монгол Улсын Хилийн тухай хуулийн 29.9 дүгээр зүйлд 2021 оны 11 дүгээр сарын 12-ны өдрийн хуулиар нэмэлт өөрчлөлт оруулж, Хилийн боомтын

захиргааг байгуулах эрхийг Засгийн газарт өгсөн.

Энэ шинэ бүтцэд дараах чиг үүргийг хариуцуулсан. Тухайлбал:

✓ Ашигт малтмал, газрын тос, бараа бүтээгдэхүүний экспорт, импорт, худалдааны эргэлтийг нэмэгдүүлэх;

✓ Улс хоорондын тээврийн зохицуулалт, халдвар хамгаалал, хууль сахиулах болон хилийн хяналтын байгууллага, орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын ажлын уялдаа холбоог нэгдсэн зохицуулалтаар хангах;

✓ Боомтын хөгжлийн асуудлыг төлөвлөх, орон сууц, цахилгаан, дулаан, цэвэр, бохир ус болон бусад дэд бүтцийг хариуцаж, боомтын хэвийн үйл ажиллагаа явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх;

✓ Хилийн боомт дахь төрийн өмчийн бүртгэл, хяналтыг хариуцах зэрэг болно.

Гадаад худалдааг хөнгөвчлөх зорилгоор хилийн хяналтын байгууллагуудын, менежментийг сайжруулах, харилцан ажиллагаа, уялдаа холбоог хангах үүрэг бүхий дээрх хоёр шинэ бүтэц хир зэрэг үр дүнтэй байхыг цаг хугацаа харуулна байх.

Хилийн боомтын зөвлөл:
Тухайн хилийн боомтод хилийн хяналтын болон тагнуулын, тээврийн байгууллагын төлөөлөл оролцсон хилийн боомтын зөвлөл ажиллах бөгөөд хилийн боомтын зөвлөлийн дарга нь хилийн төлөөлөгч байна.

Хилийн боомт тус бүрд мөрдөх журмыг тухайн хилийн боомтын зөвлөлийн дарга баталдаг.

Хилийн боомтын зөвлөлд ордог байгууллагууд жил бүр харилцан ажиллах төлөвлөгөө гаргаж (*түүнд улирал тутам тодотгол оруулж болно*), төлөвлөгөөний дагуу боомтод мөрдөх журмыг боловсруулан мөрдлөг болгон

Хилийн хяналтын удирдлага, уялдаа, харилцан ажиллагааны зохицуулалт хангалтгүйгээс болж, боомтын дэд бүтэц, тоног төхөөрөмжийн хангалт, хилийн хяналт шалгалтын байгууллагын нөхцөл байдал, албан хаагчдын нийгэм, эдийн засгийн баталгааг бүрэн хангаагүй байна.

Хилийн хяналтын байгууллагууд Монгол Улсын аюулгүй байдлын төлөө гэсэн том зорилготой хэдий ч бодит амьдрал дээр чиг чигээ харсан, босоо удирдлагатай, ажлын уялдаа холбоо, харилцан ажиллах асуудалд мэргэжлийн үүднээс хандаагүй, зохион байгуулаагүй байдлыг ганцхан жишээгээр дурьдвал, Хил хамгаалх байгууллага, Гаалийн байгууллага тус тусдаа камерийн хяналтыг явуулах ба тэдгээрийн хянах зурвас давхацсан, ганцхан шалгалтын талбай руугаа харсан байх жишээтэй. Хамтарсан удирдлагын байрнаас хяналт явуулах, камерын хяналтыг тараан байрлуулж хяналтад өртөх талбай, бүсийг нэмэгдүүлэх гээд олон боломжийг алдаж байна.

Хөрш орны хилийн боомт, харилцан ажиллагаа:

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс нь 13 улстай хиллэдэг бөгөөд манай улстай Шинжаан, Ганьсу муж, Өвөрмонголын нутгаар хиллэдэг.

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын НАХЯ-ны цагаачлалын удирдах газар, ХАЧА-ийн хил хамаалах хороо, ӨМӨЗО-ны хилээр орох, гарах асуудал хариуцсан шалган нэвтрүүлэх ерөнхий газар, итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийн шугамаар Монгол Улсын хил хамгаалах байгууллагатай хамтран ажилладаг.

Хятадын хилийн боомтууд нь 2 зэрэглэлтэй байдаг.

✓ Нэгдүгээр зэрэглэлд Төрийн Зөвлөлөөс нээхийг зөвшөөрсөн мужийн

Ардын засгийн газрын харъяа хилийн боомтууд багтана.

✓ Хоёрдугаар зэрэглэлд муж болон өөртөө засах орны Ардын засгийн газраас нээхийг зөвшөөрсөн байнга ажилладаг, хилийн эрх бүхий байгууллагууд байхгүй бусад хилийн боомтоом хуваарийн дагуу очиж ажилладаг хилийн боомтууд хамаарна.

БНХАУ-ын Хилийн боомтын газар 1993 онд байгуулагдсан, 1998 онд Гаалийн ерөнхий газрын харьяанд Хилийн боомтын төлөвлөлтийн газар болон өөрчлөгдсөн. 2006 онд Улсын хилийн боомтын захиргааны газар нэртэйгээр дахин бие дааж байгуулагдсан.

БНХАУ-ын Засгийн газрын тогтоолоор 2018 оны 3 дугаар сард НАХЯ-ны харъяа Хил хамгаалах байгууллагад бүтэц, зохион байгуулалтын өөрчлөлт явуулж БНХАУ-ын Улсын цагаачлалын удирдах газрыг НАХЯ-ны бүтцэд байгуулж, 2018 оны 04 дүгээр сараас үйл ажилгаагаа явуулж эхэлсэн.

“Монгол-Хятадын хилийн боомт, тэдгээрийн дэглэмийн тухай Монгол Улсын Засгийн газар, БНХАУ-ын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээр”-ийг үндэслэн Монгол Улсын Хил хамгаалах Ерөнхий газар, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Цагаачлалын удирдах газар хооронд хилийн боомтын хуул сахиулах хамтын ажиллагааны санамж бичгийг 2021 онд байгуулан хилийн дэглэм сахиулах, хилийн боомтын шалган нэвтрүүлэх албаны ажил хэрэгч хамтын ажиллагааг эрчимжүүлэх, боомтоор нэвтэрсэн зорчигч, тээврийн хэрэгслийн статистик мэдээ мэдээлэл солилцох зэргээр хамтран ажилладаг.

“Хилийн боомт болон Монгол-Оросын хилийг хялбарчилсан журмаар

нэвтрэх тухай Монгол Улсын Засгийн газар, Оросын Холбооны Улсын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээр"-ийг хэрэгжүүлэн хилийн боомтоор нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгслийн статистик мэдээ мэдээлэл солилцох, хилийн боомт амрах, ажиллах хуваарийн тухай бүх нь гаргахаар Хилийн бүрэн эрхт төлөөлөгч болон орлогч, туслагчийн уулзалтыг зохион байгуулан ажилладаг. Оросын Холбооны Улс нь 18 улстай хиллэдэг, манай улстай Алтай, Буриад, Тува, Хиагттын нутгаар хиллэдэг.

Хилийн боомтын асуудлаар Алтай, Буриад, Тува, Хиагт, Өвөр Байгалийн хилийг удирдах газар, ХАБА-ны хилийн алба, шалган нэвтрүүлэх газар, хилийн бүрэн эрхт төлөөлөгчийн шугамаар Монгол Улсын Хил хамгаалах байгууллагатай хамтран ажилладаг.

Хилийн боомтууд нь олон улсын болон хоёр талын зэрэглэлтэй байдаг. Хилийн 374 боомт байдгаас 146 нь авто, 66 усан, 79 агаарын, 66 төмөр, 10 холимог, 6 гол нуур, 1 явган замын боомттой.

Хилийн боомтын мэргэжлийн удирдлага буюу үйл ажиллагааны удирдлагыг хилийн цэрэг хариуцдаг ба харин ашиглалт болон нийгмийн чанартай бусад бүх асуудлыг захиргааны удирдлага хариуцдаг байна.

“Росграница” гэдэг нь Холбооны агентлагийг Засгийн газрын 2007 оны 734 тоот тогтоолоор баталсан. 2007 оноос 2016 оныг хүртэл хилийн боомтын барилга, байгууламж, дэд бүтцийн хөгжүүлэх ажлыг бие даасан агентлагын хэмжээнд шийдвэрлэж ирсэн ба ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 2016 оны 40 дүгээр зарлигаар Холбооны “Росграница” агентлагийг Зам тээврийн яамны бүтцэд шилжүүлэн өөрчилсөн байна.

Дүгнэлт.

Хилийн боомт нь улс орны тусгаар тогтнол, үндэсний аюулгүй байдлын чухал бүрэлдэхүүн бөгөөд улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын харилцааг гадаад оронтой холбох үндсэн хаалга юм. Монгол Улсын хувьд хилийн боомтын үйл ажиллагаа нь зөвхөн хил хамгаалах асуудлаар хязгаарлагдахгүй, харин эдийн засгийн хөгжил, худалдаа, гадаад хамтын ажиллагааг дэмжих стратегийн ач холбогдол бүхий тогтолцоо юм.

Хилийн боомтод хил хамгаалах, гааль, гадаадын иргэн харьяатын болон мэргэжлийн хяналтын байгууллагууд зэрэг төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагууд харилцан уялдаатайгаар ажиллаж, зорчигч, тээврийн хэрэгсэл, бараа бүтээгдэхүүний аюулгүй, хууль ёсны хил нэвтрэлтийг хангадаг. Энэ нь төрийн байгууллагуудын хамтын ажиллагааны зохион байгуулалт, хяналт шалгалтын уялдаа, мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоог шаарддаг.

Сүүлийн жилүүдэд хилийн боомтын үйл ажиллагааг сайжруулах чиглэлээр хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, Хилийн боомтын үндэсний зөвлөл, боомтын захиргаа зэрэг шинэ бүтэц, зохион байгуулалтыг бий болгосон нь төрийн бодлогын уялдаа холбоог бэхжүүлэх чухал алхам болсон. Гэсэн хэдий ч боомтын дэд бүтэц, техник хэрэгсэл, хүний нөөцийн хангалт, хяналтын байгууллагуудын мэдээллийн уялдаа зэрэг асуудалд цаашид анхаарал хандуулах шаардлагатай байна.

Иймд хилийн боомтын аюулгүй, найдвартай ажиллагааг хангахын тулд төрийн байгууллагуудын уялдаа холбоог нэмэгдүүлэх, мэдээлэл солилцооны нэгдсэн системийг хөгжүүлэх, олон улсын сайн туршлагыг нутагшуулах нь зүйтэй юм.

Санал:

Хилийн боомтын эрх зүйн орчныг шинэчлэх: Хилийн боомттой холбоотой хууль, дүрэм, журамд байгууллагуудын уялдаа, мэдээлэл солилцооны журам, хариуцлагын тогтолцоог тодорхой тусгах шаардлагатай. Ингэснээр хяналт шалгалтын давхардлыг арилгаж, боомтын үйл ажиллагааг илүү оновчтой зохион байгуулах боломж бүрдэнэ.

Байгууллагуудын харилцан ажиллагааны уялдаа холбоог сайжруулах: Хил хамгаалах, Гааль, Гадаадын иргэн харьяатын болон бусад байгууллагуудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлж, нэгдсэн удирдлагын төв буюу “нэг цонхны зарчим”-ыг бүх боомтод бүрэн хэрэгжүүлэх нь үр дүнтэй.

Мэдээллийн нэгдсэн системийг хөгжүүлэх: Хилийн боомтын үйл ажиллагаанд оролцогч

байгууллагуудын мэдээллийн санг уялдуулан, бодит цагийн горимоор мэдээлэл солилцох цахим платформ бий болгох шаардлагатай. Энэ нь зөрчил илрүүлэх, аюулгүй байдлыг хянах, шийдвэр гаргах үйл явцыг түргэсгэнэ.

Боомтын дэд бүтэц, техник тоног төхөөрөмжийг шинэчлэх: Хилийн шалган нэвтрүүлэх байгууламж, камер, рентген, илрүүлэгч зэрэг тоног төхөөрөмжийг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн шинэчилж, боомтын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх нь чухал.

Олон улсын сайн туршлагыг нутагшуулах: ОХУ, БНХАУ зэрэг хөрш орнуудын боомтын менежмент, технологийн шийдлийг судалж, Монгол Улсын нөхцөлд тохируулан хэрэгжүүлэх нь боомтын аюулгүй байдал, үйлчилгээний чанарыг сайжруулах чухал нөхцөл болно.

УЛС ХООРОНДЫН ХИЛ, ЗААГИЙН ОНОЛ, ЦААШДЫН ЧИГ ХАНДЛАГА

Б.Баттүвшин

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант,
дэд хурандаа

Товч агуулга. Энэхүү өгүүлэл нь улс хоорондын хил, заагийн онол болон түүний цаашдын чиг хандлагыг судална. Улс хоорондын хил, зааг нь улс төрийн географийн үндсэн бүтэц болохоос гадна олон улсын харилцаанд эдийн засаг, аюулгүй байдал, соёлын хүрээнд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Хил, заагийн онол нь улс орнуудад газарзүйн хязгаарлалтаар тусгаарлагдсан хүлээн зөвшөөрөгдсөн хүрээг илэрхийлдэг бөгөөд энэ нь улс орнуудын эрх мэдлийг, мөн олон улсын харилцаанд тэдний оролцоог тодорхойлдог. Хил, заагийн онол нь түүхийн явцад хувьсан өөрчлөгдсөн бөгөөд шинэ нөхцөл байдал, глобалчлал, бүс нутгийн хамтын ажиллагаа зэрэг хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр өөрчлөгдөж байгаа. Цаашдын чиг хандлага нь улс хоорондын хил, заагийн онолыг шинэ эрин зуунд хүргэж, улс төрийн хүрээний оролцооны шинэ боломжуудыг нээхэд чиглэж байна.

Глобалчлал, технологийн дэвшил, олон улсын хамтын ажиллагааны шинж чанар, тусгаар тогтнолын шинэ үзэл баримтлал нь хил, заагийг хүндэтгэх, харилцан хүлээн зөвшөөрөх асуудлыг шинэ түвшинд гаргана. Судалгааны зорилго нь эдгээр чиг хандлагыг танилцуулж, улс хоорондын хил, заагийн онолын хувьсал, шинэ онолын бүтэц, эдийн засаг, аюулгүй байдлын шинэ хандлагуудыг тодорхойлох явдал юм.

Түлхүүр үг. Онол, улс үндэстэн, газар нутаг, оршин тогтнох, улсын хил;

Оршил. Ү өгүүлэл нь улс хоорондын хил, заагийн онол болон түүний цаашдын чиг хандлагыг судална. Улс хоорондын хил, зааг нь улс төрийн географийн үндсэн бүтэц болохоос гадна олон улсын харилцаанд эдийн засаг, аюулгүй байдал, соёлын хүрээнд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Хил, заагийн онол нь улс орнуудад газарзүйн хязгаарлалтаар тусгаарлагдсан хүлээн зөвшөөрөгдсөн хүрээг илэрхийлдэг бөгөөд энэ нь улс орнуудын эрх мэдлийг, мөн олон улсын харилцаанд тэдний оролцоог тодорхойлдог. Хил, заагийн онол нь түүхийн явцад хувьсан өөрчлөгдсөн бөгөөд шинэ нөхцөл байдал, глобалчлал, бүс нутгийн хамтын ажиллагаа зэрэг

Удиртгал:

Улс хоорондын хил заагийн асуудлаарх онол, үзэл баримтлалууд нь

хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр өөрчлөгдөж байгаа. Цаашдын чиг хандлага нь улс хоорондын хил, заагийн онолыг шинэ эрин зуунд хүргэж, улс төрийн хүрээний оролцооны шинэ боломжуудыг нээхэд чиглэж байна.

Глобалчлал, технологийн дэвшил, олон улсын хамтын ажиллагааны шинж чанар, тусгаар тогтнолын шинэ үзэл баримтлал нь хил, заагийг хүндэтгэх, харилцан хүлээн зөвшөөрөх асуудлыг шинэ түвшинд гаргана. Судалгааны зорилго нь эдгээр чиг хандлагыг танилцуулж, улс хоорондын хил, заагийн онолын хувьсал, шинэ онолын бүтэц, эдийн засаг, аюулгүй байдлын шинэ хандлагуудыг тодорхойлох явдал юм.

дэлхий нийтэд цаг хугацааны явцад хувьсан өөрчлөгдөж, шинэ онолууд болон үзэл баримтлал бий болж байсан.

Тухайлбал, өмнө нь үндэсний хил хязгаарыг голчлон улс төрийн болон цэргийн асуудал гэж үздэг байсан бол өнөө үед эдгээр хил зааг нь улс орнуудын эдийн засгийн, соёлын болон аюулгүй байдлын бодлогод чухал нөлөө үзүүлэх болсон. Энэ нь олон улсын харилцааны шинэ нөхцөл байдалд шилжих, хамтын ажиллагааны шинэ хэлбэрүүдийг бий болгох, хил орчмын асуудлуудын талаар олон улсын хэмжээнд шинэ бодлого боловсруулах шаардлагыг үүсгэсэн. Тиймээс улс хоорондын хил, заагийн онол, үзэл баримтлалыг судлах нь түүх, орчин үеийн улс төрийн нөхцөл байдлыг ойлгоход чухал ач холбогдолтой юм.

Монгол улсын хувьд хил орчмын асуудал нь тус улсын тусгаар тогтнол, аюулгүй байдал, эдийн засаг, нийгмийн хөгжилтэй холбоотой бүх асуудалд шууд нөлөөлдөг. Монгол Улс нь газарзүйн хувьд олон улсын томоохон хилийн заагт байрладаг бөгөөд түүнтэй холбогдсон аюулгүй байдал, эдийн засгийн үр дагавар нь байнгын асуудал болоод байна.

Судлаач эрдэмтэд, хилчид Монгол улсынхаа “амьдрах орчин”-оо хамгаалах, хилийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхийн тулд эдгээр онолын үзэл баримтлал, урсгалуудыг судлах нь чухал юм. Эдгээр онол, үзэл баримтлал нь хилийн аюулгүй байдал, улс орон хоорондын харилцааг зохицуулах, хил орчмын үйл ажиллагааг үр ашигтай удирдахад хэрэгтэй тул, судалгаа хийх нь нэн чухал болж байна.

Олон улсын хил заагийн асуудал нь улс төр, эдийн засаг, аюулгүй байдлын олон хүчин зүйлсийг нэгтгэдэг.

Монгол Улс нь өөрийн улсын хил, заагийг хоёр хөрш болох Оросын Холбооны Улс болон Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс хоёртой хилийн гэрээгээр тодорхойлж, тогтоосон бөгөөд энэ гэрээ

нь Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагад бүртгүүлсэн байдаг. Монгол Улс нь хилийн маргаангүй орон гэж тооцогддог цөөхөн улс орнуудын тоонд ордог. Гэвч, улс хоорондын хил, заагийн асуудал нь зөвхөн тухайн улсын дотоод асуудал төдийгүй, олон улсын геополитикийн хүрээнд ч чухал байр суурь эзэлдэг. Өнөөдөр дэлхий даяар улс орнуудын хил, зааг нь глобалчлал болон гадаадын томоохон улс орнуудын ашиг сонирхол, эдийн засаг, аюулгүй байдал, нийгэм, соёлын олон хүчин зүйлсээс хамааралтай болж байгаа нь цаашид үүсч болох эрсдлийг бий болгож байна.

Улс хоорондын хил, заагийн онолын талаар олон улсын хэмжээнд олон төрлийн судалгаа хийгдсэн байдаг. Хэдийгээр өмнө нь улс хоорондын хилүүд нь улс төрийн болон цэргийн хязгаарлалтыг илэрхийлж байсан бол сүүлийн үед эдийн засаг, соёл, аюулгүй байдал зэрэг олон төрлийн хүчин зүйлс энэ онолын хөгжлийг тодорхойлж байна. Монгол улсын хувьд хил орчмын аюулгүй байдлыг хангах, хил хамгаалах бодлогын үндэс суурь дээр судалгаа хийгдэж байгаа ч, цаашдын шинэ нөхцөл байдалд хэрхэн хариу үйлдэл хийх талаар тодорхой дутагдал, тодорхойгүй байдал хэвээр байна. Энэхүү судалгааны гол зорилго нь улс хоорондын хил, заагийн онол, үзэл баримтлалын өөрчлөлтийг судлах бөгөөд Монгол улсын хил орчмын аюулгүй байдал, улс төрийн болон эдийн засгийн бодлогын хэрэгжилтэд эдгээр онолын нөлөөллийг шинжлэх явдал юм. Мөн хил хамгаалах шинэ аргачлалууд, аюулгүй байдлын бэхжилтэд хувь нэмэр оруулах боломжит чиг хандлагыг тодорхойлохоор зорилго тавигдана.

Энэхүү судалгааг явуулахад гаргасан арга зүй нь хууль зүйн болон олон улсын харилцааны судалгаа,

холбогдох статистик өгөгдлүүдийг шинжилж, эрдэм шинжилгээний бүтээлүүдийг харьцуулан дүгнэхэд чиглэнэ. Мөн олон улсын хил хамгаалах практик, Монгол улсын хил хамгаалах бодлогын бодит нөхцөл байдалд тулгуурлан судалгаа хийх болно.

Судалгааны аргачлалд чанарын болон тооны судалгаа хосолсон арга хэрэглэх бөгөөд, хил орчмын аюулгүй байдал, улс төрийн бодлогын хэрэгжилтэд хэрхэн нөлөөлж байгаа талаар дүн шинжилгээ хийх юм. Энэ нь төрийн байгууллагууд, судлаачид, хилчдийн хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх, цаашдын стратегиудыг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой.

Монгол улсын хил орчмын асуудлыг зохицуулах, аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхийн тулд улс хоорондын хил, заагийн онол, үзэл баримтлалын шинэ хандлагуудыг нэвтрүүлэх нь үр дүнтэй байх болно. Мөн цаашид эдгээр онолын хандлагууд нь Монгол улсын улс төр, нийгэм, эдийн засаг, иргэдийн аюулгүй байдалд эерэг нөлөө үзүүлэхийн зэрэгцээ, олон улсын харилцаанд илүү нээлттэй байдал бий болгох боломжтой гэж таамаглаж байна.

Энэхүү судалгааны хүрээнд бид эдгээр асуудлыг судалж, Монгол улсын хил орчмын аюулгүй байдал, улсын хилийн менежментийн хөгжлийг дэмжих практик шийдлүүдийг санал болгож, цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлоход хүрэх болно.

Үндсэн хэсэг:

НЭГ. УЛС ХООРОНДЫН ХИЛ, ЗААГИЙН ОНОЛ

1.1 Онолын ойлголтууд:

Онол гэдэг нь байгаль, нийгэм, сэтгэхүйн хөгжлийн бодит хуулийг, зүй тогтлыг нийгмийн практик үйл ажиллагаа, туршлагад тулгуурлан

боловсруулж, нэгтгэн дүгнэсэн үйл ажиллагаа юм. Энэ үүднээс онол нь аливаа үзэгдлийг тодорхойлогч хуулиуд болон үйл ажиллагааны механизмыг тайлбарлахад ашиглагдана.

Онолын утга нь зөвхөн тодорхой үзэгдлийг тайлбарлах төдийгүй, эдгээр үзэгдлүүдийн хуулиудыг илрүүлэх, шинжлэх ухаан, практикт хэрэгжүүлэх арга барилыг гаргах явдал юм. Улс хоорондын хил болон заагийн асуудлыг онолын үүднээс судлах нь үндэсний аюулгүй байдал, газар нутгийн бүрэн бүтэн байдлын асуудлыг ойлгоход тусалдаг. Энэ нь улс төр, эдийн засаг, соёлын хамаарал бүхий олон хүчин зүйлсийн нэгдэл болж улс орнуудын хил хязгаарыг тодорхойлох, түүний хүлээн зөвшөөрөлтийг тайлбарлахад чухал үүрэгтэй.

Танин мэдэхүйн онол нь хүний мэдлэгийг хэрхэн олж авах, хүлээн зөвшөөрөх арга барилуудыг судалдаг философийн салбар юм. Энэ салбар хил, заагийн асуудалтай холбоотой байгаагүй ч хил хязгаарыг ойлгох, түүний утга учрыг тодорхойлох үйл явцад зайлшгүй шаардлагатай. Энэ онол улс орнуудын хил хамгаалах аюулгүй байдал, олон улсын харилцаа, хууль эрх зүйн орчныг ойлгоход чухал байр суурь эзэлнэ.

1.2. Улс орнуудын хил бүрэлдэн тогтоход нөлөөлж ирсэн хүчин зүйл, онолууд

Улс орнуудын хил тогтох нь зөвхөн газар зүйн үзэл баримтлал биш, олон төрлийн хүчин зүйлсийн нийлбэр байдлаар тодорхойлогддог. Улс орнуудын "амьдрах орчин"-ыг хамгаалах, бэхжүүлэх, өөрийн хил хязгаарыг хадгалах үйл явц нь тухайн улсын газар нутгийн бүрэн бүтэн байдлыг баталгаажуулахад гол үүрэг гүйцэтгэж ирсэн. Хил, заагийн асуудал

нь оршин тогтнох, эс эс орших асуудалтай холбоотой бөгөөд түүхийн туршид улс орнууд эдгээр асуудалд улстөрийн, эдийн засгийн, соёлын хувьд өөр өөр хандлага баримталж ирсэн.

Түүхийн нэгэн чухал үе шат нь "амьдрах орчин"-ы төлөөх тэмцэл байсан бөгөөд улс орнууд газар нутгаа хадгалж хамгаалахын тулд хүчирхэгжиж, бусдын нутаг дэвсгэрийг эзлэх, эсвэл сулрахаараа бусдад эзлэгдэн хөөгдөх тохиолдол олон байсан. Энэхүү "амьдрах орчин"-ы зорилго нь тэдгээрийн оршин тогтнох эс оршихыг тодорхойлогч гол хүчин зүйл болсоор иржээ. Энэ тухайд философийн болон нийгмийн онолууд ихээхэн нөлөө үзүүлж, улс орнуудын хил хязгаарыг хэрхэн тогтоох, хадгалах талаархи үзэл баримтлал, онолуудын хөгжил нь дэлхий даяар гарсан хэлэлцүүлгүүдийг ойлгоход чиглэгдсэн байдаг.

1.2.1. Байгалийн хилийн онол

Байгалийн хилийн онол нь улс үндэстнүүдийн хил заагийг газар зүйн байршилд тулгуурлан тогтоохыг дэмждэг. Байгалийн хил хязгаар нь уулс, гол мөрөн, далай тэнгис, элсэн цөл гэх мэт байгалийн тогтоцуудтай холбоотой байдаг. Энэ онолын дагуу, байгалийн саад бэрхшээлүүд нь улс орнуудыг гаднаас халдлагаас хамгаалах баталгаа болж өгдөг. Тухайлбал, өндөр уулын нуруу, томоохон гол мөрөн нь гадаад халдлагаас хамгаалах үүрэг гүйцэтгэж, тус улс оронд оршин тогтноход таатай орчин бүрдүүлдэг.

Гэвч байгалийн хил хязгаар нь тухайн орон нутгийн хөгжлийн боломжийг тодорхой хэмжээгээр хязгаарлах эсвэл хүрээг нь өргөжүүлэх үүрэгтэй. Орчин үеийн хил, заагийн асуудал нь байгалийн хил хязгаарыг харгалзан үзэхээс гадна улс орнуудын

эдийн засгийн харилцаа, технологийн хөгжил, гадаад харилцаанд ч төвлөрсөн байх болсон.

1.2.2. Үндэстний хилийн онол

Үндэстний хилийн онол нь үндэстний хил хязгаарыг тухайн улсын соёл, хэл, ёс заншил, түүх болон сэтгэл зүйн нийтлэг хэв шинжийн дагуу тогтоохыг дэмждэг онол юм. Энэ онол нь тухайн улс үндэстний үндсэн шинж чанар, соёл, хэлний ялгарал дээр тулгуурлан хил хязгаарыг тогтоохыг чухалчилдаг. Үндэстний хилийн онол нь үндэсний ялгарал, түүх, соёл, хоорондын харилцааг чухалчлах явцад шинэ улс орнууд үүсч, үлдсэн хэд хэдэн улс үндэстнүүдийн хил тогтоох явдалд хүчтэй нөлөөлсөн байдаг.

Тухайлбал, "Пангерманизм", "Панамериканизм", "Пан-Туркизм", "Панмонголизм" зэрэг үзэл баримтлал нь үндэстний хил хязгаарыг үндэсний болон үндэстний харилцаан дээр үндэслэж байв. Гэвч эдгээр үзэл баримтлал нь үр дүнд цөөнгүй тохиолдолд эдийн засаг, соёлын хамтын ажиллагааг бууруулж, нийтийн эсэргүүцэл үүсгэж байв.

1.2.3. Марксист-Ленинист онол

Марксист-Ленинист онол нь улсын хил хязгаарыг ардчилсан зарчмаар тогтоох тухай байр суурьтай. Марксизмын дагуу, улсын хил нь эдийн засгийн ашиг сонирхол, ангийн зөрчилдөөний үр дүнд бий болсон гэж үздэг. Энэ онол нь тухайн улсын хил, заагийг ард түмний эрх ашигт нийцүүлэн тогтоохыг зорьж, хэзээ нэгэн цагт хилийн асуудал коммунист нийгмийн хүрээнд урьдчилан шийдэгдэх болно гэж үзсэн.

Гэвч энэ онол нь практик амьдралд хэрэгжүүлэхэд бэрхшээлтэй

байв. Тиймээс, олон улсын практик нөхцөлд энэ онолыг хэрэгжүүлэх явцад улс төрийн системүүдийн ялгаа, хуваагдал нь олон улсын хил хязгаарыг дахин тодорхойлох хэрэгцээтэй болохыг харуулсан.

1.2.4. Хилийн газар зүйг өөрчлөх онол

Хилийн газар зүйг өөрчлөх онол нь улс орнуудын хил хязгаарыг газар зүйн хүчин зүйлсээр тодорхойлдог гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл, байгалийн нөөц, цаг уур, газрыг ашиглах боломж зэрэг нь улсын хил, хязгаарыг тодорхойлоход чухал үүрэгтэй. Өнөө үед, технологи, геополитикийн өөрчлөлт, эдийн засгийн харилцаа нь хилийн газар зүйн бүсүүдийг шинэчлэн тодорхойлж байна.

Олон улс орнуудын хил хязгаар нь зөвхөн геополитикийн хүчин зүйлсийн дагуу тогтоогдож буй нөхцөлд, улс төрийн харилцааг бууруулахгүйгээр хөгжиж байгаа тохиолдолд байгалийн хил хязгаарын үүрэг нь дорвитой хязгаарлагдаж байна.

1.2.5. Олон улсын хилийн онол

Олон улсын хилийн онол нь улс орнуудын хил хязгаар, заагийг улам бүр нээлттэй, нийцтэй, олон улсын эрх зүйн хүрээнд зохицуулах шаардлагатай гэдгийг онцолдог. Глобалчлал, олон улсын худалдаа, хүмүүнлэгийн ажил хэргийн хамаарал нь хил хязгаарыг улам бүр шингээж, улам төвөгтэй болгож байна. Үүнээс болоод, олон улсын харилцаа, олон улсын эрх зүйг хэрэгжүүлэхэд үндэсний хил хязгаарыг харгалзан үзэхийн тулд шинэчлэлт хийх хэрэгцээ үүсч байна.

ХОЁР. ЦААШДЫН ЧИГ ХАНДЛАГА

2.1. Өнөөгийн байдал

Уур амьсгалын өөрчлөлт болон дэлхийн дулаарлын нөлөөгөөр газар зүйн байршилд гарч байгаа өөрчлөлтүүд нь улс орнуудын хил хязгаарт ч нөлөөлж байна. Жишээ нь, Альпийн нурууны хамгийн өндөр оргилуудын нэг болох Маттерхорн оргилын доорх хилийг өөрчлөх шаардлага 2023 онд Итали болон Швейцарийн хооронд үүссэн юм. Швейцар, Итали улсын хилийн томоохон хэсгийг мөсөн гол болон цасан талбай эзэлдэг бөгөөд эдгээр байгалийн тогтоцууд нь байнга хувьсан өөрчлөгдөж байгаа учраас хил хязгаарыг дахин тодорхойлох шаардлага үүссэн. Мөсөн голууд хайлж, байгалийн тогтоц өөрчлөгдөж байгаа нь улс орнуудын хил хязгаарыг дахин тогтоох, шинэчлэх шаардлагыг үүсгэж байна. Тус хоёр улс 2023 оны эцсээр тохиролцож, хамтарсан комисс байгуулан, 2024 оны 10 дугаар сард хилийн гэрээнд гарын үсэг зурснаар энэ асуудал шийдэгдсэн байна.

Гэхдээ байгалийн өөрчлөлт нь зөвхөн хөрш улсуудын хил хязгаарын асуудал төдийгүй, улс төрийн ашиг сонирхолтой салшгүй холбоотой. Тухайлбал, Оросын Холбооны Улс болон Украины хоорондох, Израйль болон Палестины хоорондын маргаан нь улс төрийн ашиг сонирхлын үүднээс хилийн газар зүйд өөрчлөлтүүдийг үүсгэж, олон улсын харилцаанд нөлөөлж байна. Эдгээр зөрчил нь хил хязгаарт үүссэн асуудалд шууд нөлөө үзүүлж байгаа бөгөөд түүнээс үүдэн томоохон хүчнүүдийн ашиг сонирхол, стратегийн байрлал нь хил хязгаарыг шинээр тодорхойлох, өөрчлөх шаардлагыг бий болгож байна.

2.2. Цаашдын чиг хандлага, хилийн аюулгүй байдалд нөлөөлж болзошгүй хүчин зүйлүүд

Геополитик судлаачдын үзэж буйгаар, улс гүрнүүд нь амьд биет шиг тэлж өргөжиж байх ёстой бөгөөд тэдний энэ өргөжилт нь тухайн улсын ирээдүйд үүсэх нөхцөл байдал, хөгжилд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг гэж үздэг. Энэ үзэл баримтлал нь дэлхийн улс орнуудын хил хязгаарын үүсэл, хувьслын онолын үндэс суурь болж өгдөг. Тухайлбал, ХХ зууны хоёрдугаар дайны дараах дэлхийн нөхцөл байдлын өөрчлөлт нь олон улсын хил хязгаарыг тодорхойлоход чухал нөлөө үзүүлсэн. Тухайн үед дэлхийн дайн, их гүрнүүдийн ашиг сонирхлын хуваарилалт нь хилийн газар зүйд шууд нөлөөлж, эдийн засгийн болон улс төрийн тохиролцоог бий болгосон. Энэ нь дэлхийн хоёрдугаар дайны дараа улс орнуудын хил хязгаарыг эрс тодорхойлсон гол хүчин зүйл болсон.

Одоо бол дэлхий даяар улс орнуудын хил хязгаарыг ихэнхдээ эдийн засаг, аюулгүй байдал, соёлын олон хүчин зүйлсийн нөлөөнд нийцүүлэн тогтоох хандлага баримталж байна. Гэхдээ энэ нь шинэ эрсдэлүүдийг дагуулж байна. Дэлхий даяар эдийн засгийн хямрал, улс төрийн эргэлт, аюулгүй байдлын асуудал нь хил хязгаарт үүсэх шинэ асуудлуудыг үүсгэж байгаа бөгөөд улс хоорондын зөрчилдөөнүүд нь эдгээр асуудлыг улам бүр хүндэтгэж, хил хязгаарыг шинээр тогтоох хэрэгцээ үүсгэж байна.

Өнөө үед дэлхийн улс орнуудын хооронд маргаан, зөрчилд хүргэж байгаа хүчин зүйлсийн дунд дэлхийн хоёр томоохон гүрэн болох АНУ, ОХУ, БНХАУ нарын зөрчил, эдийн засгийн хямрал, дэлхийн худалдааны нөхцөл байдал зэрэг нь хил хязгаарт үүсэх өөрчлөлтүүдэд нөлөөлж байна. Оросын Холбооны Улс болон Украин, Израйль-Палестины хоорондын дайн зэрэг улс төрийн ашиг сонирхлын үүднээс гарч

байгаа маргаанууд нь хил заагийн асуудлыг улам бүр хурцатгаж, улс хоорондын харилцааг өөрчилж байна.

Мөн, цахим орон зай буюу cyber space нь бидний амьдралд онцгой өөрчлөлт авч ирж, цаашид хил хязгаар, тусгаар тогтнол, аюулгүй байдлыг шинэ түвшинд авчирч байна. Энэ шинэ орон зай нь олон улсын хил хязгаарт нөлөөлөхөөр хувирч, хуучин хил хязгаарын тодорхойлолтуудыг шинэчлэн тайлбарлах шаардлагатай болжээ.

Монгол Улсын хувьд, хоёр хөрш ОХУ болон БНХАУ-ын аюулгүй байдал, эдийн засгийн хүчин зүйлс нь шууд хамааралтай бөгөөд эдгээр орнуудтай харилцан эрх тэгш харилцаа тогтоох нь чухал ач холбогдолтой. Хэдийгээр хоёр хөрштэйгээ ямар нэгэн зөрчилгүй, амар амгалан харилцаатай мэт боловч геополитикийн хувьд Монгол улсын аюулгүй байдалд эрсдэл үүсэх, улс төрийн ашиг сонирхлын зөрчилдөөн үүсэх магадлалтай.

Монгол Улс АНУ болон бусад холбоотнуудтай геополитикийн хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхийн зэрэгцээ хөрш орнуудтайгаа тогтмол харилцаа баримталдаг. АНУ-тай байгуулсан олон улсын энхийг сахиулах болон терроризмтай тэмцэх хамтын ажиллагаа нь Монгол улсын аюулгүй байдлын баталгаа болж өгдөг. АНУ-ын гадаад бодлого нь Монголын эдийн засгийн хөгжил, ардчиллыг дэмжих, зах зээлийн эдийн засгийн бүтэцтэй болгоход чиглэж байсан бөгөөд энэ нь Монгол Улс өөрийн нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улс төрийн хараат бус байдлаа хадгалж, хоёр хөршийн нөлөөнд автахгүй байхад тусалдаг.

Гэвч АНУ болон бусад гүрнүүдтэй харилцахдаа цаг үеийн

зөрчилдөөнүүдийг ашиглах оролдлого хийх явдал нь Монгол улсын аюулгүй байдал, хил хязгаарт нөлөөлөх эрсдлийг нэмэгдүүлдэг. Иймд Монгол Улс нь үндэсний аюулгүй байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хадгалахын тулд эдгээр улс төрийн, геополитикийн эрсдэлүүдийг зөв ухаалаг шийдвэрүүдийн үндсэн дээр шийдвэрлэх шаардлагатай юм.

Дүгнэлт.

Дээрх судалгааны явцад улс хоорондын хил заагийн асуудлаарх онол, үзэл баримтлалууд нь олон улсын харилцаанд өөрчлөгдөж, хөгжсөн байна. Энэ нь тодорхой цаг үеүүдэд шинээр бий болж, үе шат бүртээ өөрчлөгдөж ирсэн байна. Монгол Улс нь хөрш орнуудтай хилийн маргаангүй улс орнуудын тоонд ордог хэдий ч, дэлхийн томоохон улс гүрнүүдийн улс төр, эдийн засаг, геополитикийн ашиг сонирхлоос үүдэлтэйгээр Монгол улсын хилийн халдашгүй дархан байдалд сөргөөр нөлөөлж болох олон хүчин зүйлүүд үүсч болзошгүйг үгүйсгэх аргагүй билээ.

Тухайлбал, цаг уурын өөрчлөлт, байгалийн өөрчлөлтүүд нь "Байгалийн хилийн онол"-ийг шинэчлэн эрчимжүүлж байгаа бол, олон улсын харилцаа болон томоохон геополитикийн нөлөөнд орсон "Хилийн газар зүйг өөрчлөх онол", "Ашиг сонирхлын хилийн онол"-ууд нь улс орнуудын хил хязгаарыг шинэ үүднээс тодорхойлох, шинээр харилцах шаардлагатай болж байна.

Эдгээр онолын үзэл баримтлал нь ирээдүйн улс төрийн, эдийн засгийн, экологийн нөлөөллийг харгалзан Монгол Улсын хил хамгаалах бодлого,

түүний аюулгүй байдалд чухал ач холбогдолтой. Монгол улсын "амьдрах орчин"-оо хамгаалах, хадгалан хамгаалах, хил хязгаарыг бэхжүүлэх нь цаг үеийн шаардлага болсон байна. Иймээс манай судлаач эрдэмтэд, хилчид эдгээр онолын нөлөө бүхий үзэл баримтлал, урсгалуудыг судалж, эерэг, сөрөг талуудыг нь нягтлан, цаашдын бодлого үйл ажиллагаандаа харгалзан үзэх нь Монгол Улсын аюулгүй байдал, хил хязгаарыг хадгалах, хамгаалахад чухал алхам болох юм.

Санал.

1.Эрдэмтэн, судлаачид олон улсын болон бүс нутгийн цэрэг, улс төр, эдийн засгийн нөхцөл байдал, цаашдын чиг хандлага, болзошгүй эрсдэл, аюул заналыг тухай бүрт нэгтгэн судалж, тэдгээрт дүн шинжилгээ хийх ажиллах.

2.Улсын хил заагийн асуудлаарх онолыг цаашид дэлгэрүүлэн судалж, хил судлалын шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх, Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогод тусган шинэчлэх, Хил хамгаалах байгууллагын стратеги, бодлого, төлөвлөлтөд харгалзан үзэж байх.

3.Энэхүү сэдвээр Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн сургуулийн сонсогч, оюутнуудад хичээл сургалт оруулж байхаар хөтөлбөрт тусгах.

Эх сурвалжийн жагсаалт

1. Ганболд, Ц. (2022). *Хил судлал*.
2. Дашдэлэг, Ч. (2008). *Хилийн асуудлууд*.

3. Скотт, Ж., & Колоссов, В. (2006). *Хил судлалын концепцын асуудлууд*.
4. Найел, Т. (2016). *Хилийн онол*. Oxford Academy.
5. Алдершайт, & Ашгейт. (2006). *Бүс нутгийг бий болгох, хил хязгаарыг өөрчлөх*.
6. Себенцов, А.Б., & Колоссов, В.А. (2012). *Орчин үеийн нийгэмдэх хяналтгүй нутаг дэвсгэрийн үзэгдэл*.
7. Уламбаяр, Д. (2022). *Геополитикийн орчны өөрчлөлт ба Монгол улсын «гуравдагч хөри»-ийн бодлогын парадигм*. Улаанбаатар.
8. Хилчин сэтгүүл. (2024). №02. Улаанбаатар.

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГА, ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ, ШИЙДВЭРЛЭХ АРГА ЗАМ

Ц.Тамжид

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант,
хошууч

Товч агуулга. Төрийн цэргийн байгууллагууд нь улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн халдашгүй дархан байдлыг хамгаалах, нийгэм, төрийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэгтэй төрийн тусгай албууд юм.

Монгол Улсын төрийн цэргийн байгууллагад дараах байгууллагууд хамаарна.

Үүнд:

1. Монгол Улсын Зэвсэгт хүчин
2. Хилийн цэрэг
3. Дотоодын цэргийн командлал
4. Онцгой байдлын байгууллага
5. Тагнуулын ерөнхий газар
6. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага

Төрийн цэргийн байгууллагууд нь Монгол Улсын аюулгүй байдал, тусгаар тогтнолыг хамгаалж, хууль дээдэлсэн, сахилга баттай, төрийн тусгай үүрэг бүхий байгууллагууд юм.

Монгол Улсын төрийн цэргийн байгууллагын орон тооны хангалт өнөөдрийн байдлаар 86.7 хувьтай байна.

Монгол Улсын Хил хамгаалах байгууллага нь 1933 онд Дотоодыг хамгаалах газрын харьяа Цэргийн ба Хязгаарын хэлтэс нэртэйгээр байгуулагдсан бөгөөд 1996 оноос Засгийн газрын тохируулагч агентлагийн статустайгаар, Монгол Улсын хилийн 8252.6 км хэсэг (үүнээс 7351.6 км хуурай газрын, 901.058 км усан хилтэй, Оросын Холбооны Улстай 3543 км, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улстай 4709.6 км хэсгээр хиллэдэг)-т улсын хил хамгаалалтыг тасралтгүй зохион байгуулан удирдаж байна.

Оросын Холбооны Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Хил хамгаалах байгууллагуудтай уламжлалт харилцааг бүх шатанд хөгжүүлж, Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улс, Финланд, Бүгд Найрамдах Польш Улс, Израйль, Бүгд Найрамдах Өмнөд Солонгос улсуудын Хил хамгаалах байгууллагатай харилцаа тогтоож, гадаад хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлэн хөгжүүлж байна

Түлхүүр үг. Хил хамгаалах байгууллага, удирдлага, тулгамдсан асуудал

Оршил. Хил хамгаалах байгууллагын удирдлага нь төрийн аюулгүй байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, иргэдийн амар тайван байдлыг хангахад стратегийн чухал үүрэгтэй шийдвэр гаргагч юм. Гэвч геополитикийн нөхцөл байдал хурдтай өөрчлөгдөх, хилийн зөрчил гарах, хар тамхи болон хүний наймаа зэрэг хил дамнасан гэмт хэрэг нэмэгдэхийн хэрээр удирдлагын түвшинд тулгамдаж буй

асуудлууд улам нэмэгдэх хандлагатай байна. Сүүлийн жилүүдэд хууль бус худалдаа, цагаачлал, хил дамнасан гэмт хэрэг нэмэгдэхийн зэрэгцээ мэдээллийн аюулгүй байдал, дижитал орчны эрсдэл ч шинэ сорилт болж байна. Байгууллагын төсвийн хүрэлцээ, боловсон хүчний тогтворгүй байдал, техник технологийн хоцрогдол зэрэг нь байгууллагын чадавхыг сулруулж байна. Иймд хил хамгаалах байгууллагын удирдлага нь

зөвхөн аюулгүй байдлыг хангагч бүтэц бус, харин шинэ технологи нэвтрүүлэгч, хамтын ажиллагаа хөгжүүлэгч стратегийн хүчин болж, тулгамдсан асуудлыг саад бэрхшээл бус, харин шинэчлэл хийх түлхэц гэж үзэн уялдаа холбоог сайжруулсан удирдлагын тогтолцоог бүрдүүлэх нь чухал юм.

Үндсэн хэсэг

Нэг.Хил хамгаалах

байгууллагын удирдлага, тулгамдаж буй асуудлууд

а. Хүний нөөцийн бүрдүүлэлт

Хил хамгаалах байгууллагын хэмжээнд хүний нөөцийг бүрдүүлэхдээ гадаад, дотоодын цэргийн болон энгийн их, дээд сургууль, коллежид сургах, суралцаж төгсөгчдөөс сонгон шалгаруулж ажилд авах, мэргэжлийн дагуу төрөл бүрийн сургалтад давтан хамруулах, мэргэшүүлэх, удирдах түвшний албан тушаалтанг томилохдоо зөвхөн академын боловсрол эзэмшсэн, улсын хилд зохих хэмжээгээр алба хаасан хүмүүсийг томилдог бөгөөд уг механизмыг баримтлан ажиллаж байна.

Хил хамгаалах байгууллага 2010 оноос гэрээт цэргийн албыг нэвтрүүлж, 12516 иргэнийг цэргийн гэрээт албанд татсанаас 25 хувь нь хугацаанаасаа өмнө гэрээгээ цуцалсан. Цэргийн гэрээт алба хаасан иргэдийн 37 хувь нь хил хамгаалах байгууллагад офицер, ахлагчийн бүрэлдэхүүнд орж ажиллаж байна.

Сүүлийн 5 жилийн судалгаагаар хилийн цэрэгт гэрээт цэргийн алба хаасан иргэдийн 43 хувь нь бусад төрийн цэргийн байгууллагад ажиллаж байна.

Хил хамгаалах байгууллагын хамгийн чухал нөөц нь хүний нөөц буюу албан хаагчид юм. Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын хил хамгаалах байгууллагад хүний нөөцийн тогтворгүй байдал үүсэж байна. Тодруулбал, цалин

хөлс, ажиллах нөхцөл, карьерийн өсөлт хязгаарлагдмал, эрэлттэй мэргэжлийн боловсон хүчин татах боломж бага байдаг. Ийм нөхцөлд мэргэжлийн ур чадвар өндөр албан хаагчид байгууллагаа орхих хандлага ихсэж, тус байгууллагын чадавхи сулрах үндсэн шалтгаан болдог.

б. Хилийн торон саад (Border Fence)

Техник, технологи хөгжихийн хэрээр хил зөрчигчдийн үйл ажиллагаа зохион байгуулалттай хэлбэрт шилжиж, орчин үеийн, өндөр хүчин чадал бүхий автомашин техник, холбоо харилцааны хэрэгсэл ашиглах болсон, хил хамгаалалтад ашиглагдаж байгаа инженерийн байгууламж, техник хэрэгслүүд хуучирч, тэдгээрийн шинэчлэлтийн үйл явц удаашралтай байгаа зэрэг хүчин зүйлээс шалтгаалан Хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байна.

Өөрөөр хэлбэл Хил хамгаалалтын инженерийн хангалтыг зохих түвшинд бүрэн хэмжээгээр хэрэгжүүлж чадахгүй байгаагаас малын хулгай хийх, хадлан бэлтгэх, ан агнах, байгалийн баялагийг хууль бусаар ашиглах зэрэг ахуйн шинжтэй зөрчил таслан зогсоогдохгүй, хил дамнан малын гоц халдварт өвчин тархах, ой хээрийн түймэр гарах зэрэг эрсдлээс ард иргэдийн эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд учирч болох хохирлыг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ шаардлагын түвшинд хүрэхгүй байгаа юм.

Хил хамгаалалтад ашиглагдаж байгаа мөр хянах зурвасын 38.9 хувь нь хөрөнгийн эх үүсвэргүй улмаас сүүлийн 20 жил боловсруулалт хийгдээгүй.

Өмнөд хилийн хэсэгт инженерийн байгууламж барих ажлыг 1975-1980 онуудад хийсэн бөгөөд хойд

хилийн хэсэгт 1998 оноос эхлэн одоог хүртэл хийгдэж байна.

Хилийн торон саадыг барих шинэчлэх ажлыг үе шаттайгаар зохион байгуулж байгаа хэдий ч чанар үр дүн төдийлөн шаардлагын түвшинд хүрэхгүй байна.

Өнөөдрийн байдлаар Улсын хил хамгаалалтад ашиглагдаж байгаа өмнөд хилийн инженерийн байгууламжуудыг шинэчлэн сайжруулж, хойд хилийн инженерийн байгууламжуудыг шинээр үргэлжлүүлэн хийх нь нэн тэргүүний асуудал болоод байна.

Хилийн инженерийн байгууламжуудыг шинэчлэн байгуулахдаа дулаан мэдрэгч бүхий хяналтын камерын систем болон орчин үеийн засварлах, шинээр техник, технологи ашиглаж хийх, мөн инженерийн зориулалттай автомашин техник, зам гүүр, газар шорооны зориулалтын машин механизмуудаар хангах шаардлагатай.

Эдүгээ Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс өөрийн онцлог бүхий цэргийн шинэчлэлийн бодлогыг хэрэгжүүлэн, хил хамгаалалтын дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтад хүч хөрөнгө гаргаж, хил хамгаалах анги салбарууд нь удирдлагын мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ, камерийн хяналт, хилийн харуулын мэдээлэл, хилийн торон саадны дохиолол, нисгэгчгүй хэрэгсэл зэрэг хяналтын болон илрүүлэлтийн орчин үеийн техник хэрэгслээр бүрэн хангагдсан.

Энэ нь хил хамгаалалтынхаа чадавхийг нэмэгдүүлэхээс гадна алба хаагчдынхаа ч идэвх чармайлтыг дээшлүүлэхэд шууд нөлөөтэй юм.

Монгол Улсын хилийн урт, газарзүйн төвөгтэй байдал нь хилийн торон саадыг тасралтгүй барих, засварлахад хүн хүч, санхүүгийн их нөөц шаарддаг.

Торон саад болон хяналтын технологийн хоцрогдол нь хил дамнасан гэмт хэрэг, хууль бус нэвтрэлтийг бүрэн хянахад саад болно.

Удирдлагын түвшинд торон саад, камер, сенсор, автоматжуулсан хяналт зэрэг технологийн уялдаа холбоог сайжруулах шаардлагатай.

в. Цалин хөлс, амьдралын баталгаа

Аливаа байгууллагын албан хаагчдын нийгмийн нөхцөл нь тухайн байгууллагын үйл ажиллагааны үр дүнд шууд нөлөөлдөг. Цалин хөлс багатай, амьдралын баталгаа муу болвол боловсон хүчин тогтвортой ажиллах боломж багасдаг.

Сүүлийн жилүүдэд хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид алслагдсан, дэд бүтэц сайтар хогжоогүй орон нутагт байрлах хилийн цэргийн анги, салбарт очиж ажиллахаас татгалзаж, аль болох төв суурин газарт ажиллахыг эрмэлзэх болсон.

Учир нь одоо үйлчилж байгаа хуулийн хүрээнд бусад төрийн цэргийн байгууллагуудтай бүх төрлийн хангамж ижил түвшинд (ойролцоо) очсон.

Нөгөө талаас хөдөө орон нутгийг нийгмийн үйлчилгээ төвлөрсөн аймаг, хот суурин газруудтай харьцуулахад нийгмийн харилцаанаас хол, өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэ өндөр, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж, шинжилгээ, оношлогоо тааруу, зарим хилийн цэргийн ангиудад хүүхдэдээ ерөнхий боловсрол эзэмшүүлэхэд хүндрэл үүсдэг, гэр бүлийн гишүүн мэргэжлээрээ ажиллах боломж хомс, нэмэлт бизнес эрхлэх нөхцөл бүрддэггүйтэй уялдаад өрхийн орлого бага, зарлага их байдаг зэрэг хүчин зүйлүүдийн улмаас зарим алба хаагчид өөр салбар, байгууллагад шилжин

ажиллах эсвэл албаа орхих явдал нэмэгдэж байна

г. Анги, салбар, харуулын барилга байгууламжийг улсын төсвөөр бариулах, нэгдсэн халаалтад шилжүүлэх

Хил хамгаалах байгууллагын анги, салбар, харуулын байгууламжуудын техник, байршил, зориулалт нь хил хамгаалалтын чадавхид шууд нөлөөлдөг. Одоогийн байдлаар олон барилга хуучирсан, халаалт, усан хангамж муутай, техникийн стандарт хангахгүй байгаа нь албан хаагчдын үйл ажиллагаанд саад болж байна.

д. Хил хамгаалах байгууллагын бүтцийн өөрчлөлт: Зэвсэгт хүчний бүтэцтэй уялдуулах

Монгол Улсын хил хамгаалах байгууллагын бүтцийн загвар нь Зэвсэгт хүчний бүтцэд тулгуурласан, командлалын уялдаа холбоотой, үйл ажиллагааны үр ашиг өндөр байх шаардлагатай. Одоогийн бүтэцт төвлөрсөн, боловсон хүчний хомсдол, технологийн хоцрогдол зэрэг дутагдал бий.

Хил хамгаалах байгууллагын удирдлагын тогтолцоог сайжруулах арга зам:

Албан хаагчдын хилийн нэмэгдлийг нэмэгүүлэх, цалинг инфляци, амьдралын өртөгт уялдуулан тогтмол нэмэгдүүлэх бодлого хэрэгжүүлэх.

Мэргэжлийн сургалт, ур чадвар хөгжүүлэх тогтолцоог хөгжүүлж, ажилтны карьерийн өсөлтийг баталгаажуулах.

Шийдвэр гаргах түвшний удирдлагаас ажилтны сэтгэл ханамж, ажлын ачааллыг тогтмол үнэлэх, сэтгэлзүйн дэмжлэг үзүүлэх.

Хилчдийн нийгмийн баталгааг сайжруулах, амралт, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, гэр бүлийн дэмжлэг зэрэг

арга хэмжээг системчилснээр хүний нөөцийн тогтвортой байдал нэмэгдэж, хил хамгаалах байгууллагын стратегийн чадавхи сайжирна гэж үзэж байна.

Торон саадыг стратегийн чухал хэсэгт барьж, технологи (хяналтын камер, дрон)-той уялдуулан автоматжуулсан хяналтын системд шилжүүлэх.

Хил дамнасан эрсдэлийн үнэлгээг ашиглан торон саадыг чухал хэсгүүдэд тэргүүн зэрэгт тавих.

Алба хаагчдыг хөдөө орон нутагт ажиллуулах эдийн засгийн, боловсролын, орон сууцны, гэр бүлийн, ахуй хангамжийн чиглэлийн хөшүүрэг байх нь зүйтэй.

Цалин хөлсийг инфляц, амьдралын өртөгт тохируулан тогтмол нэмэгдүүлэх.

Амьдрах орчин, нийгмийн баталгааг хангахад чиглэсэн дэмжлэг (орон сууц, эрүүл мэнд, боловсрол)-ийг нэмэгдүүлэх.

Үүнтэй холбоотойгоор хууль, тогтоомжуудыг эргэн харж алба хаагчдын эрх зүйн баталгааг сайжруулах нь төрийн албаны нэр хүнд, ашиг сонирхолд нөлөөлөх сайн талтай.

Хилийн албан хаагчдын амралт, чөлөөт цагийг зохистой зохицуулж, стресст тэсвэрлэх чадварыг сайжруулах.

Хил хамгаалах байгууллагын албан хаагчдын амьдралын баталгааг сайжруулснаар хүний нөөцийн тогтвортой байдал, сэтгэл ханамж нэмэгдэнэ.

Улсын төсвөөр барилга байгууламжийг шинэчлэх, стандартын шаардлагад нийцүүлэх.

Нэгдсэн халаалтын систем, эрчим хүчний үр ашигтай шийдэлд шилжүүлэх.

Байгууламжийн төлөвлөлтөд хүний нөөц, техник хэрэгсэл, эрсдэлийн үнэлгээг нэгтгэх.

Бүсийн удирдах газруудыг байгуулж, үүнтэй уялдуулан хилийн инженерийн ангиудыг бүс тус бүрд газрын элемент түүхий эдтэй уялдуулан бий болгох.

Ингэснээр албан хаагчдын ажлын нөхцөл сайжирч, хил хамгаалалтын үр дүн дээшилнэ.

Үүрэг хариуцлагыг тодорхой болгож, командлалын болон үйл ажиллагааны холболтыг бий болгох.

Зэвсэгт хүчний сургалт, тактикийн туршлагыг хил хамгаалах албанд нэвтрүүлэх.

Тусгай алба, анги нэгтгэл, харуулын үйл ажиллагааг стандартчилах, сургалт, зохион байгуулалт, техник хэрэгсэлтэй уялдуулах.

Ингэснээр байгууллагын бүтцийн уялдаа холбоо сайжирч, стратегийн чадавхи нэмэгдэнэ.

Дүгнэлт

Хил хамгаалах байгууллагын удирдлагын тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд хүний нөөцийн тогтвортой байдал, хилийн торон саад, нийгмийн нөхцөл, байгууламжийн дэд бүтэц, бүтцийн зохион байгуулалт гэсэн таван гол чиглэлийг нэгтгэх шаардлагатай. Үүнд:

1. Хүний нөөцийн тогтвортой байдлыг хангах бодлого хэрэгжүүлэх.

2. Хилийн торон саадыг стратегийн чухал хэсэгт шинэчлэх, технологийн дэмжлэгтэй болгох.

3. Албан хаагчдын цалин, нийгмийн баталгааг сайжруулах.

4. Барилга байгууламжийг стандартын шаардлагад нийцүүлж, нэгдсэн халаалтад шилжүүлэх.

5. Бүтцийн өөрчлөлтийг Зэвсэгт хүчний жишигт нийцүүлж, командлалын уялдаа холбоог сайжруулах.

Эдгээр арга хэмжээ хэрэгжсэнээр Монгол Улсын хил хамгаалах байгууллагын чадавхи, стратегийн удирдлагын үр ашиг, хилийн аюулгүй байдал зэрэг өндөр түвшинд хүрнэ.

Албаны онцлог, Улсын хил хамгаалалт цаашилбал Үндэсний аюулгүй байдлын эрх ашгийн үүднээс алба хаагчдыг шаардлагатай газар, тодорхой хугацаагаар томилон ажиллуулдаг учраас тухайн орон нутагт хувийн орон сууц, хашаа байшин барьж амьдрах боломжгүй байдаг.

Иймээс барилга байгууламжуудыг шинээр барьж, албаны орон сууцны хангамжийг нэмэгдүүлэх шаардлага байна.

Нөгөө талаас хоёр хөрш орон Төрийн тусгай алба хаагчдынхаа амьдрах хувийн болон албаны орон сууцыг Төрөөс шийдвэрлэж өгдөг байна. Тухайлбал ОХУ нь цэргийн алба хаагаад тэтгэвэрт гарч байгаа хүмүүстээ Улсаас үнэ төлбөргүй байр олгох, нэг удаагийн мөнгөн тэтгэмж олгох, эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээг Төр хариуцах, энгийн мэргэжлээр сурах зардлыг улсаас олгох арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлдэг байна.

Санал:

Өнөөдрийн байдлаар Хил хамгаалах байгууллагад менежментийн хувьд тулгамдаж буй асуудлуудыг товчхон дурьдлаа. Цаашид дурьдсан асуудлуудыг Төр засгийн түвшинд авч үзэж, Монгол Улсын хилийн тухай, Төрийн албаны тухай хууль, Монгол Улсын иргэний цэргийн үүргийн болон цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулиудад нэмэлт өөрчлөлт оруулах саналтай байна

“ХИЛИЙН АЛБАНЫ МЭРГЭЖИЛ ЭЗЭМШҮҮЛЭХ СУРГАЛТЫН ТОГТОЛЦОО”-НЫ УЛАМЖЛАЛ ШИНЭЧЛЭЛ

Б.Түмэнжаргал

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант,
хошууч

Товч агуулга. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдал, хилийн аюулгүй байдал, улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах эрх, үүргийг хуульд зааснаар хил хамгаалах байгууллага хэрэгжүүлдэг. Улсын хил хамгаалалт нь үндэсний аюулгүй байдлын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд энэ үүргийг баталгаатай хангах нь хил хамгаалах байгууллага болон түүний албан хаагчдын үндсэн зорилт болохын зэрэгцээ улсын аюулгүй байдлын стратегийн зорилттой салшгүй холбоотой байдаг.

Тавигдсан үүргийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай боловсон хүчнийг бэлтгэх, тэдний мэргэжлийн ур чадвар, мэдлэг, дадлага туршлагыг системтэйгээр хөгжүүлэх нь салбарын бодлогын гол асуудлын нэг юм. Боловсон хүчнийг бэлтгэх үйл явц нь зөвхөн албан хаагчдын мэргэжлийн чадавхыг дээшлүүлэх төдийгүй, улсын хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, байгууллагын тогтвортой байдлыг хангах үндсэн суурь болдог.

Иймд хил хамгаалах байгууллага нь үндэсний болон олон улсын аюулгүй байдлын орчинд нийцсэн, шинжлэх ухаан, техник, технологийн ололт, мэргэжлийн ур чадварт тулгуурласан сургалтын тогтолцоог хөгжүүлэх шаардлагатай. Боловсрол, сургалтын шаардлага нь зөвхөн цэргийн болон хууль сахиулах чиглэлийн мэдлэг, ур чадварыг эзэмшүүлэхээс гадна, ёс суртахуун, бие бялдар, сэтгэл зүйн өндөр бэлтгэлтэй, бие даан суралцаж, ажиллаж, амьдрах чадвартай, иргэний болон мэргэжлийн хариуцлага хүлээж чаддаг мэргэжилтнийг бэлтгэхэд чиглэгдсэн байх шаардлагатай.

Энэ судалгааны илтгэл нь Монгол Улсын хил, хил хамгаалах албаны үүсэл хөгжил, хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх сургалтын тогтолцооны онцлог, түүний эрхзүйн болон бодлогын зохицуулалтыг судлан, уламжлал болон өнөөгийн нөхцөл байдлыг шинжилж, мэргэжлийн хилчнийг бэлтгэх тогтолцоог хөгжүүлэх боломжийг тодорхойлоход чиглэнэ.

Түлхүүр үг: Хилийн албаны мэргэжил, эрх зүйн баталгаажуулалт, хэрэгжилт.

(Хилийн албаны мэргэжил нь хууль, бусад эрх зүйн актаар баталгаажсан байх шаардлагатай. Энэ нь тухайн мэргэжлийн оршин тогтнол, хэрэгжилт, хөгжлийг хууль зүйн үндэслэлтэй болгох нөхцөл болно).

Үндсэн хэсэг

Аливаа улсын хил нь тухайн орны нутаг дэвсгэрийн зах хязгаарыг хил залгаа улсын нутаг дэвсгэрээс нарийвчлан зааглаж тогтоосон шугам байдаг. Улсын хил бүрэлдэн тогтох нь хэдхэн жилийн хэрэг явдал бус, түүхийн урт хугацаанд хил залгаа орнуудын улс төрийн харилцааны явцад аажим алгуур бүрэлддэг бөгөөд зэрэгцэн оршдог

субъектүүдийн болон олон улсын гэрээ, хэлэлцээрээр баталгаажиж, улс орны үндэсний тусгаар тогтнолын эрхэм дээд шалгуур болдог.

Монгол нутаг дахь анхны хилийн цэрэг, хил хамгаалах албаны үндсэн суурь нь Хүннү Улсын үед тавигдсан гэж үздэг. Учир нь Хүннүчүүд Хятадын Хан улстай хиллэх нутгийнхаа хил хязгаарын дагуу харуул суулгаж,

хилийн харуулаа “Оуто” гэж нэрлэж байсан бол хил хязгаар хариуцсан ван цолтныг “Оуто ван” хэмээн нэрлэж байжээ. Хил хязгаар үүссэнээс тухайн газар нутгийг өргөжүүлэх, хамгаалалттай байлгах асуудал үүсч МЭӨ IY зуунаас улс үндэстний хил хамгаалалтын үндсэн арга хэлбэр нь боловсронгуй болж хөгжсөн байдаг. Энэ талаар доктор Г.Сүхбаатар 1980 онд бичсэн “Монголчуудын эртний өвөг” зохиолдоо тэмдэглэсэн байдаг. Доктор П.Даш “Улсын хилийг харуулаар хамгаалах ажиллагааг боловсронгуй болгох нь” диссертацидаа хил хязгаар түүний хил хамгаалалтын хөгжлийг судлахдаа дараах байдлаар ангилсан байна. Үүнд:

-МЭӨ 200-аад он Хүннү, Сүмбэ Их Нирун улсын үе;

-1206-1368 он Их Монгол, Юань болон эзэнт гүрний үе;

-1368-1690 он Монголын улс төрийн задралын үе;

-1691-1911 он Манжийн дарлалын үе;

-1911-1921 он Богд хаант Монгол Улсын үе;

-1921 оноос хойш болон өнөөгийн хил хамгаалалт гэж ангилсан нь Монгол Улсын тусгаар тогтнол, хил хязгаар бүрэлдэн тогтсон үе, хил хамгаалах тогтолцооны хөгжлийн үе шатуудыг харж болохоор байна.¹

Хил хамгаалах тогтолцоог түүхэн талаас нь авч үзвэл олон зууныг хамарч болох бөгөөд хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх сургалтын тогтолцооны түүхэн уламжлал нь цэргийн боловсролын тогтолцоо, нөгөө талаас хил хамгаалах тогтолцоонд

үндэслэгдэж хөгжсөн байдаг. Улсын хил хамгаалалтын тогтолцоо нь тухайн улсын үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэг учир, үүнийг хангах зориулалт бүхий мэргэжилтнийг бэлтгэх шаардлага нь тухайн улсын аюулгүй байдлын стратегийн чухал хэсэгт хамаарч байдаг.

БНМАУ-ын засгийн газрын 1925 оны 03 сарын 11-ний өдрийн 10 дугаар хурлын тогтоолоор Дотоодыг хамгаалах газрын бүрэлдэхүүнд цэргийн бөгөөд “Хязгаарын хэлтэс”-ийг байгуулан ажиллуулах талаар баталсан байна.

Түүнчлэн 1931 оны 05 сард цэргийн ба хязгаарын хэлтсийг “Тусгай хэлтэс” болгон бүрэлдэхүүнд нь хязгаарын тасгийг шинээр байгуулж, жагсаал анги, улс төр, байлдааны бэлтгэл, гүйцэтгэх гэсэн 4 тасагтайгаар өргөтгөн байгуулсан бөгөөд өөрийн албан хаагчдыг цэргийн хэргийн мэдлэг, хил хамгаалах албаны арга барилд сургах үүргийг гүйцэтгэх болжээ.

1933 оны 12 дугаар сарын 01-нд Дотоодыг хамгаалах газрын даргын 450 тоот тушаалаар “Хязгаарын ба гүйцэтгэх ажилтныг бэлтгэх түр курс”-ийг байгуулж тус курсийн анхны төгсөлтөөр 70 хүнийг бэлтгэн гаргасан байна. Энэ курсийн үндсэн бааз дээр захиран командлах, улс төрийн ажилтан, гүйцэтгэх ажилтнуудыг мэргэжлээр нь бэлтгэхийн тулд 1935 онд “Хязгаарын цэргийн нэгдсэн төв” сургуулийг байгуулсан байна.²

Цэргийн боловсролын болон хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх тогтолцоо нь XX зууны дунд үеэс 1990-ээд оныг хүртэлх хугацаанд ОХУ-ын

¹ П.Даш “Улсын хилийг харуулаар хамгаалах ажиллагааг боловсронгуй болгох нь”/докторийн ажил/

² /Хил хамгаалалтын түүх, 2 дугаар боть, 34 дүгээр тал

цэргийн боловсролын тогтолцооны хуулбар, хувилбар байсан байдаг. Ийнхүү 1930 аад оноос эхлэн өнөөг хүртэл, хил хамгаалах албаны арга барилд сургахаас эхлэн цэргийн хэрэг, хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэн хил хамгаалах үйл ажиллагаанд оролцуулж ирсэн байдаг.

Хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх сургалтын тогтолцооны үндсэн зорилго нь иргэдийг оюун ухаан, ёс суртахуун, бие бялдрын өндөр чадавх бүхий, хүмүүнлэг ёсыг дээдлэн сахидаг, бие даан суралцах, ажиллах, амьдрах чадвартай, сэтгэлзүй болон биеийн бэлтгэл сайтай тусгай мэргэжилтнээр төлөвшүүлэхэд чиглэгддэг. Ийнхүү боловсорч гарсан бүтээгдэхүүн нь цэргийн боловсролын бүх шатны мэдлэг, ур чадварын нэгдэл дээр тулгуурлан эх орноо батлан хамгаалах, улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах үйлсэд хүчин зүтгэж ирсэн. Энэ уламжлал нь зөвхөн дотоодын батлан хамгаалах тогтолцоог төдийгүй, олон улсын түвшинд хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц цэргийн мэргэжилтэн бэлтгэх боломжийг бүрдүүлж ирсэн бөгөөд дэлхийн улс орнуудын ижил төрлийн цэргийн тусгай мэргэжилтнүүдтэй эн зэрэгцэхүйц ур чадвар, мэдлэгийн түвшинд хүрэх үндсийг бүрдүүлдэг.

Хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх тогтолцооны үүсэл, өнөөгийн төлөвийг судлахын өмнө Монгол Улсын боловсролын тогтолцоо, түүний дотор цэргийн боловсролын тогтолцоог товч байдлаар авч үзье. Монгол Улсын боловсролын тогтолцоо нь албан боловсрол, албан бус боловсрол болон амьдралын орчинд суралцахуй гэсэн гурван үндсэн хэлбэрээс бүрддэг.

Албан боловсрол нь сургуулийн өмнөх боловсрол, ерөнхий боловсрол, мэргэжлийн болон техникийн боловсрол, дээд боловсрол гэсэн шатлалт бүтэцтэйгээр хэрэгждэг.

Харин цэргийн боловсролын тогтолцоо нь Монгол Улсын хэмжээнд боловсрол олгох нийтлэг тогтолцоонд тулгуурлаж байна. Энэ “Боловсролын ерөнхий хууль”, “Мэргэжлийн болон техникийн боловсрол, сургалтын тухай хууль”, мөн “Дээд боловсролын тухай хууль” зэрэг эрх зүйн баримт бичгүүдээр баталгаажсан байна.

Монгол Улсын боловсролын тогтолцооны хүрээнд албан боловсролын агуулга, мөн хил хамгаалах албаны чиглэлээр сургалт явуулах мэргэжлийн байгууллагын эрх зүйн тодорхойлолтыг хуульчилж өгсөн байдаг. Тухайлбал,

- “Албан боловсрол” гэж эрх бүхий байгууллагаас баталсан сургалтын хөтөлбөрийн дагуу боловсролын сургалтын байгууллагаар дамжуулан суралцагчийг боловсрол эзэмшүүлэх, түүний үр дүнг боловсролын баримт бичгээр баталгаажуулдаг зохион байгуулалттай үйл ажиллагааг ойлгоно.

- “Цэрэг, цагдаагийн дээд боловсролын сургалтын байгууллага” гэж Зэвсэгт хүчин, Тагнуул, Хил хамгаалах, Цагдаа, Онцгой байдлын байгууллагын мэргэжлийн чиглэлээр сургалт эрхэлдэг хуулийн этгээдийг хэлнэ.¹

Энэхүү эрх зүйн зохицуулалт нь цэргийн болон хил хамгаалах тусгай мэргэжлийн боловсон хүчин бэлтгэх үйл явцыг албан ёсоор баталгаажуулж буйг илэрхийлдэг.

Эрх зүйн баримт бичигт тусгасны дагуу сургалтын албан ёсны

¹ Боловсролын ерөнхий хууль, 3 дугаар зүйл

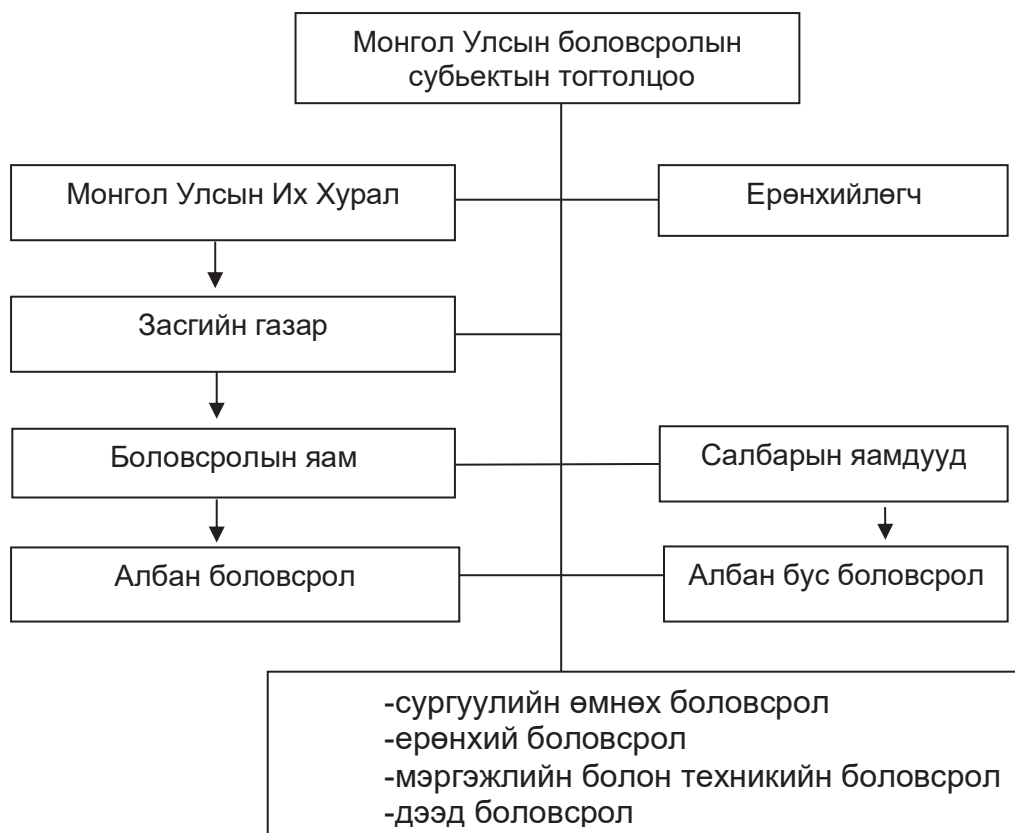
байгууллагууд, түүнчлэн гадаад, дотоодын цэргийн их, дээд сургуулиудаар дамжуулан хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэн, улсын хил хамгаалах үйл ажиллагаанд оролцуулж байна. Хуульд зааснаас үзэхэд Монгол Улсын цэргийн боловсролын тогтолцоо нь бүтцийн хувьд албан болон албан бус боловсролын нэгдэл байх бөгөөд иргэний болон цэргийн мэргэжлийн дээд боловсролоос бүрдэж байна.

Цэргийн боловсролын агуулгыг түвшний хувьд авч үзвэл, дипломын

өмнөх, бакалаврын, магистрын болон докторын гэсэн дөрвөн шатлалд ангилах бөгөөд эдгээр түвшний агуулгыг “Дээд боловсролын тухай хууль” болон “Мэргэжлийн болон техникийн боловсрол, сургалтын тухай хууль”-д заасны дагуу тодорхойлж, боловсролын улсын стандартаар нарийвчлан тогтоосон байдаг.

Монгол Улсын боловсрол эзэмшүүлэх тогтолцооны үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг бүдүүвч зургаар харуулав.

Монгол Улсын боловсролын тогтолцооны ерөнхий бүтэц, зохион байгуулалт /бүдүүвч 1/.

Хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх тогтолцоог ойлголтын хувьд задалж авч үзвэл,

“Мэргэжил гэдэг нь” Урлаг, техник, шинжлэх ухаан болон бусад мэргэжлийн салбарт эзэмшсэн цогц мэдлэг, практик ур чадвар, ёс зүй, хандлагын системийг илэрхийлдэг бөгөөд тухайн салбарт бие даан ажиллах болон мэргэжлийн үүрэг гүйцэтгэх чадамжтай байхыг илтгэнэ. Мэргэжлийн эзэмшил нь боловсрол, дадлага туршлага, албан ёсны гэрчилгээ, дипломоор баталгаажсан байж болох бөгөөд мэргэжлийн стандарт, нийгмийн хэрэгцээ, ёс зүйтэй уялдсан байх шаардлагатай.

“Мэргэжилтэн гэдэг нь” тухайн салбарын мэргэжлийг эзэмшсэн, онолын мэдлэг болон практик ур чадварын цогцтой түвшинг эзэмшсэн хүн бөгөөд мэргэжлийн үйл ажиллагаанд бие даан оролцож, шийдвэр гаргах, зөвлөгөө өгөх чадамжтай байдаг.

“Хилийн албаны мэргэжил нь” улсын хил хамгаалах зориулалт бүхий хилийн анги, салбар, байгууллагад Монгол Улсын иргэд алба хаах төрийн албаны онцгой төрөлд хамаарна. Өөрөөр хэлбэл, хилийн алба нь Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилдэг төрийн байгууллагын хүрээний алба, албан тушаалын нэг төрөл бөгөөд онцгой үүрэг бүхий төрийн албаны чиглэлд тооцогддог. Жишээлбэл, **“гэрээт хилчин”** нь хил хамгаалах байгууллагад гэрээний үндсэн дээр алба хаадаг бол, **“хилчин шалгагч”** нь хилийн боомтод зорчигч болон тээврийн хэрэгслийг улсын хилээр нэвтрүүлэх

Судалгааны явцад хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх

үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг албан тушаал юм. Түүнчлэн “хил судлал”, “цэргийн”, “аюулгүй байдал судлал”-ын шинжлэх ухааны судлагдахуун болж, Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэг болсон хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны гол субъектийн чухал хэсгийг бүрдүүлдэг.

“Цэргийн сургалт нь” цэргийн албан хаагчдад хуулиар хүлээлгэсэн үндсэн болон бусад үүргийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай мэдлэг, дадлага, ур чадварыг эзэмшүүлэх үйл явцыг ойлгоно. Энэ нь бие бүрэлдэхүүнд анги, байгууллагын түвшинд бие даан болон харилцан уялдаатайгаар олон талт үүргийг гүйцэтгэх чадвар, жигдрэлтийг хангахад чиглэгддэг бөгөөд сургагч ба суралцагчдын хамтын үйл ажиллагааны нэгдэл. Цэргийн сургалт нь **“Сургалтын бэлтгэлийн онол”**-д үндэслэгдэхийн зэрэгцээ хил хамгаалах албаны онцлог, эрэлт хэрэгцээг хангахад тулгуурлагддаг.¹

“Тогтолцоо нь” эмх цэгц, эрэмбэ дараатай бүтэц, бүрэлдэхүүн гэсэн утгаар тайлбарлагддаг². Үүний нэгэн адил, Хилийн цэргийн сургалтын тогтолцоо гэдэг нь бие бүрэлдэхүүнийг албанд сургаж бэлтгэх, дадлагажуулах, мэргэжил эзэмшүүлэх, цаашид мэргэшүүлэх үйл ажиллагаанд чиглэсэн удирдлага, зохион байгуулалт, арга зүй, технологи, материаллаг хангалтын цогц арга хэмжээний нэгдэл юм.

Хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх тогтолцооны үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг бүдүүвч зургаар харуулав.

сургалтын тогтолцооны түүхэн хөгжил, өнөөгийн төлөв байдлыг

¹ М.Ганболд. Хилийн нэр томъёоны тайлбар толь

² Монгол хэлний их тайлбар толь.

судлан авч үзсэн. Гэвч хамгийн чухал зүйл гэж хэлж болох хилийн албаны мэргэжил гэдэг мэргэжлийн нэр томъёог баталгаажуулсан эрх зүйн баримт бичиг байхгүй байна.

ДҮГНЭЛТ

Хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх сургалтын тогтолцооны үүсэл, хөгжил нь цаг хугацаа, орон зайн өргөн хүрээний ойлголт бөгөөд одоогийн тогтолцоо 1930-аад оноос үндэс сууриа тавьсан гэж дүгнэх боломжтой. Энэхүү тогтолцоо нь зөвхөн мэргэжил эзэмшүүлэхээс гадна оюун ухаан, ёс суртахуун, бие бялдрын өндөр чадавхтай, хүмүүнлэг ёсыг дээдлэн сахидаг, бие даан сурах, ажиллах, амьдрах чадвартай иргэн, албан хаагчийг бэлтгэхэд чиглэгддэг.

Хилийн албаны мэргэжил эзэмшүүлэх тогтолцоо нь (бүдүүвч 2)-д харуулснаар бүрэлдэж, бэхэжсэн боловч үр нөлөөг дээшлүүлэх, орчин үеийн шаардлага, шинжлэх ухаанд суурилсан шинэчлэл, сайжруулалтыг хийх шаардлага байна.

Хил хамгаалах байгууллагын үйл ажиллагаа, хилчний эрх, үүргийг Хилийн тухай хуульд тодорхойлсон байдаг боловч хилийн албаны мэргэжил гэдэг нэр томъёог эрх зүйн баримт бичгээр баталгаажуулсан заалт одоогоор байхгүй байна.

Зарим улс орнуудад төрийн албаны тухай, цэргийн боловсролын тухай хууль болон бусад эрх зүйн баримт бичгүүдэд төрийн албан хаагчийн албан тушаал, шаардлага (боловсрол, мэргэжил) зэрэгт нарийвчилсан заалт тусгадаг. Харин манай улсын эрх зүйн баримт бичигт хилийн албаны “мэргэжил” эсвэл

“мэргэшил”-ийг баталсан эрх зүйн акт байхгүй байна.

Дээд боловсролын тухай хууль шинэчлэгдэж батлагдсан боловч цэргийн боловсролын агуулга, стандарт бүрэн зохицуулагдаагүй хэвээр байна. Иймд цаашид Монгол Улс “Цэргийн боловсролын тухай хууль”-тай болох нь зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд энэ нь хилийн албаны мэргэжил, мэргэшлийн эрх зүйн баталгааг хангах, боловсролын тогтолцоог сайжруулахад чухал алхам болох юм.

Ашигласан эх сурвалж:

1. Боловсролын ерөнхий хууль. (2023). Улаанбаатар: Монгол Улсын Их Хурал.
2. Дээд боловсролын тухай хууль. (2023). Улаанбаатар: Монгол Улсын Их Хурал.
3. Мэргэжлийн болон техникийн боловсрол, сургалтын тухай хууль. (2023). Улаанбаатар: Монгол Улсын Их Хурал.
4. Монгол Улсын Их Хурал. (2002). Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого. Улаанбаатар.
5. Монгол Улсын Засгийн газар. (2020). “Алсын хараа 2050”: Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. Улаанбаатар.
6. Даш, П. (2002). Улсын хилийг харуулаар хамгаалах ажиллагааг боловсронгуй болгох нь (Докторын диссертаци). Улаанбаатар.
7. Хил хамгаалалтын түүх. (он тодорхойгүй). I–III боть. Улаанбаатар.
8. Ганболд, М. (он тодорхойгүй). Хилийн нэр томъёоны тайлбар толь. Улаанбаатар.
9. Монгол хэлний их тайлбар толь. (он тодорхойгүй). Улаанбаатар: Монголын Үндэсний толь.

"УЛСЫН ХИЛ ЗӨРЧИН МАЛ ХУЛГАЙЛАХ НЬ ОРОН НУТГИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨ: МОНГОЛ-ОХ-ЫН ХИЛ ДЭЭРХ ЖИШЭЭН ДЭЭР"

Э.Сандагжав

ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн Цэргийн хэргийн тэнхимийн ахлах багш, докторант, хошууч

Товч агуулга. Монгол Улс нь олон зууны турш бэлчээрийн мал аж ахуйд түшиглэсэн нүүдэлчний соёлтой орон бөгөөд мал аж ахуй нь түүхийн туршид чухал ач холбогдолтой байв. Улсын хил зөрчин мал хулгайлах үйлдэл нь сүүлийн 30 жилийн хугацаанд таслан зогсоогдоогүй, хил давуулан хулгайд алдсан малыг буцаан авах ажиллагаа бэрхшээлтэй байгаа нь хил орчмын орон нутгийн аюулгүй байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Энэ үйлдэл нь зөвхөн эдийн засгийн алдагдалд хүргэхээс гадна орон нутгийн малчдын ашиг шим, нийгмийн тогтвортой байдал, хил хамгаалалтын бүтэц зэрэг олон түвшний эрсдэл үүсгэдэг.

Түлхүүр үг. Улсын хилийн зөрчил, мал хулгайлах, орон нутаг, аюулгүй байдал

Оршил. Монгол-ОХУ-ын хил орчмын жишээн дээр авч үзвэл, хил дамнасан мал хулгайлах нь орон нутгийн малчдын амьжиргаа, малын бүртгэл, хил хамгаалах үйл ажиллагаа зэрэгт шууд нөлөөлж, тухайн бүс нутгийн аюулгүй байдалд хүндрэл учруулж байна. Тиймээс уг судалгаа нь хил зөрчсөн мал хулгайлах үйлдлийн үр дагаврыг тодорхойлон, орон нутгийн аюулгүй байдлыг сайжруулах практик санал боловсруулахад чиглэж байна.

Энэхүү судалгааны гол зорилго нь:

1. Улсын хил давуулан хууль бусаар мал хулгайлах үйлдлийн түвшин, чиг хандлагыг тодорхойлох.

2. Хил орчмын орон нутгийн эдийн засаг, мал аж ахуй, нийгмийн амьдралд үзүүлэх сөрөг нөлөөг дүн шинжилгээ хийх.

3. Хил хамгаалалт, малын хөдөлгөөний зохицуулалт, орон нутгийн аюулгүй байдлыг дээшлүүлэх санал боловсруулах.

Судалгаанд **баримт бичгийн шинжилгээ, асуулга судалгаа, кейс судалгаа, статистикийн дүн шинжилгээ** зэрэг арга хэрэгслийг ашиглаж, Монгол-ОХУ-ын хил орчмын бодит нөхцөл байдалд үндэслэн дүгнэлт гаргах болно.

Энэхүү судалгаа нь хил орчмын орон нутгийн аюулгүй байдлын асуудлыг гүнзгий ойлгож, холбогдох байгууллагуудын бодлогын шийдвэр гаргахад эрдэм шинжилгээний үндэслэл болох ач холбогдолтой юм.

Онолын хэсэг

Аюулгүй байдлын шинжлэх ухаан нь улс орны үндэсний аюулгүй байдал ба хөгжлийг хангах цогц системийг судалдаг, нарийн төвөгтэй, өргөн хүрээний мэдлэг, мэдээлэл

шаардсан салбар юм¹. Энэ шинжлэх ухааны онол, арга зүй нь улс орны дотоод ба гадаад хүчин зүйлсийг судалж, эрсдэлийг тодорхойлох, урьдчилан сэргийлэх, хамгаалалтын арга хэмжээг оновчтой зохион байгуулахад чиглэдэг. Хэрэв аюулгүй байдлыг хангах үйл явцад шаардлагатай мэдлэг, мэдээлэл дутмаг байвал улс орны хөгжлийг саармагжуулах, улмаар бүр сүйрэлд хүргэх эрсдэлтэй.

Улсын аюулгүй байдал гэж дотоодын болон гадаадын аюул заналхийллээс хувь хүн, нийгэм, үндсэн хуулийн байгууллын үндсийн амин чухал эрх ашгийг хамгаалах төрийн баталгааны тогтолцоо² хэмээн тодорхойлсон бол дотоод аюулгүй байдал гэдгийг нийгмийн амьдралын амин чухал ашиг сонирхол дотоодын аюул, заналхийллээс хамгаалагдсан байдлыг хэлнэ³ хэмээн судлаачид тодорхойлжээ.

Аюулгүй байдлын энэхүү нарийн төвөгтэй системийн дотор улс орны дотоодын аюулгүй байдал нь онцгой байр суурь эзэлдэг. Дотоодын аюулгүй байдал нь улсын хил хамгаалалт, иргэдийн амь нас, эд хөрөнгө, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангах үндсэн зорилготой. Үүнтэй холбоотойгоор хил орчмын бүс нутагт тохиолддог мал хулгайлах гэмт хэрэг нь зөвхөн эдийн засгийн хохирол учруулаад зогсохгүй, иргэдийн амьжиргаа, мал аж ахуй, орон нутгийн тогтвортой байдалд шууд заналхийлдэг. Тэр тусмаа хил дамнасан мал хулгай нь дотоодын аюулгүй

байдал болон улсын хил хамгаалалтыг давхар сорьж, орон нутгийн иргэдийн итгэл, төрийн хяналт, хууль сахиулах чадамжид сөргөөр нөлөөлдөг.

Иймээс хил хамгаалалт ба дотоод аюулгүй байдал нь салшгүй холбоотой ойлголт бөгөөд аюулгүй байдлын онолын арга зүйгээр дүн шинжилгээ хийх шаардлагатай. Энэ нь зөрчил, эрсдэлийг бууруулах стратеги боловсруулах, хил орчмын иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах, тогтвортой хөгжлийг хангах онол-практикийн үндэс болж өгдөг.

Өөрөөр хэлбэл дотоод аюулгүй байдал нь зөвхөн иргэдийн амь нас, эд хөрөнгийг хамгаалахад чиглээд зогсохгүй, улсын хилээр дамжин орж ирж болох аюул заналаас урьдчилан сэргийлэх, хил орчмын нийгэм-эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг баталгаажуулахад чухал үүрэгтэй. Энэ утгаараа, хил дамнасан мал хулгай нь орон нутгийн аюулгүй байдлыг алдагдуулах тод жишээ болж, судалгааны ажлын онолын суурь ойлголт болж байна.

1.Монгол болон ОХУ-ын элчин сайдын яамдууд нь 1998 оноос Хилийн албан ёсны төлөөлөгчийн суулгасан нь Хил хамгаалах байгууллагуудын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэхэд тус дөхөм болсон бөгөөд 2000 онд “Хил орчмын хамтын ажиллагааны ерөнхий хэлэлцээр”-ийг байгуулж, хулгайлагдсан болон бэлчээрээр хил давсан малыг буцааж өгөх асуудлаар хамтарсан комисс байгуулан ажиллаж байна. Үүний үр дүнд хил дамнасан малын хулгай

¹ Үржин, О., Орхончимэг, Х. & Бат-Эрдэнэ, Д. (2024). Аюулгүй байдал судлалын системийн хандлага тогтвортой хөгжлийн тулгуур үндэс болох нь. *Аюулгүй байдал, батлан хамгаалах судлал*, №37 (47), 5-р тал.

² Сарангэрэл, С. (2011). *Эрх зүйн толь бичиг*, Улаанбаатар.

³ Өвгөнбүргэд, Ж. (2021). *Хилийн аюулгүй байдлын онол арга зүй*. Улаанбаатар: Дотоод хэргийн их сургууль. х. 268.

буурсан бөгөөд хил дамнасан нийт зөрчлийн 62 хувийг малын хулгай эзэлдэг.

2010 оноос хойш хилийн дөрвөн аймгийн (Увс, Баян-Өлгий, Завхан, Хөвсгөл) нутагт 360 удаагийн 704 хүн хилийн зөрчил гаргасан бөгөөд 2014 онд Увс аймгийн хэсгээр улсын хилийг зургаан удаа зөрчиж, 115 мал хулгайлсан байна. Хулгайд алдагдсан малын 52 нь хоёр улсын хамтын ажиллагааны үр дүнд буцаан олдсон¹ бөгөөд 2025 оны байдлаар нийт хулгайлагдсан малын 65 хувь нь хилийн төлөөлөгчийн уулзалтын үр дүнд буцаан хүлээн авсан бол 35 хувийг

ОХУ-аас нэхэмжилж байна. Хил давуулан мал хулгайлах нь жилээс жилд буурч байна.

2.Судалгаанд хамруулсан Увс болон Ховд аймгийн бод малын өсөлтийг Монгол Улсын 2018 оны мал тооллогын урьдчилсан дүнгээр харьцуулан үзүүлээ.

Увс аймаг: 2018 оны жилийн эцсийн мал тооллогын урьдчилсан дүнгээр адуу 123787 толгой, үхэр 182922 толгой байжээ².

Ховд аймаг: 2018 оны жилийн эцсийн мал тооллогын урьдчилсан дүнгээр адуу 128538 мянган толгой, үхэр 193683 мянган толгой байжээ³.

Харьцуулалт:

Аймаг	Адуу (толгой)	Үхэр (толгой)
Увс	123787	182922
Ховд	128538	193683

Судалгааны үр дүнд Увс аймгийн адуу, үхрийн тоо нь Ховд аймагтай харьцуулахад бага байна. Энэ нь тухайн аймгуудын мал аж ахуйн хөгжил, халдвар,

хил дамнасан малын нөлөө зэрэг хүчин зүйлүүдтэй холбоотой байж болохыг харуулж байна. Гэвч бага зэргийн

зөрүүтэй байна. Иймээс Увс аймгийн сумдыг дотор нь харьцуулан судалгаа хийе.

Адуу, үхрийн өсөлт/бууралт (2017–2018)⁴

¹ Дашдаваа, Д., Ганболд, Ц., & Муратхан. (2021). *Хилийн аюулгүй байдал*. х.201.

² Увс аймгийн статистикийн газар. (2018). *Увс аймгийн нийгэм, эдийн засгийн байдлын эмхэтгэл (1990–2010)*. Улаангом: Увс аймгийн статистикийн газар. х.79

³ Ховд аймгийн Статистикийн хэлтэс. (2019). *Ховд аймгийн нийгэм, эдийн засгийн*

танилцуулга. Ховд: Ховд аймгийн Статистикийн хэлтэс. х.20

⁴ Увс аймгийн статистикийн газар. (2018). *Увс аймгийн нийгэм, эдийн засгийн байдлын эмхэтгэл (1990–2010)*. Улаангом: Увс аймгийн статистикийн газар. х.79

(Өсөлт/бууралт = (2018 оны тоо - 2017 оны тоо) / 2017 оны тоо × 100%)

Сум	2017 он Адуу	2017 он Үхэр	2018 он Адуу	2018 он Үхэр	Адуу (%)	Үхэр (%)
Давст	1,492	5,856	1,780	6,550	+19.3%	+11.9%
Тэс	14,365	28,525	14,565	29,101	+1.4%	+2.0%
Сагил	5,698	12,743	5,980	11,969	+4.9%	-6.1%
Зүүнхангай	9,327	8,887	10,079	9,136	+8.1%	+2.8%
Тариалан	2,861	5,943	3,002	6,148	+4.9%	+3.4%
Түргэн	4,000	7,187	4,509	7,832	+12.7%	+9.0%

Малын тоо, толгой тогтвортой өссөн сумдууд:

Сум	Адуу (%)	Үхэр (%)	Дүгнэлт
Давст	+19.3%	+11.9%	Харьцангуй огцом өсөлт. Малын тоо эрчимтэй нэмэгдсэн.
Зүүнхангай	+8.1%	+2.8%	Тогтвортой өсөлт. Адуу илүү хурдацтай өссөн.
Тариалан	+4.9%	+3.4%	Тогтвортой өсөлт. Харьцангуй жигд нэмэгдэлтэй.
Түргэн	+12.7%	+9.0%	Эрчимтэй өсөлт. Аль аль малын төрөл тогтвортой өссөн.
Тэс	+1.4%	+2.0%	Бага зэрэг өссөн, тогтвортой үзүүлэлт.

Малын тоо, толгой буурсан сум:

Сум	Адуу (%)	Үхэр (%)	Дүгнэлт
Сагил	+4.9%	-6.1%	Адуу өссөн ч үхэр буурсан. Мал аж ахуйн бүтэц өөрчлөгдөж болзошгүй.

Судалгаанаас үзэхэд дээрх сумд малын тоо толгой өссөн байна.

3.Судалгааны ярилцлагын үр дүнгээс үзэхэд, орон нутгийн ард иргэд бод малын тоо нэмэгдэхэд хил давуулж алддаг бөгөөд алдсан малын тал нь эргүүлэн олддог. Бод мал нь арчилгаа, маллагаа бага шаарддаг, зах зээлийн үнэлгээ сайн боловч хил дамнасан малын хулгайгаас болоод тогтвортой өсгөж чадахгүй байна. Зарим иргэд адуугаа нутгийн гүнд, өөр айлд байлгаж маллуулдаг нь малын тоо тогтмол өсөхгүй байх нэг шалтгаан болжээ.

Мөн судалгаагаар тогтоогдсон нь адуу, үхэр нь орон нутгийн амьжиргааны гол эх үүсвэр биш, харин түүний нэгэн хэсэг болохыг харуулж байна. Иймд хил дамнасан малын хулгай нь орон нутгийн эдийн засаг, иргэдийн амьжиргаа, аюулгүй байдалд нөлөөлж, улсын хил хамгаалалт, дотоод аюулгүй байдалтай салшгүй холбоотой болохыг харуулж байна.

Дүгнэлт

Монгол–ОХУ-ын хил орчмын бүс нутгуудад гарч буй мал хулгайлах гэмт хэрэг нь зөвхөн эдийн засгийн хохирол учруулаад зогсохгүй орон нутгийн аюулгүй байдал, мал аж ахуйн тогтвортой хөгжил, нийгмийн итгэлцэл, хил хамгаалалтын ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж буйг энэхүү судалгаа харуулж байна. Судалгааны үр дүнд дараах үндсэн дүгнэлтүүдийг гаргав:

1. **Хил дамнасан малын хулгайн хэмжээ буурч байгаа боловч нөлөө нь оршин байна.** Хоёр улсын хамтын ажиллагаа, хилийн төлөөлөгчдийн уулзалтын үр дүнд зарим малыг буцаан авч байгаа ч нийт хулгайлагдсан малыг бүрэн буцаан авах боломж хязгаарлагдмал байна.

2. **Мал аж ахуйн бүтцэд тодорхой өөрчлөлтүүд гарч байна.** Увс аймгийн зарим сумдад адуу, үхрийн тоо тогтвортой өссөн хэдий ч зарим сумдад малын бүтэц өөрчлөгдөж, үхрийн тоо буурсан нь хил дамнасан хулгай болон нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдалтай шууд холбоотой.

3. **Орон нутгийн иргэдийн амьжиргаа, итгэлцэлд нөлөөлж байна.** Бод мал нь зах зээлд үнэтэй, маллагаа бага шаарддаг ч хулгайн эрсдэл өндөртэй тул хилийн сумдын зарим иргэд малаа нутгийн гүнд шилжүүлэн байршуулах арга хэмжээг авч байгаа нь тогтвортой өсгөхөд хүндрэл үүсгэж байна.

4. **Хил хамгаалалт ба дотоод аюулгүй байдал нь салшгүй холбоотой.** Малын хулгайн асуудал нь зөвхөн орон нутгийн асуудал биш бөгөөд үндэсний дотоод аюулгүй байдал, хил хамгаалалтын тогтолцооны үр нөлөөнд шууд нөлөөлж байна.

Санал:

1. Хилийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх хамтарсан механизм бүрдүүлэх

1. Монгол–ОХУ-ын хилийн орчмын бүс нутгуудад хамтарсан эргүүл, хяналт шалгалтыг тогтмолжуулах.

2. Хулгайд алдсан малын эргүүлэн авах, бүртгэлийг хялбарчлах цахим мэдээллийн санг хоёр улсын тал хамтран бий болгох.

2. Малын бүртгэл, шилжилт хөдөлгөөнийг цахимжуулах

1. Малчдад зориулсан “Малын бүртгэлийн QR/чип систем”-ийг нэвтрүүлж, хил дамнасан хулгайлагдсан малыг хянах боломжийг бүрдүүлэх.

2. Сумдын Мал эмнэлэг, үржлийн тасгуудын чадавхийг сайжруулж, малын шилжилт хөдөлгөөнийг орон нутаг дээр нь нарийвчлан хянадаг болгох.

3. Хилийн сумдын нийгэм, эдийн засгийн дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх

1. Мал хулгайд өртөх эрсдэл өндөртэй бүс нутгуудад даатгалын системийг хөгжүүлэх.

4. Хууль, эрх зүйн зохицуулалтыг сайжруулах

1. Хил дамнасан малын хулгайн хэргийг олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээтэй уялдуулан шийдвэрлэх хууль, гэрээний хэрэгжилтийг сайжруулах.

2. Хил орчмын зөрчлийг мэдээлэх, шалгах, шийдвэрлэх хугацааг багасгах, хариуцлагын механизмийг ил тод болгох.

Ашигласан материал, эх сурвалжийн жагсаалт

1. Үржин, О., Орхончимэг, Х. & Бат-Эрдэнэ, Д. (2024). Аюулгүй байдал судлалын системийн хандлага

тогтвортой хөгжлийн тулгуур үндэс болох нь. *Аюулгүй байдал, батлан хамгаалах судлал*, №37 (47), 5-р тал.

2.Сарангэрэл, С. (2011). *Эрх зүйн толь бичиг*, Улаанбаатар.

3.Өвгөнбүргэд, Ж. (2021). *Хилийн аюулгүй байдлын онол арга зүй*. Улаанбаатар: Дотоод хэргийн их сургууль. х. 268.

4.Дашдааваа, Д., Ганболд, Ц., & Муратхан. (2021). *Хилийн аюулгүй байдал*. х.201.

5.Увс аймгийн статистикийн газар. (2018). *Увс аймгийн нийгэм, эдийн засгийн байдлын эмхэтгэл (1990–2010)*. Улаангом: Увс аймгийн статистикийн газар. х.79

6.Ховд аймгийн Статистикийн хэлтэс. (2019). *Ховд аймгийн нийгэм, эдийн засгийн танилцуулга*. Ховд: Ховд аймгийн Статистикийн хэлтэс. х.20

7.Нямхүү, Д., Цогтбаяр, Б., (2024) *Эдийн засгийн аюулгүй байдалд*

нөлөөлөх хүчин зүйлсийн судалгаа. *Аюулгүй байдал, батлан хамгаалах судлал*, №37 (47), 101-р тал.

8. Dalantai, A., & Tsagaan, G. (2024). *The state border documentation policy and its implementation*. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, (1), 24–31. Retrieved from <https://rsglobal.pl/index.php/ijitss/article/view/2986>

9. Bat-Erdene, G., & Odkhuu, U. (2025). *The current risk analysis of border ports in Mongolia*. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, (2), 45–52. Retrieved from <https://rsglobal.pl/index.php/ijitss/article/view/3359>

10. Government of Mongolia. (n.d.). *Law on combating and preventing livestock theft*. UNEP Law and Environment Assistance Platform. Retrieved October 6, 2025, from

УЛСЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД ИННОВАЦ, ШИНЭ ТЕХНИК ТЕХНОЛОГИЙГ НЭВТРҮҮЛЭХ ЭРХ ЗҮЙН АСУУДАЛ

Б.Норовсамбуу

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Орчин үеийн дэлхий дахинд шинжлэх ухаан, технологийн хурдацтай хөгжил нь улс орнуудын аюулгүй байдал, хил хамгаалалтын чадавхид шууд нөлөөлж байна. Монгол Улсад инновацын үйл ажиллагааг дэмжих эрх зүйн орчин бүрдсэн ч хил хамгаалалтад шинэ техник, технологийг бүрэн хэмжээнд нэвтрүүлэхэд тулгамдаж буй асуудлууд цөөнгүй байна. Энэхүү судалгаанд инновацын онолын ойлголт, хил хамгаалалтад инновац нэвтрүүлэхийн ач холбогдол, эрх зүйн орчны өнөөгийн байдал болон тулгамдаж буй асуудлыг шинжилж, цаашид хэрэгжүүлэх бодлогын зөвлөмжийг дэвшүүлсэн болно. Судалгааны дүнд инновацын бодлогыг хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд уялдуулан хэрэгжүүлэхийн тулд эрх зүйн шинэчлэл, санхүүжилтийн тогтолцоо, мэргэжлийн хүний нөөцийн чадавхийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай гэж үзэж судлаачийн зүгээс дүгнэлт саналыг дэвшүүлсэн.

Түлхүүр үгс: инновац, хил хамгаалалт, эрх зүй, технологийн хөгжил, аюулгүй байдал.

Оршил. Аливаа улс газар нутгийн хил хязгаарыг найдвартай хамгаалахын тулд нийгмийн нөхцөл байдал, чадавхид тулгуурлан олон арга хэлбэрийг ашиглан үүргээ хэрэгжүүлсээр ирсэн билээ. Манай улсын хувьд хилийн нийт хэсэгтээ хил хамгаалалтаа уламжлалт гэж хэлж болох арга буюу агт унлага, хүний хүч, хуучин авто машин, тодорхой хэсэгт хуучны инженерийн хэрэгсэл ашиглан зохион байгуулсаар ирсэн юм. Тухайн цаг хугацаанд ч үүргээ зохих хэмжээнд хэрэгжүүлсэн бөгөөд даяаршил хурдацтай явагдаж, хилийн зөрчил, хил зөрчигчийн арга хэрэгсэл улам өндөр түвшинд хүрээд байгаа энэ цаг хугацаанд хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангахын тулд Монгол Улсын төр, Засгийн газар, яам, Хил хамгаалах байгууллагаас урт, дунд болон богино хугацааны бодлого, төлөвлөгөөг хэрэгжүүлж байгаа билээ.

Үндсэн хэсэг

Нэг.Инновацын тухай ойлголт, онолын хөгжил

Инноваци (innovation) — зах зээлд шаардлагатай байгаа аливаа бүтээл болон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үйл ажиллагааны үр өгөөжийн чанарыг нэмэгдүүлж буй шинэ бүтээл юм. Нэг ёсондоо хүний оюун ухааны үйл ажиллагаа, бүтээлч, уран сэтгэлгээний үр дүнд бий болсон нээлтийг хэлж байгаа юм.

Австри, америкийн эдийн засагч, улс төр, нийгэм судлаач Йозеф Алоиз Шумпетер (1883–1950) анх энэ ойлголтыг эргэлтэнд оруулсан байдаг. Тэрээр Эдийн засгийн өсөлт – тодорхой хугацаанд нэг л бүтээгдэхүүн буюу үйлчилгээг үйлдвэрлэж нэмэгдүүлээд байх болон түүнийгээ л хэрэглээд байх явц.

Эдийн засгийн хөгжил бол өмнө тухайн орчинд байгаагүй, өмнө хэн ч мэддэггүй байсан ямар нэг шинэ бүтээгдэхүүн шинэ зүйл бий болгох явдал өөрөөр хэлбэл “Инноваци” гэж тайлбарласан байдаг.

Инновацын онол, практикийн хүрээнд явуулсан судалгааг үндэслэн

инновацын онолын түүхэн хөгжлийн үйл явцыг 1940 оноос эхлэн 6 ангилсан бөгөөд орчин үеийн онол нь 2010 оноос одоо ирээдүйг холбож байгаа бөгөөд энэ үед инновацын менежментийн асуудлыг олон улсын хэмжээнд нэгдсэн стандартаар тогтоон хэрэгжүүлж байна. Стандарт гэдэг нь тавигдах шаардлага буюу хүрсэн байх түвшнийг илтгэдэг ойлголт юм.

1-р үеийг 1950-1960-аад оны дунд үе хүргэл гэж авч үзсэн нь 1960-аад оны дунд үед нийгэмд үзүүлж болох технологийн эерэг үр нөлөөнүүдийн талаар тодорхой ойлголт бий болсонтой холбоотой. Энэ үед ажил эрхлэлтийн огцом өсөлт, амьдралын түвшний дээшлэлт зэрэг нь бүтээгдэхүүний хөгжлийн шинэ эрин үеийг авчирсан гэж үздэг. К.Фриман энэ үеийг “Технологийг түлхэх” (technology push) шугаман процессын үр дүнд бий болсон инновацыг зах зээлд нийлүүлдэг байсан цаг үе гэж тодорхойлжээ.

2-р үеийг 1960-аад оны дунд үеэс 1970-аад оны сүүл үе хүртэл авч үзсэн. 1970-аад оны сүүл үед болсон дэлхийн эдийн засгийн уналт инновацад хуваарилсан нөөцүүдэд нөлөө үзүүлсэн. Р.Ротуэлл энэ үеийг шинэ бүтээгдэхүүний төрөлжилт нэмэгдэж, үйлдвэрлэлийн бүтээмж дээшилсэн, эрэлт ба нийлүүлэлтийн хооронд таатай тэнцвэр бий болсон үе гэж дүгнэжээ. Р.Хейс, У.Абернати нар энэ үеийн инновацын процессыг "зах зээлийг татах" (demand pull) гэж тодорхойлоод сайжруулсан инновацад түлхүү чиглэж байсныг тэмдэглэсэн байна.

3-р үе нь 1970-аад оны эхэн үеэс 1990-ээд оны эхэн үе хүртэл хугацааг хамарч байна. Энэ үед интернэт бий болсноор хүмүүсийн зайнаас хамтран ажиллах боломж

чадавхад чухал үүрэг гүйцэтгэсэн төдийгүй глобаль эдийн засаг бодитоор бий болоход түлхэц үзүүлсэн. Судлаачид олон тооны эмпирик судалгааг "технологийг түлхэх" эсвэл "эрэлтийг татах" үйл явцын аль аль нь инновацын процессыг бүрэн тодорхойлж чадахгүй гэж дүгнээд харин инновац нь энэ хоёрын хослолоор илэрхийлэгдэж болохыг С.Клайн (1985) өөрийн гинжин хэлхээний харилцан үйлчлэлийн загвараараа гаргаж тавьсан байна.

4-р үе нь 1990-ээд оны эхэн үеэс 2000 оны эхэн үе хүртэл хугацааг хамарч байна. Инновацын процесс 3-р үеийн загваруудад тулгуурлахаас гадна технологийн стратеги, мэдээллийн технологи, глобаль стратеги, стратегийн хэлхээ холбоо, хугацаанд суурилсан стратеги зэрэг бусад хүчин зүйлсэд анхаарлаа хандуулах болов. Инновацын эдгээр стратегиудыг “яг цагт нь” үйлдвэрлэлийн арга чанарын удирдлагын шилдэг арга техникүүд зэрэг Японы үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадвартай олон аргуудыг барууны улс орнуудтай харьцуулан судалсны үр дүнд тодорхойлсон. Энэ үед технологийн инновацын мөн чанар, үзэл баримтлалд өөрчлөлт гарч статик төлөв байдлаас илүү динамик төлөв байдалд авч үзэх болсон байна.

5-р үе нь 2000 оны эхэн үеэс 2010 он хүртэлх хугацааг хамарч байгаа бөгөөд инновац орчин үеийн бизнесийн практикт зайлшгүй чухал болж байна. Энэ үед инновацыг бизнесийн амжилтад чухал нөлөөтэй ергөн хүрээтэй үйл ажиллагаагаар тодорхойлох болсон байна. Тухайлбал технологид суурилсан шинэ бүтээгдэхүүнүүдийн хөгжлийг түргэсгэх, уян хатан байдал, дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлэх,

бизнесийн амжилтад чиглэсэн зохион байгуулалтын өөрчлөлт, хэрэглэгчийн сэтгэл ханамж, үр ашигт байдалд анхаарлаа төвлөрүүлэх, системийн интеграци ба сүлжээт тогтолцооны тусламжтайгаар байгууллагын мэдлэгийн менежментийг хэрэгжүүлэх зэрэг болно.

6-р үе нь 2010 оноос одоо, ирээдүйг чиглэсэн хугацааг хамарч байна. Сүүлийн жилүүдэд инновацын удирдлагын үйл ажиллагааг байгууллагын бизнесийн стратеги зорилго ба менежментийн бусад үйл ажиллагаатай нягт уялдуулах, түүнд иж бүрэн системийн үүднээс хандаж байгууллагын нэгдсэн удирдлагын тогтолцооны (integrated management system-IMS) нэг бүрэлдэхүүн хэсэг гэж авч үзэх болсон. Инновацын удирдлагыг байгууллагад үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд удирдлагын тогтолцооны стандартыг нэвтрүүлэх, зөвхөн өндөр технологийн компаниудаар хязгаарлагдахгүйгээр жижиг дунд үйлдвэрүүдийн инновацын чадварыг дээшлүүлэхэд олон улсад анхаарал хандуулах болж тодорхой төслүүдийг хэрэгжүүлж байна.

Товчхондоо инновацийн онол, практикийн хүрээнд явуулсан судалгааг үндэслэн инновацийн онолын түүхэн хөгжлийн үйл явцыг

1. 1950-1960-аад он. Нийлүүлэлтийн чиг хандлага (technology push);

2. 1960-1970-аад он. Эрэлтийн чиг хандлага (market pull);

3. 1970-1990-ээд он. Хосолмол чиг хандлага (technology push- market pull);

4. 1990-2000-оод он. Үндэсний инновацын тогтолцооны чиг хандлага;

5. 2000-2010-аад он. Интеграцчиллын буюу инновацийн системийн чиг хандлага;

6. 2010-аас Өнөө үе. Сүлжээ, интеграцчиллын буюу үндэсний инновацийн тогтолцооны чиг хандлага гэж тус тус ойлгож болхоор байна.

Инновацийн онол нь аж ахуй эрхлэлтийн онол, өрсөлдөөний онол, эдийн засгийн мөчлөгийн онол, эдийн засгийн өсөлт ба хөгжлийн онолтой нягт уялдаатайгаар онолын нэг бие даасан чиг хандлага болон эрчимтэй хөгжиж байна гэж эрдэмтэд үзсэн.

Эдийн засгийн онол, практикт инновацын утга агуулгыг олон талтайгаар буюу,

-Инноваци бол үр дүн

-Инноваци нь процесс (үйл ажиллагаа)

-Инноваци нь арга хэрэгсэл, тогтолцоо, үзэгдэл гэсэн чиг хандлагаар тодорхойлсон байна.

Судлаачид инновацыг үйл ажиллагаа, эцсийн үр дүн, арга хэрэгсэл, хөгжлийн эх сурвалж, өөрчлөлт гэх зэрэг олон талаас нь тодорхойлон авч үзсэн.

Иймд инновацын түүхэн үечлэл, утга агуулгыг судлах явцдаа инноваци нь хүн, байгууллагын хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний ашиглалт, үр дүн гэж судлаач бид дүгнэж байна.

Инновацыг менежментийг нэвтрүүлэх алхамыг хүснэгтээр авч үзвэл:

Алхам	Нэгдүгээр хэсэг	Хоёрдугаар хэсэг	Гуравдугаар хэсэг
	Инновацын мөн чанарыг байгууллагын соёлтой уялдуулах	Монголын хөрсөнд инновацыг системтэй нэвтрүүлэх	Инновацын хэвшмэл соёлтой тогтолцоог бүрдүүлэх
1	Удидахуун хүмүүнлэг хандлагын өгөөж	Инновацыг системтэй хэрэгжүүлэх	Инновацын соёлын хөдөлгөөн
2	Монгол менежментийн өгөөж	Судалж, тохирохыг сонгох	Өөрөө өөрчлөлтийг манлайлах
3	Инновацын мөн чанар шингэсэн мэдлэгийг ашиглах	Инновацыг нэвтрүүлэх менежментийн тогтолцоо	Сургалтаар чиглүүлэгчдийг төрүүлэх
4	Бүтээхүйн соёлыг төлөвшүүлэх		Бүтээмж инновацийг уялдуулах
5	Өөрчлөгдөх		Инновацын тогтолцооны загвараа сонгох
6	Өөрийгөө мэдэрч суралцах		

Хоёр. Улсын хил хамгаалалтад инновацыг нэвтрүүлэх эрх зүйн орчин

Манай улс хилийн аюулгүй байдлыг найдвартай хангах, шинжлэх ухаан технологийн ололтыг нэвтрүүлэх зайлшгүй хэрэгцээ шаардлага үүссэн бөгөөд энэ нь дараах эрх зүйн актаар баталгаажсан. Үүнд:

1. Улсын Их Хурлын 2002 оны 20 дугаар тогтоолоор батлагдсан "Монгол улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого" баримт бичгийн 1.5-д Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангах ажиллагааг шинжлэх ухаан, техник, технологийн ололт, мэргэшсэн байгууллагын үйл ажиллагаанд тулгуурлан цогц байдлаар зохион байгуулна. 2.2-д Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалтай уялдуулан хилийн бүс, зурвасын эзэмшлийг сайжруулж, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн талаар нийгэм, эдийн засгийн цогцолбор арга хэмжээ авах;

2. Монгол Улсын Их Хурлын 2010 оны 07 дугаар сарын 15-ны өдрийн 48 дугаар тогтоолоор шинэчлэгдэн батлагдсан "Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал" баримт бичгийн 3.1.2.4-д: "Хилийн хамгаалалт, хяналт шалгалтын үйл ажиллагаанд мэдээллийн нэгдмэл, шуурхай байдлыг баталгаатай хангах зохион байгуулалт, техник, технологийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлнэ" гэж тус тус заасан нь Хил хамгаалах байгууллага өөрийн алба, үйл ажиллагаандаа бүх төрлийн инновацыг нэвтрүүлэх, тогтмол сайжруулах үндэслэл болж байна.

3. Монгол Улсын Засгийн газрын "Алсын хараа-2050" урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт Хил хамгаалах байгууллагын стратегийг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

Дархан хил хэсэгт:

Зорилт 7.2. Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг ханган, хилийн цэргийн байгуулалтыг хөгжүүлж, хил хамгаалалтын чадавхыг

дээшлүүлнэ. Зорилтыг хэрэгжүүлэх үе шат, хүрэх үр дүн;

I үе шат (2021-2030 он)
Хилийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлж, бүсчилсэн хил хамгаалалтыг хөгжүүлэн цэргийн холбоо, зэвсэглэл, техник, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлэх, дэд бүтцийг хөгжүүлэх үе;

II үе шат (2031-2040 он)
Мэргэшсэн хилчин, технологид суурилсан хил хамгаалах албыг бэхжүүлэх үе;

-Улсын хил хамгаалалтад хиймэл оюун ухаан, хяналт шалгалтын технологийн шинэчлэлийг нэвтрүүлж, хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх чадавх дээшилсэн байна.

-Улсын хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламж, барилга, дэд бүтцийн 70-аас доошгүй хувийг шинэчилнэ.

III үе шат (2041-205 он) Хил хамгаалалтын чадавхыг бэхжүүлж, гадаадын ижил төстэй байгууллага, хөрш орнуудын түвшинд хүргэх үе;

-Цахим технологид суурилсан хил хамгаалалтыг бэхжүүлж найдвартай, шуурхай байдлыг хангасан байна.

-Хил хамгаалах албаны байнгын бэлэн байдал, чадавх сайжирсан байна.

-Улсын хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникий байгууламж, барилга, дэд бүтэц бүрэн шинэчлэгдсэн байна.

4.Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын эрхлэх асуудлын хүрээний "2021-2024 оны ажиллагааны стратеги төлөвлөгөө" батлах тухай Хууль зүй дотоод хэргийн үйл Сайдын 2022 оны 02 дугаар сарын 04-ний өдрийн А/22 тоот тушаалын инновацтай холбогдох

хэсгийг дурьдвал: Улсын хил хамгаалалтын чиглэлээр:

-Шинээр хилийн анги, салбар байгуулж, хилийн хэсгийг хуваан хариуцуулж, хил хамгаалалтын нягтралыг нэмэгдүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх;

-Улсын хил хамгаалалтад нисгэгчгүй нисэх хэрэгслийг ашиглах теле- камерын хяналтад хамруулах ажлыг зохион байгуулах;

-Үүрэн холбооны сүлжээ нэвтэрсэн газруудад мобайл VPN, сүлжээгүй газар өөрийн бие даасан шилэн кабель, радио релейн станцуудаар хилийн анги, салбаруудыг холбох зэрэг тэргүүлэх чиглэлээ тус тус тодорхойлсон байна.

Улсын хил хамгаалалтад инновацыг нэвтрүүлж буй өнөөгийн байдал

Джлхийн улс орнууд интеграцчилсан дижитал орц, гаралт систем, ePassport автоматжуулал, олон мэдрэгчт систем, кибер-аналитик ба робот технологи гэх мэт инновацыг нэвтрүүлэн ашиглаж байна. Монгол Улс нийт 8252.658 км урт хилийн хэсгийг хамгаалах, хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эрх зүйн хүрээнд дараах инновацыг нэвтрүүлсэн байна.

1.Орчин үеийн техник технологид суурилсан “Монгол Улсын хил хамгаалалтын удирдлагын төв” байгуулсан.

2.Хүний биеийн давхцахгүй өгөгдөлд тулгуурлан ухаалаг цахим гарцыг “Чингэс хаан”, Замын-Үүд зэрэг томоохон боомтуудад ашиглаж эхэлсэн.

3.Улсын хил хамгаалалтад нисгэгчгүй нисэх хэрэгсэл (дрон)-ийг 2023-2024 онуудад идэвхитэй ашиглаж, хилийн цэргийн 0306 дугаар ангийг

дроны хамгаалалтад бүрэн шилжүүлсэн.

4.Тоон радио релейны станцыг 2023 онд хилийн цэргийн 0129 дүгээр ангид туршилтын байдлаар ашиглаж, 2024 онд хилийн цэргийн 16 ангид байгуулсан.

5.Улсын хил хамгаалалтын инженерийг тодорхой үе шаттайгаар, техникийн шинэчлэлийг 100 хувь зохион байгуулж, хилчид онгоц, туулах чадвар сайтай сүүлийн үеийн авто машин, квадратцикл, газар усны явагч, завь гэх мэтийг ашиглаж байна.

6.Хилийн цэргийн салбаруудыг сэргээгдэх болон байнгын эрчим хүчний эх үүсвэрийг бүрэн хангасан зэрэг нь инновацыг тодорхой түвшинд нэвтрүүлсэн нь харагдаж байна.

Хил хамгаалах байгууллагын 2024 оны стратегийн зорилго, зорилт түүний хүрээнд авч хэрэгжүүлсэн үр дүнгийн тайланд

Монгол Улсын хилийн хэсгээр хил зөрчсөн 21 удаагийн 25 хүн, хилийн дэглэмийн 32, хил орчмын дэглэмийн 258 удаагийн зөрчлийг илрүүлж, хилийн асуудлаар байгуулсан олон улсын гэрээ, холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу шийдвэрлэлээ. Хил хамгаалалтын үр дүн өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад хилийн зөрчил 2.0 дахин, хилийн дэглэмийн зөрчил 2.1 дахин, хил орчмын дэглэмийн зөрчил 29.7 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна.

Улсын хилээр 153 орны зургаан сая зорчигч, 78 орны дөрвөн сая 300 мянган тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлж, улсын хил нэвтрэх эрхийн баримт бичиггүй 13, бусдын баримт бичиг ашигласан дөрөв, бусдын нэрээр бичиг баримт гаргуулсан зургаа, улсын хил нэвтрэх баримт бичгийн хуурмаглал үйлдсэн долоо, нийт 30

хилийн зөрчлийг илрүүлэн шийдвэрлэсэн талаар дурдсан.

Хил хамгаалах байгууллага шинэ техник, технологи, үйл ажиллагааг нэвтрүүлж, хил хамгаалалтын үр дүн дээшилж байгаа хэдий ч судлаач миний бие практикт ажиллах хугацаандаа инновацыг хүлээж авах, ашиглахад мэдлэг чадвар дутмаг ба бие бүрэлдэхүүний дийлэнх нь нэгэн адил хандлага гаргаж байгааг мэдэх билээ.

Дүгнэлт

Хил хамгаалалтын байгууллагын үйл ажиллагаанд инновац болон шинэ техник, технологийг нэвтрүүлэх нь үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх стратегийн чухал чиглэл юм. Инновацыг нэвтрүүлэх эрх зүйн орчин тодорхой хэмжээнд бүрдсэн боловч хил хамгаалалтад инновац хэрэгжүүлэх тусгай журам, стандарт, зохицуулалт хангалтгүй бөгөөд **Санхүүгийн болон хүний нөөцийн дэмжлэг** хангалтгүй байгаа нь инновацын хэрэгжилтийг удаашруулж буй гол шалтгаануудын нэг юм. Орчин үеийн тоног төхөөрөмж, программ хангамжийн худалдан авалт, засвар үйлчилгээ, сургалт зэрэгт төсөв дутмаг байна. Мөн зарим дэвшилтэт технологи (GPS, дрон, мэдрэгчийн систем, ухаалаг хяналт) нэвтэрч байгаа ч тэдгээрийн хэрэглээ, засвар үйлчилгээ, програм хангамжийн шинэчлэл нь тогтвортой бус байна гэж дүгнэж байна.

Санал: “Улсын хил хамгаалалалтад инновац, шинэ техник технологийн нэвтрүүлэх эрх зүйн асуудал” бичсэн энэ хүү өгүүллийн судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах саналыг судлаачийн зүгээс дэвшүүлж байна.

1. “Инновацын тухай хууль”-д төрийн цэргийн байгууллагын онцлогт нийцсэн нэмэлт заалт оруулахын зэрэгцээ хил хамгаалах байгууллагад инновацыг нэвтрүүлэхэд зориулсан тусгай журам, стандарт, хяналтын механизмыг боловсруулах.

2. Хилийн инженер, техникийн ажилтныг инновацын чиглэлээр мэргэшүүлэх сургалтын тогтолцоо бүрдүүлж, дээд боловсролын байгууллагуудтай хамтран хил хамгаалалтад ашиглаж буй технологийн чиглэл бүхий сургалтын хөтөлбөр хэрэгжүүлэх.

3. Төсвийн болон олон улсын хамтын ажиллагааны хөрөнгө оруулалтыг татах нөхцөл бүрдүүлж, хил хамгаалалтад ашиглах инновацын төслүүд хэрэгжүүлэхэд зориулсан санхүүжилтийн тогтолцоо бий болгох.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Нэг. Хууль, эрх зүйн актууд

“Монгол Улсын Хилийн тухай хууль” УБ, 2016

“Инновацын тухай хууль” УБ, 2012

“Монгол Улсын Төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого” УБ, 2010

“Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” УИХ, 2010

“Алсын хараа-2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлого МУЗГ, 2020

Хоёр. Ном зохиол, эмхтгэл, сэтгүүл.

“Инновацын менежмент нэвтрүүлэх алхамууд” Л.Батгэрэл УБ, 2014

“Хил хамгаалах байгууллагын инновацын удирдлагыг сайжруулах нь” магистрын зэрэг горилсон бүтээл Д.Бадамдорж, УБ, 2023

“Хил хамгаалах байгууллагад инновацыг нэвтрүүлэх нь” Д.Амархүү УБ, 2016

“Улсын хил хязгаарын орон зайд үндэсний аюулгүй байдлыг хангах инновацын зарим асуудал” илтгэл өгүүлэл А.Муратхан УБ

Гурав. Цахим орчин

“Леголинпо.мн” эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем төрийн мэдээллийн систем

“Википедиа” нэвтэрхий толь

“<https://bpo.gov.mn>” Цахим хаяг 2024 он

БҮС НУТАГ, БҮСЧИЛСЭН ХИЛ ХАМГААЛАЛТЫН ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГА

Б.Түдэвдорж

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Монгол Улсын хил хамгаалалтын нөхцөл байдал нь дэлхийн болон бүс нутгийн цэрэг, улс төр, эдийн засаг, байгаль цаг уурын өөрчлөлттэй уялдан улам төвөгтэй болж байна. Хилийн цагийн байдлыг бүс бүрт харилцан адилгүй, өөр өөр нөхцөл байдалтайгаар үнэлдэг. Хилийн аюулгүй байдлыг бүсчилсэн онцлогт нийцүүлэн зохион байгуулж, удирдлагын бүтэц, хангалт, сургалт, хууль эрх зүйн орчинг шинэчлэх шаардлага тулгарч байна. Монгол Улсын хил хамгаалалтыг бүс нутгийн байгаль, цаг уур, хүн амын онцлогт тохируулан **бүсчилсэн хэлбэрээр** зохион байгуулах нь зүйтэй. Үүнд удирдлагын бүтэц, хангалт, сургалт, хууль эрх зүй, техник хэрэгслийн шинэчлэл зайлшгүй шаардлагатай байна.

Түлхүүр үгс: Бүс нутаг, хил хамгаалалт, бүсчилсэн хамгаалалт.

Оршил. Хилийн албаны нийтлэг асуудлууд, хилийн цагийн байдлын өрнөлт

Дэлхий дахин бүс нутаг дахь цэрэг улс төр, нийгэм-эдийн засаг, байгалийн хүчин зүйлс болон хилийн аюулгүй байдалд учруулж болох аюул заналыг урьдчилан тооцож, Монгол Улсын бүс нутаг дахь аюулгүй байдлын орчныг бий болгох, түүнд нийцүүлсэн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээг төгөлдөржүүлэх хэрэгцээ шаардлага улам бүр өсөн нэмэгдэж байна.

Хилийн аюулгүй байдлыг хангах хил хамгаалалтыг зохион байгуулах ажиллагааны эх сурвалж нь хилийн асуудлаар хууль тогтоомж дүрэм, удирдамж, тушаалууд байх боловч тухайн хариуцсан хэсэг бүс нутагт дээрх эрх зүйн баримт бичгийг хэрэгжүүлэхдээ хилийн цагийн байдлын өрнөлтийг судлан, үнэлэлт дүгнэлт хийж, авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээгээ тодорхойлдог.

Үндсэн хэсэг

Одоогоор мөрдөгдөж буй дүрэмд хилийн цагийн байдлыг эсрэг талын нөхцөл байдал, өөрийн хүч хэрэгсэл, орон нутгийн нөхцөл байдал, байгаль цаг агаарын байдлуудыг үндэслэн үнэлж байгаа бөгөөд эдгээр үзүүлэлтүүдээс аваад үзвэл, Монгол Улсын бүс нутгуудын хилийн цагийн байдлын өрнөлт нь өөр хоорондоо харилцан адилгүй зарим талаар эрс тэс өөр нөхцөл байдалд үйл ажиллагаа явагдаж байгаа нь харагдана.

Жишээ нь, Монгол Улсын хойд чиглэл буюу ой тайгын хэсэгт ихэвчлэн хулгайн ан хийх, загас барих, хурдан удмын адуу хил давуулан оруулж ирэх зөрчил нийтлэг гардаг бол уулын хэсэгт мал хил давуулан хулгайлах, хил давуулан хориотой болон хязгаарласан эд зүйлсийг хил залгаа улсын иргэдтэй үгсэн хуйвалдах замаар худалдаж, хууль бус ашиг хонжоо хайх, тал хээрийн хэсэгт гуравдагч орны иргэд дүрвэх хэлбэрээр хил зөрчин ирэх, богино зайд хил зөрчин аж ахуй эрхлэх, загас барих, ан хийх зөрчлүүд

давамгайлах, говь цөлийн чиглэлээр хилийн зөрчил гарах нь ховор, хилийн боомт орчмоор хууль бусаар бараа эд зүйлс хил давуулах гэх мэт зөрчлүүд ихэвчлэн гардаг байна. Сүүлийн 10 гаруй жилийн хугацаанд Монгол Улсын хилээр гарсан хилийн зөрчлийг бүс нутгуудад хуваан авч үзвэл,

Говь цөлийн хэсэгт -20,9%

Тал хээрийн хэсэгт 26,4%

Уулын хэсэгт 30,9%

Ой тайгын хэсэгт 21,8% тус тус ноогдож байна.

Хилийн цагийн байдлын өрнөлтийг харгалзсан хил хамгаалалтын арга тактик, хүч хэрэгслийн оновчтой хуваарилалтгүйгээр нэг хэв загварын арга тактик, хүч хэрэгслээр хилийн аюулгүй байдлыг хангах, хил хамгаалалтыг зохион байгуулах явдал үргэлжилсээр байгааг өөрчилж, дээрх нөхцөл байдалд нийцсэн бүс нутгийг онцлогт зохицсон хилийн алба- үйл ажиллагааны шинэ хэлбэрт шилжих шаардлагатай болох нь харагдаж байна. Сүүлийн жилүүдэд:

-Хилийн зөрчил улам бүр зохион байгуулалттай хэлбэрт шилжиж байгаа;

-Хил зөрчигчид гэмт хэрэгтнүүд өндөр хурд, хүчин чадал бүхий техник хэрэгсэл хэрэглэх болсон;

-Хар тамхи, хүний наймаа, мансууруулах бодисын наймаа хүрээгээ улам бүр өргөжсөн, түүний дотор Монгол Улс энэ төрлийн бүтээгдэхүүнийг хүлээн авагч, тээвэрлэгч, дамжуулагч, хэрэглэгч орон болж байгаа;

-Үйлдвэрлэл-үйлчилгээ, уул-уурхай, бусад аж ахуй эрхлэх ажиллагаа хилийн бүс нутгийг бүхэлдээ хамрах болсон;

-Улсын хил нэвтрэх ажиллагаа улам бүр олон цэгээр хилийн боомт, гарц/байнгын тасралтгүй хэлбэрт шилжиж байгаа;

-Хилийн зөрчлөөс үүдэлтэй хууль бус үйлдлийн улмаас гарч буй сөрөг үр дагаврын тархах хүрээ улам өргөжиж байгаа;

-Хилийн бүс нутагт хууль бусаар оршин суух, ажил үйлдвэрлэл эрхлэх явдал газар авч, эдгээрт оролцох гадаадын иргэдийн тоо өдрөөс өдөрт нэмэгдэх хандлагатай байгаа;

-Хилийн бүс нутагт байнга оршин суугчдын хэрэгцээ өсөхийн хэрээр үйлдвэрлэлийн үр ашиг, нөөцийн хомсдол бий болж, улмаар хил орчмын нутаг дэвсгэрээс дайжих явдал газар авч байгаа;

-Аж ахуйн зорилгоор хил зөрчих явдал хилийн бүс зурваст амьдрагчдаар үл хязгаарлагдаж, хилийн боомтоор хил нэвтрэн хууль бусаар эд зүйлс мал амьтан хил давуулах явдлаа тохиролцон боомт бус газраар дээрх тохиролцоогоо ажил хэрэг болгох явдал эрс нэмэгдэж байгаа;

-Хилийн бүс нутагт хувиараа газрын доорх баялаг эзэмших бичил уурхай бий болох, энэ явцдаа хууль ёс зөрчих, хилчид иргэдийн эсрэг уулгалан довтлох явдал нэмэгдэж байгаа;

-Хилийн бүс нутагт уул уурхай, ашигт малтмал ашиглах явц хурдацтай хөгжиж, энэ чиглэлээрх хайгуул, олборлолт, үйлдвэрлэл нэмэгдэж, хилийн аюулгүй байдлыг хангах орон зайн хүрэлцээгүй байдлыг бий болгож байгаа зэрэг нь хилийн бүс нутгийг тодорхой болгох, хилийн аюулгүй байдлыг хангах далайцтай бодлогын арга хэмжээ авахыг шаардаж байна.

-Хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааг бүс нутгийн хэмжээнд авч үзэх, үйл ажиллагаа, байгуулалтын тогтолцоог боловсронгуй болгохыг шаардаж байгаа чухал хүчин зүйлүүдийн нэг нь хил хамгаалах албаны өөрийнх нь алба-үйл ажиллагааг өөрчлөх явдал юм.

Энэ нь:

-Улсын хил хамгаалах албыг хэт төвлөрсөн удирдлагад байлгаж, хилийн бүс нутгийн хөгжил, нийгэм эдийн засгийн чиг хандлага, нөөцүүдийг үл тооцож байгаа байдал,

-Монгол Улсын өргөн уудам нутаг дэвсгэрийг хязгаарлан тодорхойлж буй улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн онцлогийг ул харгалзан нэг хэв загварын хил хамгаалалтын тогтолцоо бий болгосон.

-Төвөөс хэт хамааралтай удирдлагын үйл ажиллагааны шуурхай биш байдал нь хилийн анги салбаруудын удирдлагуудад хүлээлт бий болгож, шуурхай байдлыг алдагдуулахад хүргэж байгаа,

-Бүх төрлийн хангалт, түүний дотор алба байлдааны хангалтын тогтвортой тасралтгүй байдлыг хангах талаар нэгдмэл тогтсон системгүй. төсвөөс хамааралтай хангалт үйлчилгээний хүрэлцээгүй байдал нь анги салбарын үйл ажиллагааг хил хамгаалалтыг зохион байгуулах үндсэн үүргээс нь хөндийрүүлж, цэргийн өдөр тутмын сургалт, бэлэн байдлыг эрхэмлэх явдалд ач холбогдол өгөхгүй аж ахуй эрхэлж, ашиг орлого хөөцөлдөхөд хүргэж байгаа зэрэг асуудлууд нь улсын хил хамгаалалтын найдвартай байдлыг алдагдахад хүргэж байгаа юм.

Хилийн алба үйл ажиллагааны энэ байдал нь:

-Хилийн болон хил орчмын дэглэм зөрчигчдийг цаг тухайд нь илрүүлэхгүй алдах, хилийн болон хил орчмын дэглэм сахиулах ажиллагааг хэлбэрдэх,

-Хил хамгаалалтын нэгдмэл тогтолцоо сулрах хилийн албаны бэлэн байдал, сургалт бэлтгэлийн чанар алдагдаж, улмаар бие бүрэлдэхүүний мэдлэг, дадлага, чадвар хилийн цагийн байдлын өрнөлтөөс хоцрох.

-Хилийн зөрчил гарч болзошгүй чиглэл болон оперативын чиглэл, хэсгүүдэд хүч хэрэгслийн төвлөрөл үгүй болж, хилийн цагийн байдлын гэнэтийн өөрчлөлтийн үед богино хугацаанд оновчтой шийдвэр гарган, шаардлагатай чиглэлд хүч хэрэгслийг маневрлах боломж чадвар алдагдах,

-Зарим чиглэл хэсэгт байнгын хүч хэрэгслийг бодлогогүй огцом бууруулж, хилийн хэсгийг хүчгүйдүүлэх, бэлэн байдлыг алдагдуулах,

-Хилийн аюулгүй байдлыг хангах хууль эрх зүйн орчин хуучирч өсөн нэмэгдэж буй хилийн цагийн байдал, хилийн албаны үүрэг чиглэлийг зохицуулах чадамжгүй болж, албаны болон хилчдийн нэр хүнд, эрх зүйн байдалд сөрөг нөлөөлөх,

-Гэмт хэрэг, осол давтагдан гарч, нийгэмд хилийн алба, хилчдийн хөдөлмөрийн үнэлэмж буурч, улсын хил, хилийн халдашгүй дархан байдлыг үл хүндэтгэх явдал газар авах улмаар хил хамгаалах алба хуулиар хүлээсэн чиг үүрэг, бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд учир дутагдалтай байдлыг бий болгож байгаа болно.

Дээрх хүчин зүйлүүд нь хилийн аюулгүй байдлыг хангах, хил хамгаалалтыг зохион байгуулах үйл ажиллагаа, арга хэмжээг бүс нутгийн

хэмжээнд авч үзэж, хилийн аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог өөрчилж шинэчлэх хэрэгцээ шаардлагыг бий болгож байгаа болно¹.

Бүс нутаг- Монгол Улсын физик газарзүйн онцлог

Монгол Улс нь түүхийн явцад Ази тивийн нутаг Дэвсгэрт 1 сая 500,0 км газар нутгийг эзэмшин суурьшсан 3,5 сая гаруй хүн амтай, 8252.6 км урт хил хязгаартай, газар нутаг хил хязгаарын байдлаараа дэлхийн хорин улсын тоонд багтдаг, мөнхийн хөрш болох ОХУ, БНХАУ-тай зах нийлэн хиллэдэг. Эдгээр хөршүүд нь цэрэг улс төр, нийгэм эдийн засаг, хүн ам, хөгжлийнхөө байр сууриар дэлхийд тэргүүлэгч улс гүрнүүдийн тоонд зүй ёсоор тооцогддог, цаг улирлын эрс тэс уур амьсгал, эргэх дөрвөн цагийн улиралтай, зах зээлийн харилцаа бүхий хүмүүнлэг ардчилсан нийгмийг цогцлоон байгуулж буй ард түмний өвөрмөгц зан заншил, нүүдлийн соёл ахуйгаа өвлөн авч яваа эдийн засаг, хөгжил нь түргэн хурдацтай хөгжиж байгаа тусгаар тогтносон бүгд найрамдах улс билээ.

Хилийн нөхцөл байдал, байгаль, газар зүй, цаг агаарын онцлогийг харгалзан улсын хил хамгаалалтыг ялгавартайгаар зохион байгуулахыг бүсчилсэн хил хамгаалалт гэнэ. /33 дугаар зүйлийн 1/

Бүсчилсэн хил хамгаалалттай уялдуулан хилчний хилийн нэмэгдэл, цалин, хангамж, материал хэрэгслийн хангалтын норм, хэмжээг Засгийн газар тогтооно. /33 дугаар зүйлийн 2/

Бүсчилсэн хил хамгаалалтыг зохион байгуулах, түүний арга хэлбэр,

хангалт үйлчилгээтэй холбоотой журам, зааврыг улсын хил хамгаалах байгууллагын дарга батална. /33 дугаар зүйлийн 3/

Улсын хил хамгаалалтыг зохион байгуулах бүсүүдийн онцлогийг авч үзвэл:

Говь цөлийн бүс: Далайн түвшингээс дээш 1150-1220 метр өндөрт өргөгдсөн Монгол Алтайн нурууны салбар уулсуудын өмнөт хэсэг Шаргын, Хөхөлзөхийн, Борзонгийн, Галбын говиуд, Говийн их, бага дархан газрын А.Б бүсүүд, элсэн цөлүүд бүхий Говь-Алтай аймгийн Бугат, Эрдэнэ, Алтай, Баянхонгор аймгийн Баян-Өндөр, Шинэжинст, Өмнөговь аймгийн Гурвантэс, Ноён, Хүрмэн, Номгон, Баян-Овоо, Ханбогд, Дорноговь аймгийн Хатанбулаг, Хөвсгөл Улаанбадрах, Замын-Үүд, Эрдэнэ, Өргөн зэрэг 17 сумын нутаг дэвсгэр дэх хилийн бүс зурвас, хилийн цэргийн 6 анги, 38 салбар хариуцсан 2011.7 км хэсэг буюу улсын хилийн 26.0 хувь хамрагдана.

Байгаль цаг уурын онцлог: Сул шороон хөрстэй, тэгш тал, дов толгод жалга сайр ихтэй, зарим хэсэгтээ элсэн манхан болон цэрдэн хөрстэй, булаг шандуудын ихэнх нь ширгэсэн, ургамлын гарц тачир, малын бэлчээр хомс, сүүлийн жилүүдэд цөлжилт эрчимтэй явагдаж байна.

Зуны улиралд 35-45 хэм хүртэл халж, өвөлдөө 35 хэм хүртэл хүйтэрдэг жилд дунджаар 70-80 мм хур тунадас унадаг, хаврын улиралд элсэн болон шороон шуурга шуурдаг.

Дэд бүтцийн хувьд: Хилийн отрядууд нь төв суурин газраас алслагдсан, цахилгаан эрчим хүчинд

¹ Н.Наранжамц “Бүс нутаг-хил хамгаалалтын үзэл баримтлал” 2024 он

Говь цөлийн бүсийн дэд бүтэц 2009 он

холбогдоогүй, хилийн отрядоос застав хооронд дунджаар 60-400 км зайтай бөгөөд хилийн дагуух зам харгуй бартаа саад ихтэй.

Бүсийн хэсэгт байгаа хилийн отряд, застав, харуулууд нь 81 булаг шанд, худгаас ундны усаа хэрэглэж байна. Үүний 60.4 хувь нь ундны усны эрүүл ахуйн шаардлага хангахгүй, хилийн застав, харуулуудын 40.2 хувь нь 5-68 км газраас ундны усаа зөөвөрлөдөг.

Хил хамгаалалтад нөлөөлөх хүчин зүйл:

Эерэг тал нь:

-Цэргийн хяналт явуулах, улсын хил хамгаалалтыг суурин болон хөдөлгөөнт харуулаар хамгаалах боломжтой;

-Орон нутгийн оршин суугчид нь хил орчмын нутаг дэвсгэрт тогтоосон дэглэм журмыг хүндэтгэн сахидаг.

Сөрөг тал нь:

-Төв суурин газраас алслагдсан, дэд бүтэц хөгжөөгүй;

-Дулааны улиралд зэрэглээ үүсэж хяналт явуулах боломж багасдаг;

-Орон нутгийн Засаг захиргааны нэгжүүд улсын хилээс алслагдсан, цөлжилт ихээр явагдаж, нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэх боломжгүйгээс хил орчмын нутаг эзэнгүйдэж хүн амын суурьшил сийрэгжсэн;

-Хил хамгаалалтад ердийн хөсөг ашиглах боломж хязгаарлагдсан; -Ундны усны эх булаг хатуулаг ихтэй, дулааны улиралд мах махан бүтээгдэхүүний хангалт зохион байгуулахад хүндрэлтэй; элбэг. -Удаан хугацаагаар шороон шуурга шуурч, ган зуд болох тохиолдол элбэг.

Тал хээрийн бүс: Далайн түвшингээс дээш 550-1200 метр өндөрт өргөгдсөн Дорнод Монголын тал нутаг, Халх, Нөмрөгийн дархан цаазат газрын А бүсүүд, тусгай хэрэгцээний газрууд бүхий Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр, Онгон, Дарьганга, Наран, Эрдэнэцагаан, Дорнод аймгийн Халх гол, Матад, Баянтүмэн, Чойбалсан, Чулуунхороот, Дашбалбар, Баяндун, Баян-Уул зэрэг 2 аймгийн 13 сумын нутаг дэвсгэр дэх хилийн бүс зурвас, хилийн цэргийн 6 анги, 44 салбар хариуцсан 1857.3 км хэсэг буюу улсын хилийн 22.5 хувь хамрагдана.

Байгаль цаг уурын онцлог нь: Тэгш тал, элсэн манхан, уул, толгод, гуу жалга, гол, горхи, нуур, намаг, хусан ойтой, үржил шим сайтай хөрстэй, ургамлын гарц малын бэлчээр сайн боловч сүүлийн жилүүдэд Сүхбаатар аймгийн өмнөд хилийн хэсгээр цөлжилт эрчимтэй явагдаж байна.

Зуны улиралд 30-35 хэм хүртэл халж, өвөлдөө 25-30 хэм хүртэл хүйтэрдэг жилд дунджаар 100-150 мм хур тунадас унадаг, хаврын улиралд шороон шуурга шуурдаг.

Дэд бүтцийн хувьд: Хилийн отрядууд нь төв суурин газарт байрладаг, хилийн заставууд цахилгаан эрчим хүчинд холбогдоогүй, хилийн отрядоос застав хооронд дунджаар 25-300 км зайтай бөгөөд хилийн дагуух зам харгуй бартаа саад багатай. Хилийн бүс зурваст оршин суугчид, ажил үйлдвэр эрхлэгчдийн нягтрал нэмэгдэх хандлагатай¹.

Хил хамгаалалтад нөлөөлөх хүчин зүйл:

Эерэг тал нь:

¹ Бүсчилсэн хил хамгаалалтын төсөл 2009 он

Тал хээрийн бүсийн дэд төсөл 2009 он

-Нэг цэгээс хяналт явуулах, хүч хэрэгслийн шилжилт хөдөлгөөн үйлдэх боломж өндөр;

-Улсын хил хамгаалалтыг суурин болон хөдөлгөөнт харуулаар хамгаалах боломжтой;

-Инженерийн байгууламжийг хил хамгаалалтад ашиглах боломж ихтэй;

-Хил хамгаалалтад агт уналга, тээврийн хэрэгсэл ашиглах боломжтой;

Сөрөг тал нь:

-Өнгөлөн далдлалтыг зохион байгуулах боломж харьцангуй муу;

-Цасан болон шороон шуургатай үед цэргийн хяналт хийх боломж

хязгаарлагдмал;

-Байгалийн онц аюултай үзэгдлүүд, хээрийн түймэр их гардаг.

Ой тайгын бүс: Далайн түвшингээс дээш 1200-3150 метр өндөрт өргөгдсөн, Их Саян, Хангай, Хэнтийн нурууны салбар уулсууд бүхий Завхан аймгийн Тэс, Баянтэс, Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг, Цагаан-Уул, Баянзүрх, Улаан-Уул, Цагааннуур, Эрдэнэбулган, Цагаан-Үүр, Ханх, Ренчинлхүмбэ, Булган аймгийн Сэлэнгэ, Тэшиг, Сэлэнгэ аймгийн Түшиг, Сүхбаатар, Алтанбулаг, Хүдэр, Ерөө, Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр, Батширээт, Биндэр, Дадал, Дорнод аймгийн Баян-Уул, Баяндун, Дашбалбар зэрэг 6 аймгийн 23 сумын нутаг дэвсгэр дэх хилийн бүс зурвас, хилийн цэргийн 6 анги, 34 салбар хариуцсан 2276.2 км хэсэг буюу улсын хилийн 27.5 хувь хамрагдана.

Байгаль цаг уурын онцлог: Битүү ой тайга, хөвч өндөр уул, сарьдгууд үргэлжлэн тогтсон, уул нурууд, гүн хавцал ангал, эгц хадан хясаа, туулахад хүндрэлтэй даваа,

уулын түргэн урсгалт голууд, 50-60 хувь нь намгархаг хөрстэй.

Байгалийн баялаг ихтэй, ургамлын гарц, малын бэлчээр сайн. Газрын гадаргын 2.0 орчим хувийг усны эх булгууд эзэлдэг. Зуны улиралд 15-30 хэм хүртэл халж, өвөлдөө 30-40 хэм хүртэл хүйтэрдэг жилд дунджаар 300-400 мм хур тунадас унадаг.

Дэд бүтцийн хувьд: Хилийн отрядууд нь төв суурин газар байрласан, зам харилцаа дунд зэрэг, цахилгаан эрчим хүчинд хилийн заставууд холбогдоогүй, хилийн отрядоос застав хооронд дунджаар 35-260 км зайтай бөгөөд хилийн дагуух зам харгуй бартаа саад ихтэй.

Хүн амын суурьшил сайн, орон нутгийн Засаг захиргаа хил хамгаалах нэгжүүддээ ойрхон.

Хил хамгаалалтад нөлөөлөх хүчин зүйл:

Эерэг тал нь:

-Өнгөлөн далдлалтын боломж өндөр;

-Улсын хил хамгаалалтад агт уналга, тээврийн хэрэгсэл хэрэглэх боломжтой;

-Мал аж ахуй, туслах аж ахуй, газар тариалан хөгжүүлэхэд тохиромжтой;

-Байгалийн өгөөж ашиглах боломжтой.

Сөрөг тал нь:

-Нэг цэгээс хяналтад хамрагдах хэсэг бага;

-Хилийн манаа овор ихтэй хэрэгсэл авч явахад хүндрэлтэй;

-Цаг агаар газар орны онцлогоос хамаарч үзэгдэх орчин хязгаарлагдмал нөхцөл үүсэх магадлал их;

-Хилийн манаа улсын хил зөрчсөн этгээдүүдийн отолтод өртөх;

-Хилийн манаа төөрөх, зүг чигээ алдах;

-Хилийн зөрчил гарсан үед эрэл, операц явуулах, цэргийн албан хаагчдыг шилжүүлэн байрлуулахад хүндрэлтэй;

-Холбоо харилцан ажиллагааг зохион байгуулахад хүндрэлтэй;

- Байгалийн бартаа саад, далдлалт их;

-Хур тунадас их унадгаас даваа гүвээ, голын гармууд хаагддаг.¹

Уулын бүс: Далайн түвшингээс дээш 1500-4000 метр өндөрт

өргөгдсөн өргөн уудам, уулархаг нутагтай, уул толгод, хад асга ихтэй, эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай. Тус бүс нутагт Баян-Өлгий аймгийн Ногооннуур, Цэнгэл, Улаанхус, Сагсай, Алтай, Дэлүүн, Булган, Увс аймгийн Бөхмөрөн, Сагил, Давст, Тэс, Зүүнговь, Баруунтуруун, Ховд аймгийн Булган, Үенч, Алтай, Говь-Алтай аймгийн Тонхил, Бугат, Алтай, зэрэг 4 аймгийн 19 сумын нутаг дэвсгэр дэх хилийн бүс зурвас, хилийн цэргийн 5 анги, 31 салбар хариуцсан 1985.5 км хэсэг буюу улсын хилийн 24.0 хувь хамрагдана.

Байгаль цаг уурын онцлог: Мөнх цаст сарьдгууд, түргэн урсгалт уулын голууд, үргэлжлэн тогтсон уул нурууд, эгц хадан хясаа, туулахад хүндрэлтэй зам харгуйтай.

Нутгийн ихэнх хэсгээр ялзмаг хөрстэй, уулын хэсэгтээ цэвдэгтэй, Уулын тагаар өвөлдөө 40 хэм хүртэл хүйтэрч, зундаа 40 хэм хүртэл халдаг. Хур тунадас жилдээ 250-350 мм орчим унадаг. Жилийн дөрвөн улиралд халуун, хүйтэн нь тогтвортой биш байнга өөрчлөгддөг.

Хил хамгаалалтад нөлөөлөх хүчин зүйл:

Эерэг тал нь:

-Хил зөрчигчид нь улсын хил зөрчихдөө уулын ам, хөндий, давааг ашигладаг тул хилийн зөрчил гарч болзошгүй чиглэлийг тогтооход дөхөмтэй;

-Өнгөлөн далдлалтын боломж өндөр;

-Улсын хил хамгаалалтад агт уналга хэрэглэх боломжтой;

-Мал аж ахуй, туслах аж ахуй эрхлэх, байгалийн баялаг ашиглахад тохиромжтой.

Сөрөг тал нь:

-Нэг цэгээс хяналтад хамрагдах хэсэг бага;

-Хилийн манаа овор ихтэй хэрэгсэл авч явахад хүндрэлтэй;

-Газар орны бартаа нугачаа, далдлалт их;

-Цаг агаар газар орны онцлогоос хамаарч үзэгдэх орчин хязгаарлагдмал;

-Хилийн манаа улсын хил зөрчсөн этгээдүүдийн отолтод өртөх магадлалтай;

-Хилийн зөрчил гарсан үед эрэл, операц явуулах, хүч хэрэгслийн шилжилт хөдөлгөөн үйлдэхэд бэрхшээлтэй;

-Холбоо харилцан ажиллагааг зохион байгуулахад хүндрэлтэй;

-Хил хамгаалалтад тээврийн хэрэгсэл ашиглах боломж хязгаарлагдмал, авто машин тогтоосон нормоос 2 дахин илүү шатах тослох материал зарцуулдаг; -Цаг агаарын огцом өөрчлөлтөд хилийн манаа төөрөх, осгох, цасны нуранги, аянга цахилгаанд өртөх магадлал өндөр;

¹ Ой тайгын бүсийн дэд бүтэц 2009 он

Уулын бүсийн дэд бүтэц 2009 он

-Яаралтай эмнэлгийн тусламж бүх төрлийн хангалт үйлчилгээ авахад хүндрэлтэй зэрэг сөрөг талуудулсын хил хамгаалалтад сөргөөр нөлөөлдөг.

Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд тусгагдсан бүсийн төвүүд бодитойгоор бий болж, эдийн засгийн дэд бүтцүүд болох авто зам, холбоо, эрчим хүчний байгууламж мэдэгдэхүйц хөгжин төмөр замын хөгжлийн бодлого тодорхой болж, олон сувгийн телевиз үзэж, шилэн кабелийн тусламжтайгаар интернэт сүлжээ ашиглах асуудал нээлттэй болсон зэрэг нь улсын хил хамгаалалт, хилийн аюулгүй байдлыг бүс нутгийн түвшинд авч үзэх таатай нөхцөлийг хангаж байгаа болно

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын хил хамгаалалтын үйл ажиллагаа нь улс орны аюулгүй байдал, тусгаар тогтнолын баталгааг хангах үндсэн нөхцөл болж байгаа хэдий ч өнөөгийн нөхцөлд хилийн цагийн байдал, бүс нутгийн онцлогоос хамааран тулгамдсан олон асуудал бий байна.

Нэгдүгээрт **хилийн аюулгүй байдлын нөхцөл байдал** бүс нутгийн хувьд ялгаатай, өөр хоорондоо эрс тэс нөхцөлд өрнөж байгаа нь нэг хэвийн арга тактик, төвлөрсөн удирдлагын тогтолцоонд тулгуурласан хил хамгаалалтын бүтэц хангалтгүй болж байгааг харуулж байна. Үүнтэй уялдан хилийн албаны зохион байгуулалт, хүч хэрэгслийн хуваарилалтыг бүс нутгийн онцлогт нийцүүлэн шинэчлэн зохион байгуулах, уян хатан, бүсчилсэн удирдлагын тогтолцоо руу шилжих шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна.

Хоёрдугаарт **хилийн зөрчил, хууль бус үйлдэл, гэмт хэрэг** улам бүр зохион байгуулалттай болж, хар тамхи,

хүний наймаа, хууль бус бараа дамжуулах зэрэг олон улсын шинжтэй зөрчлүүд нэмэгдэж байгаа нь хил хамгаалалтын чадавхыг нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлага үүсгэж байна.

Гуравдугаарт **бүс нутгийн физик газарзүйн онцлог** (говь цөл, тал хээр, ой тайга, уулын бүсүүд) нь хилийн хамгаалалтын нөхцөл, арга тактикт шууд нөлөөлж байна. Тухайн бүс бүрт байгаль, цаг уур, дэд бүтцийн байдал харилцан адилгүй тул хил хамгаалалтын зохион байгуулалт, материаллаг хангалт, хүч хэрэгслийн байршуулалтыг бүсчилсэн байдлаар нарийвчлан төлөвлөх шаардлагатай байна.

Дөрөвдүгээрт **хил хамгаалах албаны дотоод бүтэц, удирдлагын хэт төвлөрөл, хангалт үйлчилгээний тогтолцооны сул талууд** нь хил хамгаалалтын үр дүн, шуурхай байдлыг бууруулж, анги, салбаруудын бие даасан шийдвэр гаргах чадварыг хязгаарлаж байна.

Иймд, Монгол Улсын хил хамгаалалтын бодлого, бүтэц, зохион байгуулалтыг **бүсчилсэн, уян хатан, нөхцөлд нийцсэн шинэ тогтолцоонд шилжүүлэх**, хилийн цагийн байдлын үнэлгээнд тулгуурласан **шинэ үеийн арга тактик, техник технологи, удирдлагын системийг нэвтрүүлэх** шаардлагатай байна.

Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангахын тулд хил хамгаалалтын арга хэлбэр, удирдлага, хангалтын тогтолцоог бүс нутгийн онцлогт нийцүүлэн боловсронгуй болгож, хилийн албаны чадавх, бэлэн байдлыг сайжруулах, хууль эрх зүйн орчныг шинэчлэх, хилийн бүс нутагт тогтвортой хөгжлийг дэмжих бодлого хэрэгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор урган гарч байна.

Эх сурвалжийн жагсаалт

1. Монгол Улсын Хилийн тухай хууль
2016 он
2. Н.Наранжамц “Бүс нутаг-хил
хамгаалалтын үзэл баримтлал” 2024 он
3. Бүсчилсэн хил хамгаалалтын төсөл

2009 он

4. Говь цөлийн бүсийн дэд төсөл 2009
он
5. Тал хээрийн бүсийн дэд төсөл 2009
он
6. Уулын бүсийн дэд төсөл 2009 он
7. Ой тайгын бүсийн дэд төсөл 2009 он

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН АР ТАЛ ХАНГАЛТЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

Ц.Жамбалдорж

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, дэд хурандаа

Товч агуулга. Энэхүү илтгэлдээ цэргийн хангалт, Хил хамгаалах байгууллагын ар тал хангалтын удирдлага, зохион байгуулалтын өнөөгийн байдлын талаар судлаж, цаашид хэрхэн сайжруулах санал дэвшүүлэхийг зорилоо.

Түлхүүр үгс: Хил хамгаалах байгууллага, ар тал хангалт, удирдлага, зохион байгуулалт.

Оршил. Монгол цэргийн дайн байлдаан явуулах нэгэн гол хүчин бол ар талын ахуй хангалтыг хэрхэн тасралтгүй зохион байгуулж ирсэн түүх юм.

Зэвсэглэл, цэргийн техник, бүх төрлийн материал хэрэгслийн хангалт, хүн, мал, амьтадын эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ, барилга, байгууламжийн ашиглалт, үйлчилгээ, засвар, хэмжил зүйн хангалтыг төлөвлөн хэрэгжүүлэх, цэргийн үйл ажиллагааны экологийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэг бүхий, цэргийн анги, салбарын ар талын алба, нэгж, ар талын анги, салбарыг цэргийн ар тал гэнэ.

Бүх төрлийн материаллаг үнэт зүйлсийн хэрэгцээг тодорхойлох, захиалах, нэхэмжлэх, тээвэрлэх, хүлээн авах, хадгалах, сольж шинэчлэх, нөхөн бүрдүүлэх, хуваарилах, олгох ажиллагаа, бүртгэл тооцоо, зэвсэглэл, цэргийн техникийн ашиглалт, арчилан хамгаалалт, засвар, сэргээн сайжруулалт, эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ, цэргийн объектын ашиглалт, засвар, тохижилтын ажил, хэмжил зүйн хангалт, цэргийн үйл ажиллагааны экологийн аюулгүй

байдлын хангалтыг цэргийн ар талын хангалт гэнэ.

Үндсэн хэсэг

Нэг. Цэргийн ар тал хангалтын тухай. Ар тал-техникийн хангалтын төрлүүдийг нэгийн нөгөөгөөс салангид ойлгох, сэргүүлэн тавих нь ар тал хангалтын тогтолцоог алдагдуулахад хүргэдэгийг анхаарах нь зүйтэй. Ар тал хангалтын төрлүүд нь өөр хоорондоо амин холбоотой бөгөөд нэг нь тасалдахад анги салбарын бэлэн байдал алдагдаж, ахуй хангамж доройтон, улмаар бие бүрэлдэхүүний санаа сэтгэл алдагдахад хүргэдэг.

Материал-техникийн хангалт нь цэргийн анги, байгууллагын бүх төрлийн хангалтын үндсэн хэсэг бөгөөд дараахь цогц арга хэмжээнээс бүрдэнэ.¹

1. Байлдааны зэвсэг, техник, сэлбэг, хэрэгслийн түүний хадгалалт, хамгаалалт, цувраажилтыг нормоор зохион байгуулах, цэргийн техникийн эд хогшил, галт хэрэгслэл, шатахуун болон бусад материал хэрэгслээр хангах.

2. Материал-техникийн хангалтын дэд бүтцийг хөгжүүлэх,

¹ Баатаржав, Ш. Байлдаанд ар тал техникийн хангалт. Уб., 2006. 13 дахь тал.

түүний бүрэн бүтэн байдлыг сахиулах, арчлах, засварлах.

3. Зам харилцааг сэргээн засварлах, бэлтгэх, ашиглах техникийн халхлалт хийх.

4. Нисэх хүчний баазын хангалтыг зохион байгуулах.

5. Цэргийн алба хаагчид болон бусад хүч хэрэгсэл, материал хэрэгслийн хангалтыг зөөвөрлөх.

6. Байлдааны зэвсэг, техникийг ашиглах, байлдааны болон тусгай ажиллагааны явцад эвдэрсэн, гэмтсэн зэвсэг, техникийг татан гаргах, сэргээн засварлах.

7. Цэргийн анги байгууллагын мал, эмнэлэг, эрүүл ахуйн хангалт, барилга байгууламжийн засвар үйлчилгээ, инженерийн шугам сүлжээний бүрэн бүтэн байдал бие бүрэлдэхүүний ахуй хангамж, материал-техникийн хүч хэрэгслийн харуул хамгаалалт, хориглолт, халхлалтыг зохион байгуулах, материал-техникийн хангалтыг удирдах, бие бүрэлдэхүүн, удирдлагын албан тушаалтнуудын тусгай мэргэжлийн бэлтгэл, сургалт зэрэг арга хэмжээ.

Материал-техникийн хангалтыг:

1. Материалын хангалт
 - Шатах тослох материалын хангалт
 - Хүнсний хангалт
 - Хувцасны хангалт
 - Мал эмнэлэг-эрүүл ахуйн хангалт
 - Хүн эмнэлгийн хангалт
 - Барилга орон сууцны хангалт

2. Зэвсэг, техникийн хангалт

- Тээврийн хангалт
- Автотээврийн хангалт
- Замын арчилгаа, засварын хангалт

➤ Зэвсэглэл, галт хэрэглэлийн хангалт

- Артиллерийн зэвсэг, галт хэрэглэлийн хангалт
- Танкийн зэвсэг, галт хэрэглэлийн хангалт
- Пуужингийн зэвсэг, галт хэрэглэлийн хангалт
- Химийн зэвсэг, галт хэрэглэлийн хангалт

➤ Техникийн хангалт

- Артиллерийн техникийн хангалт
- Танк-техникийн хангалт
- Пуужин-техникийн хангалт
- Химийн техникийн хангалт
- Автотехникийн хангалт
- Инженерийн техникийн хангалт
- Холбоо, цэргийн удирдлагын техникийн хангалт

Материал хэрэгслийн хангалт гэдэг нь хэрэгцээг хангахад шаардагдах бүх төрлийн зэвсэглэл, байлдааны ба тусгай зориулалтын болон бусад техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, сум, галт хэрэгсэл, шатахуун тосолгооны материал тусгай шингэн, хүнс, хувцас, инженер, холбоо, хими, орон сууцны эд хогшил, эм уусмал, ороох боох материал, мөнгөн хөрөнгийн хангалтыг хэлнэ.¹

Материал хэрэгслийн хангалтын үндсэн үүрэг нь байлдааны

¹ Ганболд, М. Хилийн нэр томьёоны тайлбар толь. УБ., 2010. 36 х.

болон тусгай ажиллагааны үеийн материал хэрэгслийн хэрэгцээг тодорхойлсноор цэргийн анги, салбаруудад тогтоосон нөөцийг шаардан, хүлээн авч цуваажуулан нөөцөлснөөр, материал хэрэгслийг хадгалах, ашиглах үеийн хяналт, тооцоог хийж, түүний бүрэн бүтэн байдлыг хангаснаар, материал хэрэгслийг алба хаагч, хэрэглэгчид хүргэж, зөв зарцуулж байгаад хяналт тавьснаар, нөөцийн зарцуулалт, алдагдалын үед цаг алдахгүй төлөвлөж хангаснаар, материал хэрэгслийн цэргийн анги, салбаруудад хүргэх, шатахуунаар нөхөн цэнэглэх, хоололтыг зохион байгуулж, бие бүрэлдэхүүнд халуун ус, угаалгаар үйлчилснээр тус тус хангагдана.

Тээврийн хангалт гэдэг нь зам харилцааг сэргээн засварлах, бэлтгэх, ашиглах, техникийн халхлалт хийх /Төмөр зам, авто зам болон агаарын, усан замын, далайн болон төмөр хоолойн тээвэр зэрэг орно/ шилжүүлсэн хүч хэрэгслийг ашиглах, цэрэг, материал хэрэгслийн хангалтыг зөөвөрлөх, татан гаргах иж бүрэн арга хэмжээг хэлнэ.

Тээврийн хангалтын үндсэн үүрэг нь дээрхи арга хэмжээнүүдийг зохион байгуулж, хэрэгжүүлснээр хангагдана. Анги, салбаруудын байнгын бэлэн байдал, байлдах чадварыг хадгалахын тулд тэдгээрийг зэвсэг техник, сэлбэг, цэрэг техникийн эд хогшлоор нөхөн хангах, техникийн найдвартай ажиллагааг хангаж, байлдааны ажиллагааны явцад эвдэрсэн гэмтсэн зэвсэг техникийг татан гаргах, сэргээн босгох зорилгоор хэрэгжүүлж байгаа цогц арга хэмжээг зэвсэглэл, техникийн хангалт гэнэ.

Зэвсэг, техникийг хүлээн авах, анги, салбаруудыг орон тоо, зохион

байгуулалтын дагуу тэдгээрээр нөхөн хангах, байлдааны ажиллагааны үед зориулалтаар нь хэрэглэх, тээвэрлэх болон тэдгээрт техникийн үзлэг, үйлчилгээ, засварын ажлыг хийж гүйцэтгэх, эд хогшил, сэлбэг хэрэгслээр хангах, байлдааны бэлэн байдлыг хангах зэрэг цогц арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхийг техникийн хангалт гэнэ.

Анги, салбарын зэвсэглэл, техникийн хангалт нь зэвсэг, техникийг зөв зохистой зориулалтынх нь дагуу ашиглах, эвдэрч гэмтсэн техникийг цаг алдалгүй байлдааны талбараас татан гаргах, засварлах, жагсаалд нь буцааж оруулах, түүнчлэн авто болон хуягт техник, түүний сэлбэг, эд материалын хангалтыг тасралтгүй зохион байгуулахад чиглэгдэнэ.

Техникийн хангалтын үндсэн үүрэг нь авто машин болон хуягт танкийн техникт цаг хугацаанд нь үйлчилгээ, тосолгоо хийснээр, шатахуунаар нөхөн цэнэглэснээр, сум галт хэрэглэл, ШТМ, тусгай шингэнээр хангаснаар, агергат механизм, хэмжих тоног төхөөрөмжийн бүрэн бүтэн байдлыг шалгаж, тохируулга, үйлчилгээ, засвар хийснээр тус тус хангагдана.

Хүнсний хангалтад бүх төрлийн хүнсний бүтээгдхүүн, сав хэрэгсэл, эд хогшил, жин хэмжүүрийн хэрэгсэл, сав баглаа боодол, хүнсний албаны техник хэрэгслүүд хамаардаг.

Хүнс, хэрэглэлийг нэгтгэл, ангиудын дансаар байгаа бие бүрэлдэхүүний тоо, хүнсний хангалтын тогтоосон нормын дагуу хоногийн өгцөөр тооцож олгоно.

Хувцасны хангалтад дүрэмт болон тусгай зориулалтын хувцас, хэрэгсэл, чимэг хэрэглэл, ариун цэврийн хэрэглэл, тоног хэрэгсэл,

хувцас засварын багаж, материалууд, дагалдах хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, бусад эд зүйлс багтана.

Барилга Орон сууцны эд хогшлын хангалтад барилга байгууламж, инженерийн шугам сүлжээ, хуурай болон хийн түлш, халаах ба гэрэлтүүлэх хэрэгслүүд, бусад эд хогшил багтана.

Улирал, цаг агаарын байдлыг харгалзан тогтоосон нормын дагуу түлшээр хангана. Хүн эмнэлгийн хангалтад бие бүрэлдэхүүний эрүүл мэндийг хамгаалах, өвчлөл, халдвараас урьдчилан сэргийлэх, халдвар эсэргүүцэх, эрүүл ахуйн хяналт тавих, эмнэлгийн тусламж үзүүлэх, эм, ороох боох материал, эмнэлгийн багаж, тоног хэрэгсэл, ариутгал халдваргүйтлийн багаж, бодисын хангалт хийх цогц арга хэмжээ юм. Мал эмнэлгийн хангалтад уналгын болон, үржлийн мал, амьтад, малын эм тариа, тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгсэл малын хашаа, саравч, бэлчээр, гэх мэт багтана.

Галт хэрэглэлийн хангалтад бүх төрлийн буудлагын зэвсгийн сум, галт хэрэглэл, сэлбэг анги, тусгай багаж, жижиг хэрэгсэл, засварын тоног төхөөрөмж, тосолгооны ба арчих материал зэрэг багтана. Сум, галт хэрэглэлийг тогтоосон нормын дагуу, эсвэл ахлах даргын ба захирагчийн тогтоосон хэмжээгээр байлдааны ижээр тооцож олгоно.

Шатахууны хангалтад бүх төрлийн шатахуун, тосолгооны материал, тусгай шингэн, лабораторийн ба шатахууны техник хэрэгслүүд хамаарна. Шатахууныг ангийн байлдааны үүрэг, авто ба хуягт танкийн техникийн орон тоо, ашиглалтын зарлагын тогтоосон норм, цаг агаар,

улирал ба газар орны нөхцөл байдлыг харгалзан цэнэгээр тооцож олгоно.

Цэрэг техникийн эд хогшлын хангалтад авто, хуягт танкийн техник, холбоо, тагнуул, хими, инженерийн зэрэг байлдааны хангалтын албадын зэвсэглэл техникт шаардлагатай сэлбэг хэрэгсэл, багаж, тоног төхөөрөмж багтана.

Эдгээр хангалтын төрлүүдийг тодорхойлохын тулд материал хэрэгсэлийн нөөцийн тухай ойлголттой байх шаардлагатай юм.

Хоёр. Хил хамгаалах байгууллагын ар тал хангалтын удирдлага, зохион байгуулалтын өнөөгийн байдал.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 1 дүгээр зүйлд “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хил халдашгүй дархан байна¹”, “Эх орныхоо тусгаар тогтнолыг батлан хамгаалж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах нь төрийн үүрэг мөн” хэмээн заажээ. Улсын хилийн хамгаалалт нь манай улсын үндэсний аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг билээ.

Орчин үед Хил хамгаалалтад орчин үеийн зэвсэглэл техник нэвтэрсэнээр хангалтын олон төрлүүд нэмэгдэж, Санхүүгийн, Хүнсний, Хувцас, тоног хэрэгслийн, Барилга орон сууцны, Түлш шатахууны, Техникийн, Зэвсэг, галт хэрэглэлийн, Хүн, мал эмнэлгийн, Худалдаа үйлчилгээний, албаны бэлтгэл сургалт хангалтууд байдгийг бид мэднэ.

Эдгээр хангалтууд нь өөр хоорондоо амин чухал холбоотой бөгөөд өөр хооронд нь сөргүүлэн тавих, нэгийг нь нөгөөгөөр нь салган ойлгох,

¹ Монгол улсын үндсэн хууль. 1992

салангид үйл ажиллагаа явуулахад цэргийн хангалт тасархад хүрдэг.

Ер нь цэргийн ар тал хангалтыг цэргийн албаны зохион байгуулалттай нягт уялдуулан, нэгдсэн удирдлагаар хэрэгжүүлж чадвал хил хамгаалалтын үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чухал түлхэц болно.

Зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж эхэлсэн 1990 оноос улсын хилийн хамгаалалтын ар тал, техникийн хангалт үйлчилгээний төвлөрөл саарч хангалтыг Төвлөрсөн, орон нутгийн, холимог гэсэн төрлөөр зохион байгуулж эхэлсэн. Хилийн отряд улсын хилийг хамгаалах, байлдааны үүргийг биелүүлэхийн тулд бүх төрлийн материал, техник хэрэгслээр хангагдсан байдаг.

Ар тал хангалт нь хил хамгаалах байгууллагын бүтцэд хангалт, үйлчилгээний нэгжүүд бий болсонтой холбоотойгоор үүсч хөгжсөн байна. Ар тал нь бүх төрлийн хангалтад чухал байр суурь эзэлдэг бөгөөд өөрийнхөө үйл ажиллагаагаар хил хамгаалах үүргийг амжилттай биелүүлэхэд шууд нөлөөлдөг.

Шинэ эрин зууны зах зээлийн нийгмийн үед улсын хилийн хамгаалалтын ар талын хангалт үйлчилгээний төвлөрөл саарч орон нутгийн хангалт зонхилон, хилийн ангиудын ар тал хангалтын ажилтнууд асуудлыг бие даан шийдвэрлэх нөхцөл илт давамгайлах болсон, мэдлэгийн удирдлагын шинэчлэл, мэдээлэл технологийн өндөр түвшин, оюунжсан капиталын хэрэгцээ зэрэг нийгэм оюун санааны амьдралд гарч байгаа өөрчлөлтүүд нь удирдах ажилтнуудаас эрх зүйн өргөн мэдлэг шаардах нь зүй ёсны хэрэг.

Хил хамгаалах байгууллагын ар тал хангалтын үндсэн үүрэг нь:

Хилийн харуул, салбар, ангийг Улсын хилийн халдашгүй дархан байлдлыг хангах үндсэн үүргээ бүрэн биелүүлэхэд ямар ч нөхцөлд зэвсэг техник, материал хэрэгслээр тасралтгүй хангах, бэлтгэх, хилийн цэргийн тээврээр тээвэрлэж, анги, салбарын нөөцийг бүрдүүлэх, өвчтөнд эмнэлгийн тусламж үзүүлэх, эвдэрсэн техник хэрэгслийг сэргээн засварлах зэрэг үндсэн үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Ар талын үүргийг хэрэгжүүлэхэд хил хамгаалах ерөнхий газрын даргын өмнө хил хамгаалах ерөнхий газрын ар тал, зэвсэглэл, инженер, техник эрхэлсэн дэд дарга, хилийн ангийн алба, тасгуудын гүйцэтгэх үүргийг захирагчийн өмнө захирагчийн орлогч, ар тал, хангалтын дарга, Хилийн заставт салбарын дарга, хангалт эрхэлсэн орлогч, жагсаалын дарга нар хариуцна

Хил хамгаалалтын албаны хангалт нь дараах төрлүүдтэй байна.
Үүнд:

- Холбооны,
- Хилийн тагнуулын,
- Ар тал, техникийн,
- Өнгөлөн далдлалтын,
- Хими радиацийн,
- Сургалт, ёс суртахууны, сэтгэл зүйн,

Ар тал, техникийн хангалт нь дараах төрлүүдтэй байна. Үүнд:

Өнөөдрийн байдлаар Хил хамгаалах байгууллагын Ар талын хангалт нь:

Төвлөрсөн, Орон нутгийн, Холимог хангалтын журмаар зохион байгуулагдаж байна. Төвлөрсөн хангалт гэдэг нь салбар, ангиудын захиалгыг үндэслэн тухайн ангийн жилийн төсөвт нь тохируулан мэргэжлийн албадын гаргасан хуваариар шууд хийх хангалтыг хэлнэ.

Энэ хангалт нь доорх журмаар хийгддэг.

ХХЕГ – хилийн анги /отряд/ - хилийн застав – хилийн харуул - хилчин гэсэн схемээр хийгдэж байна.

Төвлөрсөн хангалтаар:

- Тухайн ангийн төсвийн санхүүжилт
- Зэвсэг галт хэрэглэл
- Хил хамгаалалтын болон байлдааны зориулалттай зэвсэглэл
- ЦАХ-ын дүрэмт хувцас
- Авто машин, тусгай зориулалтын техник хэрэгсэл
- Хөрөнгө оруулалтаар санхүүжигдэх тоног төхөөрөмж, эд хогшлууд

- Орон нутагт олдоц багатай хүнс, хүн, мал эмнэлгийн эм тариа, ороох боох материал

- Цэргийн холбогдолтой /нууцын/ ном зохиол, маягт бүртгэлийн хангалтыг хийнэ.

Орон нутгийн хангалт гэдэг нь тухайн хилийн анги, салбар жилийн батлагдсан төсөвдөө багтаан оршиж буй, орон нутгийн аж ахуйн нэгжүүдтэй харилцан тохиролцож, аж ахуйн гэрээ байгуулсны үндсэн дээр хийж байгаа хангалт юм. *Орон нутгийн хангалтаар*

- Шатахуун тослох материал, тусгай шингэн

- Түлээ, нүүрс, хөрзөн
- хүн, малын эм тариа, ороох боох материал

- хүнсний бүтээгдэхүүн
- Барилгын урсгал засварт хэрэглэх зарим материал

- Бичгийн болон ариун цэврийн хэрэгсэл

- Бусад материалын хангалтыг зохион байгуулна.

Холимог хангалт гэдэг нь төвлөрсөн болон орон нутгийн хангалтаар зэрэг

хийгдэх хангалтууд юм. *Холимог хангалтаар*

- Зарим нэрийн хүнсний бүтээгдэхүүн

- Хүн, мал эмнэлгийн эм тариа, ороох боох материал

- Зарим нэрийн барилгын материал

- Бусад материалын хангалт зэрэг болно.

Цэргийн аж ахуйг бүх талаар сайжруулж эрхлэн удирдахдаа шинжлэх ухааны үндэстэй хөдөлмөр зохион байгуулалтыг нэвтрүүлэх, цэргийн албан хаагчдын материаллаг ахуйн нөхцлийг байнга дээшлүүлэн, соёлын хэрэгцээг дүүрэн хангах, эд материал, мөнгөн хөрөнгийг ариг гамтай зарцуулах, аж ахуйн арга хэмжээнд техник хэрэгслийг чадамгай үр бүтээлтэй ашиглах нь нэгтгэл ангиудын захирагч, дарга нар, нийт албан хаагчдын чухал зорилт юм.

Дүгнэлт

Ар тал-техникийн хангалтыг “хангалтын төв-хүн” гэсэн хангалтын үндсэн зарчимд тулгуурлан цаг хугацаанд нь зөв хийснээр хил хамгаалалтын чанар үр өгөөжийг дээшлүүлэхэд бодит нөлөө үзүүлнэ.

Хил хамгаалах үйл ажиллагааг явуулахад эрх зүйн таатай орчин бүрдсэн байхын зэрэгцээ түүнийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хангалт бас хэрэгтэй чухал хэрэгтэй, хангалтыг ямар ч цагийн байдлын үед үр дүнтэй зохион байгуулснаар тухайн явагдаж байгаа ажиллагаа амжилттай явагдах суурь болж өгдөг байна.

Хил хамгаалах байгууллага нь ар талыг хангалтыг удирдан зохион байгуулахдаа хязгаар нутагт хил хамгаалах албыг зохион байгуулдаг албаны онцлогт тохируулан явуулж байна.

Энэхүү ар талын хангалтын зохион байгуулалтын онцлог нь цэргийн ар талын хангалтын удирдлага, зохион байгуулалтаас онолын хувьд зөрүүтэй зохион байгуулагддаг нь дээрх харьцуулсан судалгаанаас харагдаж байна. Иймд өнөөгийн нийгмийн хөгжил, иргэдийн хэрэглээнд үндэслэн, цаашид Хил хамгаалах байгууллагын ар талын хангалтын удирдлага, зохион байгуулалтыг хэрхэн сайжруулах талаар судалгаа хийх нь зүйтэй гэж бидний зүгээс дүгнэж байна.

Санал

Хил хамгаалах байгууллагын ар талын хангалтын удирдлага, зохион байгуулалтыг хэрхэн сайжруулах талаар судалгаа хийх;

Хил хамгаалах байгууллагын ар талын хангалтыг зохион байгуулахад

гадаад дотоодын компаниудын сайн жишээг авч хэрэгжүүлэх, цэргийн ар талын хангалтын удирдлагын онолтой хослуулан хэрэглэх зэрэг болно.

Эх сурвалжийн жагсаалт

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992.
2. Ганболд М. “Хилийн нэр томъёоны тайлбар толь”. УБ., 2010.
3. Лхагва Б. “Хилийн цэргийн аж ахуйн сурах бичиг”. УБ., 1998.
4. Лхагва Б. “Хилийн цэргийн ар талын хангалтын зарим асуудал”. УБ., 2005.
5. Баатаржав Ш. “Байлдаанд ар тал техникийн хангалт”. УБ., 2006.
6. Ганбаатар Д. “Хилийн заставын материал техникийн хангалт”. УБ., 2005.

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ УДИРДЛАГА

ХОРИХ БАЙГУУЛЛАГА ДАХЬ ХОРИГДЛЫН ХӨДӨЛМӨР ЭРХЛЭЛТИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ БА ХҮНИЙ ЭРХИЙН ХЭРЭГЖИЛТ

Г.Хосбаяр

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн удирдлага,
стратегийн тэнхимийн дэд профессор, дэд хурандаа

Товч агуулга. Энэхүү өгүүлэлд хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны нөхөн сэргээх, нийгэмшүүлэх зорилтыг хөдөлмөр эрхлэлттэй уялдуулан авч үзнэ. Хоригдлын хөдөлмөрийн харилцаа нь Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын (ОУХБ) Албадан хөдөлмөрийн тухай 29, 105 дугаар конвенцуудын хэм хэмжээгээр зохицуулагддагийг онцлон, тэдгээрийн хэрэгжилтийг судаллаа. Хорих байгууллага дахь хөдөлмөр эрхлэлтийн өнөөгийн зохицуулалт болон практик нь "хөдөлмөрлөх эрх" ба "албадан хөдөлмөрийн хориг" гэсэн хүний эрхийн үндсэн зарчмуудад хэрхэн нийцэж байгааг шинжлэх нь энэхүү өгүүллийн үндсэн шаардлага болно. Мөн хоригдлын хөдөлмөрлөх эрх болон хөдөлмөр эрхлэлтийг гадаад орнуудын хууль, эрх зүйн зохицуулалт, нийгэмшүүлэх, нөхөн сэргээх үйл явцад үзүүлэх нөлөөлөл, тулгамдаж буй асуудлуудыг судлан үзэж, цаашид анхаарах чиглэлүүдийн талаар судлаачийн санал дүгнэлтийг дэвшүүлсэн болно.

Түлхүүр үг. Хорих ял, нийгэмшүүлэх ажил, нөхөн сэргээх, хоригдлын эрх, хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт, эрх зүйн зохицуулалт, анхаарах асуудал

Оршил.

Эрүүгийн эрх зүйн гол институт болох ял шийтгэл нь түүхийн туршид нийгмийн дэг журмыг тогтоох, гэмт хэрэгтэй тэмцэх үндсэн хэрэгсэл болж ирсэн. Орчин үед эрүүгийн ял, шийтгэлийн бодлого нь хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны хүрээнд хоригдлыг шийтгэх бус тэднийг нийгэмшүүлэх, нийгэмд эргэн нэгтгэх зорилтыг эрхэмлэх болсон. Энэхүү зорилтыг хэрэгжүүлэхэд хоригдлыг хөдөлмөрлүүлэх харилцаа нь тухайн этгээдэд мэргэжил, хөдөлмөрийн дадал олгох замаар нөхөн сэргээх, улмаар нийгмийн үнэт зүйлсийг хамгаалах чухал үүрэг гүйцэтгэх болжээ.

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт нь гэмт хэргийн улмаас эрх, эрх чөлөөгөө хасуулсан этгээдийг нийгэмд дахин нэгтгэх, нийгэмшүүлэх, тэдний

хөдөлмөрийн чадварыг хадгалах зорилготой эрүүгийн бодлого, хүмүүжлийн чухал хэрэгсэл юм. Энэхүү үзэл санаа нь зөвхөн эдийн засгийн үр ашигт бус, харин хүмүүнлэг, соён гэгээрүүлэх, дахин нийгэмшүүлэх онолын үндэстэйгээр үүсэж, хөгжиж иржээ.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулиар ялын зорилго болох хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны үндсэн чиглэл, тэр дундаа хоригдлыг нийгэмшүүлэх зорилтыг хууль зүйн хувьд тодорхойлсон хэдий ч, уг зорилгыг бүрэн хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай эрх зүйн болон зохион байгуулалтын механизм, үр нөлөө дутмаг хэвээр байна. Ялангуяа, нийгэмшүүлэх гол хэрэгсэл болох хоригдлыг хөдөлмөрлүүлэх харилцааны зохицуулалт бүрэн төлөвшөөгүй байгаа

нь ялын эцсийн зорилго бодит байдалд үр нөлөөтэй хангагдахгүй байх нөхцөлийг бүрдүүлж, энэ нь эрүүгийн ялын үр нөлөөг сулруулж буй анхаарал татсан асуудал юм.

Орчин үеийн ялын бодлого нь ял оногдуулах хууль зүйн үйл явцаар хязгаарлагдах бус, хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны хүрээнд хоригдлыг нийгэмшүүлэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхийг шаарддаг. Энэхүү нийгэмшүүлэх зорилтыг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэгтэй хоригдлыг хөдөлмөрлүүлэх харилцааны эрх зүйн зохицуулалт болон хэрэгжилтийн механизм сул байгаа нь ял шийтгэлийн нийгэмд үзүүлэх үр нөлөөг бууруулж, нөхөн сэргээх үйл ажиллагааны үр дүн алдагдах нөхцөлийг бий болгож байна.

Ийнхүү ялын хэрэгжилтийн үр дүнгүй байдал нь зөвхөн ял шийтгэлийн үр нөлөөг бууруулахад хүрэх төдийгүй, хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд олон нийтийн итгэл буурахад шууд нөлөөлж, эрх зүйн тогтолцооны үр ашигт байдалд сөргөөр нөлөөлдөг. Иймд ялын зорилгыг бодитой хэрэгжүүлэх эрх зүйн тогтолцоог бүрдүүлэх, институц хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах, хэрэгжилтийн хяналтын механизм бий болгох нь чухал юм.

Иймд хөдөлмөрийн харилцааны өнөөгийн зохицуулалтад системтэй шинжилгээ хийж, олон улсын жишиг, хүний эрхийн баталгаанд нийцсэн цаашдын чиг хандлага ба бодлогын зөвлөмжийг тодорхойлох нь онол, практикийн хувьд чухал ач холбогдолтой.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөө, ялангуяа хоригдлыг нийгэмшүүлэх зорилтыг амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, системчилсэн хандлагыг баримтлах нь зайлшгүй юм. Хоригдлыг хөдөлмөрлүүлэх харилцааны эрх зүйн зохицуулалт, бодлого, хөгжлийн стратегийг боловсруулахдаа нөхөн сэргээх, хүний эрхийн онолын суурь ойлголтуудад тулгуурлах нь тус салбарын аюулгүй байдлын тогтолцоо болон бодлогын үр ашигтай, шинжлэх ухаанч байдлыг хангах үндсэн нөхцөл болно.

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны онол, практикийн хөгжил нь нийгмийн үнэт зүйлс, хууль зүйн үзэл баримтлалын хувьслын бодит илэрхийлэл болдог. Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл явцын салшгүй хэсэг болох хөдөлмөрлүүлэх харилцааны өнөөгийн төлөв байдлыг бодитойгоор үнэлэхийн тулд юуны өмнө түүний түүхэн үүсэл, хөгжил дэвшлийн үе шат, бусад зохицуулалттай харилцан хамаарлыг (ялангуяа хүний эрхийн хэм хэмжээг) судлах шаардлагатай.

Хорих ял эдлүүлэх тогтолцооны салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болох хоригдлын хөдөлмөрлүүлэх эрх зүйн харилцаа нь түүхийн туршид шийтгэлийн онолоос нөхөн сэргээх үзэл баримтлал руу шилжих нийгэм, хууль зүйн хувьслыг тусгасан цогц үзэгдэл юм. Энэхүү харилцааны түүхэн хөгжлийг дараах үндсэн үе шатуудын хүрээнд авч үзэх нь оновчтой юм.

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлттэй холбоотой түүхэн үечлэлийг тоймлон авч үзвэл дараахь байдлаар хуваан авч үзэж болно. Үүнд:

I. Анхдагч үе: Ял шийтгэл ба албадлагын үе (XVI зуунаас XIX зууны эхэн хүртэл)

Энэ үед хоригдлын хөдөлмөр нь гэмт хэрэгтнийг залхаан шийтгэх, ял эдлүүлэх үндсэн хэрэгсэл байв. Эрх зүйн харилцаа нь албадлага, мөлжлөг дээр тулгуурлаж, хөдөлмөрийн хөлс, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, хамгаалалт зэрэг хөдөлмөрийн эрхийн үндсэн ойлголтууд эрх зүйн зохицуулалтад тусгагдаагүй байсан. Албадан хүнд хүчир хөдөлмөр нь хувь хүнийг нийгмээс тусгаарлан, ялын нэг хэлбэр болгон ашиглах нийтлэг практик байв. Хоригдлуудыг уурхай, усан онгоц, барилгын ажилд дайчилж, хөдөлмөрийн эрх зүйн харилцааны субъектын хувьд хүлээн зөвшөөрдөггүй (Kerr, R. (2022). Writing a global history of convict labour. *International Review of Social History*, 67(2), 191–218. <https://doi.org/10.1017/S0020859022000206>) байв.

Эдийн засгийн ашиг олох зорилгын хүрээнд хорих байгууллагын зардлыг нөхөх, эсвэл ашиг олох зорилгоор хоригдлыг гэрээт систем (contract system) болон төрийн ашиглалтын системээр хувийн болон төрийн байгууллагуудад ашиглуулж байсан нь мөлжлөгийн хэлбэрт тооцогддог. Энэ харилцаа нь хөдөлмөрийн эрх зүйн зохицуулалтад хамааралгүй, харин шийтгэлийн эрх зүйн хүрээнд зохицуулагдаж байсан.

II. Шилжилтийн үе: Засан хүмүүжүүлэх ба үйлдвэрлэлийн үе (XIX зууны сүүлээс XX зууны дунд үе)

Хорих байгууллагын шинэчлэлийн нөлөөгөөр хоригдлын хөдөлмөрийг шийтгэлийн арга, хэрэгсэл гэхээс илүүтэйгээр нөхөн сэргээх,

хүмүүжүүлэх, хөдөлмөрийн дадал, мэргэжил олгох зорилготойгоор зохион байгуулах хандлага төлөвшиж эхэлсэн. Эрүүгийн ял шийтгэлийн бодлого засан хүмүүжүүлэх зарчим руу шилжсэнээр хоригдлын хөдөлмөр нь мэргэжил эзэмшүүлэх, ажлын дадал олгох, нийгэмшүүлэх үүрэгтэй болсон.

Олон улсын түвшинд албадан хөдөлмөрийг хязгаарлах эхлэл тавигдаж, 1930 онд батлагдсан Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын (ОУХБ) 29 дүгээр конвенц нь хоригдлыг хувийн этгээд, компаниудад шилжүүлэн ажиллуулах (convict leasing) практикийг албан ёсоор хориглосон эрх зүйн зохицуулалт болсон (International Labour Organization. (1930). *Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)*. Retrieved October 17, 2025, from https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p)

III. Орчин үеийн үе: Хүний эрх ба нийгэмшүүлэх үе (XX зууны сүүлээс өнөөг хүртэл)

Орчин үед хоригдлыг хөдөлмөрлүүлэх харилцаа нь олон улсын хүний эрхийн стандартын дагуу нийгэмшүүлэх, нөхөн сэргээх зорилгод чиглэгдэж, хөдөлмөрийн эрх зүйн хэм хэмжээнд ойртож байна. Хоригдлын хөдөлмөр нь ял шийтгэл бус, харин нөхөн сэргээх үйлчилгээ гэсэн үзэл баримтлал энэ үед төлөвшсөн бөгөөд НҮБ-ын Хоригдолтой харьцах наад захын жишиг дүрэм (United Nations General Assembly. (2015). *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* (The Nelson Mandela Rules) (A/RES/70/175), Хоригдлуудтай харьцах үндсэн зарчмууд (United Nations General Assembly. (1990). *Basic principles for the treatment of prisoners* (A/RES/45/111), Аливаа хэлбэрээр саатуулагдсан болон

хоригдсон хүмүүсийг хамгаалах зарчмуудын цогц (United Nations General Assembly. (1988). *Body of principles for the protection of all persons under any form of detention or imprisonment*. (A/RES/43/173), Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг гутаан доромжлон харьцаж шийтгэхийг эсрэг конвенц (United Nations General Assembly. (1984). *Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (G.A. Res. 39/46), Албадан хөдөлмөрийн тухай 29 дүгээр конвенц (International Labour Organization. (1930). *Forced Labour Convention*, No. 29) нь хоригдын хөдөлмөр эрхлэлт, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, чадвар, сонирхлыг харгалзан үзэх, шударга цалин хөлс олгох зэрэг шаардлагыг тодорхойлсон олон улсын суурь эрх зүйн баримт бичиг болсон.

Сэргэн мандалтын үеэс эхлэн хүний эрх, эрх чөлөөний үнэт зүйлсийг эрх зүйн тогтолцоонд тусган хэрэгжүүлэх эрмэлзэл эрчимжиж, эрүүгийн эрх зүйд хүмүүнлэг үзэл санаа нэвтэрч эхэлсэн нь ялын зорилго, хэрэгжүүлэх арга хэлбэрт суурь өөрчлөлтүүдийг бий болгосон. Энэ үеэс ял шийтгэлийн хэрцгий, шударга бус шинжийг шүүмжлэх хандлага өргөжиж, гэмт хэрэгтнийг нийгмийн бүрэн эрхт гишүүн хэмээн хүлээн зөвшөөрөх, түүний хувийн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, ялыг шударга, тэнцвэртэй, нөхөн сэргээх чиглэлд чиглүүлэх үзэл баримтлал төлөвшиж эхэлсэн. Ийнхүү эрүүгийн бодлогын хүмүүнлэг чиг хандлага нь хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт, албадан хөдөлмөрийн зохицуулалтад ч тусгагдаж, хөдөлмөрлөх харилцааг шийтгэлийн

хэрэгсэл гэхээс илүүтэйгээр нийгэмшүүлэх, мэргэжил олгох, хүний эрхийг хүндэтгэх зорилготойгоор зохион байгуулах шаардлагыг бий болгосон.

Орчин үеийн чиг хандлага нь хоригдлын хөдөлмөрийг олон улсын хүний эрхийн стандарттай нийцүүлэн, сайн дурын үндсэн дээр, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, шударга нөхцөл, цалин хөлстэйгээр хэрэгжүүлэхийг эрхэмлэж байна.

Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалтад (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль) хоригдлыг хөдөлмөрлөх харилцаанд оролцох эрх, үүрэг бүхий этгээд гэж үзэж, хөдөлмөрийн гэрээний шинжтэй зохицуулалтыг хэрэгжүүлж байна. Энэ нь хязгаарлагдмал чөлөөт хөдөлмөрийн шинжтэй боловч хоригдлыг нийгмийн үнэт зүйлтэй дахин холбох эрх зүйн механизм болдог (Хосбаяр, Г. 2023).

Олон улсын хяналтын байгууллагууд, тухайлбал ОУХБ болон хүний эрхийн байгууллагууд, хоригдлын хөдөлмөрийг албадан хөдөлмөрийн нөхцөлөөс ангид байлгах, нөхөн сэргээх зорилготой нь нийцүүлэхэд хяналт, үнэлгээ (аудит) тавих замаар эрх зүйн зохицуулалтыг тогтмол боловсронгуй болгож байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь шүүх засаглалын байгууллагаас гаргасан шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, төрийн нэрийн өмнөөс үйл ажиллагаа явуулах шүүх эрх мэдлийн тогтолцоонд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Шүүхээс гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн гэм буруутайг эцэслэн шийдвэрлэж аль нэг төрлийн ял оногдуулснаар шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага шүүхийн шийдвэрийг биелүүлж,

оногдуулсан ялыг эдлүүлэх ажиллагааг хэрэгжүүлдэг.

Иймд хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэхийн тулд хоригдлын хөдөлмөрлүүлэх харилцааг чөлөөт хөдөлмөрийн харилцааны стандарттай уялдуулах нь цаашдын эрх зүйн хөгжлийн чиг хандлага хэвээр байх болно.

“Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт”-д амьд явах, эрх чөлөөтэй байх, үзэл бодлоо илэрхийлэх, хуулийн өмнө эрх тэгш байх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх зэрэг эрхийг, “Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт”-д нийгэм, соёлын амьдралд оролцох эрх, сурч боловсрох, хөдөлмөрлөх, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, хэл соёлоо хамгаалах, амьжиргааны зохистой түвшинд амьдрах зэрэг эрхийг баталгаажуулсан (United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*) байна.

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Иргэний ба улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пактуудад баталгаажуулсан хүний эрхийн зарчим, хэм хэмжээг цаашид тодорхой бүлгийн асуудлаар дагнан гарсан гэрээ, конвенцуудад нарийвчлан тодорхойлсон билээ.

Монгол Улс 1961 оноос хойш өнөөдрийг хүртэл хүний эрхийг хангах, хамгаалах чиглэлээр Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас гаргасан хүний эрх тэр дундаа эрх чөлөө нь хязгаарлагдсан хүмүүсийн эдлэх ёстой эрхийг баталгаажуулсан гэрээ, конвенцуудад нэгдэн орсон боловч эдгээр баримт

бичгүүд тэр бүр бүрэн утгаараа хэрэгжиж, хэрэгжүүлж чадахгүй байна.

2023 онд Хүний эрхийн үндэсний комиссиос Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагаа тэр дундаа эрх чөлөө нь хязгаарлагдсан хүмүүсийн эрхийг хэрхэн ханган ажиллаж байгаа өнөөгийн нөхцөл байдал болон тэнд ажиллаж байгаа ажилтан алба хаагчдын эрхийн хэрэгжилтийн зарим нэгэн асуудлыг судалж, санал-дүгнэлт гаргах зорилгоор шалгалт, судалгааны ажлыг хийсэн бөгөөд шалгалт, судалгааны материалуудад тулгуурлан Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хорих байгууллагуудын үйл ажиллагааны өнөөгийн нөхцөл байдал олон улсын болон дотоодын хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн байдал нь хангалтгүй, хөдөлмөр эрхлэлтийг хоригдогсдын эрхийг хамгаалсан олон улсын гэрээ ба үндэсний хууль тогтоомжид нийцүүлэх зөвлөмж, шаардлагыг хүргүүлжээ. (Хүний эрхийн үндэсний комисс, (2023). *Монгол улс дахь хоригдолын ажил, хөдөлмөр эрхлэлтийн нөхцөл байдал*” судалгааны тайлан)

Албадан хөдөлмөрийн тухай 29 дүгээр конвенцийн 2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт хэсэгт зааснаар “албадан болон заавал хийлгэх хөдөлмөр” гэж “ямар нэг шийтгэл хүлээлгэхээр айлган сүрдүүлж аливаа этгээдээр гүйцэтгүүлэх, чингэхдээ уг этгээд нь сайн дураар гүйцэтгэхийг санал болгоогүй бүх ажил буюу үйлчилгээг”, 2 дугаар зүйлийн 2 дах хэсэгт тодорхой хэлбэрийн заавал хийлгэх ажил буюу үйлчилгээг албадан буюу заавал хийлгэх хөдөлмөрийн тухай дээрх тодорхойлолтод хамааруулахгүй гэж заасан (International Labour Organization.

(1930). *Forced Labour Convention*, No. 29). Үүнд:

(a) цэргийн алба заавал хаахыг заасан хуулийн дагуу цэвэр цэргийн шинжтэй ажил гүйцэтгэхтэй холбогдсон аливаа ажил буюу үйлчилгээ;

(b) өөрийгөө бүрэн удирдах улсын иргэний хувьд хүлээсэн иргэний ердийн үүргийн хэсэг болох аливаа ажил буюу үйлчилгээ;

(c) шүүхийн шийдвэрээр ногдуулсан шийтгэлийн үр дүнд аливаа этгээдээр гүйцэтгүүлэх ажил буюу үйлчилгээ, гэхдээ уг ажил буюу үйлчилгээг төрийн эрх бүхий байгууллагын хяналтан дор гүйцэтгэх бөгөөд тэрхүү этгээдийг хувь хүн, компани эсхүл нийгэмлэгийн мэдэлд хөлслөх буюу шилжүүлэхгүй байх ёстой;

(d) онцгой тохиолдолд, өөрөөр хэлбэл, дайн буюу гамшгийн үед эсхүл гамшиг тулгарсан үед, тухайлбал гал түймэр, үер, өлсгөлөн, газар хөдлөлт, гоц халдварт өвчний тархалт, амьтан, шавьж буюу ургамлын хортон шавьжны нүүдэл, ер нь нийт хүн ам буюу хүн амын хэсэг амьд явах буюу хэвийн амьдрахад аюул учруулах аливаа нөхцөл байдалд гүйцэтгэх аливаа ажил, үйлчилгээ;

(e) бүлэглэлийн шууд ашиг тусын тулд тухайн бүлэглэлийн гишүүдийн гүйцэтгэдэг бөгөөд тиймээс тухайн бүлэглэлийн гишүүдийн иргэний ердийн үүрэг гэж үзэж болох хамтын шинжтэй жижиг үйлчилгээ, гэхдээ энэ үйлчилгээ хэрэгтэй эсэх талаар бүлэглэлийн гишүүд буюу тэдний шууд төлөөлөгчтэй зөвлөлдөх ёстой... гэж заасан.

Ийнхүү шүүхийн шийдвэрээр ногдуулсан шийтгэлийн үр дүнд аливаа этгээдээр гүйцэтгүүлэх ажил буюу

үйлчилгээ хорих ангид заавал хийлгэх хөдөлмөр, эсхүл олон нийтийн ажил хийх ял гэх мэт бусад төрлийн шийтгэлийн үр дүнд оноогдсон ажил, хөдөлмөрийг тодорхой нөхцөлтэйгээр конвенцийн хүрээнд зөвшөөрсөн.

Шүүхийн шийдвэрийн дагуу ногдуулсан ял шийтгэлийн хүрээнд аливаа этгээдээр гүйцэтгүүлэх ажил, үйлчилгээ нь хорих анги дотор заавал хийлгэх хөдөлмөр, эсвэл олон нийтийн ажил эрхлэх ял зэрэг тодорхой төрлийн шийтгэлд хамаарах тохиолдолд Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын 29 дүгээр конвенцийн хүрээнд хязгаарлагдмал нөхцөлөөр зөвшөөрөгддөг (International Labour Organization, 1930, Article 2). Уг конвенцид зааснаар энэхүү нөхцөл нь хоригдлуудад өөрийн хүсэл зоригоор сайн дурын хөдөлмөр эрхлэх эрхийг хязгаарлахгүй бөгөөд, эсрэгээрээ, заавал хийлгэх хөдөлмөр болон сайн дурын хөдөлмөр нь хууль зүйн шинж, зорилго, эрхийн агуулгын хувьд ялгаатай байдаг.

Энэхүү хүмүүнлэг чиг хандлага XIX зуунаас эхлэн бодит эрх зүйн шинэтгэлд тусгагдаж, хорих ял нь эрүүгийн ял шийтгэлийн гол хэлбэр болон төлөвшсөн бөгөөд энэ нь гэмт хэрэгтнүүдийг нийгэмшүүлэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, нийгмийн дэг журмыг сахин хамгаалах зорилготой шинэ парадигмыг бий болгожээ.

Монгол Улсын үндэсний эрх зүйн зохицуулалтын хувьд хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт, түүний зохион байгуулалтыг Монгол Улсын Үндсэн хууль, Хөдөлмөрийн тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон бусад холбогдох хууль

тогтоомжийн хүрээнд зохицуулж байна. Үүнд:

1. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт иргэний “ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, амрах, хувийн аж ахуй эрхлэх” эрхийг баталгаажуулсан бөгөөд “Хэнийг ч хууль бусаар албадан хөдөлмөрлүүлж болохгүй”... (Төрийн мэдээлэл. (1992). Монгол Улсын Үндсэн хууль, №1),

2. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.3.4-т “шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийн дагуу нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл ял эдлэх явцад төрийн байгууллага, албан хаагчийн удирдлага, хяналтын доор хийж гүйцэтгэх ажил, үйлчилгээ” албадан хөдөлмөрлүүлэхэд хамаарахгүй бөгөөд “хоригдлыг аливаа хувь хүн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад ажиллуулах, тэдний мэдэлд шилжүүлэхийг хориглоно” (Төрийн мэдээлэл. (2021). Хөдөлмөрийн тухай хууль, №31),

3. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд ...“хоригдлын хөдөлмөрийг холбогдох хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэн зохион байгуулна” гэж заасан бөгөөд хорих анги хоригдлын “хөдөлмөрлөх, тодорхой чиглэлээр мэргэжил эзэмшүүлэх, дадлага олгох тэгш нөхцөл, боломж бүрдүүлэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлнэ”, “хоригдлоор ажил хийлгэхдээ түүний мэргэжил, хөдөлмөрийн чадварыг харгалзах бөгөөд хоригдлын хүсэлтийг үндэслэн хөгжлийн бэрхшээлтэй, 60-аас дээш насны

эрэгтэй, 55-аас дээш насны эмэгтэй хоригдлын бие, эрүүл мэндийн нөхцөлд нь таарсан ажил гүйцэтгүүлж болно”..., “хөдөлмөрийн цагийн тухайд хуульд нээлттэй хорих ангид ял эдэлж байгаа хоригдлын ажил, амралтын цагийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн дагуу зохицуулахаар заасан бол хаалттай хорих ангийн хоригдлын ажил, амралтын цагийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжид зааснаас өөрөөр тогтоож болно” (Төрийн мэдээлэл. (2017). Хөдөлмөрийн тухай хууль, №27) гэж хуульчилжээ.

Мөн нээлттэй хорих ангийн хоригдлыг хорих байгууллага өөрийн болон өөрийн хувь нийлүүлсэн, хамтарсан хуулийн этгээдэд, эсхүл бусад хуулийн этгээдтэй гэрээ байгуулан зохих хяналттайгаар хөдөлмөрлүүлэхийг хуулиар зөвшөөрсөн. Нээлттэй хорих ангийн хоригдлын хүсэлтийг нь үндэслэн хаалттай хорих анги, цагдан хорих байр, хорих эмнэлгийн аж ахуйн үйлчилгээнд хөдөлмөрлүүлж болно.

Хоригдлыг хөдөлмөрөөс чөлөөлөх тухайд хуулийн 216.1-д заасны дагуу дараах нөхцөлд хоригдлынг хөдөлмөрт гаргахыг хориглосон байна. Үүнд:

- харуул хамгаалалтын зохих шаардлага хангагдаагүй;
- хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журам биелэгдээгүй, эсхүл энэ талаар зааварчилгаа өгөгдөөгүй;
- эмч болон сэтгэл зүйч хоригдлын биеийн эрүүл мэндийн байдал дордсон, сэтгэл санаа тогтворгүй байгаа тухай тодорхойлолт гаргасан.

Хорих ангийн дэглэмийн төрөл, хөдөлмөрийн нөхцөл, байршил

Хорих ангийн дэглэм	Хорих ангийн зэрэглэл	Хөдөлмөрлөх байршил	Хөдөлмөрлөх нөхцөл
Нээлттэй	Энгийн	Хоригдлыг хорих байгууллага өөрийн болон өөрийн хувь нийлүүлсэн, хамтарсан хуулийн этгээдэд, эсхүл бусад хуулийн этгээдтэй гэрээ байгуулан зохих хяналттайгаар болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын аж ахуйн ажил, хаалттай хорих анги, цагдан хорих байр, сургалт-хүмүүжлийн тусгай байгууллага, хорих эмнэлгийн аж ахуйн үйлчилгээ зэрэгт хөдөлмөрлүүлж болно.	Тухайн хөдөлмөрт хамаарах хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэхээс гадна ажил, амралтын цагийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн дагуу зохицуулна.
	Тусгай	Хоригдлыг хорих байгууллага өөрийн болон өөрийн хувь нийлүүлсэн, хамтарсан хуулийн этгээдэд, эсхүл бусад хуулийн этгээдтэй гэрээ байгуулан зохих хяналттайгаар болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын аж ахуйн ажил, хаалттай хорих анги, цагдан хорих байр, сургалт-хүмүүжлийн тусгай байгууллага, хорих эмнэлгийн аж ахуйн үйлчилгээ зэрэгт хөдөлмөрлүүлж болно.	Тухайн хөдөлмөрт хамаарах хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэхээс гадна хоригдлын ажил, амралтын цагийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн дагуу зохицуулна.
Хаалттай	Энгийн	Хоригдлыг зөвхөн хорих байгууллагын үйлдвэрлэлд хөдөлмөрлүүлнэ.	Тухайн хөдөлмөрт хамаарах хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэхээс гадна хоригдлын ажил, амралтын цагийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжид зааснаас өөрөөр тогтоож болно.
	Тусгай	Хоригдлыг зөвхөн хорих байгууллагын үйлдвэрлэлд хөдөлмөрлүүлнэ.	Тухайн хөдөлмөрт хамаарах хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэхээс гадна хоригдлын ажил, амралтын цагийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжид зааснаас өөрөөр тогтоож болно.
	Тусгай нэгж	Хоригдлыг зөвхөн хорих ангийн байранд хөдөлмөрлүүлж болно.	Тухайн хөдөлмөрт хамаарах хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэхээс гадна хоригдлын ажил, амралтын цагийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжид зааснаас өөрөөр тогтоож болно.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас хорих ял эдэлж буй хоригдлуудыг үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, хөдөө аж ахуй, гар урлал болон бусад чиглэлийн ажил, хөдөлмөрт хамруулах нь зөвхөн ажлын байраар хангах зорилготой бус, харин тэдний хөдөлмөрийн дадал, хандлага, хариуцлагыг төлөвшүүлэх замаар нийгэмшлийн үйл явцыг дэмжих, хүний нийгмийн үнэ цэнийг сэргээх нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Энэ нь хоригдлыг нийгмийн харилцаанд дахин оролцох чадварыг нэмэгдүүлж, нийгэмд эргэн нэгтгэх боломжийг өргөтгөдөг бөгөөд нийгэмшлийн онолын үүднээс хоригдлыг хөдөлмөрийн орчинд хүлээн

зөвшөөрөгдөх, хамтын ажиллагаанд суралцах, нийгмийн дүрэм, хэм хэмжээг ухамсарлах замаар дахин нийгэмшүүлэх үйл явцын бодит хэрэгжилт гэж үзэж болно.

Иймд хоригдлыг ажил, хөдөлмөрт хамруулах бодлого нь зөвхөн эдийн засгийн үр ашиг төдийгүй эрүүгийн хариуцлагын зорилгыг хэрэгжүүлэх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, нийгэмд эргэн нэгтгэх (интеграци) үйл явцыг хангахад онцгой ач холбогдолтой.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас хорих ял эдэлж буй хоригдлуудыг дараах ажил, хөдөлмөрт хамруулж байна. Үүнд:

Хорих ял эдэлж буй хоригдлуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн төрлүүд нь улс орон бүрийн эрүүгийн хууль тогтоомж, ял эдлүүлэх тогтолцоо, болон улс төрийн дэглэм, эдийн засгийн хөгжлөөс шалтгаалан ялгаатай байна.

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн төрөл хэлбэрийг гадаадын зарим орнуудтай харьцуулан судлахийг зорилоо.

Улс	Хөдөлмөр эрхлэлтийн зорилго	Хоригдлын хөдөлмөрийн төрлүүд	Хөдөлмөрлөх хэлбэр / Онцлог
Монгол Улс	Нийгэмшүүлэх, мэргэжил эзэмшүүлэх, хөдөлмөрийн дадлага олгох, бусдад учруулсан гэм хорын хохирлын төлбөрийг барагдуулах.	Гар урлал (ноос, арьс шир), оёдол, мужаан, төмөр хийц, хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, мал маллах, ногоо тарих, хорих ангийн дотоод үйлчилгээ (хоол бэлтгэх, цэвэрлэгээ).	- Хорих ангийн аж ахуйн нэгж эсвэл хуулийн этгээдтэй гэрээ байгуулж ажиллана. - Хоригдлын сайн дурын хөдөлмөрлөх боломжийг хязгаарлахгүй. - Хоригдол хөдөлмөрт хамрагдснаар хорих ялын хугацаанаас хасч тооцдог.
Оросын Холбооны Улс (ОХУ)	Хүмүүжүүлэх, нийгэмшүүлэх, албадан хөдөлмөрлүүлэх, хөдөлмөрийн дадал олгох, хохирлыг нөхөн төлүүлэх.	Мод боловсруулалт, металл эдлэл, хувцас оёдол, хөдөө аж ахуй, хорих байгууллагын өөрийгөө хангах дотоод ажил (мужаан, засвар, хоолны газар)	- Албадан ажил: Ял эдлүүлэх хуулийн дагуу тодорхой хугацаанд заавал хөдөлмөрлөх үүрэгтэй (төрийн хяналтан дор). - Колони-поселение (суурин хорих анги) зэрэг дэглэмд хөдөлмөр эрхлэлт илүү чөлөөтэй. - Төрийн захиалгаар болон дотоодын хэрэгцээнд зориулсан үйлдвэрлэл зонхилно.
Америкийн Нэгдсэн Улс (АНУ)	Дахин нийгэмшүүлэх, мэргэжлийн дадал олгох, төсвийн зардлыг нөхөх.	UNICOR (Federal Prison Industries): Хувцас, цагаан хэрэглэл, оффисын тавилга үйлдвэрлэх, 3D загварчлал, дуудлагын төвийн үйлчилгээ, электрон эд ангийн угсралт, төрийн захиалгат үйлчилгээ. Муж улсын түвшин: Авто замын засвар, олон нийтийн үйлчилгээ, хөдөө аж ахуйн ажлууд.	- Холбооны болон муж улсын хорих байгууллагын системээр зохицуулагдана. - UNICOR зэрэг төрийн үйлдвэрүүд хоригдлуудыг ажиллуулж, бүтээгдэхүүнээ голчлон төрийн байгууллагуудад нийлүүлдэг. - Цалин хөлс нь чөлөөт зах зээлийн хэмжээнээс харьцангуй бага, гэхдээ мэргэжил эзэмших, суллагдсаны дараах ажилд бэлтгэх зорилготой.
Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс (БНХАУ)	Хүмүүжүүлэх, хөдөлмөрөөр дамжуулан шийтгэх, үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа.	Хувцас, электроник, тоглоом, барилгын материал зэрэг экспорт болон дотоодын зах зээлд зориулсан өргөн хэрэглээний барааны үйлдвэрлэл, хөдөө аж ахуй, хорих байгууллагын тариалан, мал аж ахуйн ажил.	- Албадан хөдөлмөрийн шинж чанар өндөр байх магадлалтай (ОУХБ-ын стандартаар). - Үйлдвэрлэлийн хэмжээ болон төрөл нь улсын эдийн засгийн томоохон хэсгийг бүрдүүлдэг. - Хөдөлмөр нь голчлон сахилга бат, хүмүүжлийн арга хэрэгсэл болдог.

(World Prison Brief. (n.d.). Mongolia: *Prison conditions and labour practices*. Institute for Crime & Justice Policy Research. Retrieved October 17, 2025, from <https://www.prisonstudies.org/country/mongolia>)

ДҮГНЭЛТ

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 214 дүгээр зүйлд хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт, хөдөлмөрийн нөхцөл, 215 дугаар зүйлд хоригдлын хөдөлмөрийн хөлсний зохицуулалтыг, 216 дугаар зүйлд хоригдлыг хөдөлмөрт гаргахыг хориглох зохицуулалтыг, 217 дугаар зүйлд хоригдлыг хорих ангийн гадна хөдөлмөрлүүлэх талаарх зохицуулалтыг тус тус тусгасан байна. Мөн 2022 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн хэрэгжсэн Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.2 дахь хэсэгт "Албадан хөдөлмөрлүүлэх" гэж аливаа торгууль, шийтгэл ногдуулахаар айлган сүрдүүлэх, хүч хэрэглэх, хүч хэрэглэхээр заналхийлэх замаар хүнийг хүсэл зоригийнх нь эсрэг ажил, үйлчилгээ эрхлүүлэхийг ойлгоно" гэж томъёолсон бол мөн зүйлийн 8.3.4 дэх заалтад "... Ялтныг аливаа хувь хүн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад ажиллуулах, тэдний мэдэлд шилжүүлэхийг хориглоно" гэж хуульчилсан.

Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны "Алсын хараа-2050" Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлах тухай" 52 дугаар тогтоолын 2 дугаар хавсралтаар баталсан "Алсын хараа-2050" Монгол улсын ур хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны долдугаарт заасан "Амар тайван аюулгүй нийгэм" зорилтын 7.4 дэх заалтад Хууль сахиулах салбарын хөгжлийн зорилтыг тодорхойлжээ. Уг зорилтыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны 7.4.14 дэх заалтад "Үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх замаар хоригдлын ажлын байрыг нэмэгдүүлж,...", 7.4.29 дэх заалтад "Хоригдогчдын хорих анги, байгууллагын дотоод үйлчилгээнд

цахим картын системийг нэвтрүүлнэ" гэж тус тус тусган оруулж, Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг төрөөс дэмжиж, тэдэнд зориулсан ажлын байрыг шинээр өсгөн нэмэгдүүлж, бий болгох ажлыг чухалчилж үзсэн байна.

Монгол Улсад хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн эрх зүйн зохицуулалт нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон холбогдох дүрэм, журмаар хорих ангийн дэглэм, зэрэглэлээс хамаарч өөр байхаар хуульчилсан байдаг (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992; Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2017). Гэвч бодит хэрэгжилтийн түвшинд энэхүү зохицуулалт хангалтгүй хэрэгжиж байгаа нь практик судалгааны үр дүнгээр нотлогдож байна. Судалгаагаар хоригдлын хөдөлмөрийн зохион байгуулалт нь хорих ангийн дэглэм болон ял эдэлсэн хугацаанаас бодитойгоор хамаарахгүй байгаа нь тогтоогдсон бөгөөд энэ нь эрх зүйн зохицуулалт ба практик хэрэгжилтийн хооронд тодорхой зөрүү байгааг харуулж байна.

Харьцуулсан судалгааны үр дүнгээс үзэхэд, судалгаанд хамрагдсан улс орнуудын (жишээлбэл, ОХУ, БНХАУ, АНУ) хувьд хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг хорих байгууллагын дэглэм, зэрэглэлтэй уялдуулах бус, харин нийтлэг буюу ерөнхий зохицуулалтаар хэрэгжүүлдэг байна (UNODC, 2018; *Bureau of Prisons*, 2020; Ministry of Justice of China, 2021). Зарим улс оронд хоригдлыг гадуур хөдөлмөр эрхлүүлэх тохиолдолд тухайн этгээдийн гэмт хэрэг дахин үйлдэхгүй байх нөхцөл байдлыг чухалчилдаг нь нөхөн сэргээх болон нийгэмшлийн онолын (Durkheim, 1984; Goffman, 1961) зарчмуудтай нийцэж буйг илтгэнэ.

Иймд манай орны хувьд хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлогыг дэглэм, зэрэглэлийн ялгаралд тулгуурлах бус, харин хөдөлмөрийг нөхөн сэргээх болон нийгэмшлийн үр нөлөөтэй арга хэрэгсэл гэж үзэн илүү уян хатан, үр нөлөөтэй, олон улсын жишигт нийцсэн байдлаар шинэчлэн боловсронгуй болгох шаардлагатай байна.

Иймд судлаачийн зүгээс хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт, үр нөлөөг дээшлүүлэх, эрүүгийн хариуцлагын зорилгыг бүрэн агуулгаар нь хангуулахын тулд дараах зохицуулалт, практикийг бий болгохыг санал болгож байна. Энэ нь:

- Монгол Улсад хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг хорих ангийн дэглэм, зэрэглэлээс хамааруулсан хандлагыг өөрчилж, олон улсын

жишгийн дагуу бүх хоригдолд ижил, тэгш хөдөлмөр эрхлэх боломжийг олгох зохицуулалтын тогтолцоог бий болгох;

- Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн бодит нөлөөллийг тогтмол судалгаанд суурилсан үнэлгээ хийж дүгнэх шаардлагатай. Хөдөлмөр эрхлэлтийн дараах нийгэмд дахин нэгтгэх түвшин, дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлал, мэргэжлийн ур чадварын өсөлт зэргийг статистик ба чанарын судалгааны хосолмол аргаар үнэлэх;

- Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн чиглэлээр олон улсын байгууллагууд (UNODC, ILO) болон гадаадын зарим орны хорих байгууллагатай хамтран туршлага солилцох, мэргэжилтэн солилцох, сургалт зохион байгуулах зэргээр судалгаа, бодлогын уялдааг гүнзгийрүүлэх зэрэг болно.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Хууль тогтоомж

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. (1992). Төрийн мэдээлэл, №1.
2. Монгол улсын Эрүүгийн хууль. (2017). Төрийн мэдээлэл, №7.
3. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. (2002). Төрийн мэдээлэл, №4.
4. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. (2017). Төрийн мэдээлэл, №7.

Гадаад хэл дээрх материал

1. Bureau of Prisons. (2020). *Inmate work and performance program*.

U.S. Department of Justice.
<https://www.bop.gov>

2. Durkheim, E. (1984). *The division of labor in society*. Free Press.
3. Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Anchor Books.
4. Ministry of Justice of China. (2021). *Prison labor management regulations of the People's Republic of China*. Beijing.
5. UNODC. (2018). *Handbook on the management of high-risk prisoners*. United Nations Office on Drugs and Crime.

ЦАГДАН ХОРИХ БАЙРНЫ ХАРУУЛ ХАМГААЛАЛТАД АНХААРАХ АСУУДАЛ /Цагдан хорих 461 дүгээр ангийн жишээ нь дээр/

Г.Сэргэлэн

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн удирдлага,
стратегийн 8023 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, ахмад

Товч агуулга. Энэхүү илтгэлээрээ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын харьяа цагдан хорих байруудын аюулгүй байдал, түүний онцлог, үйл ажиллагаанд нь тулгарч байгаа асуудлыг шийдвэрлэх, харуул хамгаалалтын үйл ажиллагаанд тулгамдаж буй хүчин зүйл, анхаарах асуудлын талаар судалж санал, дүгнэлтийг дэвшүүлэн гаргасан болно.

Түлхүүр үг. Цагдан хорих байр-хоригдогч, хоригдол-эрсдэл-аюулгүй байдал-харуул хамгаалалт

Оршил. Хууль гэдэг бол нийгмийн харилцааг зохицуулж буй төрийн бодлого юм. Хуулиар нь дамжуулан тухайн улсын явуулж буй бодлогыг харж, нийгмийг нь таньж мэдэрч болдог бөгөөд хүн хуулийн дор төрж, хуулийн дор амьдарч, хуулийн дор үхдэг нь жам билээ.

Нийгэм болон нийгмийн үнэт зүйл, хүний эрх, эрх чөлөөг гэмт халдлагаас хамгаалахын тулд төр зарим тохиолдолд гэмт хэрэг үйлдсэн болон үйлдсэн байж болзошгүй хэмээн сэжиглэгдэж буй этгээдүүдийн эрхийг хязгаарлах албадлагын арга хэмжээг хэрэглэдэг бөгөөд албадлагын арга хэрэгслийн хамгийн хүнд хэлбэрийн нэг бол цагдан хорих үйл ажиллагаа юм.

Энэхүү илтгэлээрээ хорих байгууллагын үйл ажиллагааны нэг хэсэг болох цагдан хорих үйл ажиллагаа нь хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлаж хөндсөн төрийн албадлагын онцгой процесс болохын зэрэгцээ цагдан хорих байрны аюулгүй байдал, түүний онцлог, аюулгүй байдлыг хангахад харуул хамгаалалтын

албаны ажлын үр нөлөө, ач холбогдол, эрх зүйн зохицуулалт сэдвийн хүрээнд бичихийг зорьлоо.

Үндсэн хэсэг.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 5 дугаар бүлгийн 5.1-д “*Эрүүгийн хариуцлагын зорилго нь гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийг цээрлүүлэх, гэмт хэргийн улмаас зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хохирлыг нөхөн төлүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмшүүлэхэд оришино*”¹ гэж заасан байдаг

Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн² 14 дүгээр зүйлийн 14.1.5 дахь хэсэгт зааснаар гэмт хэрэгт сэжиглэгдэж буй этгээдийг уг хуулинд заасан үндэслэл журмын дагуу цагдан хорьж тусгаарлах албадлагын арга хэмжээг хэрхэн ямар хугацаагаар авах тухай тодорхой тусгасан байдаг.

¹ Эрүүгийн хууль./ Шинэчилсэн найруулга.2015 он/

² Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль./ Шинэчилсэн найруулга. 2017 он /

Цагдан хорих байранд хоригдож буй хоригдогч нар нь гэмт хэрэгт ял шийтгүүлээгүй, Эрүүгийн хуульд заасан гэмт хэрэгт сэжиглэгдэн түр саатуулагдан шалгагдаж байгаа иргэн тул хуулиар хязгаарласнаас бусад Монгол Улсын иргэний эрх, эрх чөлөө эдэлж, үүрэг хүлээж хуульд заасны дагуу сонгуулийн үеэр сонгох эрхээ эдэлж саналаа өгч байдаг онцлог бүхий эрх зүйн субъект билээ.

Цагдан хорих байрны өдөр тутмын болон харуул хамгаалалт, аюулгүй байдлын үйл ажиллагааг Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль /1999 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж эхэлсэн бөгөөд 2002 оны 01 дүгээр сарын 10-ны хуулиар нэмэлт өөрчлөлт оруулсан/, Хууль зүйн сайдын үүрэг гүйцэтгэгчийн 2014 оны 11 дүгээр сарын 24-ний өдрийн А/209 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Хорих байрны дотоод журам” болон бусад эрх зүйн актуудад тулгуурлан зохион байгуулан ажиллаж байна.

“Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль”-иар цагдан хорих байрны аюулгүй байдлыг хангах талаар олон зүйлийг хуульчлан зааж өгсөн байдаг. Тухайлбал: Хорих байрны хамгаалалт, хорих өрөөнд тавигдах шаардлага, хоригдсон этгээдийн хорих өрөөнд хувиарлах, хоригдогчийн эрх үүрэг, хоригдсон этгээдийн аюулгүй байдлыг хангах, сахилгын шийтгэл оногдуулах, галт зэвсэг болон мэх хэрэглэх, тусгай хэрэгсэл хэрэглэх, хорих байранд онцгой дэглэм тогтоох зэрэг аюулгүй байдлыг хангах гол чухал хүчин зүйлүүдийг тогтоож өгснөөрөө онцлогтой.

“Хорих байрны дотоод журам”-аар цагдан хорих байрны аюулгүй байдлыг хангах, харуул хамгаалалтыг зохион байгуулалт үүрэгтэй гол субъектуудын гүйцэтгэх эрх, үүрэг, мөн хорих байранд нэвтрэх албан тушаалтнууд, тэдгээрийн аюулгүй байдлыг хангах, хорих байрны хорих байранд мөрдөх цагийн хуваарь, хорих өрөөг онгойлгох, хоригдогч нарт зөвшөөрсөн болон хориглосон зан үйл зэрэг дотоод үйл ажиллагаатай холбоотой олон харилцааг зохицуулж өгсөн байдаг.

Цагдан хорих байранд хоригдож буй хоригдогч нар нь эхэн үедээ сэтгэл зүйн байдлын хувьд тогтворгүй байдаг тул тухайн хоригдогч нарт харуул хамгаалалтын тасралтгүй хяналтыг тавьж байх шаардлагатай бөгөөд одоогийн байдлаар цагдан хорих төвд нэг хамгаалалтын ажилтанд 80-110 хоригдогч ноогдож байгаа нь харуул хамгаалалтын хүч суларч гэмт хэрэг, зөрчил гарч болзошгүй эрсдэлтэй байдалтай байна.

Хоригдогчдын дундаас амь, бие эрхтэндээ гэмтэл учруулах оролдлого хийж байгаа зөрчлүүдийн ихэнх хувь нь 48 цагаар саатуулагдаж байгаа хоригдогчдын дундаас гарч байгаа нь анхаарал татах зүй ёсны асуудлын нэг билээ.

Цагдан хорих байрны аюулгүй байдалд заналхийлэх гол объект бол хоригдогч, хоригдогчийн сэтгэл зүйн байдалд сөргөөр нөлөөлж буй гадаад болон дотоод хүчин зүйл байдаг тул хорих байрны аюулгүй байдлыг хангах зайлшгүй шаардлагын үүднээс харуул хамгаалалтын албаны хүн нөөцийн бодлогыг тогтвор суурьшилтай байлгахад бодлогын шийдвэр гаргах түвшинд энэ талаар анхаарах шаардлага зүй ёсоор бий болсоор байна.

Одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль нь 2017 оны 06 дугаар сарын 09-ний өдөр батлагдсан бөгөөд уг хуулийн “288.6.Аймгийн төвөөс бусад суманд тасралтгүй тав болон түүнээс дээш жил ажиллаж байгаа шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчид таван жил тутамд 30 сарын үндсэн цалинтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн урамиууллыг олгох бөгөөд мөнгөн урамиуулал олгох журмыг Засгийн газар батална.”¹ гэсэн /Энэ хэсгийг 2021 оны 10 дугаар сарын 29-ний өдрийн хуулиар нэмсэн./ хэсгийг нэмэлтээр оруулж өгснөөр хөдөө орон нутагт ажиллаж байгаа албан хаагчдын нийгмийн баталгааг хангасан, тогтвор суурьшилтай ажиллуулах чухал шийдвэр болсныг тэмдэглэх нь зүйтэй болов уу.

Гэхдээ Монгол Улсад ганцхан байдаг Нийслэл дэх цагдан хорих төвийн алба хаагчдыг хамруулсан бол тус төвийн албан хаагчдын тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөл боломжийг дэмжсэн чухал шийдвэр болох байлаа.

Орон нутаг дахь цагдан хорих төвүүдэд хоригдож байгаа хоригдогч нарын талаар судлахад дундажаар 30-50, багадаа 10-15 орчим хоригдогчтой байдаг бол цагдан хорих төвд 700-900 хоригдогч, хоригдол өдөр тутам хоригддог бөгөөд нэг хамгаалалтын ажилтанд оногдох хоригдогч, хоригдлын тоо нормативаар бол 25 байдаг бол тус төвийн нэг хамгаалалтын ажилтанд хамгийн багадаа 50-70 хоригдогч, ихдээ 110 хоригдогч оногддог бөгөөд энэхүү ажлын ачааллаас шалтгаалан албан хаагчдын дунд ажлаас халширах хам шинж илэрч улмаар ажлаас өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдөх нь

сүүлийн 3 жилийн байдлаар 86, /үүнээс цалин хангамж болон ажлын ачааллаас болж чөлөөлөгдсөн 60 орчим/, өөр анги байгууллага руу 40-50 шилжих, цэргийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрээгүй ч 20 жил ажилласан гэсэн шалтгаанаар цэргийн байнгын тэтгэвэрт гарах 25 хөдөлгөөнүүд сүүлийн 2 жилд огцом өссөн нь хүний нөөцийн албаны судалгаанаас харагдаж байна.

Тухайлбал: 2022 онд 14 албан хаагч өөрийн хүсэлтээр, 2023 онд 31 албан хаагч, 2024 онд 41 албан хаагч өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдсөн бөгөөд ажилласан жилээр нь харахад 1 сараас 3 жил хүртэл хугацаагаар ажилласан албан хаагчид байна.

Мөн ээлжийн бүрэлдэхүүний албан хаагчдаас 7 хоногт 1-2 албан хаагч ажил таслах нь хэвийн үзэгдэл болоод байна.

Өнөөдрийн байдлаар тус ангийн харуул хамгаалалтын албанд хамгаалалтын ажилтаны 23 орон тоо буюу бүтэн нэг ээлжийн ахлагч бүрэлдэхүүний орон тоо дутуу байна.

Ажлаас чөлөөлөгдсөн албан хаагчдын ажилласан жилийн байдалд судалгаа хийхэд эрэгтэй албан хаагчид 80 хувийг эзэлж байна.

Тэтгэвэрт гарсан албан хаагчдын насны байдалд судалгаанаас харахад цагдан хорих төвд ажилласан ажлын дадлага туршлагатай цаашид 3-4 хүртэлх жил ажиллах боломж бүхий насны албан хаагчид байна.

Алба хаагчдын дунд хийсэн биечилсэн сурвалжилгын аргын

¹ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. 2017 он.

судалгааны дүнгээс харахад хүн 5 жил нэг газраа ажилласан тохиолдолд тухайн ажил болон орчин нөхцөл, ажлын ачаалалдаа дасан зохицох чадвартай болдог бөгөөд 5 жил болох хугацаанд ажлын өндөр цалин хангамж бүхий өөр байгууллагыг сонирхох, ажлын ачааллаас шантран цалин багатай ч өөр газар ажиллах зэрэг сонголтуудыг хийдэг байна.

Сүүлийн хоёр жилийн байдлаар цагдан хорих төвд хоригдож байгаа хоригдогчдын дундаас албан хаагчдын хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцсэн, доромжилсон, дайрч довтолсон гэсэн үндэслэлээр сахилгын шийтгэл хүлээлгэсэн 2023 онд 10, 2024 онд 6, 2025 оны 01 дүгээр улирлын байдлаар 2 хоригдогч байна.

Алба хаагчдад оногдуулсан сахилгын шийтгэлийг сүүлийн 3 жилийн байдлаар судлахад хоригдогч, хоригдолтой хувийн харьцаа тогтоосон үндэслэлээр нийт 13 албан хаагч сахилгын арга хэмжээ авагдснаас ажлаас халах сахилгын шийтгэлээр 8 алба хаагчид сахилгын арга хэмжээ авсан байна.

Гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдаж буй мэдээ, мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийхэд алба хаагчдаас хориотой эд зүйл нэвтрүүлэх, ар гэртэйгээ холбоо бариулахын тулд мөнгө болон бусад эд зүйл амлах зэрэг мэдээлэл их авагддаг ба энэ нь сахилгын шийтгэлийн тодорхой хувийг эзлэдэг.

Зөвхөн эдийн засгийн баталгааны байдлаас шалтгаалан албан хаагчид ажлаас чөлөөлөгдөж байна гэвэл өрөөсгөл ойлголт бөгөөд хоригдогчдын дундаас ирж байгаа сэтгэл зүйн болон биет хэлбэрийн дарамт, дайралт, сүрдүүлэг,

заналхийлэлээс шалтгаалан шинээр томилогдсон алба хаагчид ажлаас халшрах хандлага их байна.

Хорих байгууллагын нэгээхэн хэсэг болох цагдан хорих байрны харуул хамгаалалтын албан хаагчдыг тогтвор суурьшилтай ажиллуулах шаардлагатай дараах үндсэн шаардлагууд байна. Үүнд:

- Гарч болзошгүй гэмт хэрэг, зөрчил, учралаас урьдчилан сэргийлж хорих байрны өдөр тутмын хэвийн үйл ажиллагааг хангах.

- Мэргэшсэн тогтвор суурьшилтай ажиллах хүний нөөцийг бүрдүүлэх гэх мэт.

Цагдан хорих төвийн албан хаагчдын тогтвортой суурьшилтай ажиллах орчинг бүрдүүлснээр ИШИГТ-хуулийн “245.2.Хорих ангийн алба хаагч биечилсэн хамгаалалт, жижжүүрийн үүргийг дөрвөн ээлжээр гүйцэтгэнэ.” хэрэгжилтийг хангаж ээлжийн бүрэлдэхүүнийг 4 ээлжээр явуулах боломж харагдаж байгаа бөгөөд үүний үр дүнд алба хаагчид ар гэртээ зарцуулах цаг хугацаа нэмэгдэх, өөрийгөө хөгжүүлэх зэрэг олон талын боломж харагдаж байгаа юм.

Нийгэм, улс орны болон эрүүгийн нөхцөл байдал, хүний нөөцийн шилжилт, хөдөлгөөн зэргээс шалтгаалан хуулинд тухай бүрт шинэчилэн найруулга хийснээр дотоод аюулгүй байдал хангагдах нэг чухал хүчин зүйл болохын зэрэгцээ хорих байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах, гарч болзошгүй гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэхэд ихээхэн үр дүнтэй үйл ажиллагаа болно хэмээн дүгнэж байна.

Иймээс Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын өмнө тулгамдаж буй гол асуудлын нэг бол алба хаагчдыг тогтвортой суурьшилтай ажиллуулах эрх

зүйн орчныг тухай бүр шинэчилж байх явдал бөгөөд үүний үр дүнд хорих анги болон цагдан хорих байрны өдөр тутмын хэвийн үйл ажиллагаа хангагдаж гарч болзошгүй гэмт хэрэг, зөрчлийг бууруулах, таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх, мэргэшсэн тогтвортой суурьшилтай ажиллах албан хаагчдын нөөцийг бүрдүүлэх нь хорих байгууллагын аюулгүй байдал хангагдах үндэс суурь болно.

ДҮГНЭЛТ. “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль”-ийн 288 дугаар зүйлийн “288.6.Аймгийн төвөөс бусад суманд тасралтгүй тав болон түүнээс дээш жил ажиллаж байгаа шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчид таван жил тутамд 30 сарын үндсэн цалинтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн урамшууллыг олгох бөгөөд мөнгөн урамшуулал олгох журмыг Засгийн газар батална” гэсэн хэсэгт Нийслэл дэх цагдан хорих төвийн харуул хамгаалалтын албан хаагчид хэмээн эрх зүйн зохицуулалтыг нэмэн тусгуулах саналтай байна.

Нийгмийн болон эрүүгийн нөхцөл байдлын цаг үетэй уялдуулан хуулинд дээрх нэмэлт өөрчлөлтийг яаралтай нэмэлт оруулснаар үндэсний болон нийгэм, төр, иргэний аюулгүй байдлыг хангуулахын зэрэгцээ хорих байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах, хүний нөөцийн тогтвор суурьшилтай ажиллах үйл ажиллагааг сайжруулсан чухал эрх зүйн зохицуулалт болох билээ.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ 2017 он.
2. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль./ Шинэчилсэн найруулга. 2017 он /
3. Монгол улсын Эрүүгийн хууль 2015 он
4. Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль. 1997.12.19.
5. “ШШГБ-ын гүйцэтгэх тагнуулын ажлын заавар” 2006 он.

НИЙТЭД ТУСТАЙ АЖИЛ ХИЙЛГЭХ ЯЛЫН ОБЪЕКТ ХӨДӨЛМӨР БОЛОХ, ЯЛ ЭДЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНД ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ

Д.Мөнхбаяр

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн удирдлага, стратегийн 8023 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн ялтныг ажиллуулахад анхаарах зарим асуудал, тус ялыг хэрэгжүүлдэг гадаадын улс орнуудын туршлага, нийгэмд ашигтай ажлыг судлаач эрдэмтдийн судалгаанд тулгуурлан тодорхойлох, хэрэгжилтийг хангах, шүүхийн шийдвэрийг биелүүлээгүй тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлага, хууль, эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд тулгамдаж буй асуудлыг гарган, шийдвэрлэх арга замыг тодорхойлохыг зорилоо.

Түлхүүр үг. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял, түүний мөн чанар, ялын зорилго, нийгэмд үйлчлэх ял

Оршил: Нийгмийн түүхэн хөгжлийн тодорхой үе шатуудад хүмүүс өөрсдийн амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учруулсан этгээдүүдийн үйлдлийг нь гэмт хэрэг хэмээн үзэж, тэднийг янз бүрээр шийтгэдэг байлаа. Харин энэхүү шийтгэлийн агуулга, зорилго нь тухайн нийгмийнхээ мөн чанараас шалтгаалан өөр өөр байж ирсэн.

Гэмт хэрэг үйлдэгчдэд оногдуулах эрүүгийн ял шийтгэлийн гол хэлбэр нь хорих ял бөгөөд дэлхийн ихэнх орнуудад түгээмэл хэрэглэдэг билээ. Гэтэл сүүлийн үед дэлхийн нийтээр хорих ялын нийгэмд болон хувь хүндээ үлдээх сөрөг үр дагаварыг улам бүр ойлгон, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг шоронд хорихоос өөр байдлаар цээрлүүлэх, засч хүмүүжүүлэх, нийгэмшүүлэх арга хэлбэрийг илүү сонгох болсон дэлхий нийтийн чиг хандлагаас харагдаж байна. Тухайлбал Голланд улс анх удаа шийтгэлийн гол төрөл болох хорих ялаас татгалзсан шийдвэрийг гаргасан. Тиймээс хорихоос өөр төрлийн ялыг сонгож хэрэглэх нь үр дүнтэй байгааг тодорхойлж байгаа юм.

Үүний үр дүнд хорихоос өөр төрлийн ялын нэг төрөл болох нийгэмд тустай хөдөлмөр хийлгэх буюу нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь эрүүгийн хариуцлагын арга хэмжээнд хамгийн үр нөлөөтөйд тооцогдож, дийлэнх улсын эрүүгийн хууль тогтоомжид тусгалаа олж, шүүн таслах үйл ажиллагааны практикт өргөн хэрэглэгдэх болсон байна.

Хорихоос өөр төрлийн ял болох нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг практикт зонхилон хэрэглэж байгаа хорих ялтай харьцуулбал өөрийн гэсэн эерэг олон шинжийг агуулж байгаа юм. Энэ талаар судлаачдын дүгнэлтээс иш татвал Ш.Эрдэнэбат, О.Алтангэрэл “Гэмт хэрэгтнийг хорих газраас өөр газар олон нийтэд ойр орчинд ялыг эдлүүлэх, тодорхой хяналтын дор нийгэмд ашигтай хөдөлмөр эрхлэх боломжоор хангах нь шоронжих сөрөг үр дагавраас урьдчилан сэргийлэхэд эерэг нөлөөтэй”¹, профессор Б.Уранцэцэг “Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгмээс тусгаарлахгүйгээр, гэр орондоо, садан төрлийн

¹ Ш.Эрдэнэбат, О.Алтангэрэл. Шийдвэр

гүйцэтгэгчийн ном. УБ.2004 он 186 дах тал.

хүмүүсийнхээ дэргэд улмаар тодорхой хамт олны дунд байж тэдгээрийн дэмжлэг нөлөөн дор гэм буруугаа ойлгож, амьдралын зөв байр суурь хандлага руугаа эргэн орох боломжийг хорихоос өөр төрлийн ял болох албадан ажил хийлгэх ял олгодог”¹ Ц.Мөнхбат “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн этгээдэд цалин хөлстэй ажлыг цалин хөлс олгохгүйгээр хийж гүйцэтгүүлэх гэсэн санал агуулагдаж байна”. хэмээн тус тус дүгнэн бичсэн байна. Мөн ХБНГУ-ын Эрүүгийн ялын нэг гол зорилго нь ялтынг нийгмээс тусгаарлахгүйгээр нийгэмшүүлэх асуудалд анхаарч ажилладаг нь тухайн улсын туршлагаас ажиглагдаж байна. Жишээлбэл: ХБНГУ-ын хорих байгууллагууднь хотын төв дунд байршилтай, нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулахдаа нийгэмд нээлттэй хэлбэрээр зохион байгуулдаг байна.

Харин манай улсын хувьд хорих ялыг хүчтэй байлгах сонирхол их байгаа нь хүмүүсийн эрх зүйн ухамсар, боловсрол дутуу дулимаг, төрийн ялын **бодлого** учир дутагдалтай, хууль сахиулах байгууллагуудын ажлын уялдаа холбоо төдийлэн сайн биш, төрийн болон иргэдийн хяналт сул байгаатай холбон үзэж болно. Өөрөөр хэлбэл, хүнд гэмт хэрэг **үйлдсэний** төлөө удаан хугацаагаар хорих нь шударга ёсыг тогтоох **явдал** гэсэн үзэл санаа нийгэмд хүчтэй байгаатай холбоотой.

Хэдийгээр нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдсэн боловч **түүндээ**

тохирсон ял хүлээж байгаа нь шударга ёс бөгөөд харин ялаа эдэлж байгаа явдал нь түүнийг дахин гэмт хэрэг үйлдүүлэхгүй **байхад** чиглэгдсэн хүмүүжлийн буюу урьдчилан сэргийлэх ач холбогдлоор тайлбарлах нь илүү зохистой гэж үзэж байна.

Тиймээс энэхүү илтгэлийн нэг үндсэн зорилго нь нийтэд тустай ажил хийлгэх ял, түүний мөн чанар, зорилгыг тодорхойлох ба энэ нь практикт ялыг зөв оногдуулж, түүнийг бодитой хэрэгжүүлэхэд зайлшгүй шаардагдах мэдлэг түгээхэд оршиж байгаа билээ.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь “нийгэмд үйлчлэх ял” хэмээн зарим улс орны Эрүүгийн хуулинд тусгалаа олсон байна². Нийгэмд үйлчлэх ялыг ялын мөн чанарын үүднээс холбон тайлбарлавал ялтынг хөдөлмөрөөр хүмүүжүүлэхэд оршдог гэж хэлж болно. Иймд нийгэмд үйлчлэх ялын объект нь зайлшгүй хөдөлмөр байдаг.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь улс орнуудын Эрүүгийн хуулинд ялын нэг төрөл болон хуульчлагдсан нь 19-р зууны сүүл үе, 20-р зууны эхэн үед бий болсон “нийгмийн ажил” хэмээх ухагдахуунтай салшгүй холбоотой юм. Тухайлбал, Дани улс 1930 онд Эрүүгийн хуулиндаа энэ ялыг хуульчлан өгсөн нь анхдагч улсын тоонд ордог.³

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь нэр томъёоны хувьд улс орон бүрт харилцан адилгүй хуульчлагдан томъёологдсон байна. Жишээлбэл: Казакстан, Киргизийн Эрүүгийн хуулиудад уг ялыг “нийгмийн ажилд татан оролцуулах” гэсэн байдаг бол

¹ А.Алтанзул . Албадан ажил хийлгэх ялын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал, түүний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох зарим асуудал. 2007 он

² Б.Билэгсайхан Албадан ажил хийлгэх ял

бол ял шийтгэлийн өвөрмөц төрөл мөн. Улаанбаатар.2004 он. 23 дах тал

³ А.Алтанзул . Албадан ажил хийлгэх ялын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал, түүний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох зарим асуудал. 2007 он

Английн зарим хуульд “нийгэмд үнэ хөлсгүй үйлчлэх”, Гүржийн Эрүүгийн хуулинд “нийгэмд ашигтай хөдөлмөр эрхлэх” Молдавт бол “нийгмийн тусын тулд үнэ хөлсгүйгээр ажиллах”, харин Латвийн Эрүүгийн хуульд “албадан хөдөлмөр хийх”, Францад “нийтийн ашиг сонирхлын төлөө ажил хийх”, Испанид бол “нийгмийн тусын тулд ажиллах” хэмээн тодорхойлдог. Тэгвэл **ОХУ**, Голланд, **Украин** зэрэг улсуудад нийгмийн хөдөлмөр буюу “заавал ажил хийх” **ял** гэж тус тус нэрлэгддэг байна.¹ Харин Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын гол шинжүүдээс дурдвал:

- нийгмийн болон олон нийтэд зориулагдсан шинжтэй ажил хийх
 - нийгэмд ашигтай ажил байх
 - албадлагын шинжтэй
 - үнэ хөлсгүй хийх ажил байх
- гэсэн шинжүүд хамаарах юм. Энд дурдагдсан нийгмийн буюу олон нийтийн төлөө ажил хийх болон нийгэмд ашигтай ажил гэдгийг ялган авч үзэх зайлшгүй шаардлагатай байгаа юм.

Монгол Улсад хөдөлмөрлөх эрхтэй холбоотойгоор үүссэн гол гол нийгмийн харилцааг зохицуулдаг эрх зүйн үндсэн салбар бол Хөдөлмөрийн эрх зүй байдаг билээ. Гэхдээ нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн ялтны хөдөлмөрийн харилцаа эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтад хамаардаг нь уг ялын объект хөдөлмөр буюу нийгэмд ашигтай хийгдэх ажил байдагтай холбоотойгоор тайлбарлагдана.

Эрүүгийн хуульд зааснаар нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын объект болох нийгэмд ашигтай ажлыг

ялтан хаана гүйцэтгэхийг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага тогтоон ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналтыг хэрэгжүүлдэг. Эндээс бид нийгэмд ашигтай ажил, хөдөлмөр гэж юу болох, түүний үндсэн шинж болон төрлийн талаар авч үзье.

Ер нь хөдөлмөр гэдэг ойлголтыг хүн төрөлхтөн эртнээс нааш мэдлэгийн янз бүрийн салбаруудаар дамжуулан судалж, тодорхойлж ирсэн. Хамгийн товчхоноор хэлбэл хөдөлмөр гэдэг бол эдийн болон эдийн бус баялгийг бүтээгч хүний зорилтот үйл ажиллагаа гэж хэлж болно.

Монгол улсын Эрүүгийн хуульд нийгэмд ашигтай ажил гэж ямар шинжтэй ажил байхыг заагаагүй. Харин эрдэмтэн судлаачдын бүтээлд товчхон агуулгаар тусгагдсан байдаг. Тухайлбал, доктор, профессор Г.Совд “тухайн нутаг дэвсгэрийн

тохижилт үйлчилгээний чиглэлийн биеийн хүчний ажлуудыг”², харин хуульч Д.Дэмбэрэлцэрэн “гудамж талбай цэвэрлэх, тохижуулах, хог цэвэрлэх, булах, мод сөөг суулгаж арчлах зэрэг ажил багтана” гэсэн бол доктор, профессор Б.Уранцэцэг “нийгэмд ашигтай ажил буюу ялтны хөдөлмөрийн үр дүн нь нийтэд эсхүл тодорхой нутаг дэвсгэрийн, тодорхой бүлгийн хүн амд хүртэж байх ажлыг хэлнэ”³ гэж тус тус үзсэн байна. Эдгээр хүмүүс “Нийгэмд ашигтай ажил” гэдэг ойлголтын агуулгыг үндсэн шинжүүдээр нь тодорхойлсон байна.

Нийгэмд ашигтай ажил нь заавал биеийн хүчний ажлын хэлбэрээр

¹ А.Алтанзул . Албадан ажил хийлгэх ялын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал, түүний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох зарим асуудал. 2007 он

² Г.Совд “тухайн нутаг дэвсгэрийн тохижилт үйлчилгээний биеийн хүчний

ажил” 2002 он

³ Д.Дэмбэрэлцэрэн Эрүүгийн хуулийн ерөнхий анги гол гол өөрчлөлтүүд, тэдгээрийг хэрэглэх асуудлууд / Монголын төр эрх зүй 2002/2 49 дах тал

илэрнэ гэж үзэх нь учир дутагдалтай юм. Харин ялтны хийж буй ажил нь нийт хүн ам буюу олон түмний нийтлэг хэрэгцээ шаардлагыг хангасан шинжтэй байх нь уг хөдөлмөрийн үндсэн шинж гэж үзэж болно. Иймээс Эрүүгийн хуульд “нийгэмд ашигтай” гэсэн тодотгол нь тусгагдсан гэж дүгнэж болно. Өнөөдрийн практикт аймаг, хот, сум, дүүргийн засаг даргатай гэрээ хийж хот тохижуулах газар ажиллуулж байна. **“Нийгэмд ашигтай”** ажлыг төрөлжүүлэн ангилж авч үзэж болох юм. Үүнд:

Эрүүл аюулгүй орчны таатай нөхцөл байдлыг бий болгоход чиглэсэн ажил.

Нийтийн эзэмшлийн газарт мод зүлэг тарих, усалгаа хийх зэрэг хот цэцэгжүүлэлтийн газруудад ажиллахыг хэлнэ. Өнөөдөр манай улсад энэ төрлийн үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн өмчит “Хот цэцэрлэгжүүлэлт”, “Хот тохижилт” ОНӨААТҮГ газар байдаг бөгөөд цаашид энэ чиглэлээр хувь хүн, хуулийн этгээдүүдийг олноор бий болгож, үүнд нь албадан ажил хийлгэх ялаар шийтгэгдсэн ялтныг ажиллуулах нөхцлийг бий болгох шаардлагатай.

Хот тохижуулах чиглэлээр, тодруулбал нийтийн эзэмшлийн газар болох гудамж талбайг орчны хогийг цэвэрлэх, хүйтний улиралд цас, мөс арилгах зэрэг орно.

Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх чиглэлийн ажил. Энд ой цэвэрлэх, нөхөн суулгах гэх мэт орно.

Нийгмийн хүмүүнлэгийн чанартай ажил хөдөлмөр.

Нийтийн сайн сайхны төлөө ажилладаг буяны болон хүмүүнлэгийн байгууллагуудад ажиллахыг хэлнэ. Жишээ нь: Улаан загалмайн нийгэмлэгт, асрамжийн байгууллагуудыг нэрлэж болно.

Гамшигт байдал буюу байгалийн давагдашгүй хүчний улмаас бий болсон нөхцөл байдлын хор уршгийг арилгахтай холбоотой чиглэсэн ажил. Үүнд: ялтан галын аюул, үер, зуд зэрэг онцгой нөхцөл байдалд ажиллах болно.

Бүтээн байгуулалтын шинжтэй буюу барилгын, аймаг, сумыг холбосон авто болон төмөр зам, гүүр барих ажлууд хийлгэж болно.

Яг ийм чиглэлээр албадан ажил хийлгэх ялаар шийтгэгдсэн ажиллахгүй байгаа билээ. Энэ салбарт харьцангуй тухайн чиглэлийн мэргэжилтэй ялтнуудыг ажиллуулах нь уг этгээдэд ялын зорилго хангагдахад чухал ач холбогдолтой юм.

Ялангуяа нийгэд тустай ажил хийлгэх ялаар шийтгүүлсэн ялтны хувийн онцлог байдлыг харгалзан үзэж ямар төрлийн ажлыг хийлгэх нь ач холбогдолтой вэ гэдэг талаас нь хууль сахиулах байгууллагын ажилтан бид анхаарч ажиллах нь зүйтэй юм. Нэгэн баримт тоон үзүүлэлт авч үзэхэд нийгэд тустай ажил хийлгэх ялаар шийтгэгдсэн 42 ялтны 38 нь тохижилт үйлчилгээний компанид ажилласан байх жишээтэй байгаа юм энэ нь ялтныг хувийн болон ажил мэргэжлийн онцлог байдлыг харгалзан үзэж албадан ажил хийлгэж нийгэмшүүлэх биш цээрлүүлэх, бусдад өширхөх, нийгмийг үзэн ядах үзлийг төлөвшүүлэх эрсдэлтэй.

Ялтнаар тэгвэл ямар ажлыг хийлгэж болох вэ?

Ер нь аливаа хүний хөдөлмөр бол түүний амьд явах эрхийн баталгаа, сайн сайхан амьдрах эрхэм зорилгоо биелүүлэх үндсэн хэрэгсэл болдог. Тэгвэл нийгэмд ашигтай ажлын зорилго бол нийтийн сайн сайхны төлөө, тэдгээрийн эрүүл аюулгүй орчинг бий болгох, хамгаалах, хадгалагдахад

чиглэсэн байх ёстой билээ.

Иймд нийгэмд ашигтай ажлын үндсэн шинжийг бид тодорхойлохдоо нийтийн ашиг сонирхлын дагуу бүтээн байгуулалтын болон хамгаалалтын шинжтэй хөдөлмөр байна гэж үзэж байна. Энэхүү нийгэмд ашигтай ажлыг төрийн ба төрийн бус байгууллага, нийтэд үйлчилдэг аж ахуй нэгжүүдийн алинд ч хийж гүйцэтгэж болно. Өөрөөр хэлбэл, тухайн аж ахуйн нэгж, байгууллагад нийтэд тустай ажил хийлгэж буй ялтнаар ажил хийлгэхдээ өөрсдийн эрхэм зорилгод тусгасан нийтэд үйлчилдэг шинж чанартай ажлуудыг л гүйцэтгүүлэх ёстой.

ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДЛЫН ТАЛААР

Нийслэл болон орон нутгийн шүүхээс гүйцэтгэх баримт бичгийг ялтан, этгээдгүй ирүүлдэг

ШШГТХууль болон холбогдох бусад хууль, журамд эрэн сурвалжлан олж тогтоосон ялтан, этгээдийг түр хугацаагаар саатуулах зохицуулалт байхгүй

Шөнийн цагаар болон амралтын өдрүүдэд эрэн сурвалжилж, олж тогтоосон ялтныг саатуулах, ял солих зохицуулалт байхгүй

Ялын цаг бүртгэлийн системд орчин үеийн дэвшилтэд технологийг нэвтрүүлэх, систем хөгжүүлэлт хийх, боловсронгуй болгох

Шүүхээс нийтэд тустай ажил хийлгэх ялаар шийтгүүлсэн зарим орон нутгийн харьяатай ялтнуудыг тухайн сум, орон нутагт нь ялыг эдлүүлэхэд ажлын байр байгаа боловч тэдэнд хяналт тавихад шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны зардал байхгүй.

Сумдад нийтэд тустай ажил хийлгэх ялаар шийтгүүлсэн ялтны ял

эдлэлтийн байдалд аймгийн хуулийн хэлтэс хянаж шалгах үүрэгтэй боловч практикт хэрэгждэггүй

“Нийгэмд ашигтай ажил” гэсэн тодорхойлолтыг эрх зүйн талаас тодорхойлоогүй тул орон нутагт ялтнаар ямар ажил хийлгэх вэ гэдэг нь бүрхэг байдгаас уг ялын зорилго хангагддаггүй.

САНАЛ

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын хэрэгжилтэд цаашид анхаарах асуудалд судлаачийн зүгээс дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг хуулийн дагуу хэрэгжүүлэхэд тусгайлсан алба, мэргэжлийн ажилтныг ажиллуулах талаар орон нутагт ажлын байр бий болгож, байгууллагын бүтэц орон тоог нэмэгдүүлэх /нийгмийн ажилтан, сэтгэл зүйч/

ШШГТХууль болон холбогдох бусад хууль, журамд эрэн сурвалжлан олж тогтоосон ялтан, этгээдийг түр хугацаагаар саатуулах болох,

Шөнийн цагаар болон амралтын өдрүүдэд эрэн сурвалжилж, олж тогтоосон ялтныг саатуулах, ял солих зохицуулалттай болох,

Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны зардал, төсөвтэй болох

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын талаар хууль сахиулах байгууллага болон холбогдох захиргааны байгууллага, ажил олгогч, аж ахуйн нэгж, байгууллагын удирдлага, уг ялыг эдлүүлэх ажиллагаатай холбоотой мэдээлэл сурталчилгаа, сургалтыг зохион байгуулах

Төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн үйлдвэрийн газарт ажиллуулах,

Үндэсний брэнд бүхий

үйлдвэртэй болох, үйлдвэрийг үнэгүй, хямд ажиллах хүчээр хангах

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн ялтанг ажлын байраар хангах хөдөлмөр, нийгмийн харилцааг тодорхой боловсронгуй болгох, ял эдлэх хугацаанд ялтан орлого олох боломжгүй байдаг тул ажил олгогч, байгууллагаас ялтанд унааны болон өдрийн хоолны мөнгө гаргуулдаг байх зэрэг болно.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Монгол улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль 2017 он

2. Монгол улсын Эрүүгийн хууль 2015 он

3. А.Алтанзул . Албадан ажил хийлгэх ялын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал, түүний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох зарим асуудал. 2007 он

4. Д.Дэмбэрэлцэрэн
Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангихол гол өөрчлөлтүүд, тэдгээрийг хэрэглэх асуудлууд / Монголын төр эрх зүй 2002/2

5. Б.Уранцэцэг Албадан ажил хийлгэх ял бүхий ялтныг ажиллуулахад анхаарах зарим асуудлаас / Хүний эрх сэтгүүл. 2005 он № 3.

6.

.Билэгсайхан Албадан ажил хийлгэх ял бол ял шийтгэлийн өвөрмөц төрөл мөн. Улаанбаатар.2004 он.

7. Ш.Эрдэнэбат, О.Алтангэрэл.
Шийдвэр гүйцэтгэгчийн ном. УБ.2004 он

8. О.Пүрэвсүрэн Албадан ажил хийлгэх ялыг эдлүүлэх үед анхаарах зарим асуудлууд. Зөвлөмж 2004 он

9. Б.Алтангэрэл “Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаа хэрэгжилт, чиг хандлага” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл 2018 он

ХОРИГДЛЫН ХӨДӨЛМӨР ЭРХЛЭЛТЭД АНХААРАХ АСУУДАЛ

О.Төгөлдөр

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн удирдлага, стратегийн 8023 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, ахмад

Товч агуулга. Ихэнх улс оронд хорих байгууллага бие болсон үеэс хоригдлыг хүмүүжүүлэх голлох чиглэлээр хөдөлмөрийг сонгосон байдаг. Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт нь тухайн үеийн нийгэм, эдийн засаг, аж ахуй, уламжлалтай уялдан өөрчлөгдөж ирсэн нь түүхэн эх сурвалжид бичигдсэн байна.

Хорих байгууллагад ял эдлэж байгаа хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжсэнээр нэг талаар хорих байгууллагын өөрийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх нөгөө талаар хоригдлыг хүмүүжүүлэх, иргэнд учруулсан хохирлыг барагдуулахад чухал ач холбогдолтой. Хамгийн чухал асуудал нь суллагдсаны дараа тухайн хувь хүн ажил, хөдөлмөр үргэлжлүүлэн эрхлэх, хуульд нийцсэн замаар амьдралаа залгуулах, эцэг эхийн үүргээ гүйцэтгэх, нийгэмд тодорхой хэмжээний эерэг үр нөлөөг үзүүлэх юм.

Түлхүүр үг. Хоригдол, хөдөлмөр, урамшуулал, нийгэмшүүлэх

Оршил. 1924 оны 11 дүгээр сарын 26-ны өдөр хуралдсан Улсын Анхдугаар их хурал, мөн онд хуралдсан МАН-ын Гуравдугаар Их хурлаас Монгол Улсын хорих ял эдлүүлэх байгууллагын практик үйл ажиллагаа эрх зүйн зохицуулалтын үндсэн чиглэл, зарчмыг тодорхойлж өгсөн байна. Тухайлбал: “Гянданд хоригдож бүхий хэрэгтэн ардыг үйлдвэрт сургах, сургаж

гэгээрүүлэх, аливаа шүүхийн тогтоолгүйгээр хэнийг ч хорихгүй байх, гяндан хорооны байдал нэн муу байгааг даруй сайжруулах насанд хүрээгүй хөвгүүд охид хэрэгт холбогдох аваас гянданаа хорихгүйгээр гэгээрүүлэх, аливаа хэрэгтэн ардын дотроос хүн төлөв засрах байдалтай нь гянданаа хорихгүйгээр үйлдвэр хийлгэвэл зохих” зэргийг онцлон заажээ.

Үндсэн хэсэг. Монгол Улсад хорих ял эдлүүлэх байгууллага анх үүссэн цагаасаа гэм буруутай этгээдийн эрхийг хүндэтгэн, хөдөлмөрөөр хүмүүжүүлэх тэдэнд мэргэжил эзэмшүүлэх, хөдөлмөрийн дадал олгох ажил эрчимтэй зохиогдож байсан түүхэн баримтууд олон байна. Тухайлбал: 1966 оны Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн тухай хууль, 1993 оны Хорих байгууллагын болон хорих ял эдлүүлэх тухай Монгол Улсын хуулиудад "ялтныг албадан хөдөлмөрлүүлэх," 1981 оны Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн тухай хууль "ялтан заавал хөдөлмөрлөх", 1996

оны Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх тухай хуульд "хорих байгууллага ялтныг албадан хөдөлмөрлүүлж эрхэлсэн үйлдвэрийн чиглэлээр түүнд дадлага олгох", 2002 оны Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд "ялтны хөдөлмөрийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэн зохион байгуулахаар зааж, жирийн дэглэмтэй хорих ангийн ялтныг хорих байгууллага өөрийн болон хувь нийлүүлсэн, хамтарсан аж ахуйн нэгжид, эсхүл бусад аж ахуйн нэгжтэй гэрээ байгуулан зохих хяналттай ажиллуулах,

чанга, онцгой дэглэмтэй хорих ангийн ялтныг хорих анги зөвхөн өөрийн үйлдвэрлэл дээр харуул хамгаалалтай нөхцөлд ажиллууллахаар" тус тус заасан байна.

2008-2011 онд "Ялтны гэм хорын хохирол барагдуулалтыг нэмэгдүүлж, төлбөр барагдуулалтанд хяналт тавьж ажиллах хөтөлбөр"-ийг ШШГЕГ-ын даргын 2008 оны 10 дугаар сарын 20-ны өдрийн А/102 дугаар тушаалаар батлуулан үйл ажиллагаандаа мөрдлөг болгон ажиллаж байна. Уг хөтөлбөрийн хүрээнд төлбөртэй ялтныг хугацааны өмнө тэнсэн суллахгүй байх, төлбөртэй ялтныг хөдөлмөрт хамруулах, ажиллагааг явуулж байжээ³.

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг зохицуулсан хууль тогтоомж

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь төрийн эрүүгийн ялын бодлогын хэрэгжилтийг хангахад чухал үүрэг хүлээдэг бөгөөд Монгол Улсын эрүүгийн ялын бодлогын илрэл нь шүүх эрх мэдлийн хүрээнд явагдаж, эрүүгийн ял эдлүүлэх байгууллагуудын¹ үйл ажиллагаагаар дамжин хэрэгждэг ба Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын тогтолцоонд онцлох байр суурь эзэлдэг.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд “Эрүүгийн хариуцлагын зорилго нь гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийг цээрлүүлэх, гэмт хэргийн улмаас зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хохирлыг нөхөн төлүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмшүүлэхэд оршино².”, Шүүхийн

шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 267 дугаар зүйлийн 267.2, 267.3, 267.5 дахь хэсгүүдэд “Хорих ял эдлүүлэх талаар хорих байгууллагын хэрэгжүүлэх чиг үүрэгт ... “Хоригдлыг хөдөлмөрлүүлэх, эрхэлсэн үйлдвэрлэлийн чиглэлээр хоригдолд дадлага олгох;” “Хорих анги нь гэмт хэргийн улмаас хүн, хуулийн этгээдэд учруулсан хохирол, нөхөн төлбөрийг хоригдлоос гаргуулах, түүнийг хөдөлмөрлүүлэх, ажил, мэргэжлийн дадлага олгох зорилгоор үйлдвэрлэлийн салбар, нэгжтэй байж болох бөгөөд хорих ангийн хамгаалалтын бүсэд хувийн өмчит хуулийн этгээд ажиллуулж болно;” “Хоригдлыг ажлын байраар хангах, мэргэжлийн дадлага олгох зорилгоор төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр худалдан авах бараа, ажил, үйлчилгээ гүйцэтгэх, үйлдвэрлэхэд оролцуулж болно;” гэж зорилго, чиг үүргийг тус тус тусгагджээ.

Монгол Улсад хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлыг нилээн нарийн зохицуулсан байдаг. Дараах эрх зүйн актуудаар зохицуулж байна. Үүнд:

- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль
- Хөдөлмөрийн тухай хууль
- Барилгын салбарт мэргэжилтэй ажилчин бэлтгэх зарим арга хэмжээний тухай (Засгийн газрын 2009.01.28 №23 тогтоол)
- Хоригдлын хөдөлмөрийн норм, цалин хөлсний үнэлгээг тогтоох журам (ШШГЕГ-ын даргын 2018 А/31 дугаар тушаал) гэх мэт.

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Нийгмийн хамгаалалын сайд нарын 2022 оны 08 дугаар сарын 30-ны өдөр

¹ Шүүхийн Шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 195 дугаар зүйл

² Эрүүгийн хуулийн 5.1 дүгээр зүйл

³ Хорих байгууллага дахь нийгмийн ажил

батлагдан гарсан “Хоригдлыг суллагдах үед бэлтгэх” хөтөлбөр батлагдсан байна. Энэхүү хөтөлбөр нь хэрэгцээ шаардлага өндөртэй хоригдлыг засрал хүмүүжил олох, нийгэмтэй хөл нилүүлэн алхах, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс нь урьдчилан сэргийлсэн ажил болсон байна гэж судлаачид үзсэн байдаг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг, нийгэмшүүлэх ажилтай хавсран тэдгээрд хөдөлмөрөөр хүмүүжил олгох, олсон мэргэжил, хөдөлмөрийн дадалаар суллагдсаны дараа ажиллах талаарх сургалт үйл ажиллагааг тогтмол үе шаттайгаар явуулж байгаа нь нэг талаараа ач холбогдолтой боловч нөгөө талаараа учир дутагдалтай байна.

Анхаарах асуудал

Хорих байгууллагад хоригдлын дунд явуулах нийгэмшүүлэх ажлыг хоригдлыг эрх зүйн мэдээллээр хангах, хөдөлмөрийн дадал, мэргэжлийн

баримжаа олгох, ур чадвар олгох зорилгоор нийгэмшүүлэх ажлыг зохион байгуулан ажиллаж байна¹.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд хоригдлыг дэглэм, зэрэглэлээс хамааруулж ажиллах орчин, нөхцөлийг зааж өгсөн байдаг.

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтэд дараах асуудал байна гэж урьдчилан таамаглаж байна:

- Боломжит байдлаар хүний хүчийг хөнгөвчилсөн техник, технологийг нэвтүүлж, ажлын бүтээмжийг илүү нэмэгдүүлэх.

- Ажлын байрны аюулгүй ажиллагааны зааварчлагааг тогтмол өгч, гарах эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх.

-Хоригдлын хөдөлмөрийг холбогдох хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэн зохион байгуулах.

¹ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 219 дүгээр зүйл

2020 оны байдлаар 284 хоригдолтой гэрээ байгуулан, хөдөлмөрийн хөлснөөс 218, бусад байдлаар нийт 29,161,700 төгрөгийн шимтгэлийг нийгмийн даатгалын санд шилжүүлсэн байна.

Хоригдлыг цалинтай ажлын байраар хангах нөхцөл байдлыг судалж хөдөлмөрийн хөлснөөс нийгмийн даатгалын сайн дурын даатгалд хамрагдах нөхцөл боломжоор хангах, учруулсан хохиролыг нөхөн төлүүлэх шаардлагатай байна. Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт нь жил бүрийн судалгаанаас харахад өсөх хандлага ажиглагдаж байна.

Бусад улс оронд хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар улс бүр ялгаатай ханддаг байна. Жишээлбэл, ОХУ-ын эрүүгийн хэргийн шүүхийн шийдвэр биелүүлэх хуулиар (Уголовно-исполнительный кодекс) бүх хоригдол албадан хөдөлмөр хийх ёстой байдаг бол Европын орнууд, АНУ, Япон зэрэг улсуудад хоригдлын хөдөлмөр бол албадан хөдөлмөр гэсэн логикоор ханддаг байна.

Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээгээр ялтны албадан хөдөлмөрийг тодорхой нөхцөлтэйгээр байж болно гэж үздэг. Тухайлбал, ялтны эрхлэх хөдөлмөр нь түүний мэргэжил, чадварыг тооцсон байх ёстой, хэрэв ингэх бололцоогүй бол уг хөдөлмөр нь ашигтай бөгөөд нийгмийн ач холбогдолтой байх ёстой гэх мэт төрөл бүрийн нөхцөл байна.

Олон орны эрүүгийн эрх зүйд хоригдол ажил хөдөлмөр эрхлэх боломж байдаг. Энэ нь хэд хэдэн зорилготой.

Юуны өмнө хоригдол үр ашигтай хөдөлмөр эрхэлж, тодорхой хэмжээний мөнгөн хуримтлалтай болох нь эргэн нийгэмшихэд нь чухал үүрэгтэй. Мөн хоригдол чөлөөлөгдсөнийхөө дараа ажил олоход нь тус болох чадвар эзэмших боломжгой болно.

Засан хүмүүжүүлэх маш чухал ач холбогдолтой. Хоригдлын амьдралын харгис хатуу нэгэн төрлийн уйтгартай байдлыг нь зөөллөнө. Ажил хөдөлмөр эрхлэн завгүй байснаар хоригдол ямарваа нэгэн хүчирхийллийн юмуу нийгмийн эсрэг үйл ажиллагаанд татагдан орохгүй байх талтай. Суугаа амьдралаар байнга байхгүй нь тэдний

эрүүл мэндэд ч зохих нөлөөтэй.

Хорих ял эдлүүлэх тодорхой хугацаанд олон нийтээс зөвхөн тусгаарлах бус сэтгэл зүйн сургалт, хөтөлбөрт хамруулах, хууль тогтоомжийн болон бусад хэм хэмжээг ойлгож, сайн дураар дагаж мөрдөх, нийгмийн харилцаанд ухамсартайгаар бие даан оролцоход дэмжлэг үзүүлэх, чадавхжуулах, хөгжүүлэх, хөдөлмөрлүүлэх нь улс орон болгонд ялгаатай тал байдаг ч зарим талаараа нийтлэг зохион байгуулагдаж байна.

Америкийн Нэгдсэн Улсад хэргийн байдлаас хамаарч а/ Холбооны, б/ Мужийн, в/ Орон нутгийн ял эдлүүлэх байгууллагад эдлүүлдэг байна.

Холбооны болон мужийн хорих ял эдлүүлэх **байгууллагын** бүтэц нь **нээлттэй, хаалттай** гэсэн үндсэн хоёр хэсэг, түүнчлэн онц аюултай гэмт хэрэгтнийг хорьж ялыг нь эдлүүлэх **тусгай шоронгоос** бүрдэнэ.

Нээлттэй шорон нь зэвсэглэсэн хамгаалалтгүй, хөнгөн дэглэмтэй, тэнд хоригдогсод гадны байгууллагад хүртэл хөдөлмөр эрхлэх эрх эдэлдэг байна. Нээлттэй дэглэмд хорих ял эдлэгсдийн эрхэлдэг хөдөлмөрийн гол чиглэл нь барилга байгууламж барих, зам засах.хөдөө аж ахуйн болон бусад ажил байдаг.

Хаалттай шорон нь зэвсэглэсэн хамгаалалттай боловч өндөр хэрмэн хашаагүйн дээр тэнд хоригдогсод гадагшаа гарч ажиллаж болдог байна.

Орон нутгийн шоронгуудад аюул багатайд тооцогдох хоригдлуудыг хорьж ялыг нь эдлүүлдэг байна.

Насанд хүрээгүйчүүдийн хорих ялыг тэдэнд зориулж тусгайлан

байгуулсан газарт буюу хүмүүжлийн сургуульд эдлүүлдэг. Тэндэхийн дэглэм, харуул хамгаалалтын нөхцөл насанд хүрэгчдийнхтэй жишихэд харьцангуй зөөлөн байдаг. Насанд хүрээгүй хоригдлууд өдөрт нь шоронгийн байрлалд ажиллаж, сурах бөгөөд шөнө нь гэртээ очиж хонож болдог байна. Энэ байдал хоригдлуудын хүмүүжилд нааштай нөлөө үзүүлдэг болох нь практикаар нотлогдсон байна.

Мөн холбооны пенитенциар систем нь хамгаалалтын зэрэглэл болон аюулгүйн бага, дунд, дээд түвшинтэй байдаг. Бага болон дунд түвшинд хоригдлыг хөдөлмөрлүүлэх боломжтой гэж заасан байна.

Хоригдлуудыг хөдөлмөрлүүлэх асуудлыг дэд актуудаар зохицуулж байсан бөгөөд мэргэжил боловсролын чадвар олгох, эргээд чөлөөт нийгэмд амьдрахад туслах, тохирсон хөлс олгох, хөдөлмөр болон сургалтад сайн дураар хамруулах, хөдөлмөрийн таатай нөхцөлөөр хангагдах, хорих байгууллага үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллагатай зөвшилцөн хамтран ажилладаг.

Холбооны бүгд найрамдах Герман Улсын хувьд хоригдлуудыг нийгэмшүүлэх зорилгыг нэн тэргүүнд тавьж, хөдөлмөр эрхлэхийг үүрэг болгосон байдаг.

Оросын Холбооны Улсын хувьд эрүүгийн ялын гүйцэтгэлийн тухай хуульд зааснаар ялтан бүр хорих ял эдлүүлэх байгууллагын захиргаанаас тодорхойлсон газарт хөдөлмөрлөх үүрэгтэй. Ингэхдээ тус улсын хөдөлмөрийн тухай хууль тогтоомжид заасан ажлын цаг, дүрэм, эрүүл ахуй, аюулгүй байдал гэх мэт шаардлагад нийцсэн байх ёстой гэж заасан байна.

Япон улсад засрал хүмүүжил олгох, нийгэмшүүлэх үндсэн хэрэгсэл нь хөдөлмөр гэж үздэг. Цалин хөлстэй ажлын байрын хувьд орлогыг үндэсний санд төвлөрүүлж, суллагдах үед нь тодорхой хувийг суутгаж олгодог байна. Хууль зүйн асуудал эрхэлсэн яамаар дамжуулж гаднын үйлдвэр эрхлэгчидтэй гэрээ байгуулан ажилладаг байна.

Бүгд найрамдах Солонгос Улсын ял эдлүүлэх болон хоригдлын эрх зүйн байдлын тухай хуульд хөдөлмөр эрхлэлт нь тэдний эрх чөлөөт амьдралд эргэж ороход нь туслах зорилгоор ажлын дадал, мэргэжлийн ур чадвар олгох, хөдөлмөрт хандах сонирхлыг нэмэгдүүлэхэд чиглэгдсэн байна. Ингэхдээ нас, ялын хугацаа, эрүүл мэндийн байдал, ур чадвар, зан төлөв, хүсэл сонирхол, мэргэжлийн чадвар зэргийг харгалзан үздэг байна.

Дээрх улс орон бүрт тухайн улсын хөдөлмөрийн тухай болон бусад хууль, журамтай нийцүүлж, хоригдлын хувийн болон бусад олон талын онцлогийг харгалзан зохион байгуулж байгааг ажиглаж болно.

Цаашилбал, хүн бүрийн сэтгэл зүйн үндсэн онцлогтой холбоотойгоор аливаа үзэгдэл, үйл ажиллагаанд хариу үйлдэл үзүүлэх, зохицох чадавх ялгаатай байдаг. Нас, хүйс, ялын хугацаа, дэглэм, эрүүл мэндээс дутахааргүй чухал энэхүү онцлогийг харгалзан хөдөлмөрт хуваарилбал ажлын бүтээмж дээшлэх, зөв зан үйл төлөвших процессыг хялбаршуулах боломжтой.

Мэргэжлийн боловсрол олгох сургалтад хамрагдсан байдал

Монгол Улсын хууль тогтоомжийн хүрээнд хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа нь *“хорих байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах, хоригдлыг нийгэмшүүлэх,*

хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт” гэсэн үндсэн чиглэлүүдэд хуваагдаж байна.

Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын “Албадан хөдөлмөрийн тухай” 1930 оны 29 дүгээр конвенцийг Монгол Улс 2005 онд соёрхон баталсан. Одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 214-217 дугаар зүйл ангиудад хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг төрийн байгууллагын удирдлага дор цалин, урамшуулал, амралтын цаг, хөдөлмөр хамгааллын тусгай зориулалтын хувцас, хамгаалах хэрэгсэл, хоол хүнсээр үнэгүй хангаж гүйцэтгүүлэхээр заасан нь 29 дүгээр конвенцид нийцэж байгаа юм.

2025 оны байдлаар нийт хоригдлуудын **2629** буюу **69** хувь нь хөдөлмөр эрхлэж өөрийн нэрийн дансандаа тодорхой хэмжээний хуримтлал үүсгэн, мөн шүүхийн шийдвэрээр тогтоосон мөнгөн торгууль, төлбөр, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг төлж байна.

Түлгамдаж буй асуудал

Монгол Улсын хорих байгууллагын хувьд нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлт, технологийн хөгжлийн хурд, эрүүгийн нөхцөл байдал болон бусад дотоод, гадаад орчны хүчин зүйлээс хамааран дараах асуудлуудад анхаарал хандуулах шаардлагатай байна. Үүнд:

1. Хорих байгууллага дахь хөдөлмөр эрхлэлт нэг хэвийн байдалтай. Үйлдвэрлэл нь техник, тоног төхөөрөмжийн хувьд зарим талаараа хоцрогдож, хуучирсан, бүтээмж муу, зарлага өндөртэй байдал нь цаг хугацаа ажлын бүтээмж, үйлдвэрлэж буй

бүтээгдэхүүн, үйлчилгээнд сөргөөр нөлөөлж байна.

2. Хорих ангиас суллагдсаны дараа ажлын байргүйн улмаас дахин гэмт хэрэг үйлдэж байна. Иймд төрийн болон төрийн бус байгууллагатай хамтран ажил ажилд зуучлах, тогтвор суурьшилтай ажиллахад дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай байна.

3. Хөдөлмөрийн дадал олгох сургалтыг хоригдлуудын сонирхол туршлагад тулгуурлаж тодорхой хэм хэмжээнд зохион байгуулах нь илүү ач холбогдолтой юм. Мөн тухайн нийгэмд шаардлагатай бараа бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэх. Олдоц ихтэй мэргэжлийг олгох сургалтыг үр дүнтэйгээр зохион байгуулж ажлын байранд зуучлах шаардлагатай байна.

4. Хоригдлыг хөдөлмөр эрхлэлтийн буурах, өсөх шалтгаан олон

1. Барилга угсралтын мужаан
2. Зөөгч
3. Арматурчин
4. Гагнуурчин
5. Барилгын засалчин
6. Фермийн операторч
7. Зуухны машинист, засварчин
8. Автын механикч
9. Цахилгаанчин
10. Сантехникч, хоолой угсрагч
11. Металл хийц угсралтын слесарь
12. Оёдолчин

Дээрх ажлуудаар ажлын дадал олгох, хөдөлмөр эрхлүүлэх бүрэн боломжтой гэж үзэж байна.

Хоригдлолд хөдөлмөрийн дадал олгох, ач холбогдол

Хорих байгууллагад хорих ял эдлэж байгаа хоригдол хөдөлмөр эрхлэн шагналын хоног авч, нэрийн дансандаа хөдөлмөрийн хөлс, цалингаа

хүчин зүйлсээс нөлөөлж байна. Жишээ нь: Ковид-19 цар тахалын хугацаанд нийт хөдөлмөр эрхэлсэн хоригдлын тоо буурсан ийм үед авах арга хэмжээ, төлөвлөгөө дутмаг байдал ажиглагдаж байна.

5. Хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын яамнаас 2021 онд гаргасан “Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтийн барометрийн судалгаа”-ны дүнгээс үзэхэд 2022 онд эрэлт ихтэй 520 ажил, мэргэжил бүртгэгджээ. Уг судалгаанд үйлдвэрлэл, аж ахуйн, барилгын туслах ажилтан, том оврын ачааны тэрэгний жолооч зэрэг ажлууд хамгийн эрэлт ихтэй байна.

Үндэсний статистикийн хорооны судалгаагаар дараах мэргэжил хамгийн их эрэлттэй байна. Үүнд:

байршуулан ажиллаж байгаа нь нийт хоригдлын багахан хувийг эзэлж байгаа нь хангалтгүй байна.

Цаашид мэргэжилгүй, ажиллах сонирхолтой хоригдол бүрийн судалгааг гаргаж үе шаттай мэргэжил олгох хөтөлбөрт хамруулж хөдөлмөр эрхлүүлэх нь оновчтой байна.

Хоригдолд хөдөлмөрийн дадал олгож, хөдөлмөр эрхлүүлсэнээр хүмүүжил, ялын хугацаанд нөлөөлөх, давтан гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, сурсан мэргэжилээрээ цаашид ажиллах, нийгэмд суллагдан гараад тогтвор сууршилтай ажиллаж, амьдрах нөхцөл бүрдэх юм.

Нийгэмд гарах гэмт хэргийн гаралт багсаж архидалд, ядуурлын түвшин буурах зэрэг олон ач холбогдолтой юм.

Мөн хөдөлмөрийн дадал олгох, мэдлэг, ур чадварыг үнэлэх, баталгаажуулах гэрчилгээжүүлэх ажлыг зохион байгуулах бөгөөд ингэснээр нийгмийн амьдралд дахин хөл тавьж буй залуучууд богино хугацаанд ажлын байртай болох, өрхийн орлогоо дэмжих, цаашилбал хамт олон дунд төлөвших, дахин гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдох эрсдэлийг бууруулах ач холбогдолтой юм.

ДҮГНЭЛТ. Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт нь зөвхөн хорих ангийн үйлдвэрлэл, дотоод зохион байгуулалттай холбоотой асуудал биш, харин нийгмийн аюулгүй байдал, хүний эрх, эдийн засгийн үр ашиг, хөдөлмөрийн зах зээл, давтан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зэрэг олон талт бодлогын хүрээнд авч үзэх шаардлагатай чухал сэдэв юм. Өгүүлэлд дурдаж буйчлан, дэлхийн улс орнуудын туршлагаас харахад хоригдлыг хөдөлмөр эрхлүүлэх нь олон нийтийн дунд амжилттай нийгэмшүүлэх, зан үйлд эерэг нөлөө үзүүлэх, хоригдлын ухамсарт хандлагыг төлөвшүүлэх, суллагдсаны дараа амьдралд бие даан хөл тавих чадамжийг бүрдүүлэх гол хэрэгсэл болж байна. Монгол Улсад хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх эрх зүйн орчин харьцангуй сайн бүрдсэн ч, түүнийг хэрэгжүүлэхэд тулгамдаж буй асуудлууд, хязгаарлагдмал нөхцөл байдал байсаар байна.

Үүнд, үйлдвэрлэлийн техник, технологийн хоцрогдол, мэргэжлийн сургалтын үр нөлөө сул байдал, ажил олголтын тогтолцоо бүрэн төлөвшөөгүй, хөдөлмөрийн үр дүнд өгч буй урамшуулал, нийгмийн хамгааллын арга хэмжээ хангалтгүй байгаа зэрэг асуудлууд орно.

Өгүүлэлд дүгнэж буйгаар, хоригдлыг хөдөлмөр эрхлүүлэх нь дараах үндсэн ач холбогдолтой. Үүнд:

- Хоригдолд мэргэжил, ур чадвар олгож, суллагдсаны дараа ажил хөдөлмөр эрхлэх боломжийг бүрдүүлнэ;
- Ялтныг ухамсартайгаар хүмүүжүүлж, давтан гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг бууруулна;
- Шүүхийн шийдвэрээр тогтоосон торгууль, хохирлыг барагдуулахад тус дэмжлэг болно;
- Нийгмийн харилцаанд бие даан, хариуцлагатай, ухамсартай оролцох чадварыг хөгжүүлнэ;
- Ажил хөдөлмөрөөр дамжуулан хувь хүний сэтгэл зүйд эерэг нөлөө үзүүлж, зорилго чиглэлтэй болгоно;
- Нийгмийн аюулгүй байдал, ядуурал, архидалт, ажилгүйдлийг бууруулахад хувь нэмэр оруулна.

Мөн олон улсын жишгийг авч үзвэл, хөдөлмөр эрхлэлтийг хоригдлын эрх, сэтгэл зүйн онцлог, нас, эрүүл мэнд, мэргэжлийн чиг баримжаа, нийгэмд эрэлттэй байгаа ажлын байртай уялдуулан зохион байгуулж байгаа нь илүү тогтвортой, үр дүнтэй шийдэл болж байна. Энэ утгаараа Монгол Улсад ч мөн ийм уялдаа холбоог сайжруулах, үр дүнг хэмжих шалгуур, механизмыг боловсронгуй болгох шаардлагатай.

Цаашид дараах чиглэлд анхаарч, бодлого боловсруулах шаардлагатай байна:

1. Хорих байгууллагын дотоод бүтэц, тоног төхөөрөмжийг шинэчлэх, технологийн дэвшилд нийцүүлэх;
2. Ажил мэргэжлийн чиг баримжаатай сургалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох, үр дүнг үнэлэх механизм бүрдүүлэх;
3. Хөдөлмөрийн үр дүн, цалин хөлсний зохистой бодлогыг хэрэгжүүлэх;
4. Суллагдсаны дараа ажлын байранд зуучлах, нийгэмд буцан

оролцоход чиглэсэн дэмжих хөтөлбөрүүдийг өргөжүүлэх;

5. Төр, төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлийн түншлэлийг бий болгох замаар олон талт оролцоог хангах;

6. Хоригдлын хөдөлмөрийг зөвхөн ашигтай үйлдвэрлэл бус, хүмүүжлийн чухал хэрэгсэл хэмээн үзэх хандлагыг нийгмийн бүх түвшинд төлөвшүүлэх.

Иймд хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг зөв зохион байгуулах нь эрүүгийн бодлогын үр нөлөөг дээшлүүлэх, хүний эрхийг хангах, нийгмийн тогтвортой хөгжлийг хангах суурь нөхцөл болох нь энэхүү судалгаагаар батлагдаж байна.

ХОРИХ АНГИАС ГАДНА ГЭРЭЭГЭЭР ХӨДӨЛМӨРЛҮҮЛЖ БАЙГАА ХОРИГДЛУУДАД ТАВИХ ХЯНАЛТЫН АСУУДАЛ

М.Баяндүүрэн

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн
удирдлага, стратегийн 8023 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Хорих байгууллага, алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах, хэсэг салбарт гарч ажиллаж байгаа хоригдлуудад тавих хяналт, ялангуяа хорих ангиас гадуур гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хориглуудад тавих хяналт харуул хамгаалалтыг сайжруулах, тэдгээрийн дундаас оргох болон бусад төрлийн гэмт хэрэг, зөрчил дутагдал гарахаас урьдчилан сэргийлэхэд тус сэдвийн судалгааны ажлын зорилго оршино.

Түлхүүр үг. гэрээ, хөдөлмөрлөлт, эрх зүйн орчин, хяналт, харуул хамгаалалт

Оршил. Гэмт хэрэгт холбогдож шүүхийн шийтгэх тогтоолоор хорих ялаар шийтгүүлэн хорих анги, байгууллагад ял эдэлж байсан хоригдлуудын зүгээс алба хаагчдын биед халдах, оргох, дахин гэмт хэрэг үйлдэх тохиолдлууд аль ч үед гарсаар ирсэн. Мөн хоригдсон этгээдүүдийн зүгээс оргох гэмт хэрэг үйлдэх явцдаа иргэдийн амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгөнд халдах, бусдын амар тайван байдлыг алдагдуулах тохиолдлууд ч тодорхой тоогоор гарч байсан нь анхаарал татахаар явдал юм.

Хорих байгууллагын үе үеийн удирдлага, салбар, нэгжийн дарга, алба хаагч нар нь хорих байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах, хоригдогсдын зүгээс гарч болзошгүй орголт, гэмт хэрэг, ноцтой зөрчил дутагдлаас урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр бүхий л ажил, арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж байсны үр дүнд хорих байгууллагын өөрчлөлт, шинэчлэлт тухай бүр хийгдсээр ирсэн.

Гэхдээ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд зааснаар хоригдлыг хөдөлмөрлөх нөхцөл боломжоор хангах, гэм хорын төлбөрийг барагдуулах зорилгоор өөрийн үйлдвэрлэл, гадна аж ахуй ажил, хувийн

хэвшилтэй гэрээ байгуулан хөдөлмөрлүүлэх тохиолдол их байдаг нь хоригдлуудын дундаас оргох, дахин гэмт хэрэг гарсаар байгаа нь сүүлийн жилүүдэд хорих ангид гарч байгаа учралуудаас харахад тодорхой ажиглагддаг.

Түүнчлэн гэрээт хэсэг салбарт хоригдол гаргаж ажиллуулах нь нийгмийн бүтээн байгуулалт, улс орны хөгжил дэвшилд хувь нэмэр оруулж байгаагийн нэг хэлбэр юм. Мөн хоригдлуудыг нийгэмшүүлэх, ажил хөдөлмөрөөр хангах, хорих ял эдлэх хугацаанд нь гэм хорын төлбөрийг нь барагдуулах гэх мэт олон эерэг тал бий. Хорих анги, байгууллагын хэсэг салбарт болж өнгөрсөн сөрөг зүйлсээс шалтгаалан хэсэг салбарыг татан буулгах, хууль, эрх зүйн зохицуулалтаас хасах явдал байж таарахгүй, тийм зүйл ч болохгүй байх.

Иймд хорих анги, байгууллагын хэсэг салбарт гарч ажиллаж байгаа хоригдлуудад тавих хяналт, харуул хамгаалалтын өнөөгийн байдал ямар байгаа, гарч байгаа зөрчил дутагдлын шалтгаан нөхцөлийг судлах, цаашдаа харуул хамгаалалтыг хэрхэн сайжруулах, үүрэг гүйцэтгэж байгаа алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах,

сүүлийн үеийн техник технологийн хяналтыг нэвтрүүлэх нөхцөл боломжыг судлах хэрэгцээ шаардлага тулгарч байна.

Нэг. Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт болон гэрээгээр хөдөлмөрлүүлэхэд тавих хяналт, харуул хамгаалалтын ойлголт, эрх зүйн зохицуулалт

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь үйл ажиллагаа явуулах үндсэн чиг үүргийн хувьд эрүүгийн болон иргэний хэргийн талаар гарсан шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх зорилготой байгууллага юм. Тус байгууллагын үндсэн чиг үүргийн нэг болох эрүүгийн хэргийн талаар гарсан шүүхийн шийтгэх тогтоолын хэрэгжилтийг хангах явцдаа хоригдлын үйлдсэн гэмт хэргийнх нь хор уршгийг ойлгуулах, хүмүүжүүлэх, засан сайжруулах нөлөөллийн арга хэмжээг тогтмол авч ажилладаг бөгөөд энэ нь тухайн хоригдлыг нийгэмшүүлэх нэг хэлбэр болдог. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 219 дүгээр зүйлийн 219.1 дэх хэсэгт “Хоригдлыг эрх зүйн мэдээллээр хангах, хөдөлмөрийн дадлага, мэргэжлийн баримжаа олгох, ур чадвар, мэдлэг боловсролоо дээшлүүлэхэд нь тусалцаа үзүүлэх, ардын уламжлалт зан үйлд сургах болон хүсэл, сонирхолд нь үндэслэн эерэг зан үйлд төлөвшүүлэх бусад хэлбэрээр нийгэмшүүлэх ажлыг зохион байгуулна” гэж заасан байдаг.

Мөн нийгэмшүүлэх ажил нь эрүүгийн ялын зорилгыг хангах, бие даан зөв амьдрах чадавхыг суулгахад чиглэгдсэн тухайн хоригдлын хувийн байдалд тохирсон эерэг зан үйлд төлөвшүүлэх талаар зохион байгуулж байгаа хэд хэдэн төрлийн цогц үйл ажиллагаа юм. Үүнд сургалт, хөдөлмөр эрхлэлт, ахуй нөхцөл, эрүүл мэндийн байдал хамаарна.

Энэ бүгдээс үзэхэд хорих байгууллагад ял эдэлж байгаа хоригдлыг хөдөлмөрлүүлэх явдал нь хоригдлын зан байдалд эергээр нөлөөлөх гол хүчин зүйлсийн нэг юм. Хоригдлууд нь хөдөлмөрлөх явцдаа өөрийгөө дайчлах, гэмт санаа бодлоосоо татгалзах, хөдөлмөрийн дадлага, туршлагыг хуримтлуулж аливаа хатуужлыг өөртөө суулгах, хорих ялын хугацаа дуусаад суллагдсаныхаа дараа нийгэмд ажиллаж, амьдрах боломж нөхцөл нь бүрдэж байдаг гэж ойлгож болох юм. Зарим тохиолдолд хоригдлын хөдөлмөр эрхэлж байгаа байдлаар нь хүртэл засрал хүмүүжлээ хэрхэн олж байгааг тодорхойлдог тохиолдол ч байдаг. Тэгвэл хоригдлын засрал хүмүүжил, ял хэргийн байдлаас нь хамаарч хорих ангийн аж ахуй ажил, бусад байгууллагуудад гэрээгээр хөдөлмөрлүүлэх тохиолдол олон байдаг. (М.Алтан-Очир, 2020)

Хоригдлыг хорих ангиас гадна гэрээгээр хөдөлмөрлүүлэх гэдэг нь: хоригдлын үйлдсэн гэмт хэрэг, ял шийтгэлийн тодорхой хувийн эдэлсэн байдал, хувийн зан чанар, засрал хүмүүжил зэргийг нь харгалзан, үйлдсэн гэмт хэргийн хохирол, гэм хорын төлбөрийг барагдуулах, улс орны бүтээн байгуулалтад хувь нэмэр оруулах зорилгоор гэрээ байгуулан хорих ангиас гадуур байршуулан харуул хамгаалалтын хяналтад эрх бүхий албан тушаалтны зөвшөөрлөөр гаргаж ажиллуулж байгаа тохиолдлыг хэлж болох юм.

Хорих ангиас гадуур гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудаас гадна хорих ангийн аж ахуй ажил болох малын хэсэг, хадлан, ногоо тарих, хураах гэх мэт хоригдлуудыг гаргаж ажиллуулж байгаа тохиолдол олон байдаг. Хорих ангийн байрлалаас

гарч ажиллаж байгаа хоригдол бүр зөвхөн гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа тохиолдол гэж ойлгож болохгүй юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын харьяа хорих анги, байгууллагуудаас гадна хөдөлмөрлөж байгаа хоригдлуудыг ерөнхий хэллэгээр нь “Хэсэг, салбар” гэж нэршилтэйгээр гаргаж ажиллуулж байна.

Хэсэг, салбар гэдэг нь хорих ангид ял эдэлж байгаа хоригдлуудын тодорхой хэсгийг, хорих ангиас гадна харуул хамгаалалтын хяналтад хорих ангийн аж ахуй ажил мөн гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлууд гэж хэлж болно.

Тэгвэл хорих ангийн гадна аж ахуй ажил, гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудын дундаас орголт, гэмт хэрэг, ноцтой зөрчил дутагдал гарахаас урьдчилан сэргийлэх гол хүчин зүйлийн нэг нь харуул хамгаалалтын болон техник, тоног төхөөрөмжийн хяналт юм.

Хорих байгууллагатай холбоотой харуул хамгаалалтын хяналтын утгыг тодорхойлохдоо **харуул гэж:** Тогтоосон газар, объект, цэгт хуулиар хүлээсэн үүргийг хэрэгжүүлж буй ажилтан, **хамгаалалт гэж:** “Шүүхийн хүчин төгөлдөр таслан шийдвэрлэх тогтоолоор хорих ялаар шийтгэгдсэн ялтны зүгээс нийгэм, иргэн, ажилтан, албан хаагч, ялтны /хоригдол/ хооронд гарч болзошгүй гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, тэдний аюулгүй байдлыг хангах, зорилгоор нийгмээс тусгаарлан хяналт тавих үйл ажиллагааг хэлнэ, **хяналт гэж:** Ял эдлүүлэх ажиллагааг хуулийн хүрээнд зохион байгуулахад харуул хамгаалалтын ажилтнаас галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл, хамгаалалтын бүс, тэдгээрийн техник, тоног төхөөрөмж, албаны нохой, болзошгүй

ажиллагааны үед ажиллах төлөвлөгөөг ашиглан хэрэгжүүлж буй арга хэмжээг хэлж болно гэж тодорхойлсон байна. (Б.Нямгомбо, Хорих байгууллагын харуул хамгаалалтын үйл ажиллагаа, 2013)

Хорих байгууллагын **техник, тоног төхөөрөмжийн хяналт гэж:** хорих байгууллагын болон алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах, хоригдлуудын эрхийг хамгаалах зорилгоор холбогдох хууль, эрх зүйн зохицуулалтаар зөвшөөрөгдсөн, тухайн байгууллагад ашиглагдаж буй техник, тоног төхөөрөмжийг ашиглан хяналт тавьж байгаа үйл явцыг хэлж болох юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 217 дугаар зүйлийн 217.1 дэх заалтад “Нээлттэй хорих ангид ял эдэлж байгаа хорих ялын 50-иас дээш хувийг эдэлсэн хоригдлыг харуул хамгаалалтгүй, 50-иас доош хувийг эдэлсэн хоригдлыг хорих ангийн өөрийн үйлдвэрлэл болон хорих ангиас гадуур прокурорын зөвшөөрлөөр гэрээний үндсэн дээр харуул хамгаалалттай хөдөлмөрлүүлж болно” гэж заасан бол Хорих ангийн харуул хамгаалалтын журамд зааснаар “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 217 дугаар зүйлийн 217.1 дэх хэсэгт заасан шаардлагыг хангасан, нээлттэй хорих ангийн энгийн болон тусгай зэрэглэлд ял эдэлж буй хоригдлын мэргэжил, боловсрол, ял шийтгэл, хувийн байдал, засрал хүмүүжлийг судалсны үндсэн дээр хамгаалалтын бүсээс гадна харуул хамгаалалтын зохих шаардлагыг хангасан нөхцөлд, прокурорын бичгээр өгсөн зөвшөөрлийг үндэслэн хөдөлмөрлүүлж болно” гэж тус тус заасан байна.

Энэ нь хорих ангиас гадна гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудыг тодорхой шаардлага,

шалгуур үзүүлэлтээр гаргаж хөдөлмөрлүүлж байгаа нь гарч болзошгүй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлж байгаа нэг хэлбэр юм. Гэхдээ хорих ангиас алслагдсан аж ахуй ажил, гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудад тавих харуул хамгаалалтын болон техник, тоног төхөөрөмжийн хяналт хэрхэн байх талаар өнөөгийн хэрэгжиж байгаа хууль, журам, эрх зүйн зохицуулалтад тодорхой заагаагүй нь харуул хамгаалалтын хяналт сул байгаа нэг хэлбэр гэж ойлгож болно.

Ялтнууд /хоригдлууд/ олноороо нэг хэсэг болон ажиллаж байгаа үед, 25 түүнээс олон тоогоор ажиллаж байгаа тохиолдолд өндөрлөг харууцтай газар эргэн тойронд хяналт тавих боломжтой байхаар бодож харуулын цэгийг байгуулна.

Нэг нэгээс хол биш газар хоорондоо тусгаарлагдсан жижиг хэсгээр ялтнууд /хоригдлууд/ ажиллаж байх үед ерөнхий хилээр эргүүл ажиллуулна.

Хэсэг болгонд хоёр харуулыг зэвсэггүйгээр станцтай маягаар ажиллах хэрэгтэй.

Харуул хамгаалалт эрхэлсэн дэд дарга харуул хамгаалалтад дараах шаардлагыг хангасан байна.

- Түр хамгаалалтын зонн барьж, хамгаалалтын шугам байна гэж анхааруулсан тэмдэг тавина.
- Харуулын байр байгуулж харуулын байр, хамгаалалтыг

бүрэн хянах боломжоор хангахаар зохион байгуулна.

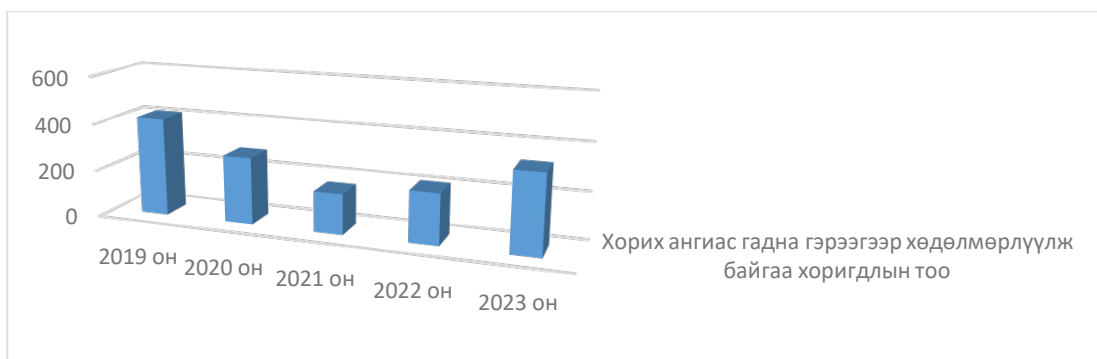
-Түр хугацааны харуулын байр нь халаах боломжтой хоол, ундаа идэж, уух боломжоор хангагдсан байна эдгээр шаардлагыг бүрэн хангасны дараагаар ажиллуулахыг зөвшөөрнө. (Ю.Сэрсэнжав, 2007)

Уг сурах бичигт дурдагдсан дээрх хэсэг нь хорих ангиас гадна гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудад нэг мөр хэрэгжүүлж хяналт тавьж болохоор заалтууд байгаа ч одоогийн хэрэгжиж байгаа хууль, журам бусад эрх зүйн зохицуулалтад тодорхой тусгаагүй нь хорих ангиудаас гарч ажиллаж байгаа хоригдлуудад тавих харуул хамгаалалтын үйл ажиллагаанд бүрэн хэрэгжиж байгаа нь тодорхой бус юм.

Хоёр: Өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ, судалгаа, техник технологийн

шинэчлэлийг нэвтрүүлэх арга хэмжээ, удирдлага зохион байгуулалт

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд 2019-2023 оны хооронд хорих ангиас гадна гэрээгээр хөдөлмөрлүүлсэн хоригдлуудыг харьцуулж авч үзэхэд: 2019 онд 416 хоригдол, 2020 онд 283 хоригдол, 2021 онд 170 хоригдол, 2022 онд 214 хоригдол, 2023 онд 334 хоригдлыг бусад аж ахуй нэгжтэй гэрээ байгуулан хөдөлмөрлүүлсэн байна.

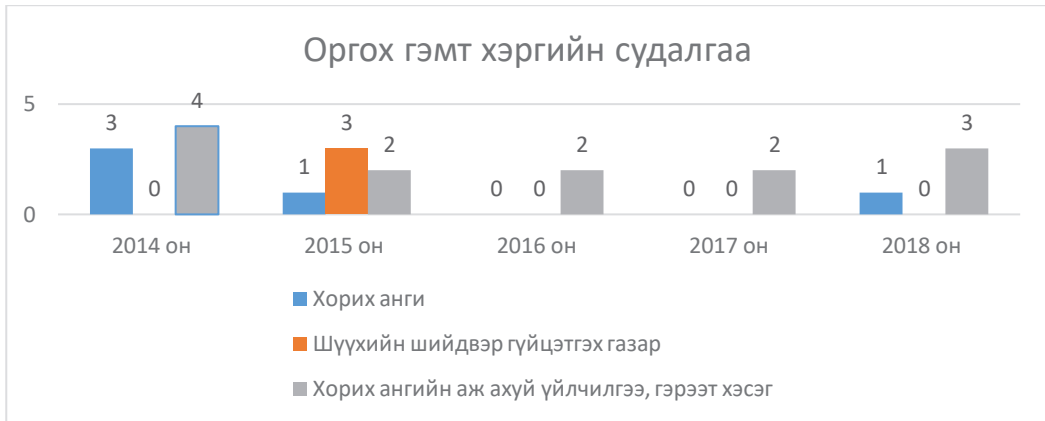
Дээрх судалгаанаас харьцуулж үзэхэд 2019-2021 онд хорих ангиас гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлын тоо буурсан үзүүлэлттэй байгаа ч энэ нь короновирус буюу covid-19 цар тахалтай холбоотой буурсан үзүүлэлт байх магадлалтай юм. Харин 2021 онтой 2022, 2023 онуудыг харьцуулахад гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлын тоо жил ирэх тус нэмэгдэж байгаа нь цаашид өсөх хандлагатай харагдаж байна.

Зөвхөн 2024 онд хорих ангиудаас гарч ажилласан хэсэг, салбаруудыг тоон үзүүлэлтээр нь судлахад малын хэсэг 54, байрлан ажилласан 15, өдрөөр гарч ажилласан 31, нийт 100 хэсэг салбар буюу давхардсан тоогоор 1205 хоригдол гарч ажилласан байна. Нэг жилд давхардсан тоогоор 1205 хоригдол хорих ангийн байрлалаас гарч ажиллаж байгаа нь маш өндөр тоон үзүүлэлт юм.

2014-2018 оны хооронд хорих анги, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар,

хорих ангийн аж ахуй ажил, хэсэг салбараас үйлдэгдсэн оргох гэмт хэргийн судалгааг ангилан авч үзэхэд: 2014 онд хорих ангиас 3 хоригдол, хорих ангийн аж ахуйн ажил, гэрээт хэсгээс 4 хоригдол, 2015 онд хорих ангиас 1 хоригдол, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газраас 3 хоригдол, хоригдогч, хорих ангийн аж ахуйн ажил, гэрээт хэсэг, салбараас 2 хоригдол, 2016 онд хорих анги, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газраас оргох гэмт хэрэг үйлдэгдээгүй бол хорих ангийн аж ахуйн ажил, гэрээт хэсэг, салбараас 2 хоригдол, 2017 онд хорих анги, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газраас оргох гэмт хэрэг үйлдэгдээгүй бол хорих ангийн аж ахуйн ажил, гэрээт хэсэг, салбараас 2 хоригдол, 2018 онд хорих ангиас 1 хоригдол, хорих ангийн аж ахуйн ажил, гэрээт хэсэг, салбараас 3 хоригдол оргох гэмт хэрэг үйлдэгдсэн байна.

Зураг 2. Оргох гэмт хэргийн гаралт

Судалгаанаас үзэхэд 2014-2018 онд хорих ангиас нийт 5, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газраас 3, хорих ангийн аж ахуй ажил, гэрээт хэсэг салбараас 13 хоригдол оргох гэмт хэрэг үйлдэгдсэн байх бөгөөд хорих ангийн аж ахуй ажил, гэрээт хэсэг салбараас тус онуудад оргох гэмт хэрэг ихэнх нь буюу 61,9 хувь нь үйлдэгдсэн байгаа нь харагдаж байна.

Хорих анги, цагдан хорих байрнаас оргох гэмт хэрэг үйлдэгдэх явдал нь багасаж байгаа нь хамгаалалтын хашаа, харуул хамгаалалтын болон техник, тоног төхөөрөмжийн хяналт илүү сайжирсан, харуул хамгаалалтын хяналт хэрхэн тавих талаар Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль, Хорих ангийн харуул хамгаалалтын журам, Хорих байрны дотоод журамд тодорхой тусгаж өгсөнтэй шууд холбоотой юм. Харин хорих ангийн аж ахуй ажил, хэсэг салбарт эсрэгээрэй оргох гэмт хэрэг буурахгүй байгаа нь хорих ангийн хэсэг салбарын харуул хамгаалалт хэрхэн байх талаар өнөөгийн хэрэгжиж байгаа хууль, эрх зүйн зохицуулалтад тодорхой заагаагүй, харуул хамгаалалт болон техник, тоног төхөөрөмжийн хяналт сул

байгаатай холбоотой байж болзошгүй байна.

Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Алсан хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн 2 дугаар хавсралтын 7 дугаар зүйлийн 7.4.27 дахь хэсэгт зааснаар “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын технологийн дэвшлийг инновацад суурилан хөгжүүлнэ” гэсэн заалтын хүрээнд хорих байгууллагын технологийн шинэчлэлийг хөгжүүлэх шаардлага тулгарч байгаа юм. Дээрх бодлогын баримт бичгийн хүрээнд хамгийн эхэнд хорих ангийн аж ахуй ажил, хэсэг, салбарт гарч ажиллаж байгаа хоригдлуудад тавих хяналтын асуудал, технологийн шинэчлэлтийг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 243 дугаар зүйлийн 243.1.3 дахь хэсэгт “Дулаан, хөдөлгөөн мэдрэх дохиолол, цахилгаан хүчдэлийн шугам, дүрс бичлэгийн хяналт бүхий зурвас” гэсэн заалт байдаг бөгөөд энэ нь хорих ангийн хэсэг салбарт мөн адил хамаарах юм.

Хорих ангийн аж ахуй ажил, хэсэг салбар нь ихэнхдээ хорих ангиас алслагдмал байрладаг тул телекамер болон бусад техник, технологийн хяналтыг нэвтрүүлэхэд хүндрэлтэй

байдаг. Тиймээс алсаас хянах боломжтой, авч явахад хялбар, ямар ч газар байршуулаад хяналт тавих боломжтой, хорих байгууллагын үйл ажиллагаанд тохирсон техник технологийг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Өнөөгийн техник технологийн дэвшил хөгжиж байгаа эрэн үед хамгийн боломжтой телекамер болох 4G буюу үүрэн холбооны сүлжээ ашиглаж хяналт тавьдаг телекамерыг хорих ангийн аслагдсан хэсэг, салбарт нэвтрүүлэх бүрэн боломжтой юм.

Хүснэгт 1. Хэсэг, салбарт ашиглагдах боломжтой телекамерын судалгаа

№	Нэр, загвар	Зураг	Хүчин чадал	Үнийн судалгаа
1	Ухаалга нарны камер, /Intelligent solar camera/		6 megapixels, 380 эргэдэг, 2 тал руу тусаж хяналт тавих боломжтой, 4ж үүрэн холбооны сүлжээ ашигладаг, дэмждэг нарны гэрлээр цахилгаан хуримтлуулдаг	270,000 төгрөг
2	Ухаалга нарны камер, /Intelligent solar camera/		5 megapixels, 380 эргэдэг, 2 тал руу тусаж хяналт тавих боломжтой, 4ж үүрэн холбооны сүлжээ ашигладаг, дэмждэг нарны гэрлээр цахилгаан хуримтлуулдаг	220,000 төгрөг
3	Гудамжны нарны камер /AI solar street camera/		8 megapixels, 380 эргэдэг, 2 тал руу тусаж хяналт тавих боломжтой, 4ж үүрэн холбооны сүлжээ ашигладаг, дэмждэг нарны гэрлээр цахилгаан хуримтлуулдаг, давхар гэрэлтүүлэгтэй.	330,000 төгрөг

Дээрх телекамеруудыг ашиглахад EseeCloud(IP Pro, VR Cam) аппликэйшн ашиглаж хяналт тавих бөгөөд үүрэн холбооны сүлжээтэй ямар ч газраас хяналт тавих боломжтой. (iCSeeCamers, n.d.)

Хүснэгт 2. 4G телекамерын төхөөрөмж ашиглах давуу болон сул тал

Давуу тал	Сул тал
- 4G сүлжээтэй ямар ч газар ашиглах боломжтой - Авч явахад хялбар - Хаанаас ч хянах боломжтой - Хорих ангиас гарч ажиллаж байгаа бүх хэсэг салбарт суурилуулах боломжтой	- Зөвхөн үүрэн холбооны 4G сүлжээг шаарддаг бөгөөд сүлжээгүй хэсэг салбарт ашиглах боломжгүй.

- Цахилгаан шаардахгүй өөрөө, нараар эрчим хүчээ хуримтлуулдаг - DVR төхөөрөмж болон кабелин утас ашиглах шаардлагагүй.	
--	--

2024 оны 10 дугаар сарын 21-ний өдрийн байдлаар Монгол Улсын хүн амьдрах боломжтой нийт газар нутгийн 23.8 хувь нь газрын болон үүрэн холбооны 4G сүлжээ нэвтэрсэн ба үлдсэн газар нутаг нь ямар нэг сүлжээнд холбогдоогүй байна. (Цахим хөгжил, 2024)

Монгол улсын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд сүлжээгүй газар 76,2 хувийг эзэлж байгаа ч 2024 онд хорих ангиудаас гарч ажилласан 100 хэсэг, салбараас 3 хэсэг салбарыг л сүлжээгүй газар байршуулан хөдөлмөрлүүлэх ажлыг зохион байгуулсан байна. Тэгэхээр үүрэн холбооны сүлжээ ашиглаж нэвтрүүлэх боломжтой тоног төхөөрөмжүүдийг хорих ангийн хэсэг салбарт байршуулж хяналт тавих боломжтой гэдэг нь бас нэгэн байдлаар тодорхой болж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 243 дугаар зүйлийн 243.1.3 дахь хэсэгт “Дулаан, хөдөлгөөн мэдрэх дохиолол, цахилгаан хүчдэлийн шугам, дүрс бичлэгийн хяналт бүхий зурвас” гэж заасан байдаг. Хуульд “Хөдөлгөөн мэдрэх дохиолол” гэж заасан нь нэг талаараа GPS ашиглаж хорих ангийн хэсэг салбарт хөдөлмөр эрхэлж байгаа хоригдлын хөдөлгөөнийг мэдэрч хяналт тавих боломжтой гэсэн ойлголт байж болох юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд зааснаар хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ялын нэг хэлбэр буюу зөрчих эрхийг хязгаарлах ялаар шийтгүүлсэн ялтанд хяналт тавих зорилгоор ашиглаж байгаа цахим бугуйвчийг хорих ангийн хэсэг, салбарт

гарч ажиллаж байгаа хоригдолд зүүлгэж ашиглах боломжтой юм.

Цахим бугуйвчийг хорих ангийн хэсэг салбарт гарч ажиллаж байгаа хоригдолд зүүлгэж хяналт тавих явдал нь ялыг давхардуулан оногдуулж байгаа хэлбэр юм шиг ойлголт төрүүлж байгаа ч зөрчих эрхийг хязгаарлах ялаар шийтгүүлсэн ялтанд цахим бугуйвчийг зүүлгэснээр шүүхийн шийдвэрээр шийтгэгдсэн ялын бодлогыг хэрэгжүүлж байгаа хэлбэр юм. Харин хорих ангийн хэсэг салбарт гарч ажиллаж байгаа хоригдолд цахим бугуйвчийг зүүлгэсэн тохиолдолд хорих байгууллагын аюулгүй байдал, хоригдлуудын дундаас гарч болзошгүй орголт, гэмт хэрэг, зөрчил дутагдал гарахаас урьдчилан сэргийлж байгаа нэг хэлбэр гэж ойлгож болно. Мөн байршил чиглэл зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын асуудлаараа бас ялгаатай. Жишээ нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 170 дугаар зүйлийн 170.4 дэх хэсэгт зааснаар “Ялтан зорчих эрхийг хязгаарлах ял эдлүүлэх журмыг ноцтой зөрчсөн тохиолдолд зорчих эрхийг хязгаарлах ялыг хорих ялаар солино” гэж заасан байдаг бол мөн хуулийн 211 дүгээр зүйлийн 211.1 дэх хэсэгт заасан “Хорих ангид мөрдөх хууль тогтоомж, тэдгээрт нийцүүлэн эрх бүхий албан тушаалтнаас баталсан дүрэм, журам, хорих байгууллага, алба хаагчийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг заавал биелүүлэх” гэсэн заалт байдаг бөгөөд зөрчсөн тохиолдолд 227 дугаар зүйлийн 227.1.1 “Хоног, сар, улирал, жилд авах түр, удаан хугацааны уулзалт, эсхүл утсаар ярих эрхийг 3 сар хүртэл

хугацаагаар хасах”, эсхүл 227 дугаар зүйлийн 227.1.3 “Тухайн сар, улирал, жилд олгосон шагналын хоногийг хасах” сахилгын шийтгэл оногдуулах хэмжээ авна. Харин хоригдол оргох гэмт хэрэг үйлдэх хэмжээний үйлдэл гаргасан бол Эрүүгийн хуулийн 21.11 дүгээр зүйлийн 21.11-1 дэх хэсэгт “Баривчлагдсан, цагдан хоригдсон яллагдагч, цагдан хоригдсон шүүгдэгч, эсхүл хорих ял шийтгүүлсэн ялтан оргон зайлсан бол зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэснийг баримлана. Тиймээс цахим бугуйвчийг ашиглаж байгаа хэлбэр нь өөр учир ялыг давхардуулж байгаа хэлбэр гэж ойлгож болохгүй юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 217 дугаар зүйлийн 217.1 дэх хэсэгт “Нээлттэй хорих ангид ял эдэлж байгаа хорих ялын 50-иас дээш хувийг эдэлсэн хоригдлыг харуул хамгаалалтгүй, 50-иас доош хувийг эдэлсэн хоригдлыг хорих ангийн өөрийн үйлдвэрлэл болон хорих ангиас гадуур прокурорын зөвшөөрлөөр гэрээний үндсэн дээр харуул хамгаалалттай хөдөлмөрлүүлж болно” гэж заасан байдаг бөгөөд харуул хамгаалалтгүй хөдөлмөрлөж байгаа хоригдолд зүүлгэж хяналт тавих бүр ч илүү тохиромжтой юм.

Хүснэгт 3. Зөрчих эрхийг хязгаарлах ялаар шийтгүүлж байгаа ялтнуудад ашиглаж байгаа цахим бугуйвчийн төрөл, үнийн судалгаа.

№	Цахим бугуйвчийн загвар	Зураг	Үнийн судалгаа	Зөрчих эрхийг хязгаарлах ялыг хэрэгжүүлэхэд ашиглагдаж байгаа эсэх
1	S12W		780,000 төгрөг	Тийм
2	DDX04		420,000 төгрөг	Тийм

3	PT880		875,000 төгрөг	Тийм
---	-------	---	-------------------	------

Дээрх судалгаануудаас үзэхэд хорих ангийн хэсэг салбарт гарч ажиллаж байгаа хоригдлуудад цахим бугуйвчийг зүүлгэхэд дунджаар 140,228,000-292,250,000 төгрөгийн зардал гарахаар байна. Энэ нь одоогоор хорих ангиас гарч ажиллаж байгаа хоригдлуудад ашиглаж хяналт тавихад хэтэрхий өндөр дүнтэй зардал гарахаар байгаа тул хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй юм. Мөн цахим бугуйвчийг хоригдолд зүүлгэж хяналт тавихад техник тоног төхөөрөмж дутмаг эдийн засгийн хувьд зардал их хэмжээгээр гарах тул бүрэн хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй нөхцөл байдал үүсэж болох юм.

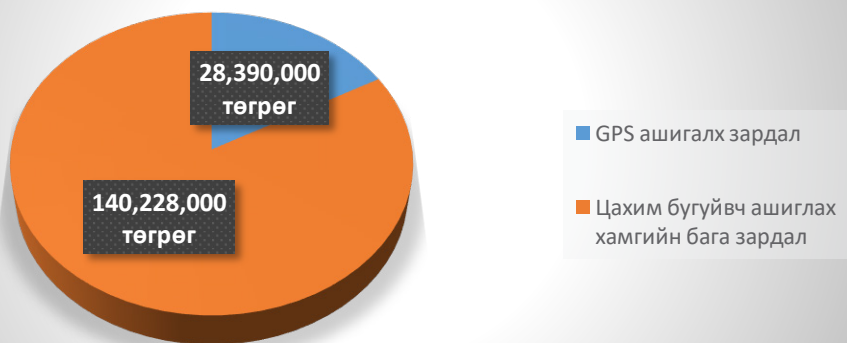
Иймд хоригдлын эд зүйл, байнга хэрэглэх хувцас хэрэгсэлд суулгах

Зураг 3. Цахим бугуйвч болон GPS төхөөрөмжийн үнийн дүнгийн харьцуулсан судалгаа:

боломжтой GPS төхөөрөмжийг судлахад: Бүгд найрамдах Япон улсад үйлдвэрлэгдсэн 3х3 см хэмжээтэй GPS-н нэг бүрийн үнэ 85,000 төгрөг байх бөгөөд хоригдлын байнга хэрэглэх хувцас хэрэгсэлд байршуулж, FindTag аппликэйшн ашиглаж хяналт тавих боломжтой юм.

Дээрх судалгаанаас тус GPS төхөөрөмжийн үнийг тооцоолж үзэхэд 28,390,000 төгрөгийн зардал гарахаар байх бөгөөд цахим бугуйвч ашиглах зардлын хамгийн бага үнэн дүн буюу 140,228,000 төгрөгөөс 111,838,000 төгрөгөөр бага буюу 79,8-аар бага үнэтэйгээр ашиглах боломжтой байна.

Үнийн дүнгийн харьцуулсан судалгаа

Хүснэгт 4. Судлагдсан GPS төхөөрөмжийг ашиглах давуу болон сул тал

Давуу тал	Сул тал
- Байршил заах төхөөрөмж нь сүлжээ харгалзахгүйгээр ажиллана. - Хяналт тавих дэлгэц нь 128 кб-н интернэтийн хурдаар хяналт тавих боломжтой. - Үнэ, гарах зардлын хувьд хямд - Шинэ батарей хийгдсэн тохиолдолд 1 жилийн хугацаанд тасралтгүй ажиллах боломжтой.	- Ямар нэгэн туршилт хийгдээгүй байгаа тул хоригдлын бие, эд зүйл хувцасанд байршуулахад хүндрэлтэй. - Хаяж гээгдүүлэх магадлал өндөр.

Гэхдээ дээрх судлагдсан GPS төхөөрөмжийг өмнө нь хорих байгууллагад ашиглагдаж байгаагүй тул туршилт хийж үзэх шаардлага тулгарч байна.

Дүгнэлт

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын харьяа хорих ангиудаас хоригдлуудыг аж ахуй ажил, гэрээгээр бусад байгууллагад хөдөлмөрлүүлэх тохиолдол олон байгаа бөгөөд энэ тоон үзүүлэлт нь жил ирэх тусам тоон үзүүлэлт нь өссөөр байна. Судалгаанаас үзэхэд хорих анги болон бусад салбар нэгжүүдээс үйлдэгдэж байгаа оргох гэмт хэрэг ихэнхдээ хорих ангийн гадна аж ахуй ажил, гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлууд дундаас гарч байгаа нь хэсэг салбарт тавих хяналт, харуул хамгаалалтын асуудалд анхаарал хандуулж сайжруулах арга хэмжээ авах нь зүйтэй юм. Төвлөрсөн хорих ангиудад телекамер, дохиолол, рентген төхөөрөмж, хамгаалалтын хашаа болон бусад тоног төхөөрөмжүүдийг ашиглаж, хоригдлуудад хяналт тавих боломж нөхцөл сайжирч байгаа нь сайн боловч сүүлийн жилүүдэд хорих ангийн хэсэг салбаруудаас оргох болон бусад төрлийн гэмт хэрэг гарч байгаа нь хяналт сул байгаагийн сөрөг тал ажиглагдаж байна. Мөн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон бусад холбогдох хууль журамд хорих ангиас гарч ажиллаж

байгаа хоригдлуудад харуул хамгаалалтын болон техник тоног төхөөрөмжийг хяналтыг хэрхэн байх талаар тодорхой тусгаагүй нь хяналт сул байгаагийн нэг хэлбэр гэж ойлгож болохоор байна. Тиймээс хорих ангиас алслагдсан аж ахуй ажил, гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудад тавих хяналт, харуул хамгаалалтын сайжруулах, тэдгээрт тохирсон сүүлийн үеийн техник, тоног төхөөрөмжийн хяналтын нэвтрүүлэх нь зүйтэй юм.

Санал

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, хорих ангийн харуул хамгаалалтын журамд хорих ангийн гадна аж ахуй үйлчилгээ, гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудад тавих харуул хамгаалалтын хяналт, хэдэн хоригдолд хэдэн харуул хамгаалалтын алба хаагч байх, хамгаалалтын техник тоног төхөөрөмж, хашаа, зурвасыг хэрхэн байршуулах гэх мэт олон зүйлсийг тодорхой тусгах нь зүйтэй. Эсхүл зөвхөн хорих ангиас гадна алслагдмал аж ахуй ажил, гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлуудад тавих харуул хамгаалалтын талаар журам, заавартай болох шаардлагатай байна.

Техник технологи хурдацтай хөгжиж байгаа эрэн үед мөн “Алсын хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хэрэгжилтийг хангах, хорих

байгууллагад хэрэгжих, хоригдлуудад хяналт тавихад тохирсон тоног төхөөрөмж, ялангуяа хорих ангиас гадна гэрээгээр хөдөлмөрлүүлж байгаа хоригдлууд болон аж ахуй ажилд гарч ажиллаж байгаа хоригдлуудад тавих хяналт, харуул хамгаалалтыг сайжруулж, техникийн хяналтыг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Ашигласан эх сурвалжийн

Нэг. Эрх зүйн баримт бичиг

- Төрийн мэдээлэл эмхтгэл. №24
- а. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль.
- б. Эрүүгийн хууль
- с. Сэжигтэн яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль
- Алсын хараа-2050
- Засгийн газраас Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагыг хөгжүүлэх дунд хугацааны хөтөлбөр
- Монгол Улсын хууль зүй дотоод хэргийн сайдын 2017 оны 07 дугаар сарын 25-ны өдрийн А\197 дугаар тушаалаар батлагдсан “Хорих ангийн харуул хамгаалалтын журам”

- Монгол Улсын хууль зүй дотоод хэргийн сайдын 2017 оны 07 дугаар сарын 04-ний өдрийн А\183 дугаар тушаалаар батлагдсан “Хорих ангийн дотоод журам”
- Монгол Улсын хууль зүй дотоод хэргийн сайдын 2014 оны 11 дүгээр сарын 24-ний өдрийн дугаар А/209 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Хорих байрны дотоод журам”

Хоёр. Сурах бичиг, нэг сэдэвт бүтээл, гарын авлага

- Нямгомбо.Б Хүрэлбаатар.Ч Хорих байгууллагын харуул хамгаалалтын үйл ажиллагаа. УБ. 2013.
- Сэрсэнжав.Ю Хорих ял эдлүүлэх байгууллагын харуул хамгаалалт. УБ. 2007.
- Алтан-Очир.М Хорих ял эдлүүлэх дэглэм. УБ. 2020.

Гурав. Цахим хуудас

- www.legalinfo.mn
- www.cd.gov.mn
- mddc.gov.mn
- www.icseecam.com
- www.icn.mn

ХОРИХООС ӨӨР ТӨРЛИЙН ЯЛ ШИЙТШҮҮЛСЭН ЭТГЭЭДИЙГ ЭРЭН СУРВАЛЖЛАХ АЖИЛЛАГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН АСУУДАЛ

Д.Мөнхтөр

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн удирдлага, стратегийн 8023 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Аливаа судалгааны ажил нийгэмд тулгамдаж буй тодорхой асуудлыг судалж, түүнийг шийдвэрлэх арга замыг тодорхойлохыг зорьдог.

Энэхүү нийтлэлээр хорихоос өөр төрлийн ял албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээд оргон зайлсхийсэн үед эрэн сурвалжлах ажлыг практикт тулгамдаж буй асуудлыг илрүүлж, эрэн сурвалжлах ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, шийдвэрлэх арга замыг дэвшүүлэхэд оршино.

Түлхүүр үг. Хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн этгээд, эрэн сурвалжлах ажиллагаа, эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт, өнөөгийн байдал

Оршил. Цагдаагийн байгууллагын эрэн сурвалжлах ажиллагаа нь иргэний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх, шуурхай, тасралтгүй, мэдээллийн нэгдсэн стандарттай, хүртээмжтэй байх зарчмыг баримталдаг бөгөөд “Цагдаагийн эрэн сурвалжлах сан”-д бүртгэн эрэн сурвалжлах ажиллагааг явуулдаг ASAP санд нийт 29 төрлийн эрэн сурвалжлах ажиллагаа хамаарна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаатай холбоотой төлбөр төлөгчийн эд хөрөнгийг эрэн сурвалжлахаас гадна хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн ялтан, этгээдийг эрэн сурвалжилдаг байна. Ялтан этгээдийг эрэн сурвалжлах ажиллагааны талаар зарим ном хэвлэлд тусгагдсан байдаг боловч, гагцхүү хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагааны эрэн сурвалжлах талаар онол практикийн асуудлаар бүрэн цогц судалгаа шинжилгээний ажил одоогоор дутмаг байна.

Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаанд эрэн сурвалжлах

ажлын ололттой зүйлүүдийг тодотгон, хяналтаас оргон зайлсхийсэн ялтан, этгээд нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагаанд сөрөгөөр нөлөөлхүйц хүчин зүйл болон хувирахаас урьдчилан сэргийлэх, сэрэмжлүүлэх зорилгын үүднээс эрэн сурвалжлах ажлын өнөөгийн байдал, цаашид анхаарах асуудлын талаар судалж, практик, үйл ажиллагааны явцад учирч байгаа зарим жишээнд тулгуурлан судлан үзлээ.

Нэг. Эрэн сурвалжлах ажлын тухай ойлголт

Хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн этгээдийг эрэн сурвалжлах бодлогыг судлахын тулд эхлээд эрэн сурвалжлах ажиллагааны талаар судлах нь зүйтэй мэт.

“Эрэн сурвалжлах” гэдэг үгийн үндэс нь эрэх сурах, эрж хайх, эрж сурвалжлах (Я.Цэвэл, 1966) гэсэн хоршоо үг хэмээн монгол хэлний тольд тайлбарласнаас үзэхэд аливаа зүйлийг хайж олох зорилгоор хийж гүйцэтгэх ажил гэж ойлгож хэрэглэж байна. Монгол Улсын гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлийн 2 дэх хэсэгт

зааснаар “Эрэн сурвалжлах ажил” гэж Тагнуулын байгууллага цагдаа, хорих ял эдлүүлэх байгууллагад Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль болон бусад хууль тогтоомжоор харьяалуулсан эрүүгийн хэргийг илрүүлэх, түүнийг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох чиглэлээр хийх нууц ажиллагааг хэлнэ¹.

Хорихоос өөр төрлийн ялын зорилго нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг гэр бүл, хамт олон нийгэмд нь байлгаж, гэмт хэргийн нийгмийн хор аюулыг ухамсарлуулан ойлгуулах, өөрийн хөдөлмөрөөр нь нийгэм, иргэнд учруулсан хохирлыг барагдуулахад оршдог².

Хэдийгээр гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг гэр бүл, нийгэмд нь байлгаж, гэмт хэргийн нийгмийн хор аюулыг ухамсарлуулахад чиглэсэн ялын бодлогыг баримталж байгаа ч хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн ялтан ял эдлэхээс санаатайгаар зайлсхийх тохиолдол их гарч байна³.

Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх албаны 2025 оны эхний хагас жилийн тайланд хорихоос өөр төрлийн ял, албадлагын арга хэмжээ авагдсан нийт 15261 ялтан этгээдэд хяналт тавин ажилласанаас бүртгэл хяналтанд ороогүй, хяналтаас оргон зайлсхийсэн 815 ялтан, этгээдэд эрэн сурвалжлах олж тогтоох ажиллагаа зохион байгуулан ажилласан.

Ялаар нь авч үзвэл Зорчих эрхийг хязгаарлах ялтай 496, нийтэд тустай ажил хийлгэх ялтай 212, торгох ялтай 91, тэнсэж албадлагын арга хэмжээ авагдсан 16 этгээд хорихоос өөр төрлийн ял эдлэхээс санаатай зайлсхийж эрэн сурвалжилсан байна.

Иймд хорихоос өөр төрлийн ялтан, албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээдийг эрэн сурвалжлах, олж тогтоох албадан ирүүлэхэд хууль, эрх зүйн орчинг нийгэм цаг үеийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн улам боловсронгуй болгох зайлшгүй хэрэгцээ шаардлага бий болж байна.

Хоёр. Хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн ялтан, албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээдийг эрэн сурвалжлах ажлын эрх зүйн зохицуулалт, өнөөгийн байдал

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд эрэн сурвалжлах ажлын талаар дараах 3 зохицуулалт хэрэгжиж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 187.1 дүгээр зүйлийн 5 дахь

хэсэгт зааснаар “тогтоолын биелэлтийг хойшлуулсан этгээд шүүхээс тогтоосон хязгаарлалт, үүргийг биелүүлээгүй, эсхүл хяналтаас зайлсхийсэн тохиолдолд албадан ирүүлэх, эрэн сурвалжлах ажлыг зохион байгуулах”⁴ гэж заасан хэдий боловч хэрхэн яаж зохион байгуулах талаар тодорхой заалтууд байхгүй, /жишээ нь: ШШГТХ-ийн 187.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “гадаадад зорчих, цагаачлахыг хориглож, оршин суугаа засаг захиргааны нэгжийн нутаг дэвсгэрийг 7 хоногоос дээш хугацаагаар орхин явах тохиолдолд зөвшөөрөл авах, 30 хоног тутам нэг удаа биечлэн ирж, бүртгүүлэхийг даалгах” 30 хоногт ирээгүй тохиолдолд 31 дэх хоногоос эхлэн албадан ирүүлэх талаар эрэн сурвалжлах ажлыг явуулах эсэх, талаар тодорхой болгох, хорихоос өөр төрлийн

¹Монгол Улсын Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль. Төрийн мэдээлэл №3.1998.

²Эрүүгийн хууль. Төрийн мэдээлэл. № 7. 2016

³Хорихоос өөр төрлийн ялын хэрэгжилт, цаашид анхаарах асуудал. УБ., 2014.

⁴Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. Төрийн мэдээлэл № 24.2017.

ялаас оргон зайлсхийсэн ялтныг эрэн сурвалжлах журам, заавар, зөвлөмж гаргаагүй байна.

Өмнөговь аймгийн жишээн дээр Өмнөговь аймаг дахь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газраас сүүлийн 3 жилийн хугацаанд хорихоос өөр төрлийн ял албадлагын арга хэмжээ авагдсан нийт 1152 ялтан, этгээдэд эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа зохион байгуулснаас 35 ялтан этгээдийг эрэн сурвалжлан албадан авч ирсэн байна.

Хөдөө орон нутагт эрэн суралжлах ажиллагаагаар сум, орон нутгаар явахад багадаа 1-2 хоногийн хугацаа шаардлагатай байдаг. Зөвхөн Дундговь аймаг нь нутаг дэвсгэрийн хувьд 7469,0 мянган га нутаг дэвсгэртэй, 45,0 мянган хүн амтай, 15 сум, 66 багтай аймгийн төвөөс хамгийн ойр сумын төв 45 км, хол нь 220 км-т байдаг/судалгаанаас үзэхэд ихэвчлэн Улаанбаатар хот болон хил залгаа бусад аймаг сумдад эрэн сурвалжлах ажиллагаагаар явсан байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 250.1 дэх хэсэгт зааснаар “Оргосон хоригдлыг мөрдөн хөөх, баривчлах ажиллагааг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, цагдаагийн байгууллага хамтран зохион байгуулна”¹ гэж заасан.

Хорих ялаар шийтгүүлж хорих ангид ял эдэлж байгаа хоригдол оргон зайлсан тохиолдолд орон нутгийн Цагдаагийн байгууллагатай хамтран эрэн сурвалжлах / төлөвлөгөөтэй / ажиллагааг зохион байгуулагддаг шиг хорихоос өөр төрлийн ял албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээдийг хоригдолтой адил хэмжээнд авч үзэж,

эрэн сурвалжлах ажлыг зохион байгуулах тухай журам гарган мөрдөж ажиллах.

Монгол Улсын хэмжээнд 2025 оны 10 дугаар сарын байдлаар хорихоос өөр төрлийн ялтай 4 ялтанг эрэн сурвалжилж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 257.7 дугаар зүйлд “Шүүхийн

шийдвэр гүйцэтгэх газар, хэлтэс нь хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн ялтан, албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээд, төлбөр төлөгч, түүний эд хөрөнгийг эрэн сурвалжлах чиг үүрэг бүхий нэгж /алба хаагч/-тэй байна”².

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд хорихоос өөр төрлийн ялын хэрэгжилтийг хангах бие даасан бүтэц, нэгжийн зохион байгуулалт шинэчлэгдэн батлагдсан хэдий ч хөдөө орон нутагт хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаа хариуцсан 1 шийдвэр гүйцэтгэгч ажилдаг.

Нийслэлийн хэмжээнд эрэн сурвалжлах ажлыг Нийслэлийн эрэн сурвалжлах тасаг гүйцэтгэгдэг бол хөдөө орон нутагт эрэн сурвалжлах ажлыг шийдвэр гүйцэтгэгч өөрөө хариуцан гүйцэтгэж байгаа нь ажлын ачаалал ихтэйгээс ялтан, албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээдэд ял завшуулах, хорихоос өөр төрлийн ялын үр нөлөөг нийгэмд алдагдуулах, сөрөг хандлага бий болгох зэрэг эрсдэл ажиглагдаж байна.

Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэгч нь хорихоос өөр төрлийн 4 ял, албадлагын арга хэмжээний 6, үүрэг хүлээлгэх 4, эрх хязгаарлах 4, зэрэг нийт

¹ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. Төрийн мэдээлэл № 24.2017.

² Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. Төрийн мэдээлэл № 24.2017.

18 төрлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг ганцаараа явуулж байгаагаас ялтан, этгээдэд хүрч ажиллаж чадахгүй, хуульд зааснаар торгох, эрх хасах ял, тэнссэн, хорих ялаас хугацааны өмнө суллаж хяналт тогтоосон, хорих ялын биелэлтийг хойшлуулсан этгээдүүдэд 30 хоногт нэг удаа уулзаж, урьдчилан сэргийлэх ярилцлага хийж, шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийн талаар тайлбар авч байгаа нь уулзах хугацаа урт байгаагаас оргон зайлсхийх нөхцөл бүрдэж байна гэж дүгнэж болохоор байна.

Иймд эрэн сурвалжлах тусгайлсан чиг үүрэгтэй алба хаагчийн орон тоог бий болгох зайлшгүй шаардлагатай 2017 онд мөрдөгдөж эхэлсэн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 257.7 дугаар зүйл заалт одоог хүртэл орон нутагт хэрэгжихгүй байна.

Дүгнэлт

Хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн ялтан, албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээдийг эрэн сурвалжлах ажил өнөөгийн практикт гарч байгаа хүндрэл бэрхшээлээс дүгнэж үзэхэд:

-Эрүүгийн хууль, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль батлагдан хэрэгжиж эхэлснээс хойш багагүй хугацаа өнгөрсөн хэдий ч зарим шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар хэлтэс салбар нэгжүүдэд хорихоос өөр төрлийн ял, албадлагын арга хэмжээ хэрэгжүүлэхэд харилцан адилгүй, хууль, журмын дагуу эрэн сурвалжлах ажиллагаа явуулахад хүндрэл гарсаар байна.

-Орон нутгийн онцлогоос хамааран эрэн сурвалжилж олж тогтоосон тохиолдолд тээвэрлэж ирэх автомашин, бусад тусгай хэрэгсэл, ял солих хүртэл хугацаанд хаана хэрхэн

саатуулах талаар эрх зүйн зохицуулалт байхгүй, шийдвэр гүйцэтгэгч эрэн сурвалжлах ажиллагаа явуулахдаа ихэвчлэн хувийн унаагаар ганцаараа явах зэрэг хүндрэлтэй, эрсдэлд өртөх магадлал их байдаг.

Санал. Дээрх асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд орон нутгийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын бүтцэд эрэн сурвалжлах чиг үүрэг бүхий нэгж, алба хаагчтай болох;

Хорихоос өөр төрлийн ялаас оргон зайлсхийсэн ялтны эрэн сурвалжлах олж тогтоох ажлыг Хорих ял эдлүүлэх албаны гүйцэтгэх ажлын хэлтэст эрэн сурвалжлах ажлыг хариуцуулах:

Орон нутгийн хорихоос өөр төрлийн ялын эрэн сурвалжлах ажлийг хорих ангийн төлөөлөгч нарыг татан оролцуулах

Шийдвэр гүйцэтгэгч оргон зайлсан ялтан этгээдийг шаардлагатай тохиолдолд прокурорын зөвшөөрлөөр 72 цаг хүртэл хугацаагаар саатуулах эрх зүйн зохицуулалтыг хуульд оруулах замаар боловсронгуй болгох шаардлагатай байна.

Эх сурвалжийн жагсаалт

- Монгол Улсын Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль.Төрийн мэдээлэл.№ 3.1998
- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль.Төрийн мэдээлэл.№24. 2017
- Эрүүгийн хууль. Төрийн мэдээлэл.№7.2016
- Я.Цэвэл. Монгол хэлний товч тайлбар толь. УБ., 1966.
- Монгол хэлний их тайлбар толь. www.mongoltoli.mn
- Албадлагын арга хэмжээнд тавих хяналтын тогтолцоо: хэрэгжилт чиг хандлага /эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл/ 2018.

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН УДИРДЛАГА

ГАЛЫН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭРСДЭЛИЙН УДИРДЛАГЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДЛЫН ШИНЖИЛГЭЭ

Э.Ууганбаяр

Удирдлагын академийн Онцгой байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн дэд профессор, дэд хурандаа

Товч агуулга. Сүүлийн 5 жилд гарсан гал түймрийн статистик судалгаанд үндэслэн гал түймрийн эрсдэлийн R_1 1000 хүн тутамд жилд гарсан гал түймрийн дундаж үзүүлэлт, нас баралтын эрсдэлийн $R_{2н.б}$ болон бэртэж гэмтсэн эрсдэлийн $R_{2б.г}$ тооцооллоос жилд 100 гал түймэр тутмаас гарсан тооцоолол, жилд 100 000 хүн тутамд гал түймрийн улмаас эрсдэлийн дундаж нас баралтын $R_{3н.б}$ болон бэртэж гэмтсэн $R_{3б.г}$ тооцооллыг хийж тооцооллын үр дүнд тулгуурлан эрсдэлийг байж болох эрсдэл, хүлээн зөвшөөрөгдөх эрсдэл, үл хүлцэх эрсдэлийн 3 түвшинд авч үзэж «үнэмлэхүй» аюулгүй байдал буюу «тэг» эрсдэлийн зарчмаас татгалзаж, «хүлээн зөвшөөрөгдөх» эрсдэлийн зарчмыг баримтлах галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн удирдлагын өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийлээ.

Түлхүүр үг: Аюул, эрсдэл, эрсдэлийн удирдлага, аюулгүй байдал, гал түймрийн статистик.

Оршил. Аливаа улс орны хөгжлийн явцад гарч ирдэг зайлшгүй нэгэн үзэгдэл нь хотжилт хөдөлгөөн бөгөөд энэ нь хөгжил, дэвшил, шинэчлэлтийн эхлэл юм. Хотжилтыг хөдөө орон нутгаас шилжин ирэх хүний тоо нэмэгдэх төдийхнөөр ойлгох биш харин манай улс шиг хүн ам цөөтэй, өргөн уудам газар нутагт энэхүү үзэгдэл нь бидэнд илүү сайн амьдралын стандарт илүү боломж гэж харж болно.

Эрсдэл гэдэг нэр томъёо тухайн аюулаас эрсдэлтэй байгаа тухайн объектод ирээдүйд тодорхой хугацааны завсарт хүлээгдэж байгаа хохирлыг илэрхийлнэ. Өөрөөр хэлбэл эрсдэл нь тодорхой бус нөлөөлөл, үр нөлөө ба сөрөг үр дагавартай холбоотой ойлголт бөгөөд санамсаргүй үзэгдэл, хэмжигдэхүүн учир тоон үзүүлэлт талаасаа магадлалын онолтой холбож ойлгох нь зүйтэй.

Эрсдэлийн үйл ажиллагаа хөдөлгөөн нь статистик хуульд

захирагддаг “байгаль–техник–нийгэм” гэсэн холбоос бүхий глобал шугаман бус динамик систем юм.

Манай улс нь тухайн аюулаас үүдэн галын аюулгүй байдлын судалгааны чиг хандлага өөрчлөгдөж «үнэмлэхүй» аюулгүй байдал буюу «тэг» эрсдэлийн зарчмаас татгалзаж, «хүлээн зөвшөөрөгдөх» эрсдэлийн зарчмыг баримтлан цаашид хүлээн зөвшөөрөгдөх эрсдэлийн зарчмыг баримтлан хэрэгжилтийг нь ханган ажиллах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Эрсдэлийн түвшингийн бүсийн ангиллыг дараах байдлаар илэрхийлж болно. Үүнд:

Хүлээн зөвшөөрөгдөх эрсдэл гэдэг нь нийгэм, эдийн засаг, хүрээлэн буй орчны хүчин зүйлүүдийн улмаас энэ бүсийн эрсдэлийн хязгаар нь хамгийн бага түвшнээс хэтрэхгүй байхаар үйл ажиллагаагаа зохион байгуулна.

Байж болох эрсдэлийн бүс гэдэг нь эрсдэлийн түвшинтэй аливаа үйл

ажиллагааг зохицуулан үйл ажиллагаагаа явуулан тухайн объектийг энэ бүсийн дээд буюу үл хүлцэх эрсдэлийн бүсийн доод хязгаарыг хэтрүүлэхгүй байхаар төлөвлөн техникийн болон зохион байгуулалтын арга хэмжээг тогтмол хяналт, шалгалттайгаар явуулна.

Үл хүлцэх эрсдэлийн бүс гэдэгт нийгэм, эдийн засагт ашигтай давуу байдлыг авчрах байсан ч үндэсний язгуур эрх ашгийг хөндсөн, энэ бүсийн доод хязгаарыг тодорхойлж байгаа эрсдэлийн түвшин хэтэрсэн тохиодолд ямар ч төрлийн үйл ажиллагаа явуулахыг

хориглох шаардлага тавин эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг яаралтай зохион байгуулна.

“Талын аюулгүй байдлын эрсдэлийн утга нь хүлээн зөвшөөрөгдөх түвшний хэмжээнээс хэтрэхгүй байх барилга, байгууламжийн хамгаалагдсан (системийн) төлөв байдал юм” гэж судлаач Брушлинский Н.Н тодорхойлсныг үндэслэн галын аюулгүй байдалтай холбоотой ойлголтуудыг шинэчлэн дараах тодорхойлолтуудыг боловсруулан 1 дүгээр хүснэгтээр танилцуулж байна.

1 дүгээр хүснэгт

Галын аюулгүй байдлын ойлголтын үндсэн тодорхойлолт

Үзэл баримтлал	Ойлголтуудын үндсэн тодорхойлолт	Тэмдэглэгээ
Аюул	Хүний амь нас, эрүүл мэнд, мал, амьтан, эд хөрөнгө, түүх, соёлын дурсгалт зүйл, хүрээлэн байгаа орчинд хохирол учруулж болзошгүй аюулт үзэгдэл, осол, хүний буруутай үйл ажиллагааны улмаас хор хөнөөл учруулж болзошгүй аливаа шинж чанартай (физик, хими, биологи, эдийн засаг, нийгэм гэх мэт) үйл явдал	$A, B, C \dots$
Эрсдэл	Дүрмээр болон зохих нэгжээр хэмжсэн тодорхой бус нөлөөллөөс үүсэх аюул болон үр дагаврыг илэрхийлэх магадлал буюу тоон үзүүлэлтийн хэмжигдэхүүн	$R_A, R_B, R_C, \dots$
Эрсдэлийн удирдлага	Аливаа үйл ажиллагаа, стратеги болон бусад хүчин зүйлсийн хүрээнд эрсдэлийг тодорхойлох, үнэлэх, хянах, бууруулах арга хэмжээ авах үйл ажиллагаа юм. Өөрөөр хэлбэл, эрсдэлийн хүлээн зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хүртэл бууруулах арга хэмжээг зохион байгуулах (инженер, техник, эдийн засаг, нийгэм болон бусад шинж чанартай) R^* үйл ажиллагаа	$R_i \leq R_i^*$ ($i = A, B, C \dots$)
Аюулгүй байдал	Аливаа үйл ажиллагаанд суурилсан гадаад, дотоодын аюул, занал, эрсдэлийн бүх утга нь зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтрэхгүй хамгаалагдсан (системийн) төлөв байдал	$R_A^*, R_B^*, R_C^*, \dots$

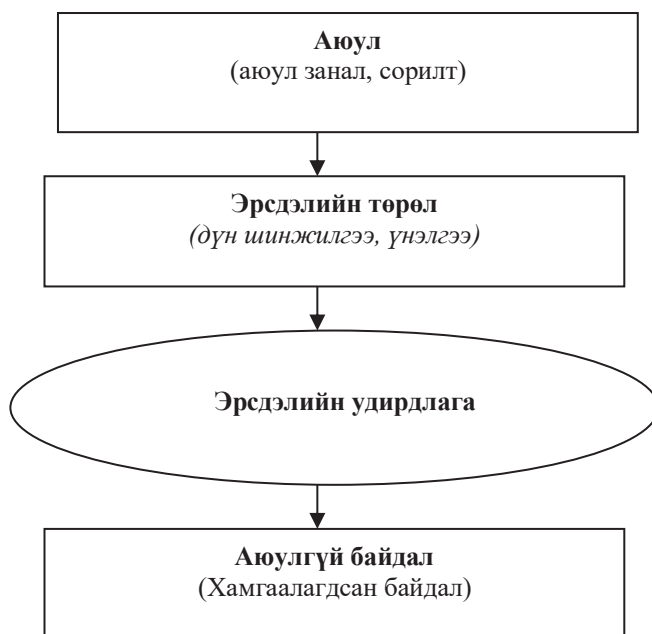
Аливаа объектын аюулгүй байдлыг хангах загварчлал нь объектод

хамаарах бүх эрсдэлийг тодорхойлох, үнэлэх, тэдгээрийн утгыг хүлээн

зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хүртэл зориудаар бууруулахын тулд эдгээр эрсдэлийг удирдах арга хэмжээг боловсруулах шаардлагатай.

Судлаачдын үзсэн эрсдэл ба аюулгүй байдлын онолын үүднээс судлан байгалийн зүй тогтолоос үүсэх харилцан хамаарал дундаас «Аюул - эрсдэл - аюулгүй байдал» гэсэн гурван хүчин зүйлийн харилцан хамаарлаас үүсэн бий болох «эрсдэлийн удирдлага» хэмээх нэмэлт хүчин зүйлийг судлахаар тодорхойлон гаргалаа.

Аюулын талаарх үндсэн ойлголтууд болох аюул, аюул занал, сорилт нь бие биеэсээ ялгаатай байдаг. Эдгээр нь бүгд тодорхой аюулгүй байдлыг хангах (хувь хүн, нийгэм, төр, нийгэм-эдийн засаг, техникийн аливаа систем) аюулгүй байдлын хүлээн зөвшөөрөгдөх түвшинд хүртэл бууруулах загварчлалыг шинээр боловсруулан 1 дүгээр зурагт схемээр танилцуулж байна.

1 дүгээр зураг. Аюулгүй байдлын харилцан хамаарлын загварчлал
«Аюул-Эрсдэл-Аюулгүй байдал»

Үүнд:

Нийгэм, эдийн засгийн цогц үзүүлэлтийн нарийн төвөгтэй системийн эрсдэлд дүн шинжилгээ хийх, үнэлэхдээ статистикийн мэдээлэл, өгөгдлийг ашиглах нь илүү бодит нөхцөл байдалтай нийцэж байна.

Гал түймрийн эрсдэлийг дараах томъёоллоор тооцоолж болно.

R_1 – нэг жилд мянган хүнд ноогдох гал түймрийн эрсдэл $\left[\frac{\text{гал түймэр}}{10^{-3} \text{хүн-жил}} \right];$

R_2 – нэг жилд 100 гал түймэрт өртөж нас барах эрсдэл $\left[\frac{\text{нас баралт}}{10^{-2} \text{гал түймэр}} \right];$

R_3 – нэг жилд 100000 хүн амын гал түймрийн улмаас нас барах эрсдэл $\left[\frac{\text{нас баралт}}{10^{-5} \text{хүн} \cdot \text{жил}} \right]$;

R_4 – гал түймрийн улмаас барилга байгууламж эвдрэх эрсдэл, $\left[\frac{\text{барилга, байгууламж}}{\text{гал түймэр}} \right]$;

R_5 – гал түймрийн материаллаг шууд хохирлын эрсдэл, $\left[\frac{\text{төгрөг}}{\text{гал түймэр}} \right]$;

Гал түймрийн эрсдэлийн R_1, R_2, R_3 хоорондоо харилцан хамааралтай.

$R_3 = R_1 \cdot R_2$ Эрсдэл R_1 нь галын аюулын магадлалыг тодорхойлдог, харин эрсдэл R_2, R_3, R_4, R_5 - галын аюулын бусад үр дагавар гэж авч үзсэн байна.

Иймд гал түймрийн улмаас хүн нас баралт болон гал түймэрт бэртэж гэмтсэн түвшинг дараах байдлаар үнэлэх боломжтой.

Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн судалгааг сүүлийн 5 жилд гарсан гал түймрийн статистик судалгаанд үндэслэн эрсдэлийн байж болох эрсдэл, хүлээн зөвшөөрөгдөх эрсдэл, үл хүлцэх эрсдэлийн 3 түвшинд авч үзлээ. Эрсдэл R_1 гал түймрийн үед

үүсэх аюул, эрсдэлийг тодорхойлдог R_2 болон R_3 - эрсдэлийн үр дагавар ($R_{26.г}$ ба $R_{36.г}$ - гал түймэрт өртөх, $R_{2н.6}$ ба $R_{3н.6}$ - нас баралт). Эрсдэлийн түвшингийн үнэлгээний “Голланд” аргыг ашиглан орон сууцны барилга, байгууламж дахь эрсдэлийн утгыг 3 түвшинд болгон хувааж боловсруулалтыг хийсэн.

Монгол Улсын засаг, захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хэмжээнд сүүлийн 5 жилийн хугацаанд гарсан гал түймрийн эрсдэлийн R_1 дундаж үзүүлэлт $1.23 \cdot 10^{-3}$ буюу 1000 хүн тутамд жилд 1.23 гал түймэр гарсан үзүүлэлттэй байна. Харин хүн амын төвлөрөл ихтэй Улаанбаатар хотод гарсан гал түймрийн R_1 эрсдэлийн дундаж утга $1.86 \cdot 10^{-3}$ (Энэ нь 0.00186 гэсэн тоог илэрхийлж, тооны утга нь 1.86-ыг 1000-д хувааснаар илрэхийлнэ) эрсдэлтэй байгаа нь бусад аймаг орон нутгаас эрсдэл нь илүү харагдаж байна.

Сүүлийн 5 жилийн хугацаанд бүртгэгдсэн гал түймрийн улмаас нас баралтын жилийн дундаж 51.6 хүн нас барсан байна. Засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн гал түймрийн улмаас нас баралтын эрсдэлийн $R_{2н.6}$ болон $R_{3н.6}$ тооцооллыг 2 дугаар хүснэгтэд харуулсан.

2 дугаар хүснэгт

Орон сууцны барилга, байгууламжид гал түймрийн улмаас нас баралтын эрсдэл $R_{2н.6}$, $R_{3н.6}$

Д/Д	Нэршил	Хүн ам	Нас баралтын жил/тоо, хүн					Жилд нас барагсдын дундаж тоо	Эрсдэл	
			2019	2020	2021	2022	2023		$R_{2н.6} \cdot 10^{-2}$	$R_{3н.6} \cdot 10^{-5}$
1	Улаанбаатар	1462973	22	37	23	13	36	26.2	0.95	1.79
2	Архангай	95106	1	3	-	2	-	1.2	0.23	1.26

3	Баян-Өлгий	102604	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Баянхонгор	86594	1	1	5	2	2	2.2	0.61	2.54
5	Булган	61289	2	1	2	1	3	1.8	0.58	2.93
6	Говь-Алтай	57484	-	-	1		-	0.2	0.06	0.34
7	Говьсүмбэр	17383	-	-	-	2	-	0.4	0.18	2.30
8	Дархан-Уул	104074	1	2	8	2	1	2.8	0.16	2.69
9	Дорноговь	68147	-	-	-		-	-	-	-
10	Дорнод	79445	1	-	4	1	-	1.2	0.21	1.51
11	Дундговь	45755	-	-	-	2	2	0.8	0.34	1.74
12	Завхан	71551	-	1	-	2	1	1	0.15	1.39
13	Орхон	103997	-	-	-		-	-	-	-
14	Өвөрхангай	115098	-	1	3	1	2	1.4	0.48	1.21
15	Өмнөговь	65314	-	-	2		4	1.2	0.36	1.83
16	Сүхбаатар	61131	2	4	4		-	2	0.68	3.27
17	Сэлэнгэ	109605	3	-	1	2	2	1.6	0.16	1.45
18	Төв	94041	2	3	2	8	4	3.8	1.0	4.04
19	Увс	82688	-	-	-	6	7	2.6	0.31	3.14
20	Ховд	86376	-	-	-		-	-	-	-
21	Хөвсгөл	131561	-	-	-		-	-	-	-
22	Хэнтий	75683	2	1	3	1	-	1.4	0.34	1.84
Гал түймрийн улмаас нас баралтын эрсдэлийн дундаж									0.30	1.60
Жилийн нийт дундаж нас баралт								51.6		

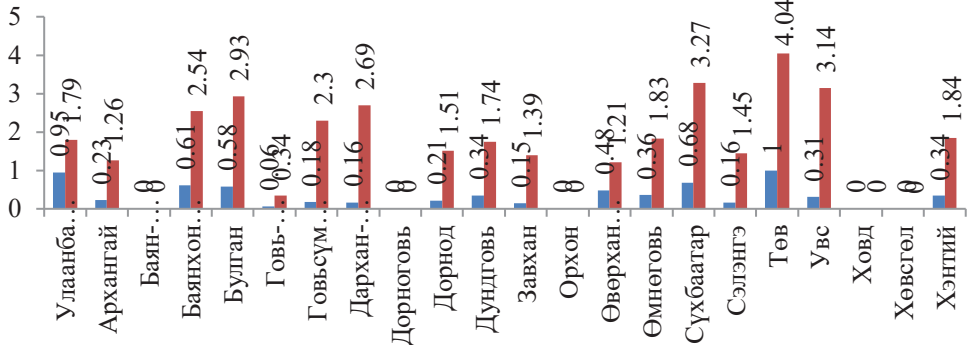
Дээрх хүснэгтээс харахад Улсын хэмжээнд орон сууцны барилга, байгууламжид гарсан гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 51.6 хүн нас барсан байна. Дундаж нас баралтын эрсдэлийн $R_{2н.б}$ тооцооллоос жилд 100

гал түймэр тутмаас 0.30 буюу $0.30 \cdot 10^{-2}$ тооцоолол гарсан байна. Мөн $R_{3н.б}$ жилд 100 000 хүн тутамд 1.60 буюу $1,60 \cdot 10^{-5}$ гал түймрийн улмаас нас барах эрсдэлийн тооцоолол гарсан байна. Харин Улаанбаатар хотын орон сууцны

барилга, байгууламжид гарсан гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 27 хүн нас барсан байна. Дундаж нас баралтын эрсдэлийн $R_{2н.б}$ тооцооллоос жилд 100 гал түймэр тутамас 0.95 буюу $0.95 \cdot 10^{-2}$ тооцоолол гарсан нь үл хүлцэх эрсдэлийн түвшинд байна. Мөн гал түймрийн эрсдэлийн утга $R_{3н.б}$ нь жилд 100 000 хүн тутамд 1.79 буюу $1.79 \cdot 10^{-5}$

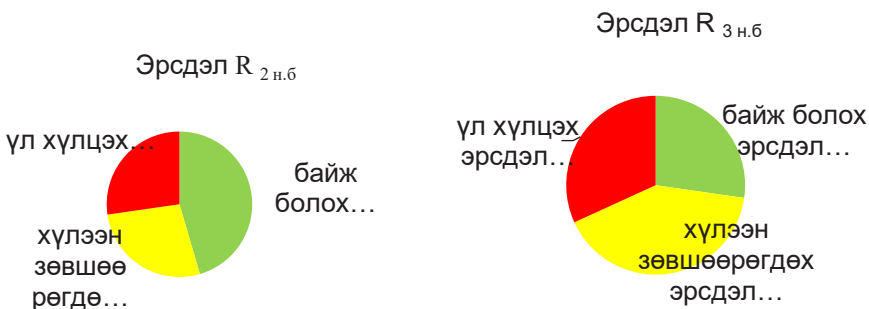
гал түймрийн улмаас нас барах эрсдэлийн тооцоолол гарсан үр дүнг илэрхийлж байна.

Засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн гал түймрийн улмаас нас баралтын эрсдэлийн $R_{2н.б}$ болон $R_{3н.б}$ тооцооллын үр дүнг 2 дугаар зургаар харууллаа.

2 дугаар зураг. Орон сууцны барилга, байгууламжид гарсан галын улмаас нас баралтын эрсдэл $R_{2н.б}^{-2}$, $R_{3н.б}^{-2}$

Эрсдэлийн түвшингийн үнэлгээний “Голланд” аргыг ашиглан тооцоолсон орон сууцны барилга, байгууламж дахь эрсдэлийн утгын 3 бүсийн ангиллын эрсдэлийн дундаж $R_{2н.б}$ болон $R_{3н.б}$ тооцооллын үр дүнг 3, 4 дүгээр зургуудаар харууллаа.

3 дугаар зураг. Орон сууцны барилга, байгууламжид гарсан гал түймрийн улмаас нас баралтын эрсдэл $R_{2н.б}$

4 дүгээр зураг. Орон сууцны барилга, байгууламжид гарсан гал түймрийн улмаас нас баралтын эрсдэл $R_{3н.б}$

Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн орон сууцны барилга, байгууламжид гарсан гал түймэрт

бэртэж гэмтсэн хүний тоо, эрсдэлийн $R_{2 \text{ б.г}}$ болон $R_{3 \text{ б.г}}$ тооцооллыг 3 дугаар хүснэгтэд харуулав.

3 дугаар хүснэгт

Орон сууц барилга, байгууламжийн галын аюулын улмаас бэртэж гэмтсэн хүмүүсийн эрсдэл $R_{2 \text{ б.г}}$, $R_{3 \text{ б.г}}$

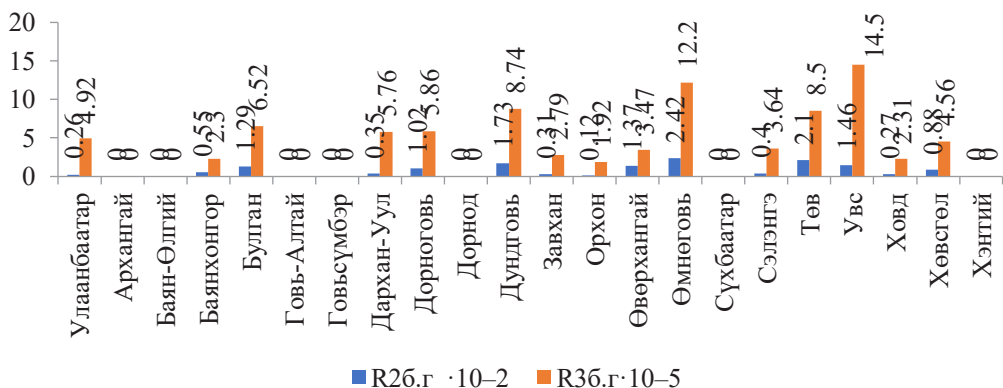
№	Нэршил	Хүн ам,	Он					Жилд бэртэж гэмтсэн хүмүүсийн дундаж тоо	Эрсдэлийн түвшин	
			2018	2019	2020	2021	2022		$R_{2 \text{ б.г}} \cdot 10^{-2}$	$R_{3 \text{ б.г}} \cdot 10^{-5}$
1	Улаанбаатар	1462973	5	7	3	12	9	7.2	0.26	4.92
2	Архангай	95106	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Баян-Өлгий	102604	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Баянхонгор	86594	-	-	1	-	-	0.2	0.55	2.30
5	Булган	61289	-	-	-	-	2	0.4	1.29	6.52
6	Говь-Алтай	57484	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Говьсүмбэр	17383	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Дархан-Уул	104074	-	-	1	2	-	0.6	0.35	5.76
9	Дорноговь	68147	-	-	-	2	-	0.4	1.02	5.86
10	Дорнод	79445	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Дундговь	45755	-	-	-	2	-	0.4	1.73	8.74
12	Завхан	71551	-	-	-	1	-	0.2	0.31	2.79
13	Орхон	103997	-	-	-	-	1	0.2	0.12	1.92
14	Өвөрхангай	115098	-	-	2	-	-	0.4	1.37	3.47
15	Өмнөговь	65314	-	1	-	1	2	0.8	2.42	12.2
16	Сүхбаатар	61131	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Сэлэнгэ	109605	2	-	-	-	-	0.4	0.40	3.64

18	Төв	94041		-	1	3	1	0.8	2.10	8.50
19	Увс	82688	1	-	-	5	-	1.2	1.46	14.5
20	Ховд	86376		-	-	-	1	0.2	0.27	2.31
21	Хөвсгөл	131561	2	1	-	-	-	0.6	0.88	4.56
22	Хэнтий	75683	-	-	-	-	-	-	-	-
Дундаж түвшин									0.66	3.99
Жилийн дундаж								13.8		

Дээрх хүснэгтээс харахад Улсын хэмжээнд орон сууцны барилга, байгууламжид гарсан гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 13.8 хүн бэртэж гэмтсэн байна. Дундаж бэртэж гэмтсэн эрсдэлийн $R_{26.г}$ тооцооллоос жилд 100 гал түймэр тутмаас 0.66 буюу $0.66 \cdot 10^{-2}$ тооцоолол гарсан байна. Мөн $R_{36.г}$ жилд 100 000 хүн тутамд 3.66 буюу $3.99 \cdot 10^{-5}$ гал түймрийн улмаас бэртэж гэмтэх эрсдэлийн тооцоолол гарсан байна. Харин Улаанбаатар хотын орон сууцны барилга, байгууламжид гарсан гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 7.2 хүн бэртэж гэмтсэн байна. Дундаж бэртэж гэмтэх эрсдэлийн $R_{2н.6}$ тооцооллоос

жилд 100 гал түймэр тутмаас 0.26 буюу $0.26 \cdot 10^{-2}$ тооцоолол гарсан нь байж болох эрсдэлийн түвшинд байна. Мөн гал түймрийн эрсдэлийн утга $R_{3н.6}$ нь жилд 100 000 хүн тутамд 4.92 буюу $4.92 \cdot 10^{-5}$ гал түймрийн улмаас бэртэж гэмтэх эрсдэлийн тооцоолол гарсан үр дүнг илэрхийлж байна.

Засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжийн орон сууцны барилга байгууламжид гарсан гал түймрийн улмаас бэртэж гэмтэх эрсдэлийн $R_{2н.6}$ болон $R_{3н.6}$ тооцооллын үр дүнг 5 дугаар зургаар харууллаа.

5 дугаар зураг. Орон сууц барилга, байгууламжийн гал түймрийн улмаас бэртэж гэмтэх эрсдэл $R_{26.г}$, $R_{36.г}$

Эрсдэлийн түвшингийн үнэлгээний “Голланд” аргыг ашиглан тооцоолсон орон сууцны барилга, байгууламж дахь эрсдэлийн утгын 3

бүсийн ангиллын эрсдэлийн дундаж $R_{2\text{ б.г}}$ болон $R_{3\text{ б.г}}$ тооцооллын үр дүнг 6

дугаар зураг болон 7 дугаар зургаар харууллаа.

6 дугаар зураг. Орон сууц барилга байгууламжийн гал түймрийн улмаас бэртэж гэмтсэн эрсдэл $R_{2\text{ б.г}}$

7 дугаар зураг. Орон сууц барилга байгууламжийн гал түймрийн улмаас бэртэж гэмтсэн эрсдэл $R_{3\text{ б.г}}$

Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн эрсдэлийн тооцооллын үр дүнгээс гарсан эрсдэлийн бүсийн ангиллыг 8 дугаар зурагт үзүүлэв.

8 дугаар зураг. Орон сууцны барилга, байгууламжийн галын аюулын эрсдэлийн тооцооллын үр дүнгээс гарсан эрсдэлийн бүсийн ангилал

Монгол Улсын засаг, захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжийн сүүлийн 5 жилийн хугацаанд гарсан гал түймрийн эрсдэлийн R_1 1000 хүн тутамд жилд гарсан гал түймрийн дундаж үзүүлэлт,

нас баралтын дундаж эрсдэлийн $R_{2\text{ н.б}}$ болон бэртэж гэмтсэн эрсдэлийн $R_{2\text{ б.г}}$ тооцооллоос жилд 100 гал түймэр тутмаас гарсан тооцоолол, жилд 100 000 хүн тутамд гал түймрийн улмаас эрсдэлийн дундаж нас баралтын $R_{3\text{ н.б}}$

болон бэртэж гэмтсэн $R_{3\text{ б.г}}$ тооцооллын үр дүнгүүд гарсан.

ДҮГНЭЛТ. Манай улс нь галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн судалгааны чиг хандлага өөрчлөгдөж «үнэмлэхүй» аюулгүй байдал буюу «тэг» эрсдэлийн зарчмаас татгалзаж, «хүлээн зөвшөөрөгдөх» эрсдэлийн зарчмыг баримтлан хэрэгжилтийг нь ханган ажиллах нь зүйтэй гэж үзлээ. Үүнийг удирдлага болгон галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн утга нь хүлээн зөвшөөрөгдөх түвшний хэмжээнээс хэтрэхгүй байх зарчимд тулгуурлан галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн ойлголтыг галын аюулгүй байдлын эрсдэлтэй холбоотой тодорхойлолтуудыг боловсрууллаа.

«Аюул - эрсдэл - аюулгүй байдал» гэсэн гурван хүчин зүйлийн харилцан хамаарлаас үүсэн бий болох «эрсдэлийн удирдлага» хэмээх нэмэлт хүчин зүйлийг судлан хүлээн зөвшөөрөгдөх түвшинд хүртэл эрсдэлийг бууруулж, эрсдэлийн түвшингээр тодорхойлогддог объектын аюулгүй байдлыг хангах загварчлалыг шинээр боловсруулсан.

Монгол Улсын засаг, захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжийн сүүлийн 5 жилийн хугацаанд гарсан гал түймрийн эрсдэлийн R_1 1000 хүн тутамд жилд гарсан гал түймрийн дундаж үзүүлэлт, нас баралтын дундаж эрсдэлийн $R_{2\text{ н.б}}$ болон бэртэж гэмтсэн эрсдэлийн $R_{2\text{ б.г}}$ тооцооллоос жилд 100 гал түймэр тутмаас гарсан тооцоолол, жилд 100 000 хүн тутамд гал түймрийн улмаас эрсдэлийн дундаж нас баралтын $R_{3\text{ н.б}}$ болон бэртэж гэмтсэн $R_{3\text{ б.г}}$ тооцооллыг хийлээ.

Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн удирдлагын өнөөгийн байдлын шинжилгээнээс дүгнэн үзэхэд

судалгаанд хамрагдсан нэгж хугацаанд Улаанбаатар хотод жилд дунджаар 2730 орчим гэр орон сууц барилга, байгууламжид гал түймэр гарсан нь 1000 хүн тутамд 1.86 гал түймэр ноогдож байна. Гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 26.2 хүн нас барсан нь 100 гал түймэр тутмаас 0.95 амь насаа алдсан нь 100000 хүн тутамд 1.79 хүн нас барах эрсдэлийн тооцооллыг гаргасан.

НОМ ЗҮЙ. Галын аюулгүй байдлын тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №28. 2015.

1. Н.Н. Брушлинский
Пожарные риски. Вып. 4. Управление пожарными рисками [Текст] / Под ред. Н.Н. Брушлинского и Ю.Н. Шебеко. – М.: ФГУ ВНИИПО МЧС России, 2006

2. Пожарные риски. Динамика, управление, прогнозирование. Под ред. Н.Н. Брушлинского и Ю.Н. Шебеко. – М.: ФГУ ВНИИПО, 2007. - 370 с.

3. Присяжнюк, Н.Л. Экономика пожарной безопасности. Учебное пособие / Н.Л. Присяжнюк, Г.В. Александров, Е.С. Кузнецова, и др.; под общ. ред. Н.Л. Присяжнюка. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2016. – 235 с.

4. Энхтайван Ууганбаяр.
Анализ и оценка интегральных рисков гибели и травмирования при пожарах в жилых зданиях и сооружениях (юртах) Монголии // «Пожары и чрезвычайные ситуации: предотвращение, ликвидация» УДК 614.841, DOI 10.25257/FE.2019.4.50-56

5. Uuganbayar Enkhtaivan, Urjin Odkhuu, Sarantsetseg Bazarvaani. (2025) The Fire Risk Analysis of Mongolia. International Journal of Innovative Technologies in Social Science. 1(45). doi: 10.31435/ijitss.1(45).2025.3127

ОЙ ХЭЭРИЙН ГАЛ ТҮЙМРИЙН ЭРСДЭЛИЙН СУДАЛГАА

Э.Батзаяа.

Удирдлагын академийн 8024 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант хошууч

Товч агуулга. Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн томоохон хувийг ой, хээрийн бүс эзэлдэг бөгөөд энэ нь экологийн тэнцвэрт байдал, биологийн олон янз байдал, уур амьсгалын зохицуулалт, эдийн засгийн нөөц зэрэг олон чухал үүргийг гүйцэтгэдэг. Гэвч сүүлийн жилүүдэд хүний үйл ажиллагаа, уур амьсгалын өөрчлөлт зэргээс үүдэн ой, хээрийн бүс нутагт гарч буй гал түймрийн тоо, эрчмийг нэмэгдүүлж, байгаль орчин, эдийн засаг, нийгэмд ноцтой хохирол учруулсаар байна.

2025 он гарсаар цаг уурын нөхцөл байдал, хуурайшилт, салхины хэм хэмжээ зэргээс хамааран ой, хээрийн гал түймрийн эрсдэл нэмэгдэх төлөвтэй байгаа нь урьдчилсан судалгаагаар харагдаж байна. Иймээс гал түймрийн эрсдэлийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр үнэлэх, тархалтын магадлал, нөлөөлөл, учруулах хохирол зэргийг урьдчилан тооцоолох нь нэн шаардлагатай болж байна.

Энэхүү судалгааны ажлаар 2025 онд ой, хээрийн гал түймрийн эрсдэлийг үнэлэх, магадлал ба нөлөөллийн үндсэн хүчин зүйлсийг тодорхойлох, холбогдох арга хэмжээний санал дэвшүүлэх зорилготой. Судалгаанд цаг уурын мэдээлэл, газар зүйн онцлог, ургамлын бүрхэвч, хүн амын нягтрал зэрэг олон үзүүлэлтийг хамруулан эрсдэлийн зураглал, дүн шинжилгээг хийхээр төлөвлөж байна.

Түлхүүр үгс. Ой хээрийн түймэр, Гал түймрийн судалгаа, Уур амьсгалын өөрчлөлт, Түймрийн эрсдэлийн үнэлгээ

Оршил. Сүүлийн жилүүдэд дэлхий даяар уур амьсгалын өөрчлөлт эрчимжиж, түүний сөрөг нөлөө улам бүр илт мэдрэгдэх болсон. Монгол орны хувьд ч мөн адил, хэт халалт, хур тунадасны хомсдол, хуурайшилт зэргээс шалтгаалан ой, хээрийн бүс нутгуудад гал түймэр гарах тохиолдол ихэсч, байгаль экологид ихээхэн хохирол учруулж байна. Ой, хээрийн гал түймэр нь зөвхөн экологийн тэнцвэрт байдалд нөлөөлөөд зогсохгүй, хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, бүс нутгийн эдийн засагт ч шууд болон шууд бус хохирол учруулдаг.

Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн ойролцоогоор 70 орчим хувь нь ой, хээрийн бүсэд хамаардаг бөгөөд энэхүү өргөн уудам газар нутгийн байгалийн нөхцөл, уур амьсгалын онцлог нь гал түймэр үүсэх эрсдэлийг

нэмэгдүүлдэг. Түүнчлэн хүн амын суурьшлын бүс тэлж, хөдөө аж ахуйн болон уул уурхайн үйл ажиллагаа өргөжихийн хэрээр хүний хүчин зүйлээс шалтгаалсан гал түймрийн гаралт ихсэх хандлагатай байна.

2025 он нь цаг уур, байгаль орчны нөхцөл байдлаар хур тундас багатай жил байх төлөвтэй байгааг олон улсын болон үндэсний шинжлэх ухааны байгууллагууд анхааруулж байгаа тул энэ онд ой, хээрийн гал түймрийн эрсдэлийг судлах, үнэлэх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг төлөвлөх нь нэн шаардлагатай юм. Иймд энэхүү судалгаагаар 2025 онд ой, хээрийн гал түймрийн гарах магадлал, нөлөөлөл, учруулж болзошгүй хохирлыг тодорхойлох, улмаар эрсдэлийг бууруулах арга замыг санал болгох зорилготой.

Үндсэн хэсэг:

Улсын хэмжээнд сүүлийн 10 жилийн хугацаанд нийт 1539 удаагийн ой, хээрийн гал түймэр бүртгэгдэж, дээрх гал түймэрт ойн 303,993 га, хээрийн 17,3 сая га, нийт 17,6 сая га

талбай өртөж, байгаль, экологи болон гал түймрийг унтраахад нийт 257 тэрбум төгрөгийн хохирол учирсан байна (Гал түймэртэй тэмцэх газрын ой, хээрийн гал түймрийн бүртгэл, судалгаа, 2024).

№	Он	Түймрийн тоо	Түймэрт өртсөн талбай			Учирсан хохирол			
			Ой /га/	Хээр /га/	Нийт /га/	Экологид	Эд материал	унтраахад	Хохирол /тэрбум/
1	2015	354	45,649	6,602,607	6,648,256	45,985,301,189	3,317,309,170	517,954,219	49,820,564,578
2	2016	138	31,298	3,147,306	3,178,601	10,713,972,587	1,334,386,800	100,108,572	12,148,467,959
3	2017	225	120,918	466,571	587,489	77,272,823,325	18,167,550	449,254,659	77,740,245,534
4	2018	77	16,639	552,021	568,660	39,277,222,191	155,732,050	97,657,957	39,530,612,198
5	2019	121	58,744	423,349	482,093	23,756,621,096		449,625,850	24,206,246,946
6	2020	142	9,549	235,762	245,311	3,000,000,000	41,100,000	154,400,000	3,195,500,000
7	2021	65	2,092	201,539	203,631	3,100,617,595	44,400,000	29,034,656	3,174,052,251
8	2022	179	16,402	1,166,922	1,183,323	12,493,038,404	355,363,370	360,992,080	13,209,393,854
9	2023	101	1,296	3,079,274	3,080,570	16,786,348,567	6,247,933,518	103,711,746	23,137,993,831
10	2024	137	1,406	1,504,291	1,505,697	9,688,032,669	1,123,940,600	107,014,306	10,918,987,575
11	Нийт	1,539	303,993	17,379,641	17,683,632	242,073,977,623	12,638,333,058	2,369,754,045	257,082,064,726

Улсын хэмжээнд сүүлийн 4 жилийн байдлаар нийт 479 удаагийн ой, хээрийн түймэр бүртгэгдсэнээс 238 удаа буюу 49,8% нь Дорнод, Сүхбаатар аймагт бүртгэгдсэн бол 241 буюу 50.1% нь Архангай, Баян-Өлгий, Булган, Сэлэнгэ, Төв, Хөвсгөл аймагт тус тус бүртгэгдсэн байна.

Дорнод аймагт 155 удаа ой, хээрийн гал түймэр бүртгэгдсэнээс хамгийн их буюу Халхгол суманд 40

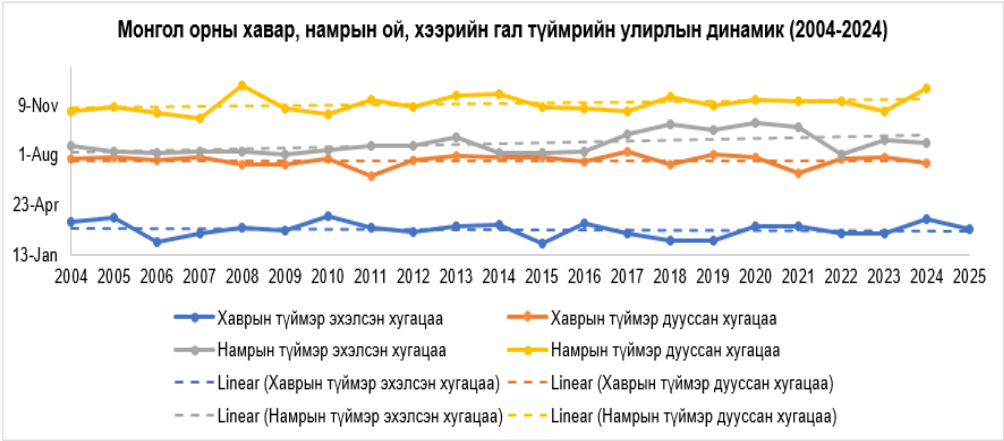
Зураг.1.Ой хээрийн түймрийн улиралын динамик

Улсын хэмжээнд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ой, хээрийн түймрийн өртөх байдлыг тодорхойлоход нийт 1809 баг, хорооны 48,9 хувь нь

Хүснэгт. 1.Ой хээрийн түймрийн судалгаа удаа, нийт 971,952 га, Матад суманд 28 удаа, нийт 668,658 га, Чойбалсан суманд 23 удаа, нийт 705,043 га талбай тус тус түймэрт өртсөн байна.

Сүхбаатар аймагт нийт 83 удаагийн хээрийн түймэр бүртгэгдсэнээс 55 удаа буюу 66.2% нь Эрдэнэцагаан суманд бүртгэгдэж 2,389,499 га талбай өртсөн байна. Сүүлийн 20 жилийн улирлаар нь авч үзвэл (Гал түймэртэй тэмцэх газрын ой, хээрийн гал түймрийн бүртгэл, судалгаа, 2024):

өртөх байдал дунд, өндөр, маш өндөр түвшин (дунд 15,4%, өндөр 25,8, маш өндөр 7,8%-д тодорхойлогдсон байна (Гал түймэртэй тэмцэх газрын ой, хээрийн гал түймрийн бүртгэл, судалгаа, 2024).

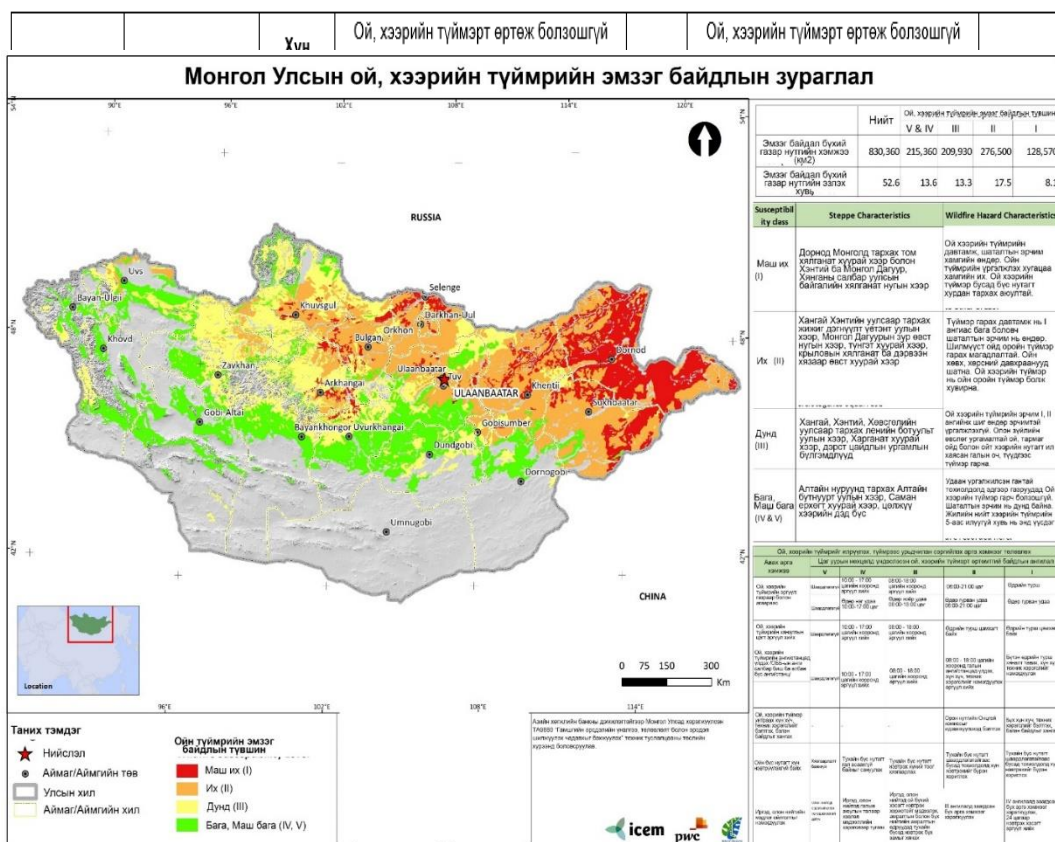

Хүснэгт.2. Ой, хээрийн түймэрт өртөж болзошгүй баг/хорооны тоо

Аймаг	Сум	Хүн амын тоо	Ой, хээрийн түймэрт өртөж болзошгүй баг/хорооны тоо					Нийт хорооны тоо	Ой, хээрийн түймэрт өртөж болзошгүй баг/хорооны эзлэх хувь (%)					Нийт %
			Маш бага	Бага	Дунд	Өндөр	Маш Өндөр		Маш бага	Бага	Дунд	Өндөр	Маш Өндөр	
Улаанбаатар	Багануур	28570					5	5					100	100
Улаанбаатар	Багахангай	4123					2	2					100	100
Улаанбаатар	Баянгол	242844	20			5		25	80			20		100
Улаанбаатар	Баянзүрх	361689	16			12		28	57.1			42.9		100
Улаанбаатар	Налайх	37659				8		8				100		100
Улаанбаатар	Сонгинохайрхан	327580	10			33		43	23.3			76.7		100
Улаанбаатар	Сүхбаатар	144409	8			12		20	40			60		100
Улаанбаатар	Хан-Уул	187278	6		1	14		21	28.6		4.8	66.7		100

Аймаг тус бүрээр ой, хээрийн түймэрт өртөх байдлыг сумдаар авч үзэхэд Дорнод аймгийн 14 сум маш өндөр, Сүхбаатар аймгийн 12 сум өндөр, 1 сум маш өндөр, Хэнтий аймгийн 3 сум маш өндөр, 13 сум өндөр, 2 сум дунд, Төв аймгийн 17 сум маш өндөр, 4 сум дунд, Говьсүмбэр аймгийн 2 сум өндөр, Сэлэнгэ аймгийн 4 сум маш өндөр, 8 сум өндөр, 2 сум дунд, Дорноговь аймгийн 2 сум дунд, Дархан-Уул аймгийн 3 сум өндөр, Булган аймгийн 1 сум маш өндөр, 8 сум өндөр, 7 сум дунд, Архангай аймгийн 2 сум маш өндөр, 6 сум өндөр, 8 сум дунд, Хөвсгөл аймгийн 1 сум маш

өндөр, 10 сум өндөр, 10 сум дунд, Завхан аймгийн 1 сум өндөр, 13 сум дунд, Увс аймгийн 1 сум өндөр, 7 сум дунд түвшинд тодорхойлогдсон байна. Мөн Улаанбаатар хотын хэмжээнд 2 дүүрэг маш өндөр, 5 дүүрэг өндөр (үүний 4 дүүргийн нийт хорооны 50%-аас дээш нь өндөр), 2 дүүрэг бага түвшинд тус тус үнэлэгдсэн байна (Гал түймэртэй тэмцэх газрын ой, хээрийн гал түймрийн бүртгэл, судалгаа, 2024). Жишээ нь: Дорнод аймгийн сумдын ой, хээрийн гал түймэрт өртөх байдлын түвшинг авч үзвэл

Хүснэгт.3. Дорнод аймгийн сумдын ой, хээрийн гал түймэрт өртөх байдлын түвшин
(багийн тоо, эзлэх хувь (%)-аар)

ДҮГНЭЛТ

1. 2025 оны 02 дугаар сарын дунд
арав хоногт зудын байдалд

үнэлгээ хийхэд 7 аймгийн 22 суманд цагаан зудын, 13 аймгийн 36 суманд цагаанаар зудархуу байдалтай өвөлжилт болж хаврын урь орж байна.

2. Улсын хэмжээнд 2025 оны 03 дугаар сарын байдлаар гарсан нийт 18 удаагийн ой, хээрийн гал түймрийн 95% буюу 17 удаагийн түймэр нь Зүүн бүсийн аймгууд буюу Дорнод, Сүхбаатар, Хэнтий аймагт гарсан байна. Энэ зүүн бүсийн аймгуудад хуурайшилт их, ой, хээрийн гал түймэр гарах эрсдэл өндөр байна.
3. Ой, хээрийн гал түймрийн 2021-2024 оны давтамжийн нийт гарсан ой, хээрийн гал түймрийн 49,8% нь Зүүн бүсийн аймгуудад тохиолдсон байна.
4. Биологийн олон янз байдлын түймрийн хохирлыг тооцоолоход ой, хээрийн гал түймрийг загварчилж, амьдрах орчин, хүрээлэн буй орчны нөлөө, эдийн засгийн хор хохирлыг бодитой үнэлж, цаашид үр дүнд үндэслэн урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулах шаардлагатай болж байна.
5. Монгол орны ой, хээрийн гал түймрийн хохирол, нөлөөллийн экологи, эдийн засгийн үнэлгээнд биологийн олон янз байдал, экосистемд учирсан хохирлыг тооцох шинжлэх ухааны үндэслэлийг ашиглан сэргээх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг төлөвлөх, тэнцвэрт байдлыг хадгалан хамгаалахад

энэ чиглэлийн байгууллагуудын хамтын оролцоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

САНАЛ.

1. Ой, хээрийн гал түймрийн хохирлыг тооцох экологи, эдийн засгийн үнэлгээ хийх аргачлалыг шинэчлэн боловсруулах, мэргэжлийн байгууллага, холбоод, салбарын эрдэмтэн, судлаачдыг оролцуулан бодитой, орчин үеийн шинэлэг, арга зүйтэй болох

2. Ой, хээрийн гал түймэр гарах эрсдэл өндөр, давтамж их аймаг, сумдад ой, хээрийн гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг эрчимжүүлэх.

3. Ой, хээрийн гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зардлыг шийдвэрлэх.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. www.icc.mn ой, хээрийн гал түймрийн нөхцөл байдал.
2. Гал түймэртэй тэмцэх газрын ой, хээрийн гал түймрийн бүртгэл, судалгаа.
3. Онцгой байдлын ерөнхий газрын статистик дүн бүртгэлийн судалгаа.
4. Азийн хөгжлийн банкны дэмжлэгтэйгээр ОБЕГ-т 2020-2024 онд хэрэгжүүлсэн “Тамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ, төлөвлөлт болон эрсдэл шилжүүлэх чадавхыг бэхжүүлэх” техник туслалцааны төслийн хүрээнд хийгдсэн үнэлгээний тайлан.

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛИЙГ БУУРУУЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГАД ХИЙСЭН СУДАЛГАА

Ц.Саруулсайхан.

Удирдлагын академийн 8024 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант хошууч

Товч агуулга. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого, үйл ажиллагааны үндэс нь олон улсын аюулгүй байдал, тогтвортой хөгжил, хүн амын амь насыг хамгаалах зэрэг чухал зорилтуудыг хангахад чиглэдэг. Дэлхий нийтээрээ ирээдүйн шинэ өвчин, дэлбэрэлт, үер, салхины хүчтэй шуургатай зэрэг олон төрлийн аюулын эрсдэлийг бууруулахад чиглэж байгаа бөгөөд эдгээр зорилгод хүрэхийн тулд олон улсын хамтын ажиллагаа, туршлага, технологийн дэвшлийг үр ашигтай ашиглах шаардлага үүсч байна.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад улс орнуудад хэрэгжүүлж буй бодлого, арга хэмжээ нь үндэсний хэмжээнд зохион байгуулалттай, олон салбарын уялдаа холбоог шаардсантай зэрэгцэн, олон улсын туршлагаас суралцах нь нэн чухал юм. Энэ судалгаа нь гадаадын боловсрол, туршлага, стратегийг ажиглан, харьцуулан судалсны үр дүнд цогц ойлголт, шинэ санаачилга, хандлагыг тодорхойлж, Монгол улсын нөхцөлд тохирсон дүн шинжилгээ хийхэд чиглэсэн болно. Иймээс, дэлхийн олон орны амжилт, алдаа оноог судлан, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах цогц бодлого, үйл ажиллагааны үр ашгийг дээшлүүлэхэд чухал хувь нэмэр оруулна гэж үзэж байна.

Түлхүүр үгс: Гамшгийн эрсдэл, бодлого, үйл ажиллагаа, үндэс, туршлага, арга зам

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛИЙГ БУУРУУЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

Хүн бол нийгмийн хамгийн үнэт зүйл тэдний амьдралыг хамгаалах, улс орноо хөгжүүлэх нь төрийн бодлогын үндсэн гол зорилго байдаг. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаар “Хүн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхтэй” (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 2017 он) гэж заасан байна.

НҮБ-ын гамшгийн аюулыг бууруулах Олон улсын стратегийн төвөөс 2005 оны 1 дүгээр сард Японы Кобе хотод зохион байгуулсан Гамшгийн аюулыг бууруулах Дэлхийн бага хурлаас 2005-2015 онд хэрэгжүүлэх

Хёогогийн үйл ажиллагааны хүрээ баримт бичгийг баталж, “Улс үндэстэн, орон нутгийн гамшигтай тэмцэх чадавхийг бий болгох нь” бодлогын баримт бичгийг батлан гаргаж, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах орон нутгийн чадавхыг бий болгох олон талт арга хэмжээг үе шаттайгаар хэрэгжүүлж үр дүнг нь тодорхойлсон байна.

Аливаа нэг шинжлэх ухааны чиглэлийн судалгааны ажлыг судлахдаа түүний мэргэжлийн өвөрмөгц нэр томъёо, үндсэн ойлголтуудыг тайлбарлах нь онол, арга зүйн үндсийг зөв тодорхойлох, ойлгохоос эхэлдэг байна. Тийм учраас үндсэн нэр томъёог дараах байдлаар авч үзлээ.

Гамшиг гэж аюулт үзэгдэл, ослын улмаас олон хүний амь нас, эрүүл

мэнд хохирох, мал, амьтан олноор хорогдох, эд хөрөнгө, түүх, соёлын дурсгалт зүйл, хүрээлэн байгаа орчинд улс болон орон нутгийн эдийн засаг, нийгмийн дотоод нөөц, боломжоос давсан хохирол учрахыг хэлнэ (Гамигаас хамгаалах тухай хууль, 2017 он).

Эрсдэл гэж байгалийн эсвэл хүний үйл ажиллагаатай холбоотой үүссэн аюул, эмзэг байдлын хоорондын харилцан үйлчлэлээс гарч болох хор уршиг, хохирлын (хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, амьжиргааны хэрэгсэл, хүрээлэн буй орчинд хохирол учирч, эсвэл эдийн засгийн үйл ажиллагаа тасалдсан) магадлалыг хэлнэ ((Эх үүсвэр: НҮБ/ГАБОУС Нэр томъёо)).

Гамшгийн эрсдэл гэж гамшгийн улмаас хүн ам, мал, амьтан, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчинд учирч болзошгүй хохирлын магадлал (Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, 2017).

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаа гэж гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх, болзошгүй хохирлын хэмжээг багасгах, гамшгийг хохирол багатай даван туулах чадавхыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн цогц арга хэмжээг хэлнэ гэсэн байна (Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, 2017 он).

НҮБ-ын Гамшгийн аюулыг бууруулах олон улсын стратеги, нэр томъёоны тодорхойлолтод Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах гэж нийгмийн хэмжээнд эмзэг байдал, гамшгийн эрсдэлийг багасгах, тогтвортой хөгжлийн нөхцөлд аюулын сөрөг нөлөөллөөс зайлсхийх /урьдчилан сэргийлэх/ эсвэл түүнийг хязгаарлах

/бууруулах, бэлэн байх/ боломжтой гэж үзсэн элементүүдийн хүрээг хэлнэ гэжээ (НҮБ-ын “Гамшгийн аюулыг бууруулах олон улсын стратеги, нэр томъёо , 2016).

Гамшгийн эрсдэлийн удирдлага гэж байгалийн аюул, хүрээлэн буй орчны болон технологийн гаралтай холбогдох гамшгийн нөлөөг багасгахын тулд удирдлагын шийдвэр, байгууллага, бодлого, стратегийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны чадвар, чадавх, нийгэм, олон нийтийн тэмцэх чадавхийг ашиглах системтэй үйл явцыг хэлнэ. Энэ нь аюулын сөрөг нөлөөллөөс зайлсхийх /урьдчилан сэргийлэх/ эсвэл хязгаарлах /бууруулах, бэлэн байх/ бүтцийн болон бүтцийн бус арга хэмжээнүүдийг багтаасан үйл ажиллагааны бүх хэлбэрүүдээс бүрдэнэ (НҮБ-ын “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний зөвлөлийн удирдамж).

Гамшигтай тэмцэх чадавх гэж аюулд өртсөн систем, олон нийт эсвэл нийгэм нэн чухал үндсэн бүтэц, үйл ажиллагаагаа хамгаалах, сэргээх зэрэг үйл ажиллагааг цаг алдалгүй, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх замаар аюулын нөлөөллийг эсэргүүцэх, шингээх, зохицох, нөхөн сэргээх чадвар (НҮБ-ын Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах газрын “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулахтай холбоотой нэр томъёо , 2009 он).

Бодлого гэдэг ойлголтыг авч үзвэл, Оксфордын толь бичигт бодлогыг ”Хувь хүмүүс, бизнесийн байгууллага, улс төрийн намууд, Засгийн газраас санал болгож буй болон дэмжиж буй үйл ажиллагааны зарчим, чиглэл” хэмээн тодорхойлжээ.

Бодлого гэж Засгийн газар бүрэн эрхийнхээ хугацаанд болон шаардлагатай тохиолдолд тодорхой асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор гаргасан улс төрийн шийдэл, үйл ажиллагааны чиглэлийг хэлнэ (С.Агаряа, Н.Одмаа, 2016 он).

Арга зүй (Методология. Methodology) гэдэг нь онолын болон практик үйл ажиллагааг зохион байгуулах аргуудын тухай сургаал мөн. Арга зүйн зорилго нь хүмүүсийн өдөр тутмын туршилагад хуримтлагдсан үйл ажиллагааны бүдүүвчийг тайлбарлах, бүтээх, өөрчлөн байгуулахад оршино (Шинжлэх ухааны философи, Чөлөөт нэвтэрхий толь, огноо байхгүй). Арга зүй ямар нэг зүйлийг хэрхэн хийх тухай онол үзлийн цогц гэжээ (ШУА, 2008 он).

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад орон нутгийн байгууллагын үйл ажиллагааны үндсийг тодруулахдаа гамшиг, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого, удирдлага, орон нутаг, засаг захиргааны ойлголтуудыг авч үзлээ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлэгт “Монгол Улсын нутаг дэвсгэр, засаг захиргааны нэгжийн хувьд аймаг, нийслэл, аймаг нь суманд, сум нь багт, нийслэл нь дүүрэгт, дүүрэг нь хороонд хуваагдана.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлэгт аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг бол хуулиар олгосон нутаг дэвсгэртэй байхаар заасан байна.

Нутаг дэвсгэрийн хамгаалалт гэдэг нь хуулиар тогтоож өгсөн нутаг дэвсгэрийг хамгаалах түүний халдашгүй

дархан байдлыг хангахын тулд явуулж байгаа үйл ажиллагааны нэгдэл мөн. Энэ арга хэмжээ нь тайван цагт гол төлөв хил хамгаалалт, байгалийн онцгой үзэгдлийн хор уршгийг арилгах, байгаль, экологийг хамгаалах зэргээр хэрэгжинэ.

Аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг бол хуулиар тусгайлан олгосон чиг үүрэг, өөрийн удирдлага бүхий засаг захиргаа, нутаг дэвсгэр, эдийн засаг, нийгмийн цогцолбор мөн гэж заажээ (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он). Үүнээс үзэхэд “Орон нутаг” гэдэг нь нутаг дэвсгэр гэдэг ойлголтоос өргөн утгатай цогцолбор ойлголт бөгөөд нутаг дэвсгэрийн засаг захиргааны нэгжийн ерөнхий нэр юм. Энэ нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тодорхойлолтоос ойлгомжтой бөгөөд аймаг орон нутаг, сум орон нутаг гэх зэргээр ярьж заншсан нь санамсаргүй хэрэг биш юм.

“Нутгийн удирдлагын өнөөгийн байдал, цаашдын зорилт” сэдэвт онол, практикийн хурлын илтгэлд “Аливаа улсыг төр нь биш орон нутаг, тэнд оршин суугаа иргэд нь бүрдүүлдэг. Тодруулбал: Холбооны улс нь бие даасан муж улсуудаас бүрддэг бол нэгдмэл улсыг засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжүүд бүрдүүлдэг. Орон нутаг хэмээх ойлголтод засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, тэнд оршин сууж буй хот тосгод бүхэлдээ хамрагдана гэжээ (2017 он).

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ” баримт бичгийн тэргүүлэх чиглэлийн хоёрт, гамшгийн эрсдэлийг удирдах засаглалыг бэхжүүлэх асуудлыг үндэсний ба орон нутгийн түвшинд

хэрхэн хэрэгжүүлэхийг тодорхойлон заасан байна.

Дэлхийн олонх улс оронд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний болон орон нутгийн зөвлөл байгуулагдан ажиллаж байна. Энэ зөвлөл нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааг салбарын ба салбар хоорондын үйл ажиллагааг уялдуулах, хууль тогтоомж, орон нутгийн дүрэм, журам, бодлогыг нягталж, уялдаа холбоог сайжруулах, боловсронгуй болгон үүрэг, хариуцлагыг тодорхой болгож, төрийн болон хувийн хэвшлийн үйл ажиллагааг дээшлүүлэхэд анхаарч байна.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний зөвлөл нь Хёогогийн үйл ажиллагааны хүрээг хэрэгжүүлэхийн сацуу гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хөтөлбөрт тусгуулах зохицуулалтын механизм байх бөгөөд улс орны онцлогт тохирсон гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний олон талт тогтолцоог бий болгох, хөгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулахыг чухалчлах боллоо.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах талаар гадаадын зарим орны туршлага, сургамжаас үзвэл дараах байдал ажиглагдаж байна. Үүнд:

- Швейцарийн Холбооны Зөвлөл гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг сайжруулах зорилгоор үндэсний зөвлөл (PLANAT)-ийг бий болгосон байна. Энэ зөвлөл нь хүн ам, байгаль орчин, материал баялгийг байгалийн аюулаас хамгаалах стратегийг хэрэгжүүлэх, хагаалах арга хэмжээг тогтмол хугацаанд үнэлж, баримтжуулдаг, мэдээлэл, сурталчилгааг

сайжруулах, байгалийн аюултай холбоотой урьдчилан сэргийлэх асуудлыг харилцан уялдаатай хэлэлцэх чадварыг нэмэгдүүлэх, зохицуулалт хийх үндсэн үүрэгтэй байна.

- Өмнөд Азийн орнууд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүс нутгийн зөвлөл байгуулагдан ажиллаж байна. Делигийн тунхаглалаар гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаанд оролцдог Засгийн газрын бүс болон бүс нутгийн холбогдох бүх байгууллагыг багтаасан зөвлөлийг бий болгожээ. Шри Ланк Улсад гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын шинэ тогтолцооны хууль, эрх зүйн үндсийг бий болгож, Гамшгийн удирдлагын хуулийг баталсан байна. Энэ хуулиар Шри Ланкийн Ерөнхийлөгчөөр удирдуулсан гамшгийн удирдлагын шинэ үндэсний зөвлөлийг байгуулж, Гамшгийн удирдлагын шинэ яам байгуулж, гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын стратегийн төлөвлөлтийг чиглүүлэх үүргийг хүлээлгэсэн байна. Уганда Улсад гэхэд үндэсний зөвлөл нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, хор уршгийг арилгах үйл ажиллагааг төлөвлөж, хэрэгжүүлдэг байна.

Үерийн хор уршгийг арилгахын тулд Вьетнамд Засгийн газрын түвшинээс орон нутгийн засаг захиргаа хүрсэн өргөн хүрээтэй үндэсний хэмжээний гамшгийн эрсдэлийг бууруулах байгууллагын тогтолцоог бий болгосон байна.

Монгол Улсын Их Хурлаар 2017 онд батлагдсан “Гамшгаас хамгаалах тухай хууль”-д “Улсын хэмжээнд гамшгийн эрдэлийг бууруулах үндэсний зөвлөл, аймаг, нийслэл, дүүргийн хэмжээнд орон нутгийн зөвлөлийг байгуулна” гэж заасны дагуу Монгол Улсын Засгийн Газрын 2018 оны 63 дугаар тогтоолоор “Гамшгийн эрсдэлийг

бууруулах үндэсний зөвлөлийн ажиллах журам” батлагдсан байна.

Манай улсад 2018 оноос гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд төр, хувийн хэвшлийн болон салбар дундын хамтын ажиллагаа, иргэдийн оролцоог хангах, бодлогын зөвлөмж гаргах чиг үүрэг бүхий орон тооны бус гамшгийн эрсдэлийг

Дүгнэлт. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого, үйл ажиллагааны үндэс нь орон нутгийн болон үндэсний түвшинд хэрэгжүүлж буй цогц арга хэмжээнээс бүрддэг бөгөөд эдгээр нь иргэдийн амь, эрүүл мэнд, эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой байдалд онцгой нөлөөлдөг. Гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх, болзошгүй хохирлын хэмжээг бууруулах, мөн гамшгийн даван туулах чадварыг бэхжүүлэх зорилготой эдгээр арга хэмжээнүүд нь олон улсын туршлага, сайн практик дээр суурилсан бодлого, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд ихээхэн ач холбогдолтой юм.

Эрдэм шинжилгээний судалгаанд үндэслэн үзэхэд, “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаа” нь зөвхөн эрсдэлийн үнэлгээ, хохирлыг бууруулах стратеги, арга хэмжээ төдий биш, харин эдгээрийг зохицуулж удирдах, олон байгууллага, орон нутгийн тогтолцоог нэгтгэн нэгтгэн боловсруулах удирдлагын тогтолцоо, засаглалыг бэхжүүлэхэд чиглэдэг байна. Энэ хувьд, “Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ” баримт бичигт заасанчлан, гамшгийн эрсдэлийг удирдах засаглалыг байгууллагын бүтэц, эрх, үүрэгт үндэслэн бүхий л түвшинд уялдаатай хэрэгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтойг онцолж болох бөгөөд үүний үр дүнд

бууруулах үндэсний болон орон нутгийн зөвлөлийг шинээр байгуулагдан ажиллаж эхэлсэн байна.

Судалгаанаас үзэхэд Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах орон нутгийн зөвлөлийн чиг үүрэг, гишүүдийн эрх, үүргийг тодорхойлож, ажлын уялдаа холбоог гаргаж өгөх шаардлагатай байгаа нь харагдлаа.

орон нутгийн зөвлөлүүдийн байгууллага, хариуцлагыг тодорхойлж, хамтын ажиллагааг сайжруулахыг зорьж байна.

Энэ судалгаагаар, гадаадад туршилтад орсон амжилттай туршлага, жишээг судалж, Монгол улсын нөхцөлд тохирсон бодлого, арга хэмжээг боловсруулан боловсруулах нь нэн ач холбогдолтойг харуулж байна. Үүнээс дүгнэхэд, орон нутгийн байгууллагын үйл ажиллагааг уялдуулах, зөвхөн зохион байгуулалт бус, үр дүнтэй, илүү идэвхжүүлсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхийн тулд олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх, эрх зүйн орчин, зохион байгуулалтын уялдаа холбоог бэхжүүлэх шаардлагатайг илэрхийлж байна.

Санал

1. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах орон нутгийн зөвлөлийн бүтэц, гүйцэтгэх эрх, үүрэг, ажлын үйл ажиллагааны хэлбэрийг тодорхойлож, үйл ажиллагааг нь уялдуулах боломж арга замыг тодорхойлох.
2. Гамшгаас хамгаалах албад гамшиг тохиолдсон үед авран хамгаалах, хойшлуулашгүй сэргээн босгох, аврах хор уршгийг арилгах арга хэмжээг өөрсдийн ажил үүргийн дагуу явуулах.

3. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах орон нутгийн зөвлөл нь гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд төр, хувийн хэвшлийн болон салбар дундын хамтын ажиллагаа, иргэдийн оролцоог хангах, бодлогын зөвлөмж гаргах.

Ашигласан эх сурвалжийн жагсаалт

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. (2017 он). Улаанбаатар хот: 16.2.
2. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль. (2017 он). Улаанбаатар хот.
3. (Эх үүсвэр: НҮБ/ГАБОУС Нэр томъёо). (n.d.).
4. НҮБ-ын “Гамшгийн аюулыг бууруулах олон улсын стратеги, нэр томъёо . (2016). Мөнхийн үсэг.
5. НҮБ-ын “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний зөвлөлийн удирдамж. (n.d.).
6. НҮБ-ын Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах газрын “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулахтай холбоотой нэр томъёо . (2009 он). Женев.
7. С.Агаряа, Н.Одмаа. (2016 он). Төлөвлөлт, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний гарын авлага.
8. Шинжлэх ухааны философи, Чөлөөт нэвтэрхий толь . (n.d.). Retrieved from Википедиа.
9. ШУА. (2008 он). Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. 1501.
10. (2017 он). Нутгийн удирдлагын өнөөгийн байдал, цаашдын зорилт сэдэвт онол, практикийн хурлын илтгэл,

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛИЙН УДИРДЛАГЫН ТОГТОЛЦОО МОНГОЛ УЛС БОЛОН ГАДААД ОРНЫ ТУРШЛАГАД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

Ц.Цогтбаатар.

Удирдлагын академийн 8024 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант ахмад

Товч агуулга. Гамшгийн эрсдэл дэлхий дахинд улам нэмэгдэж, түүнд үр дүнтэй хариу арга хэмжээ авах удирдлагын тогтолцоог бий болгох нь нэн чухал болжээ. Монгол Улс олон төрлийн байгалийн гамшигт өртөмтгий онцлогтой тул гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх тогтолцоогоо сайжруулах шаардлагатай. Энэ илтгэлд Монгол Улсын болон гадаад орны гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын туршлагыг харьцуулан судалж, Монголын нөхцөлд тохирсон үр дүнтэй арга замыг тодорхойлно.

Түлхүүр үг: Гамшиг, эрсдэл, эрсдлийн удирдлага, тогтолцоо

Оршил: Орчин үеийн дэлхий дахинд байгаль, хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй гамшигт үзэгдлүүд улам олширч, тэдгээрийн үр дагавар илүү өргөн хүрээнд, хүнд хэлбэрээр илрэх болсон нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, удирдах тогтолцоог шинэ түвшинд хөгжүүлэх шаардлагыг тулгаруулж байна. Уур амьсгалын өөрчлөлт, хотжилтын хурдац, дэд бүтцийн хомсдол, байгаль орчны эмзэг байдал зэрэг нь гамшгийн эрсдэлд өртөх байдлыг улам бүр нэмэгдүүлж байна.

Монгол Улсын хувьд газар зүйн байршил, цаг уурын онцлогоос шалтгаалан ган, зуд, үер, хүчтэй салхи, ой хээрийн түймэр, газар хөдлөлт зэрэг олон төрлийн гамшигт өртөх өндөр эрсдэлтэй орнуудын нэг юм. Иймд үндэсний аюулгүй байдал, эдийн засгийн тогтвортой байдал, хүний хөгжлийг хангах үндсэн нөхцөл бол гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын үр дүнтэй тогтолцоо бий болгох явдал юм.

Тус илтгэлээр гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын онолын үндэс, олон улсын хандлага, Монгол Улсад

хэрэгжиж буй хууль, бодлого, институцийн зохицуулалт, практик үйл ажиллагаа болон гадаад орны (Япон, АНУ зэрэг) сайн туршлагуудыг харьцуулан судалж, манай улсын хувьд авч хэрэгжүүлэх боломжтой сургамж, арга замуудыг тодорхойлоход оршино.

1. Гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоо Монгол улс өнөөгийн байдал:

Аливаа нэг шинжлэх ухааны чиглэлийн судалгааны ажлыг судлахдаа түүний мэргэжлийн өвөрмөц нэр томъёо, үндсэн ойлголтуудыг тайлбарлах нь онол, арга зүйн үндсийг зөв тодорхойлох, ойлгохоос эхэлдэг байна. Тийм учраас үндсэн нэр томъёог дараах байдлаар авч үзлээ.

“Гамшиг” гэж Гамшгаас хамгаалах тухай хуульд “аюулт үзэгдэл, техникийн холбогдолтой осол, алан хядах ажиллагаа, дэлбэрэлтийн улмаас олон хүний эрүүл мэнд, амь нас хохирох, мал, амьтан олноор хорогдох, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчинд улс, орон нутгийн дотоод нөөц боломжоос давсан хохирол учрахыг (Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, 2017 он)

“Эрсдэл” гэж зорилгод тодорхойгүй байдлын үзүүлэх үр нөлөө. Эрсдэлийг ихэвчлэн болзошгүй тохиолдол, үр дагавраар болон эдгээрийн хосолсон байдлаар тодорхойлно” Олон улсын стандартчиллын байгууллага ISO 31000 (2009)

“Гамшгийн эрсдэлийн удирдлага” гэж байгалийн аюул, хүрээлэн буй орчны болон технологийн гаралтай холбогдох гамшгийн нөлөөг багасгахын тулд удирдлагын шийдвэр, байгууллага, бодлого, стратегийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны чадвар, чадавх, нийгэм, олон нийтийн тэмцэх чадавхийг ашиглах системтэй үйл явцыг хэлнэ. Энэ нь аюулын сөрөг нөлөөллөөс зайлсхийх /урьдчилан сэргийлэх/ эсвэл хязгаарлах /бууруулах, бэлэн байх/ бүтцийн болон бүтцийн бус арга хэмжээнүүдийг багтаасан үйл ажиллагааны бүх хэлбэрүүдээс бүрдэнэ. (Гамшгийн эрсдэлийн удирдлага гарын авлага)

Манай орны гамшгаас хамгаалах эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог авч үзэхэд:

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 22.1-д “Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг нутаг дэвсгэр, үйлдвэрлэлийн зарчмаар засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, хуулийн этгээд өмчийн хэлбэр үл харгалзан зохион байгуулна” гэж зааж гамшгийн эрсдэлийг бууруулах тогтолцооны оролцогч талуудыг Засгийн газраас иргэнийг хүртэл тогтоож өгсөн.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах тогтолцооны оролцогч талууд нь:

Ерөнхий сайдын удирдлагад ажиллах гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд төр, хувийн хэвшлийн болон салбар дундын хамтын ажиллагаа, иргэдийн оролцоог хангах, бодлогын зөвлөмж гаргах чиг үүрэг бүхий үндэсний болон орон нутгийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах зөвлөл;

Монгол Улсын Шадар сайд чиглүүлж, гамшгаас хамгаалах төрийн бодлого, гамшгаас хамгаалах талаарх хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, гамшгаас хамгаалах арга хэмжээг зохион байгуулж, мэргэжлийн удирдлагаар хангах чиг үүрэгтэй төв, орон нутгийн онцгой байдлын байгууллага;

Гамшгийн нөхцөл байдал үүссэн үед аврах, хор уршгийг арилгах, сэргээн босгох ажлыг шуурхай зохион байгуулах чиг үүрэг бүхий улсын болон орон нутгийн онцгой комисс;

Мэргэжлийн дагуу гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх чиг үүрэгтэй төрийн захиргааны холбогдох яам, агентлагийг түшиглэсэн улсын болон орон нутгийн гамшгаас хамгаалах алба;

- Бүх шатны ИТХ, Засаг дарга;
- Аж ахуйн нэгж, байгууллага;
- Төрийн бус байгууллага, олон улсын байгууллага
- Олон нийт, иргэд байна.

Монгол улсын гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын тогтолцооны бүтэцийг зураг 1-д харуулав

сацуу гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хөтөлбөрт тусгуулах зохицуулалтын механизм байх бөгөөд улс орны онцлогт тохирсон гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний олон талт тогтолцоог бий болгох, хөгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулахыг чухалчлах боллоо.

Дэлхийн олонх улс оронд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний болон орон нутгийн зөвлөл байгуулагдан ажиллаж байна. Энэ зөвлөл нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааг салбарын ба салбар хоорондын үйл ажиллагааг уялдуулах, хууль тогтоомж, орон нутгийн дүрэм, журам, бодлогыг нягталж, уялдаа холбоог сайжруулах, боловсронгуй болгон үүрэг, хариуцлагыг тодорхой болгож, төрийн болон хувийн хэвшлийн үйл ажиллагааг дээшлүүлэхэд анхаарч байна.

Швейцарийн Холбооны Улсын туршлага: Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг сайжруулах зорилгоор үндэсний зөвлөл (PLANAT)-ийг бий болгосон байна. Энэ зөвлөл нь хүн ам, байгаль орчин, материал баялгийг байгалийн аюулаас хамгаалах стратегийг хэрэгжүүлэх, хагаалах арга хэмжээг тогтмол хугацаанд үнэлж, баримтжуулдаг, мэдээлэл, сурталчилгааг сайжруулах, байгалийн аюултай холбоотой урьдчилан сэргийлэх асуудлыг харилцан уялдаатай хэлэлцэх чадварыг нэмэгдүүлэх, зохицуулалт хийх үндсэн үүрэгтэй байна. Өмнөд

Азийн орнууд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүс нутгийн зөвлөл байгуулагдан ажиллаж байна. Делигийн тунхаглалаар гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаанд оролцдог Засгийн газрын бус болон бүс нутгийн холбогдох бүх байгууллагыг багтаасан зөвлөлийг бий болгожээ.

Шри Ланк Улсын туршлага: Гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын шинэ тогтолцооны хууль, эрх зүйн үндсийг бий болгож, Гамшгийн удирдлагын хуулийг баталсан байна. Энэ хуулиар Шри Ланкийн Ерөнхийлөгчөөр удирдуулсан гамшгийн удирдлагын шинэ үндэсний зөвлөлийг байгуулж, Гамшгийн удирдлагын шинэ яам байгуулж, гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын стратегийн төлөвлөлтийг чиглүүлэх үүргийг хүлээлгэсэн байна.

Уганда Улсын туршлага: Үндэсний зөвлөл нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, хор уршгийг арилгах үйл ажиллагааг төлөвлөж, хэрэгжүүлдэг байна. Үерийн хор уршгийг арилгахын тулд Вьетнамд Засгийн газрын түвшинээс орон нутгийн засаг захиргаа хүрсэн өргөн хүрээтэй үндэсний хэмжээний гамшгийн эрсдэлийг бууруулах байгууллагын тогтолцоог бий болгосон байна.

АНУ-ын туршлага: National Incident Management System (NIMS) болон Incident Command System (ICS) гэсэн зохион байгуулалтын загваруудаар олон байгууллагын хамтын ажиллагааг уялдуулан, гамшгийн үед төвлөрсөн, уян хатан удирдлагыг хэрэгжүүлдэг. Тэдгээрийн системүүд нь үүрэг хариуцлагыг тодорхой болгож, оролцогч талуудын харилцаа, мэдээлэл солилцоог түргэн шуурхай болгодог.

Япон Улсын туршлага: Газар хөдлөлт, үер, цунами зэрэг байгалийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр дэлхийд тэргүүлэгч. Тэдгээрийн барилга, дэд бүтцийн стандартыг өндөр түвшинд боловсруулсан бөгөөд олон нийтийн гамшгийн бэлэн байдлыг дээшлүүлэхэд ихээхэн хөрөнгө оруулалт хийдэг. Мөн сейсмик сэрэмжлүүлгийн систем, гамшгийн эрсдэлийн газрын зураг зэрэг дэвшилтэт технологи ашигладаг. Байгалийн гамшиг (гай гамшиг, газар хөдлөлт, цунами) ихтэй орон тул гамшгийн удирдлагын системээ маш нарийвчлалтай, нарийн зохион байгуулсан байдаг. Олон улсын ISO 22320 стандартын дагуу шуурхай хариу арга хэмжээ авах системийг нэвтрүүлсэн. Иргэдийн гамшгийн боловсрол өндөр, хүүхэд, залуучуудыг тогтмол дадлага сургалтад хамруулдаг. Цунами болон газар хөдлөлтийн эрт сэрэмжлүүлгийн систем өндөр хөгжсөн.

Америкийн Нэгдсэн Улсын туршлага: АНУ нь FEMA (Federal Emergency Management Agency) байгууллагын удирдлага дор олон улсын шилдэг туршлагыг нэвтрүүлсэн гамшгийн удирдлагын системтэй. Төрийн төв байгууллагаас гадна муж, орон нутгийн түвшинд өндөр зохион байгуулалттай. Гамшгийн үеийн харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн дэвшилтэт системийг ашигладаг. Олон нийтийн оролцоог түлхүү дэмждэг, сайн дурын бүлгүүд идэвхтэй оролцдог.

Австрали Улсын туршлага: Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй гамшигт (гал түймэр, үер) бэлэн байдлыг өндөр түвшинд хөгжүүлсэн. Австралийн засгийн газар нь “National Strategy for

Disaster Resilience” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлдэг. Орон нутгийн иргэд, байгууллагуудыг идэвхтэй оролцуулах замаар хамтын ажиллагааг хөгжүүлсэн. Мэдээллийн хүртээмжийг сайжруулж, олон нийтийн боловсролд онцгой анхаарал хандуулдаг.

Холбооны бүгд найрамдах Герман Улсын туршлага: Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах олон улсын хамтын ажиллагаанд идэвхтэй оролцдог, зохион байгуулалт сайтай тогтолцоотой. Холбооны болон орон нутгийн түвшинд уялдаа холбоотой үйл ажиллагаа явуулдаг. Мэргэжлийн бэлэн байдлын багууд болон сайн дурын бүлгүүдийн хамтын ажиллагаа сайн хөгжсөн. Байгаль орчны хамгаалал, гамшгийн эрсдэлийг урьдчилан сэргийлэхэд өндөр ач холбогдол өгдөг.

Дүгнэлт:

Гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоо нь хүн төрөлхтний өмнө тулгараад байгаа хамгийн том сорилтуудын нэг болох байгалийн болон хүний гаралтай гамшигт үзэгдэлтэй тэмцэх үндсэн механизм бөгөөд үүний амжилт нь улс орны нийгэм, эдийн засаг, иргэдийн аюулгүй байдалд шууд нөлөөлдөг. Монгол Улсын хувьд байгалийн гамшигт өртөх эрсдэл өндөр, орон нутгийн болон үндэсний түвшинд гамшгийн удирдлагын тогтолцоог тасралтгүй сайжруулж, олон улсын стандартыг нэвтрүүлэх нь нэн чухал асуудал болж байна. Энэхүү тогтолцоог хөгжүүлэхэд Монгол Улс хэд хэдэн чухал хүчин зүйлд анхаарах шаардлагатай. Эхний ээлжинд хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, удирдах чиглэлээр тодорхой, уялдаа

бүхий бодлого, журам, стратегийг бий болгох хэрэгтэй. Төрийн төв болон орон нутгийн байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдуулах, гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх системийг сайжруулах, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлэх нь үйл ажиллагааны үр ашгийг нэмэгдүүлнэ. Мөн иргэдийн мэдлэг, бэлэн байдлыг дээшлүүлэхэд онцгой анхаарах шаардлагатай бөгөөд гамшгийн боловсролыг сургалтын хөтөлбөрт бүрэн оруулж, тогтмол дадлага сургууль зохион байгуулах замаар иргэд, ялангуяа хүүхэд, залуучуудын гамшгийн үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг сайтар ойлгуулж, дадал болгох нь хамгаалалтын гол тулгуур болно.

Гадаад орны туршлагыг судлахад Япон, АНУ, Австрали зэрэг орнууд гамшгийн удирдлагын тогтолцоогоо олон улсын түвшний стандартад нийцүүлэн хөгжүүлж, иргэдийн оролцоог өндөр түвшинд хангаж, шинжлэх ухаан, технологийг идэвхтэй ашиглаж байна. Монгол Улс эдгээр туршлагыг өөрийн онцлогт тохируулан нэвтрүүлснээр гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, гамшгийн дараах сэргээн босголтыг түргэн шуурхай, үр дүнтэй гүйцэтгэх боломжийг нэмэгдүүлэх болно. Ийнхүү гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог хөгжүүлэх, чадавхийг сайжруулах нь Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үндэс бөгөөд хүний амь нас, эд хөрөнгө, байгаль орчныг хамгаалахад онцгой үүрэг гүйцэтгэх болно. Цаашид төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон нийтийн хамтын ажиллагаа, олон улсын хамтын ажиллагааг эрчимжүүлж, гамшгийн эрсдэлийг багасгах бодлого, стратегиудыг тасралтгүй сайжруулах нь чухал гэж дүгнэн үзлээ.

Санал:

Монгол Улсын гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог улам боловсронгуй болгохын тулд дараах ажлуудыг хийхийг санал болгож байна. Үүнд:

1. Хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах.

Гамшгийн удирдлагын эрх зүйн орчныг олон улсын стандарт, зөвлөмжтэй нийцүүлэх, хуулиудыг шинэчлэх хэрэгтэй. Тусгай эрх мэдэл бүхий байгууллагуудын үүрэг, хариуцлагыг тодорхой болгох нь чухал.

2. Технологи, мэдээллийн системийг хөгжүүлэх:

Гамшгийн эрсдэлийн мэдээллийг хурдан шуурхай цуглуулах, боловсруулах, дамжуулах орчин үеийн технологийг нэвтрүүлж, эрт сэрэмжлүүлгийн системийг сайжруулах хэрэгтэй.

3. Иргэдийн боловсрол, сургалт, дадлагыг нэмэгдүүлэх:

Гамшгийн боловсролыг сургууль, орон нутаг, аж ахуйн нэгж бүрт тогтмол явуулах, иргэдийн оролцоог идэвхжүүлэх нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад хамгийн чухал хүчин зүйл юм.

4. Олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх:

Гадаад орны сайн туршлага, техникийн дэмжлэгийг ашиглан хамтарсан төсөл, сургалт, судалгааг өргөжүүлж, гамшгийн удирдлагын тогтолцоог тасралтгүй сайжруулах хэрэгтэй.

5. Орон нутгийн түвшний бэлтгэл, чадавхийг нэмэгдүүлэх:

Аймаг, сум, багийн түвшинд гамшгийн удирдлагын багуудыг бэхжүүлж, бэлэн байдлыг сайжруулах, иргэдийг сайн мэдээллээр хангах, оролцоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Эх сурвалжийн жагсаалт:

1. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль
2. Гамшгийн эрсдэлийн удирдлага гарын авлага
3. Cabinet Office, Government of Japan
(<https://www.bousai.go.jp/english/>)
4. United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR) Япон дахь туршлага
5. FEMA албан ёсны сайт
(<https://www.fema.gov/>)
6. National Academies Press - “Disaster Resilience: A National Imperative”
7. Australian Government, Department of Home Affairs
(<https://www.homeaffairs.gov.au/>)
8. Bushfire and Natural Hazards CRC
(<https://www.bnhcrc.com.au/>)
9. Federal Office of Civil Protection and Disaster Assistance (BBK)
(<https://www.bbk.bund.de/>)

ГАМШГААС ХАМГААЛАХ БОДЛОГО, СТРАТЕГИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

Г.Батмөнх.

Удирдлагын академийн 8024 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант, дэд хурандаа

Товч агуулга. Гамшгаас хамгаалах үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр “Гамшгаас хамгаалах чадавхыг бэхжүүлэх үндэсний хөтөлбөр (2015-2025)”, “Гамшгийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр (2015-2025)”, “Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратеги (2017- 2025)” зэрэг гамшгаас хамгаалах үйл ажилагааны бодлого стратегийг тодорхойлсон баримт бичгийг батлан хэрэгжүүлж, улс орны аюулгүй байдал, тогтвортой хөгжлийг хангахад хувь нэмрээ оруулж ирсэн байна.

Аливаа улс орны хөгжлийг дагаад өсөн нэмэгдэж буй гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, шуурхай хариу арга хэмжээг авах бодит нөхцлийг бүрдүүлсэн гамшгаас хамгаалах бодлогын баримт бичгийг байгууллагын бодлого зорилтоос эхлээд төр засгийн бодлогын хэмжээнд шинжлэх ухааны үндэстэй боловсруулах аргазүйг бий болгох нь нэн тулгамдсан асуудлын нэг болоод байна. Иймд гамшгаас хамгаалах бодлого стратегийн онолын зарим асуудлыг судлаж, тэргүүлэх чиглэлийг тодорхойлохыг зорьсон.

Түлхүүр үг: Гамшиг, системийн онол, аюулгүй байдал, тогтвортой хөгжил, чадавх

Оршил: Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны оновчтой, тодорхой бодлогыг боловсруулж, хөгжлийн чиг хандлага, зорилго, зорилтыг зөв тодорхойлох нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн янз бүрийн түвшинд, гамшиг, ослын эдрээ төвөгтэй нөхцөлд гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны удирдлагыг оновчтой явуулах боломжийг бүрдүүлнэ.

Иймд байгалийн болон хүний үйл ажиллагаатай холбоотой гамшгийн нөхцөл байдал, цаашдын төлөв, шинж чанарын талаар нарийвчлан судлах, гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх, үүний үндсэн дээр болзошгүй гамшиг, осолтой тэмцэх чадавхыг дээшлүүлэх, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, бэлтгэл, бэлэн байдлыг хангах, гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаа, түүний удирдлагыг боловсронгуй болгоход чиглэсэн

тодорхой бодлогыг боловсруулах хэрэгтэй.

Үндсэн хэсэг. Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогоо тодорхойлохын тулд хууль эрх зүйн орчин, гамшгийн нөхцөл байдал, гамшгаас хамгаалах чадавх, эдийн засгийн хүчин чадал, дэлхий нийтийн чиг хандлага зэрэгт дүн шинжилгээ хийж тэргүүлэх чиглэлээ сонгох хэрэгтэй. Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогыг тодорхойлоход анхаарах нэг гол онцлог бол гамшиг нь улс орныг төдийгүй бүс нутгийг, тив, дэлхийг хамарч болдгоос гадна гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаа нь улс орны тогтвортой хөгжил, хүн амын аюулгүй байдлыг хангах нэг үндсэн нөхцөл болдог явдал юм.

Гамшгаас хамгаалах бодлогод

гамшгийн эрсдэлийн хувьсал өөрчлөлт чухал нөлөөтэй учир стратеги тодорхойлоход урьдчилсан үнэлгээний ач холбогдол чухлаар тавигдана. Иймээс гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны стратегийг тодорхойлох арга зүй аюулгүй байдлын урьдчилсан үнэлгээний онол, арга зүйтэй нягт уялдаатай байна.

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогыг төрийн бодлогоор тодорхойлдог ч олон улс, бүс нутгийн нөхцөл байдал, улс орны болон гамшгаас хамгаалах салбарын хөгжлийн бодлого, чиглэл, өнөөгийн байр суурь, гамшгийн нөхцөл байдал зэрэгт хийсэн урьдчилсан үнэлгээний үр дүнгээс бодлогын төлөв хамаарна.

Бодлого нь тодорхой зорилготой, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны чиглэлүүдтэй, эдгээр үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэх арга, хэрэгслээ тодорхойлсон, өнгөрсөн, одоо, ирээдүй гэсэн цагийг холбоог хангасан үзэл бодлын цогц илэрхийлэл байж, нэг нь нөгөөгөөсөө урган гарч ирдэг, өөр хоорондоо учир шалтгааны холбоотой бөгөөд нэг нь нөгөөдөө төдийгүй бүхэл бүрдэлдээ нөлөөлдөг тогтвортой буцах холбоотой байх шинжийг агуулна. Энэ үндсэн шинж нь түүнийг тодорхойлох аргазүйг системийн хандлагаар авч үзэхийг нөхцөлдүүлж байна. Тиймээс гамшгаас хамгаалах бодлогыг тодорхойлох арга зүй нь системийн хандлага байх болно.

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогыг тодорхойлохдоо системийн хандлагыг арга зүй болгохдоо түүний агуулгыг системийн хандлагын мөн чанарын үндэст тулгуурлах шаардлагатай юм.

Системийн хандлагын мөн чанар

нь систем дэх бүх бүрэлдэхүүн хэсэг болон үйл явц өргөн хүрээнд нягт харилцан уялдаатай, тэдгээрийг бие биеэс нь хамааралгүйгээр авч үзэж болохгүй гэдэгт оршиж байна. Систем дэх дурын хүчин зүйл, параметрийн өөрчлөлт түүний бусад хувьсагчдын өөрчлөлтийг (агшин зуур, удалгүй эсвэл хангалтай урт хугацааны дараа) дагуулна. Түүгээр ч үл барам бусад хувьсагчдын байдал шууд биш, үсрэлтээр биш, харин аажмаар, хувьслаар өөрчлөгдөж болно. Янз бүрийн өөрчлөлтүүд янз бүрийн хугацаанд явагдаж болох учраас систем хугацааны хамааралд янз бүрээр өөрчлөгдөж болно.

Системийн хандлагын төв ойлголт “систем” нь үндсэн арга зүйн ачааллыг үүрэх бөгөөд объектыг бүхэлд нь түүний талууд, шинжүүд ба харилцааны нэгдэлд илэрхийлнэ. Үлдэж байгаа ойлголтууд нь судалж байгаа объектын тусгай талууд ба шинжүүдийг зөвхөн дам илэрхийлнэ.

Системийн үндсэн хэсгүүд нь элемент юм. Систем нь ерөнхий зорилгод хүрэх зориулалттай харилцан холбоо бүхий элементүүдийн цогц байдаг. Аливаа систем нь өөрөө илүү өндөр түвшингийн системийн элемент байна. Элемент гэж бүхий л системтэй харьцангуйгаар түүний бие даасан, системийн бусад элементүүдтэй тодорхой харилцаагаар холбогдсон хэсгийг ойлгоно.

Системийн өөр чухал шинж тэмдэг бол холбоо юм. Системийн хандлагад холбоо нь системийн бүтэц, түүний цаг хугацаа, орон зай дахь үйл ажиллагааг нөхцөлдүүлсэн, системийн элементүүдийн өөр хоорондын нөлөөлөл, харилцан ажиллагаа эсвэл

харилцааны аргууд юм. Энэ нь системийг үүсгэгч холбоо гэж нэрлэгддэг. Тодорхой системүүдэд холбооны төрлүүд нь удирдлагын, мэдээллийн, үйл ажиллагааны гэх мэт байж болно. Том систем дэх, ялангуяа “аюул занал - хамгаалалт” хэлбэрийн эсрэг сэргөлдөгч талуудын системүүд дэх холбооны судалгаа нь өөртөө хамгийн ээдрээтэй үүргийг агуулдаг. Сэргөлдөгч талуудын системийн үйл ажиллагааны үйл явц нь өөртөө зүгээр л хохирол учруулах эсвэл түүнээс хамгаалах харилцан нөлөөллийг илэрхийлдэггүй. Түүнд талуудын удирдлагын үйл явцууд болон хангалтын үйл явцууд орно.

Системийн нэг гол үзүүлэлт нь бүтэц юм. Бүтэц гэдэгт системийн бүрэлдэхүүнийг харуулсан бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн тодорхой харилцан холбоо, харилцан байрлалыг ойлгоно. Бодит системүүд дэх элементүүдийн байрлалын журам, элементүүдийг тодорхой байдалд хүргэх ажиллагаанууд, системийн чиглэсэн өөрчлөлтийн үйл явц системийн зохион байгуулалт мэт үзүүлэлтэд тусгалаа олдог.

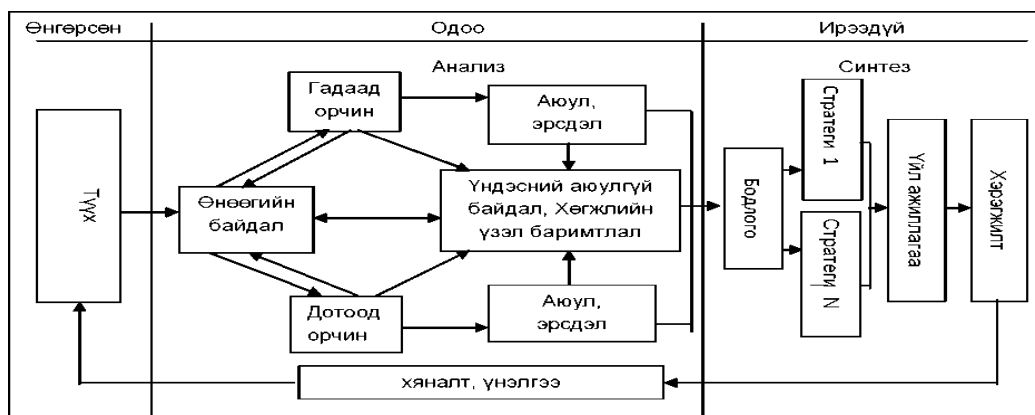
Аюулгүй байдал судлалын үүднээс авч үзвэл урьдчилсан үнэлгээний өргөн хүрээний мөн чанарын ойлголт болох “Тогтвортой хөгжлийн ойлголтын төвд хүн, түүний жам ёсны хүрээлэл хүн, байгаль ба эдийн засаг гурвын хамтран бүтээж байгаа ахуй

оршдог бөгөөд түгээмэл зүй тогтлын үүднээс орчлонгийн тогтвортой хөгжилд бүхэлд нь хандаагүйгээс болж хөгжлийн зарим талыг салангид, дутуу авч үзэх, түүний тогтвортой төлөвийг гаргаж чадахгүйд хүрнэ” (Ч.Ган-Өлзий, 2018) гэсэн чухал логик гаргалгаатай холбоотой байна. Тогтвортой хөгжил рүү хандсан аюулгүй байдлын үнэлгээ ба бодлогын төлөвлөлт нь ирээдүй хойч үеийнхээ хэрэгцээ шаардлагыг хангах явдалд хохирол учруулахгүй байх тооцоотойгоор хөгжлийн байгаль, нийгэм, хүн гурвын зохистой харилцааг болон хүний аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн урьдчилсан үнэлгээн дээр тулгуурлах ёстой байдаг.

Тиймээс ирээдүйн хэтийн төлөвийг урьдчилан танин мэдэх нь нэгд, ирээдүйн тухай мэдээллийг олж авах, ашиглах аливаа аргыг нэгтгэж урьдчилсан мэдээнд хийсэн үнэлэлт дүгнэлтээ бодлогын төлөвлөлтөд тусгах; хоёрт, одоо бодитой оршиж буй бус, хараахан тодроогүй, шинээр үүсч болох үзэгдэл, үйл явцыг ирээдүй хэмээн үзэх боломжийг олгодог. Энэхүү хэтийн төлөвийг урьдчилан харах үнэлгээ нь арга зүйн хувьд гурван үе шаттай явагдана. (Даш .П, 2020 он) Үүнд:

- эхний шат нь өнгөрснийг судлах;
 - хоёр дахь шат нь одоог задлан шинжлэх;
- гурав дахь шат нь өмнөх хоёр шаттай холбоотойгоор ирээдүйг төсөөлөх буюу бодлогыг тодорхойлох логик үйлдэл байна.

Энэхүү арга зүйг үйл явцын бүдүүвчээр илэрхийлэн зураг 1-д харууллаа.

Зураг 1. Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогыг тодорхойлох аргагүйн хүрээ

Эх сурвалж. О.Үржсин илтгэлээс

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого, стратегийн хувьд 1994-2005 он “Аюул багатай дэлхийн төлөө Иокохамагийн стратеги- Байгалийн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, бэлэн байдал, гамшгийн аюулыг бууруулах заавар зөвлөмж түүнийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө” /Байгалийн гамшгийг бууруулах дэлхийн бага хурал, Япон Улс Иокохама хот, 1994/

2005-2015 он Хёогогийн үйл ажиллагааны хүрээ- Улс үндэстэн, орон нутгийн гамшигтай тэмцэх чадавхыг бий болгох нь /Гамшгийн аюулыг бууруулах дэлхийн 2 дугаар бага хурал, Япон Улсын Хёого мужийн Кобе хот, 2005/

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ баримт бичиг / Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах дэлхийн 3 дугаар бага хурал, Япон Улсын Мияги мужийн Сендай хот, 2015 / эдгээр бодлого, стратегийн баримт бичгүүдтэй холбогдуулан Монгол улс 1999-2000, 2001-2005, 2006-2015 онуудад Байгалийн гамшгийг аюулыг бууруулах үндэсний хөтөлбөр /Засгийн газрын 1999 оны тогтоол/ 2011-2015,

2016-2020 он Гамшгаас хамгаалах төрөөс баримтлах бодлого, Гамшгаас хамгаалах чадавхыг бэхжүүлэх үндэсний хөтөлбөр Гамшгийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр /Засгийн газрын 2015 оны 303 дугаар тогтоол/

2017-2020 он, 2021-2025 он, 2026-2030 он Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратеги Тогтвортой хөгжил 2030 "Алсын хараа-2050", Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого / 2020-2050 УИХ 52 дугаар тогтоол /

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого, стратегийн баримт бичгүүдээс үзэхэд аюулт үзэгдэл, осолтой тэмцэх талаарх гэсэн ойлголтоос дэлхий ихэнх улс орнууд гамшгийн эрсдэл, аюулыг бууруулах ойлголт руу шилжиж эхэлсэн байна (Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, 2015).

Бодлого ба стратегийн харилцан хамаарал: Бодлого, стратеги хоёрыг нэг нэгнээс нь салган авч үзэх боломжгүй, өөр хоорондоо нягт холбоотой цогц ойлголт юм. Учир нь стратеги нь бодлогодоо захирагдаж,

үйлчлэгчийн үүрэг гүйцэтгэх бөгөөд эргээд түүндээ нөлөөлж байдаг (Б.Равжаа, Батлан хамгаалах бодлого, стратеги, Батлан хамгаалах бодлого, 2015 он). Хамгийн товчоор хэлэхэд бодлого гэдэг нь баримтлах чиглэх, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, харин стратеги гэдэг нь цогц арга хэмжээ, хэрэгжүүлэх арга зам гэж судлаачид үзсэн байна (Б.Равжаа, Батлан хамгаалах бодлого, стратеги, 2015 он).

Бодлого нь тухайн үзэл баримтлалд тулгуурлан бодит нөхцөл байдлыг үнэлж дүгнэсний үндсэн дээр тухайн байгууллага, салбар, нийгэм, улсын зайлшгүй хэрэгцээ, шаардлагыг тодорхойлсноор тэдгээр хэрэгцээ, шаардлагыг хангах үйл ажиллагаандаа мөрдөж ажиллах зорилго, чиглэл, арга, хэрэгсэл бүхий үндсэн зарчмуудын талаарх үзэл бодлын цогц хэлбэрээр боловсруулагдан зохих журмын дагуу батлагдан гардаг (П.Даш, 2019 он).

Бодлогын баримт бичгүүд шийдвэр гаргах, стратеги боловсруулах үндэслэл болдог. Үүнээс төрийн гамшгаас хамгаалах талаар төрөөс баримтлах бодлогоор гамшгаас хамгаалах стратегийг тодорхойлдог гэсэн хийж болохоор байна.

Бодлого нь тодорхой үзэл баримтлал дээр тулгуурласан байх ёстой. Үзэл баримтлал нь нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагатай уялдан гардаг, Монгол Улсын үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжийн үзэл санаанд нийцэн боловсрогдсон, тухайн чиглэлд голлон баримтлах чиг шугам юм.

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлого нь Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тулгуурласан байх болно. Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны

бодлогыг үндэсний аюулгүй байдлын хүрээнд улс орны тогтвортой хөгжлөөс эхлээд иргэн бүрийн амь нас, ахуй амьдралыг аливаа гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны чиглэлийг тодорхойлж буй төрийн бодлого хэмээн үзэж болно. Энэхүү бодлогыг хэрэгжүүлэхийн тулд гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны стратегиудыг боловсруулж хэрэгжүүлэх ба энэ стратеги нь бодлогоо дэмжин түүнийг хэрэгжүүлэх зорилго, арга зам, арга хэрэгслийг болон түүнд шаардагдах нөөц, цаг хугацааг тодорхойлж өгнө.

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны стратеги нь гамшгаас хамгаалах бодлогоо дэмжин, түүнийг хэрэгжүүлэх зорилго, арга зам, арга хэрэгслийг болон түүнд шаардагдах нөөцийг тодорхойлсон өргөн хүрээний асуудлыг хамарч байгаа бөгөөд эндээс дүгнэхэд гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны стратеги гэж улс орны хэмжээнд гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогын зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн дээд түвшиний, нарийвчлагдаагүй төлөвлөгөө гэж ойлгож болохоор байна.

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлого, стратегийн харилцан хамаарлаас үзэхэд гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогод түүнийг хэрэгжүүлэх стратеги агуулагдаж байдаг нь тодорхой байна.

Стратеги нь хариу үйлдлийн шинжийг агуулдаг хамгаалалтын арга хэрэгсэл учраас (Ш.Паламдорж, 2017) бодлогын хэрэгжилтийг хангах чанартай байдаг. Тодруулбал, хэдийгээр гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны стратеги нь бодлогодоо захирагдаж, үйлчилж байдаг учраас стратеги нь гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогыг хэрэгжүүлэх үндсэн механизм болдог.

Бодлого нь стратеги боловсруулах үндэс болдог тул гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны стратегийн баримт бичгийн үндэс болсон гамшгаас хамгаалах талаар төрөөс баримтлах бодлогыг боловсруулахын тулд түүний агуулга, мөн чанар, баримтлах зарчим, гол чухал шалгуур үзүүлэлтүүдийг шинжлэх ухааны үндэстэй тодорхойлоход бүтээлчээр хандаж, бодлого боловсруулах арга зүйн үндэст тулгуурлан, гамшгийн нөхцөл байдал, гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны онцлогт тохирсон арга, арга барилыг сонгон хэрэглэх хэрэгтэй.

Бодлого, стратегийн харилцан хамаарлыг тодорхойлоход зайлшгүй ач холбогдолтой өөр нэг чухал ойлголт бол тактик юм. Эдгээр гурван ойлголтын ялгааг дараах байдлаар тайлбарлаж болох юм. Стратеги нь ерөнхий шинжтэй, байгууллагын ирээдүйд чиглэсэн хөтөч, зам заагч байдаг бол тактик нь нөөц болон цаг хугацааны хувьд илүү тодорхой байж стратегийг бодит ажил хэрэг болоход илэрнэ.

Бодлого бол стратеги болон тактикийг оновчтой үйл ажиллагааны тогтолцоонд нэгтгэдэг. Өөрөөр хэлбэл, “стратеги” дээр нэмэх нь “тактик” тэнцүү “бодлого” болно.

Бодлого нь шийдвэр гаргах, стратеги боловсруулах үндэслэл болдог. Энэ нь төрийн гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогоор гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны стратегийг тодорхойлдог гэдгийг харуулж байна.

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаа гэж гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрэн хайх, аврах, хор уршгийг арилгах, хүмүүнлэгийн тусламж үзүүлэх, хойшлуулшгүй сэргээн босгох арга

хэмжээг хэрэгжүүлэхийг хэлнэ (Гамшгаас хамгалах тухай хууль, 2017 он).

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд дараахь зарчмыг баримтална. Үүнд:

1. хүмүүнлэг, шуурхай, ил тод, хариуцлагатай байх;
2. мэргэжлийн нэгдмэл удирдлагатай байх;
3. шинжлэх ухаан, дэвшилтэт техник, технологи, инновацид тулгуурласан байх;
4. өмчийн хэлбэрийг үл харгалзах;
5. иргэдийн оролцоонд тулгуурлах.

Бодлого нь тодорхой үзэл баримтлал дээр тулгуурласан байх бөгөөд үзэл баримтлал нь нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагатай уялдсан Монгол Улсын үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжийн үзэл санаанд нийцэн боловсрогдсон, тухайн чиглэлд голлон баримтлах чиг шугам гэж үзэж болохоор байна.

Тэгэхээр гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлого нь Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тулгуурласан байхаас гадна гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогод түүнийг хэрэгжүүлэх стратеги агуулагдаж байдаг нь тодорхой байна.

Иймд гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлого, стратеги нь дараах баримт бичгүүдэд тулгуурлагдсан байх бөгөөд бодлого, стратегийн тэргүүлэх чиглэлийг тодорхойлж болохоор байна. Үүнд:

- Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал
- “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого
- Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг

Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратеги

- Төрийн цэргийн байгууллагын хөгжлийн стратеги-2030

- Онцгой байдлын ерөнхий газрын стратеги төлөвлөгөө /2021-2024 он/ зэрэг баримт бичгүүд

“Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах сендайн үйл ажиллагааны хүрээ 2015-2030” баримт бичгийн дунд хугацааны стратеги нь байгалийн болон хүний буруутай үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй том, жижиг цар хүрээтэй, давтамж ойр болон ховор тохиолддог, гэнэтийн болон удаан хугацаанд үргэлжилдэг гамшиг, аюулт үзэгдэл, түүнчлэн хүрээлэн буй орчин, технологийн болон биологийн гаралтай аюулт үзэгдэл, эрсдэл зэргийг хамааран ойлгохоос гадна гамшгийн эрсдэл, хүний амь нас, амьжиргаа, нийгэм, эдийн засаг, эрүүл мэнд, биет болон нийгэм соёл, хүрээлэн буй орчин, бизнес, олон нийт, улс оронд учрах хохирлыг бодитой бууруулах асуудлыг хэрэгжүүлэх юм. Мөн “Тогтвортой хөгжлийн зорилт 2030”-г тусгасан өргөн хүрээний, хүн төвтэй гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах арга зам, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого, үйл ажиллагаа нь үр ашигтай, үр дүнтэй байх бодлогыг хэрэгжүүлнэ.

Гамшгийн эрсдэл нь улам бүр нарийн төвөгтэй, хавсарсан шинж чанартай болж, орон нутаг, үндэсний, бүс нутаг, олон улсын хэмжээнд хавсарсан, цуварсан аюул нэмэгдэж байна.

Гамшгийн менежментийн уламжлалт арга барил хангалтгүй болсоныг хүлээн зөвшөөрч, гамшгийн удирдлагаас гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах үйл

ажиллагааны удирдлагад шилжин тогтвортой хөгжлийг бий болгох, ядуурлыг арилгах, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, гамшгийг тэсвэрлэх чадавхыг бэхжүүлэх хүрээнд Онцгой байдлын байгууллагын хөгжлийн чиг хандлага чиглэгдэн ажиллаж байна.

Дүгнэлт

Дэлхий дахинд олон нийтийн оролцоотойгоор гамшгийн эрсдэлийг бууруулах асуудлыг чухлаар авч үзэх болсон. Тухайлбал, НҮБ-ын Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах газраас 2015 онд Япон улсын Сендай хотноо зохион байгуулсан Дэлхийн бага хурлаас гаргасан “2015-2030 онд Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ” баримт бичигт гамшгийн эрсдэлийн ойлголт, мэдлэгийг сайжруулах, хөрөнгө оруулалт хийх, гамшгийн эрсдэлийг удирдах засаглал болон бэлэн байдлын чадавхыг бэхжүүлэх, орон нутгийн засаг захиргаа, олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй гамшгийн эрсдэлийг бууруулах” үйл ажиллагааг үндсэн чиглэл болгон тусгасны дагуу улс орнууд энэхүү чиглэлийн хүрээнд бодлогоо тодорхойлон үйл ажиллагаагаа чиглүүлэн хэрэгжүүлж байна.

Манай орны хувьд Засгийн газар, яам, агентлаг, нутгийн өөрөө удирдах болон захиргааны байгууллага, иргэний нийгмийн, шинжлэх ухааны байгууллага, хувийн хэвшил, иргэд, олон нийт, олон улсын байгууллагуудын түншлэл, хамтын ажиллагаанд суурилж хэрэгжүүлж болохоор байна.

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг боловсронгуй болгож, олон нийтийн ухамсар хандлагыг өөрчилж,

тэдний оролцоог нэмэгдүүлж удирдлага, зохион байгууллалтаар хангах нь гамшгийн бүх шатанд тохирох арга хэмжээг ончтой авч хэрэгжүүлэх зохицуулалт сайжирдаг ач холбогдолтой. Эрсдэлийг бууруулах хамгийн тулгуур зорилт нь гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хохирол багатай даван туулах, учирч болзошгүй хохирол, нөлөөг багасгахад чиглэгдэх ёстой. Зохистой менежментийг хэрэгжүүлж, бүх шатанд тогтворжуулснаар хожим ирээдүйд тохиолдож болзошгүй эрсдэл, аюул ослыг зайлуулах, бууруулах боломж бодитой болхоос гадна, олон нийтийн үл итгэх сэтгэл зүйн асуудлыг ч нааштай шийдэхэд дөхөм болно. Болзошгүй гамшгийн эрсдэл, түүний үр дагаврыг даван туулах ажиллагааг цаг хугацаанд авч хэрэгжүүлснээр ирээдүйд учир болох эрсдэлээс урьдчилан сэргийлж зохицуулалттай удирдлагатай болгож чадна.

Аливаа гамшиг, аюулт үзэгдлээс учрах болзошгүй эрсдэлийг бууруулахад ашиглаж болох хэрэглүүр, арга замуудыг зөв тодорхойлж, зохистой хэрэглэх явдал туйлын чухал. Эдүгээ нийгмийн хамгааллын арга хэмжээ, үйл ажиллагааны стратеги төлөвлөлт, эдийн засгийн арга хэмжээ, инженерийн ба барилга байгууламжийн бодлого зэрэг олон аргыг эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр өргөн хэрэглэх болсон.

Санал

- Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлого, стратегийн харилцан хамаарлыг тодорхойлохдоо тактикийн асуудлыг тусгах. Ингэснээр нөөц болон цаг хугацааны хувьд илүү тодорхой байж стратегийг бодит ажил хэрэг болоход туслана.

- Гамшгаас хамгаалах үйл

ажиллагааны бодлого нь Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тулгуурласан байх бөгөөд үндэсний аюулгүй байдлын хүрээнд улс орны тогтвортой хөгжлөөс эхлээд иргэн бүрийн амь нас, ахуй амьдралыг аливаа гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны чиглэлийг тодорхойлж байгаа учраас аюулгүй байдал, тогтвортой хөгжил, эрсдэл гурвын харилцан хамаарлыг тусгах.

- Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны стратеги нь улс орны хэмжээнд гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бодлогын зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн учраас өнгөрсөн, одоо, ирээдүй гэсэн системийн онолын хүрээнд судалж боловсруулалтыг хийх.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №01. 1992.
2. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №07. 2017.
3. Төрийн албаны тухай хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл №01. 2018
4. Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай хууль. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №36. 2016.
5. Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл. №48. 2010.
6. Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол. Алсын хараа-2050 Монгол Улсын урт хугацааны
7. Батлан хамгаалах бодлогын шинэчлэл. УБ., 2017.
8. Data from International Labour Organization (ILO) LABORSTA Database and OECD
9. National Accounts Statistics. See Methodological Note. 2020
10. Б.Равжаа. (2015 он). Батлан хамгаалах бодлого, стратеги. Улаанбаатар хот: Стратеги судлал сэтгүүл №47.
11. Б.Равжаа. (2015 он). Батлан хамгаалах бодлого, стратеги, Батлан хамгаалах бодлого. Улаанбаатар хот: эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, илтгэлүүдийн эмхэтгэл.
12. Гамшгаас хамгалах тухай хууль. (2017 он). Улаанбаатар хот.
13. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах. (2015). Япон Улсын Мияаги мужийн Сендай хот: Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах дэлхийн 3 дугаар бага хурал.
14. Даш .П, С. Д. (2020 он). Гамшгаас хамгаалах бодлого, стратеги. Улаанбаатар хот: Гамшиг судлалын хүрээлэн.
15. П.Даш. (2019 он). Бодлого боловсруулах онол, аргазүйн үндэс. Улаанбаатар хот: Гамшиг судлал, инновац сэтгүүл, №2.
16. Ч.Ган-Өлзий. (2018). Тогтвортой хөгжил: оюуны ертөнцийн философи. Улаанбаатар хот.